

ƏZİZƏ CƏFƏRZADƏ

**ELMİ
ƏSƏRLƏRİ**

|

CİLD

AŞIQ YARADICILIĞININ TƏDQIQI

ƏZİZƏ CƏFƏRZADƏ

ELMİ ƏSƏRLƏRİ
I CİLD

AŞIQ YARADICILIĞININ TƏDQIQI

Bakı-2025

Tərtibatçılar:

Tacir Səmimi,
dosent, filologiya üzrə
fəlsəfə doktoru

Turan İbrahimov,
texnika üzrə fəlsəfə doktoru

Redaktor:

Tacir Səmimi

Naşir:

Turan İbrahimov

**Texniki redaktor və
korrektor:**

Fəxrəddin Məmmədov
fizika-riyaziyyat üzrə
fəlsəfə doktoru

Əzizə Cəfərzadə. Elmi əsərləri: I cild, Aşiq yaradıcılığının tədqiqi / tərtibatçılar: Tacir Səmimi, Turan İbrahimov; red. T.Səmimi, Bakı, SkyE, 2025, 496 s.

Kitabda Xalq yazıçısı, filologiya elmləri doktoru, professor Əzizə Cəfərzadənin 1957-2003-cü illərdə aşiq yaradıcılığı tədqiqi sahəsində apardığı tədqiqatlar öz əksini tapıb. Kitaba daxil edilmiş məqalələrin bir hissəsi Ev Arxivində saxlanan materiallardan toplanmışdır. Kitabın birinci hissəsində 14 kişi və 22 qadın aşiqimizin şeirləri, onların haqqında məlumatlar verilmişdir. İkinci hissə də isə Əzizə Cəfərzadənin aşiq yaradıcılığının tədqiqi ilə bağlı məqalələri daxil edilmişdir.

ISBN 978-9952-35-8

@Turan İbrahimov, 2025

ELMI ƏSƏRLƏRİN İLK NƏŞRİ

Sizə anam, Azərbaycanın ilk qadın Xalq yazıçısı, filologiya elmləri doktoru, professor Əzizə Cəfərzadənin yeni "Elmi əsərləri" çoxcildliyini təqdim etməkdən qürur duyuram. Bəli, bunlar hamısı yeni kitablar olacaq. Çünki Əzizə ananın çoxsahəli və çox məhsuldar fəaliyyətinin, nəticəsi olan bədii və elmi əsərlərinin heç də hamısı sağlığında dərc edilməyib. Sovet senzurasının qadağaları, eləcə də hər bir müəllifə ildə ancaq bir kitab çap etməyə icazə verilməsi onun bu fəaliyyətini tam əks etdirməyə imkan yaratmayıb. Daha önəmlisi isə onun bədii yaradıcılığı onun çox zəngin və çoxşaxəli elmi yaradıcılığının da önünə keçmiş və bədii yaradıcılığı sanki elmi yaradıcılığını bir növ kölgədə qoymuşdur.

2021-ci ildən etibarən biz professor Pərvanə Bayramla intensiv şəkildə "Seçilmiş əsərləri"ni nəşr etməklə Əzizə Cəfərzadənin bədii yaradıcılığını demək olar ki, tam şəkildə 17 cildə yeni latın qrafikasında nəşr edərək oxucuların ixtiyarına vermişik. Yazıçının uşaqlar üçün hazırlayıb müxtəlif illərdə çap etdirdiyi 4 kiçik həcmli kitabçasını bir yerdə toplayaraq yenə P.Bayramın tərtibatı və redaktəsində 2021-ci ildə "Uşaq hekayələri" adlı kitab şəklində dərc etdirmişik. 2023-cü ildə Kəmalə Səlim Müslümqızının redaktəsində cildlərə daxil olmayan "Zərrintac-Tahirə" romanını da nəşr edirmişik. Əlbəttə, bizim nəşriyyatlarımız da bu işdə gözəl fəaliyyət göstərib, Əzizə Cəfərzadənin 20-dən çox bədii əsərini çap edib, satışa çıxararaq və daha geniş oxucu kütləsinə əlçatan ediblər. Bunların içərisində "Seçilmiş əsərləri"nə daxil olmayan "Bakı-1501", "Bəla",

“Səyyah” (“Eldən-elə”), ““Gülüstan”dan öncə”, “Anamın nağılları”, “Aləmdə səsim var mənim”, “Tanıdıqlarım, sevdiklərim xatirələrimdə” əsərləri vardır. Bundan əlavə Audiokitab, yazıçının 6 kitabını audio şəkildə kitabsevənlərə ərməğan etmişdir. Milli kitabxanamız bu kitabları öz saytında yerləşdirərək daha geniş oxucu auditoriyasına çatdırılmasına yol açmışdır.

Bütün bunlarla yanaşı filologiya elmləri doktoru, professor Əzizə Cəfərzadənin elmi araşdırmaları hələ də kitab şəklində latın qrafikasında nəşr edilməmişdir. Biz hələ ki, onun “Folklor araşdırmaları” kitabını filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Kəmalə İslamzadə ilə 2020-ci ildə nəşr etdirməyə müvəffəq olmuşuq.

Bundan əlavə elmi tədqiqatları nəticəsində tərtib etdiyi 5 kiçik həcmli kitabı (Fatma xanım Kəminə “Seçilmiş əsərləri” (1971), “Şirvanın üç şairi” (1976), Mücrim Kərim Vardani “Sünbülüstən” (1978), Abdulla Padarlı “Seçilmiş şeirləri” (1979), “Hər budaqdan bir yarpaq”(1983)) yazıçının Ev Arxivindəki materiallar əsasında genişləndirərək Fatma xanım Kəminə “Seçilmiş əsərləri” (2022) və “Təzkireyi-Əzizə” (2023) şəklində iki kitabda dos. Ömər Bayramın redaktəsində nəşr edirmişik. “Azərbaycan qadın şairləri antologiyası” (2005) ildə Prezident fərmanı ilə latın qrafikasında nəşr edilmişdir.

Son illərdə professor Pərvanə Bayram və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Tacir Səməmi ilə 10-a yaxın elmi kitabın nəşrə hazırlanması üzrə işlərə başlamışıq. Bu işlərin daha zəif sürətlə getməsi işin çətinliyi ilə əlaqədardır. Biz bu kitabları tərtib etmək üçün böyük həcmli Ev Arxivindən çətin oxunan əlyazmaları, qəzet və jurnallarda dərc edilmiş

məqalələri bir-bir seçib sistemləşdirir, elektron formaya gətirir və müasir latın qrafikasına keçiririk. Şübhəsiz ki, redaktə işi də bu tipdə ilk dəfə dərc edilən kitablarda daha çətin gedir.

Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivində saxlanılan 1934-1938-ci illərə aid dəftərindən göründüyü kimi o, uşaq yaşlarından aşıq şeirinə, folklorla böyük maraq göstərmiş və folklor nümunələri toplamışdır.

Elmi fəaliyyətə, Azərbaycan Dövlət Universitetini bitirərkən yazdığı “Nəcəf bəy Vəzirovun dramaturgiyasının xüsusiyyətləri” adlı diplom işi ilə başlamışdır desək yanılmazdır. Çünki bu əsərə elmi rəhbəri prof. Əli Sultanlı rəy verərkən onun elmi qabiliyyətini yüksək qiymətləndirmiş, aspiranturada saxlanılmasını və bu əsərin dərc edilməsini məsləhət bilmişdir. 1947-ci ildə Ə.Cəfərzadə aspiranturaya daxil olmuş və 1950-ci ildə “XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında maarifçi-ziyalı surətləri” adlı namizədlik dissertasiyasını müdafiə etmişdir. Sonra o, Azərbaycan Qiyabi Pedaqoji İnstitutunda müəllim və kafedra müdiri vəzifəsində işləmişdir. 1956-57-ci illərdə Kamçatkada yaşamış və buradakı Xabarovsk Universitetinin Petropavlovsk-Kamçatka filialında Qədim Dünya Ədəbiyyatından rus dilində dərs vermişdir. 1957-1974-cü illərdə Ə.Cəfərzadə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Əlyazmalar fondunda (indiki M.Füzuli adına Əlyazmalar institutunda) baş elmi işçi və şöbə müdiri vəzifələrində çalışmışdır. 1975-ci ildən həyatının sonuna kimi Bakı Dövlət Universitetində XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasında və daha sonra Folklor kafedrasında işləmişdir. Həmin ildə professor adını almışdır.

Ə.Cəfərzadə 1965-ci ildə "XIX ərdə Molla Pənah Vaqif ədəbi məktəbi" adlı 1000 səhifəyə yaxın iri həcmli doktorluq dissertasiyası elmi rəhbəri akademik Feyzulla Qasımzadə, opponentlərin müsbət rəyləri və eləcə də müdafiədə müsbət çıxışlar olduğu halda, bəzi elmə yaraşmayan adamlar tərəfindən aparılan intriqa nəticəsində gizli səsvermə prosesindən keçməmişdir. Bu böyük haqsızlığa mətanətlə sinə gərən Əzizə Cəfərzadə ruhdan düşməmiş, yeni bir mövzu üzərində işləyərək 1970-ci ildə "XIX əsr Azərbaycan poeziyasında xalq şeri üslubu" adlı dissertasiyasını uğurla müdafiə edib filologiya üzrə doktor dərəcəsinə yüksəlmişdir. Bundan sonra da Ə.Cəfərzadə bədii əsərlər yazmaqla yanaşı elmi tədqiqatlar aparmış və ömrünün sonuna kimi onları qişmən də olsa nəşr etdirmişdir.

Bu "Elmi əsərləri" çoxcildliyinə, Əzizə Cəfərzadənin "Aşiq yaradıcılığının tədqiqi", "Folklor araşdırmaları və folklor toplusu", "Klassik Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi", "XIX əsrdə Molla Pənah Vaqif ədəbi məktəbi", "Nəcəf bəy Vəzirovun dramaturgiyasının xüsusiyyətləri", "XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında maarifçi-ziyalı gənc surətləri", "Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi", "Müasir Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi", "Əzizə Cəfərzadə ədəbi tənqidə", "Publisistik məqalələr" və s. daxil edilməsi müəyyənəşdirilmişdir.

Qarşınızdakı bu ilk cildi folklorçu alim, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Tacir Səməmi ilə tərtib etmişik. Kitabı tərtib edərəkən biz Əzizə Cəfərzadənin ancaq kişi aşığılarımız haqqında məqalə və çalışmalarından başlamışdıq, çünki bunlar əlyazma və qəzet, jurnal məqalələri şəkliindədir. İlkin olaraq qadın aşığılarımızı bu kitaba daxil etmək fikrində

deyildik. Əzizə Cəfərzadə bu işi görərkən qadınlarımızın kitab və tədqiqatlardan kənarında qaldığını aşkar etdikdən sonra 800 illik bir dövrü əhatə edən qadın aşiq və şairlərimizin əsərlərini ayrı toplamışdır. Məlumdur ki, onun aşiq və şair qadınlarımız haqqında 1958-ci ildən başlayaraq tərtib etdiyi iki kitabı bir neçə dəfə (1971, 1991, 2003, 2005, (2006-cı ildə Türkiyədə)) dərc edilmişdir. Lakin kitabı hazırladıqca kişi aşıqların qadın aşıqlarımızla çoxsaylı dəyişmələri olduğunu gördük. Bu kişi-qadın bölgüsünün kitaba xələl gətirəcəyini düşünərək və eləcə də “axı biz niyə cinsiyyətə görə bölürük?” deyərək Əzizə Cəfərzadənin toplayıb yazıya aldığı bütün aşıqların materiallarını kitaba daxil etdik.

Kitabın birinci hissəsində 13 kişi və 19 qadın aşığımızın şeirləri, onların haqqında məlumatlar verilmişdir. İkinci hissədə isə Əzizə Cəfərzadənin aşiq yaradıcılığının tədqiqi ilə bağlı məqalələri daxil edilmişdir. Bura daxil edilmiş “Azərbaycanın qadın şair və aşıqları” və “Güney Azərbaycanın qadın aşiq və şairləri” adlı iki məqaləni müəllif aşiq və şair qadınlara həsr etmişdir. Biz bu məqalələrə müdaxilə edib ancaq aşiq qadınları ayırmaqdan çəkindik və onu müəllifin orijinalda yazdığı kimi tam şəkildə dərc etmək qərarına gəldik.

Kitabın ikinci hissəsinə həm də aşiq yaradıcılığı, onun xüsusiyyətləri, avtobioqrafik məhəbbət və yeni yaranan dastanlarımız haqqında məqalələr daxil edilmişdir.

Məlumdur ki, Azərbaycanda yaşayan digər millətlər də, xüsusən də ermənilər, bizim folklor, poeziya və musiqimizdən həmişə bəhrələnmişlər. Əlbəttə öz poeziyası və musiqisi olmayan və ya zəif olan toplumlar dilimizin və

musiqimizin ahənginə valeh olmuşlar. Eləcə də çoxsaylı ermənilər məhz bizim dilimizdə yazıb-yaratmış, musiqimizi öyrənərək çalıb-çağırmışdır. Daha sonra isə bizim musiqimizi oğurlayaraq öz musiqiləri kimi də təqdim etməyə çalışmışlar.

Eyni hadisə dastanlarımızın da başına gəlmişdir. Ermənilər dastanlarımızın mətnlərini erməni dilinə çevirmiş (şeyrləri isə şeir kimi tərcümə edə bilmədikləri üçün erməni əlifbası ilə Azərbaycan dilində saxlamışlar) və sonra bizim dastanlarımızı deyə özününküləşdirməyə çalışmışlar. Bu sahədə “Azərbaycan dastanları erməni məxəzlərində və onların tədqiqi problemi” adlı çox dəyərli tədqiqat işi yazmış rəhmətlik İsrail Abbasova dəstək olan Əzizə Cəfərzadə, həm də onun doktorluq dissertasiyasının rəsmi opponenti olmuşdur. Eyni yolla ermənilər bizim yeməkləri də özününküləşdirməklə məşğul olmuşlar.

Qeqam Tarverdyan adlı tədqiqatçı 400-ə yaxın erməni aşığının şeyrlərini topladıqdan sonra bu qənaətə gəlmişdir: “Erməni aşıqlarından topladığım şeyrlərin müəyyən hissəsi tamamilə Azərbaycan dilindədir. Qalan aşıqların böyük qismi isə öz əsərlərini Azərbaycan və erməni dillərində yaratmışlar. 20-25-dən çox olmayan aşıq isə şeyrləri yalnız erməni dilində yazmışlar”¹. Deməli, tarixən erməni aşıqlarının cəmi 5-6 %-i əsərlərini tam erməni dilində yazıb.

XIX əsrin sonunda başqa bir erməni müəllif Q.Levonyan də qeyd edir ki: “Erməni aşıqlarının qəbul etdikləri adlar (təxəllüslər) də, şeir və mahnılarının adları da hamısı Azər-

---

¹ Tarverdyan Q. Erməni aşıqları. I cild / İrəvan, 1937, səh. 19, (ermənicə)

baycan dilindədir”¹.

Kitaba “Azərbaycanca yazan erməni aşığı” adlı bir məqalə də daxil edilmişdir. Əzizə Cəfərzadənin erməni aşığıları haqqında yazmasının ilkin səbəbkarı Aşığı Pəri ilə çoxsaylı deyişmələri olan erməni əsilli Azərbaycan dilində şeirlər yazan Mirzəcan Mədədovdur.

Ümid edirəm ki, bu kitabla anam Əzizə Cəfərzadənin uzun müddət apardığı aşığı yaradıcılığının tədqiqatına bir işığı sala biləcəyik. Əlbəttə, alimin başqa elmi əsərləri dərc edildikcə biz onun elmi fəaliyyəti ilə oxucu və tədqiqatçıları daha geniş şəkildə məlumatlandırma biləcəyik.

Sonda bu kitabın tərtibində və redaktə olunmasında xüsusi zəhməti olan Tacir Səməmiyə, texniki redaktə və korrekturasında bizə yardım göstərən Fəxrəddin Məmmədova öz təşəkkürümü bildirirəm.

Turan İbrahimov

---

¹ Levonyan Q. Erməni aşığıları / Aleksandropol, 1892, (ermənicedə)

AŞIQ YARADICILIĞI TƏDQIQI ƏZİZƏ CƏFƏRZADƏNİN TƏQDİMATINDA

Mən həmişə Əzizə xanımın, yəni Əzizə Cəfərzadənin tarixi romanlarını sevə-sevə oxuduğumu xatırlayıb onun elmi-yaradıcılığı ilə də maraqlanırdım. Sadəcə o vaxtlar olduqca utancaq olduğumdan məni maraqlandıran bu məsələni ondan soruşa bilməmişdim. Öz-özümə fikirləşirdim ki, hər bir söz, ifadə, deyim ilə bağlı tələbkar olan bir alimin, elm adamının həm də zəngin elmi yaradıcılığı olmalıdır. Onu da minnətdarlıqla xatırlayıram ki, Əzizə xanımın məsləhətləri və tələbkarlığı ilə mən Ağbabada xalq nəğmələrini tapmış, eyni zamanda ayrı-ayrı ifadə, söz, deyim, haqqında da tədqiqatlar aparmışam.

Axırda bu qərara gəldim ki, Əzizə Cəfərzadənin elmi yaradıcılığı da zəngindir, sadəcə mən bu yaradıcılığa bələd deyiləm. Birdən sanki axtardığımı tapdım. Dərhal Əzizə xanımın ev muzeyini, oradakı zəngin arxivini xatırladım. Bu məni çox sevindirdi. “Bundan yaxşı bələdçi olmaz” Onu da deyim ki, bu arxivin yaradıcısı dostum Turan İbrahimovdur. Təxminən iki yüz qovluqdan, 300-400 səhifəlik mövzulardan ibarət olduqca səliqəli bir arxiv yaradıb. Burada Əzizə xanımın əsərlərinin orijinalları, qeydləri, əlyazmaları qorunub saxlanılır. Sadəcə mən də bu zəngin arxivdən yararlanmağı qərar aldım. Dostum Turan İbrahimovla bu arxivin bəzi materiallarını vərəqlədik. Baxdım səhv etməmi-şəm, bəli, Əzizə xanımın elmi yaradıcılığı da çox zəngindir. Sadəcə Sovetlər İttifaqı dönəmində humanitar sahədəki elmi işlərdə ideoloji ünsür mövcud idi; hər bir tədqiqat “dostluq” və “qardaşlıq” ideyalarını əks etdirməli, “partiyanın qərar-

larını” rəhbər tutmalı idi.

Bu quruluşda başqa cür ola bilməzdi. Dərindən işlənən, milli zəmində aparılan tədqiqatlar Sovet çinovnikləri tərəfindən xofla qarşılır, milliyətçi damğası vurularaq onların işıq üzü görməsinə imkan verilmirdi. Guya belə əsərlər “dostluq” və “qardaşlığa” xələl gətirən, çap olunmağa layiq olmayan əsərlərdir. Həm də Sovetlər İttifaqı dövründə elmi əsərlər həm həcmcə, həm sayca az çap olunurdu. Bunun üstünə bəzi vəzifəli alimlərin də qısqanclığını gələndə bu elmi mənzərə tamamlanır.

Burada Əzizə Cəfərzadənin bəzi romanlarında edilən ixtisarlar yadıma düşür. Səhv etmirəmsə, bu böyük yazıçının o vaxtlar çapa qadağan olan əsərləri də məlumdur.

Sözün qıyası, bəli, Əzizə xanımın zəngin arxivi məni onun zəngin elmi yaradıcılığı ilə tanış etdi. Alimin aşırıq yaradıcılığı, Azərbaycan aşırıq sənəti, el sənətkarları, Şirvan aşırıq mühiti, yeni yaranan dastanlar və başqa mövzuda apardığı araşdırmaların izi ilə getdim. Əlbəttə, bu zəngin yaradıcılığın ancaq bir hissəsinə nəzər salıb gəldiyim qənaətləri yazıya aldım.

Əzizə xanımın özünəməxsus tədqiqatçı cəhəti ondadır ki, nədən söz açırsa ona bütövlük, millilik baxımından yanaşır, region gözü ilə deyil, bütöv xalqın yaratdığı materiallar kimi nəzər salır. Tədqiqatçı burada aşırıqlara xüsusi yer ayırır. Belə ustad aşırıqlardan biri də Göyçədən Aşırıq Musadır. 1975-1840-cı illərdə yaşayan bu el sənətkarı yaşca Aşırıq Ələsgərdən böyük olmuşdur.

Böyük alim bu sənətkarı təqdir edir, onun kifayət qədər kamil şeirləri olduğunu deyir. Göstərir ki, bu aşırıq təsvir etdiyi gözəlin həm sifət cizgilərini, həm əxlaq-mədəniy-

yətini, geyimini elə bədii dillə yaradır ki, sanki bu, bir tanınmış rəssam fırçasından çıxıb. Bunu daha aydın təsəvvür etmək üçün Aşıq Musanın qoşmasından bir parçaya diqqət yetirək:

Gözəli sevəsən cavan yaşında,
Alma yanaq, ay qabağı al ola.
Oturub duranda bilə mərfəti,
Əlində saxlaya məzə şərbəti.

Dərdini anlaya, qədrini bilə.
Əlində məhrəba istəkan silə,
Alçaqdan danısa, ucadan gülə,
Geyinə, sallana, damağ çağ ola.

Təbii ki, bu kiçik parçada belə yuxarıda qeyd etdiklərimin aşıq tərəfindən necə ustalıqla ifadə edildiyi aydın görünür. Araşdırıcı göstərir ki, Aşıq Musanın yaradıcılığında Molla Pənah Vaqifin təsiri duyulmaqdadır. O yazır: “Vaqifin yaxın təsiri yalnız bənzətmələrdə, başqa təsvir vasitələrində deyil, əsas etibarlı ilə şeirin ruhundadır, mənasındadır, gözəl insan qarşısında qoyulan davranış tələbindədir”. Müəllim qeyd edir ki, Molla Pənah Vaqifdə olduğu kimi Aşıq Musanın da şeirlərinin canını lirika təşkil edir. Həm də bu lirika həyat eşqiylə yoğrulmuş canlı həyatı insanlarla dərin tellərlə bağlayır.

Əzizə Cəfərzadənin Aşıq Ələsgərlə bağlı qeydləri də maraqlıdır. Alim Azərbaycan aşıq sənətinin zirvəsində dayanan bu ustad aşığın yaradıcılığının həm zəngin, həm də təbii olduğunu göstərib. Onun şeirlərində el-oba arasındakı

deyim və ifadələrin işlənməsinin bu şeirlərə xüsusi gözəllik və tərəvət gətirdiyini də göstərir. Tədqiqatçı aşığın “Dağlar” şeirindən bir nümunə verir:

Yoxsulu, ərbabı, şahı, gədanı
Tutmaz bir-birindən aralı dağlar.

Ə.Cəfərzadə deyir ki, böyük aşıq dağların ecazkar gözəlliyi qarşısında bütün zövq almaq qabiliyyəti olan insanların “bərabərliyindən” bəhs etmiş, bu incə gözəllik qarşısında yoxsullar, ərbab, şahla gəda arasında fərq belə görmək istəməmişdir. Bunun başqa bir cəhəti də odur ki, dağlar təbiətin bir hissəsidir. Təbiət bütün nemətlərini insanlara əvəzsiz, təmənnəsiz verir, dağlar da kimsədən təmənna ummur, heç kəsə fərq qoymur. Allah da yaratdıqlarına, insanlara fərq qoymayıb. Hamını gözəl surətdə yaradıb. Müəllif Aşıq Ələsgərin “Deyin” rədifli şeiri üstə xeyli dayanmışdır. Bu şeir Dəli Alı, Qaçaq Alı kimi tanınmış el qəhrəmanlarına həsr olunub. Bu tarixi şəxsiyyəti nişan verir, onun necə igid, səxavətli və cəsur olduğunu əks etdirir. Əzizə xanım qeyd edir ki, bu poetik örnək Aşıq Ələsgərin baş verən tarixi olaylara, siyasi hadisələrə biganə olmadığını da təsdiq etməkdədir. Alim Aşıq Ələsgərin yaradıcılığına yüksək qiymət verərək yazır: “Aşıq Ələsgər öz qoşmalarında xalq danışığının canlı ifadə vasitələrindən, idiomatik ifadələrdən, atalar sözləri və məsəllərdən istifadə etməklə xüsusi bir ahəng verir, onların daha oynaq, daha musiqili səslənməsinə və xalqa daha yaxşı çatmasına nail olur”.

El şairi Nabırlı Badamın şeirləri də istər sadəliyinə, istər şirinliyinə, gülüş doğurduğuna görə tədqiqatçının nəzəri-

diqqətini cəlb edib. Məsələn:

Ay sarı şalvar Ələsgər,
Evində talvar, Ələsgər.
Xirmildə iş olmasa,
Badama yalvar, Ələsgər.

Paho! Durdu, Ələsgər,
Hortda vurdu Ələsgər.
Şorba gec bişib deyən
Başı qızdı Ələsgər.

Nabırlı Badamın qoşmalarında da bənzətmələri, şikayəti motivləri, eləcə də, ağaların, mollaların azğınlıqlarını açıq-aydın göstərir. Məsələn:

Yordu eli çavuşların cır səsi.
Beşaçılandı kəndxudanın şilləsi.
Necə yandı kasıb-kusub dədəsi,
Ərşə çıxdı, ayırd edən olmadı.

Ə.Cəfərzadə hələ lap gənc vaxtlarında folklorla maraqlandığını əlinə keçən örnəkləri topladığını deyir. O yazır: “Kənddə qarılar məni görcəyin “bayatılayırdı”. Məndə yazırdım. İndi həmin yazılar, o vaxtdan toplanıb qalmış qeydlər içində itib-batdım, bir “qoltuq dəftəri” məni nə üçünsə hamıdan artıq maraqlandırdı. İlk qeydlərim, daha doğrusu, ilk “cüng”üm idi bu” .

Tədqiqatçının Aşiq Məhəmməd Varxiyanlı haqqında mülahizələri də maraqlıdır. O göstərir ki, bu el sənətkarı bir

sıra aşiq və şairlər kimi sevgilisinin adını gizlətmir, eşq-məhəbbətindən utanıb, qısılmır, onu bütün aləmə car çəkir, çünki bu məhəbbət böyük, pak və qəlbədən gələn bir duyğudur. Onda ayıblı bir şey, xatalı, nadürüst bir cəhət yoxdu. Əlbəttə, saf və təmiz bir ürəkdə təmiz eşqdən, gerçək məhəbbətdən başqa nə ola bilər ki. Elə buna görə də Aşiq Məmməd çəkinmədən sevgilisinin adını da təqdim edib, bu sevgini hər yanda yayacağını da bildirib:

Məmmədəm indi sənə uyaram,
Mən arifəm, işarədən duyaram.
Vəsf eləyib ölkələrdə yayaram,
Tərifin dağlar elə, Tükəzban.

Molla Cümənin yaradıcı insanı, aşiq-şairi necə təsəvvür etməsi maraqlıdır. O, aşığa kamallı düşüncəli, məclislərdə cəfəng danışmayıb, gövhər sözlər saçan əsl bir el atası, müdrik xalq müəllimi kimi təsəvvür edir. Cüməcə aşığın sifətləri belə olmalıdır:

Aşiq olan bir məclisə girəndə
Gəzinər dörd yana qızan nər kimi.
Gövhər sözlərini tamam edəndə
Əqli başdan alar əsl ər kimi.

Tədqiqatçı Molla Cüməni çox təqdir edir ki, o elə yazır ki, elə bil şux bir sərpayıdır, hansı bir toyun-mağarınsa alaçığının ortasında durub aralığı qızıdırır:

Əl çalın, bir səs salın,
Bir bəxtəvər gəlsin coşa.
Gəlin yaxın, bircə baxın,
Ağ üzündə qələm qoşa...
Ağ üzün, çıxsın gözün
Bir bəri bax, a müştəri.

Görkəmli alimi Cümə şeirində, poeziyasında canlı xalq dilinin gözəlliyi və sadəliyi maraqlandırır. Bunu xeyli misralarla qeyd edir. Aşağıdakı misralar da bu qəbilədənir:

Sağ üzün bənövşə, sol üzün güldü,
Əhmədi almadan aldı yanağın.

Ə.Cəfərzadə Molla Cümənin bənzətmələrdə ustalığını xüsusi qeyd edir. Məsələn:

Qəddim çinar, sinəm şüşə,
Dişlərin oxşar gümüşə.
Buxaqların gül-bənövşə,
Yanaqların narmı sənin?

Əzizə xanım Molla Cümənin təkrirləri İşlətməsində də mahir olduğunu dəyərləndirir, göstərir ki, nə məzmunu, nə də ahəngə ziyan vurmamış, əksinə ona xüsusi rəvnəq gətirmişdir. Məsələn:

Ay gəlin, aman gəlin,
Bircə incə belin görüm.
Ay gəlin, yaxşı gəlin,
Bircə ənbər telin görüm.

Ay gəlin, gözəl gəlin,
Bircə danış dilin görüm.

Əzizə xanımın təqdir edib dəyər verdiyi ustad aşıklardan biri də Şəmkirli Aşıq Hüseynidir. Onun zəngin yaradıcılığı tədqiqatçının diqqətini çəkir. O, bu zənginliyi ustad aşığın yaradıcılığında, bəzi şeirlərində də qeyd etdiyini deyir. Aşağıdakı poetik örnək də bu qəbildəndir:

Varımdır altı yüz divani təcnis,
Yeddi yüz müəmma, qıfılbənd, təcnis.
Sənsən bəhri-təhvil, nazənin nərgiz,
Mövlam versə Naxçıvana da gəldim.

Gördüyünüz kimi, elə bu bənddə el sənətkarının yaradıcılığının bəsit olmadığı məlum olur. Ə.Cəfərzadə Şəmkirli Aşıq Hüseynin yaradıcılığını yüksək dəyərləndirir: Deyir ki, hər bir ustad aşıq təbinin bacarıqlı rəssam fırçasının məhsullu olduğu üçündür ki, onda təsvir olunan şəxsi oxucu sanki öz gözü ilə görür, aşıqın səadətinə sevinir, məhəbbəti ilə sevir, sevinc və kədərinə şərik olur. Çünki Aşıq Hüseyn öz təsvir obyektinin gözəlliyinə, tərənnüm etdiyi hissini ülviliyinə inandıra bilir.

Böyük alimin Şirvanın görkəmli el sənətkarı Aşıq Şakirlə də maraqlı düşüncələri var. O yazır: “Aşıq Şakir göründü əlində saz əynində noxudu və köynək, belində dörd barmaq enində qayış, başında papaq. Vəssalam! Sazı da sadəydi, üstündə sonralar gördüyümüz bər-bəzək, sədəf, ad yoxuydu”. Göründüyü kimi, müəllif bu el sənətkarını olduqca sayaq təqdim edir, onun sadəliyini təqdir edir. Alim aşığın

oxumasından təsirlənən Mirzağa Əliyevin təsirlənməsini də göstərir: “Birdən qulağıma qəribə bir səs gəldi. Şakir bəndlər arası “buy-buy buy... Dərdin alım” deyəndə lojada oturan Mirzağa Əliyevin səsi ona qatıldı. O da, “buy-buy-buy” deyə-deyə çırtıq çalır, oxuyurdu, Aşığa səs verirdi: Müəllif Şakiri əsl el sənətkarı kimi səciyyələndirir: “Özünün və ustad yaradıcı aşıqların şeirlərinə hörmətlə yanaşar, aydın tələffüzlə oxuyardı, dinləyicilər onun ifasında bütün sözləri, nəsihətləri aydın eşidirdi. O, Aşiq Şamilla gözü kimi də yaddaqalan detallarla işləyib. Əzizə Cəfərzadə yazır: “uşaqdım. Bizlərdə uşaq-böyük, qız-gəlin toyxanaya girməz. Mağarın xalılar arasında sizə tamaşa edirdi kənd arvadları. Balacaydım, güclə bir deşik tapmışdım. “Seydinin nağılını deyirdiniz. İndi heç onu deyən, yazan, çap eləyən yoxdur.” Bu xatirədə həm də Şirvanda aşiq məclisinin gələnləri, adət-ənənə yığcam sözlərlə əks olunub. Müəllif həmin dastandan bir bənd şeir də yaxşı xatırlayır:

Minmişəm Alapaçanı,
Kəsmişəm dar küçəni,
Qoyma qabaqdan qaçanı
Qoyma qaçsın, Səydi, qoyma!

Daha sonra bu ixtiyar el sənətkarı ilə qarşılaşması və onun dastan danışmaq məqsədi ilə gəldiyi məlum olsa da, bu görüş qəflətən aşığın vəfat etməsi ilə baş tutmur.

Tədqiqatçı Aşiq Şamılın “Əvəllaxır” adlandırdığı formadan istifadə etməsini göstərən onun ustalığını göstərir. Qeyd edir ki, bu tipli klassik şeirlərdə birinci, yəni əvvəlki beyt hansı sözlə bitirsə, sonra gələn beyt həmin kəlmə ilə başlanır

və məzmununa heç bir xələl gəlmir. Buna Aşıq Şamılın yeddi bəndlik “Gərək” adlı qoşmasını misal göstərir:

Gözəllər gözəli, xublar əzəli,
Xoş söhbət, xoş surət, xoş sığal gərək.
Alama yanaqları lalə rəngində,
Gözəl yarın ləblərində bal gərək.

Bir xəyal gərəkdir ağılda, başda,
Dil tərif eləyə ağızda, dişdə.
Ona saqi ola mələk behiştə,
Yüz min ola, yenə dalbadal gərək.

Dalbadal durana mələk deyərlər,
Çərxi döndərəmə fələk deyərlər.
Bivəfa aşiqə kələk deyərlər,
Bu nişanda sinəsində xal gərək.
Xal ola sinədə, ola bir nişan...

Beləcə qoşma başa çatır. Qeyd olunan nizam sona qədər saxlanır.

Böyük alim Aşıq Baratdan da məhəbbətlə söz açır: “Aşıq Barat iyirmiyə yaxın dastanı (“Qurbani”, “Novruz və Qəndab”, “Dilsuz və Xəzəngül” və b.) yüzlərlə rəvayət, əfsanə, saysız-hesabsız qoşma, gəraylı, bayatı, qəzəl bilirdi. Həmişə onun yeni söz, yeni ifa tərzini vardı”. Tədqiqatçı bununla da kifayətlənməyib, bu el sənətkarının aşiq havalarına bələdliyini də qeyd edir: “Sarı torpaq”, “Şirvan”, “Qabıstan”, “Zarıncı”, “Aşuran”, şikəstələrini ustalıqla ifa edirdi. Araşdırıcı Aşıq Baratın fəaliyyətini, aşiq sənətində xidmətini

dəyərləndirir. Onun iyirmi dastanı bilməsi, xeyli havalara bələd olması bu aşığın ustad sənətkar olduğunu təsdiq edir – müəllif bu qənaətdədir. O həm də bu el sənətkarının Mirzə Bilal, Məlhəmli Şakirin, Bəylərin yolu ilə getdiyini də göstərir.

Müəllif az tanınan məlum olan el sənətkarlarından da xəbər verir, onların əldə olunan şeirlərini də təqdim edir. Belə sənətkarlardan birinin də Aşıq Mayıl olduğunu yazır. Onun əldə olunan iki qoşmasını göstərir. El sənətkarının bir qoşması “Ay sarı qız” adlanır müəllif burada bu qızın sevgilisi olduğunu gizlətmir, sadəcə ona sirr saxlamağı xatırladır:

Pünhan sirrini hər yetənə bildirmə,
Saqın, seyrəqibi bizə güldürmə.
İnsaf elə, sən Mayılı öldürmə,
Eləmə bağrını qan, ay sarı qız.

Aşığın digər şeirində təsvir etdiyi gözəlin sir-sifəti, geyimi, zövqlü olması ustalıqla əks olunub. Aşıq deyir:

Boyu sərvə, yanaqları qırmızı,
Geyinmiş əyninə alı qırmızı.
Örtübdü başına şalı qırmızı,
Zənəxdan qoşa xalı, neyləyim?

Gözəllər içində əcəb baş gözəl,
Haramı baxışlı, qələmqaş gözəl.
Cavanlar bağrına döyür daş, gözəl,
El içində qeyli-qaldı, neyləyim.

Şeirin birinci bəndində “qırmızı” sözü bir neçə dəfə təkrar olunub. Yanaqları qırmızı gözəl al qırmızı geyib, başına da qırmızı şal örtüb. Bundan belə nəticə çıxarmaq mümkündür – təsvir olunan gözəl günəş kimi parlaq, buna görə də onun “haramı” baxışlarına dözə biləcək cavanlar olmur yəni onu görənlər vurulur, bu gözəlliyin cazibəsindən qurtara bilmirlər.

Əzizə xanım tədqiqatında Aşıq Əliağaya da xeyli yer ayırıb. Hazır: “Onun apardığı el şənlikləri sözün əsl mənasında tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir”. Təbii ki, müəllif bu el sənətkarının yaradıcı olduğunu da xatırladır. Aşıq Əliağa ustad olduğunu bir şeirində də belə xatırladır:

Saz tutub, söz deyən, yaradan aşiq,
Şairlər vətəni Şirvana gəlsin.
Sazda, sözdə hansımız başıq,
Qorxub-çəkinməsin, mərdana gəlsin.

Görkəmli tədqiqatçı Çoban Ağabala adlı el sənətkarının tapılan bir şeirini də dəyərləndirir, çünki, bu poetik nümunə 1915-1920-ci illərdə baş verən erməni vəhşətinin dəhşətini əks etdirməkdədir. Çoban Ağabala bunu olduğu kimi təqdim edir:

Qırdılar Şirvanı, qalmadı canı,
Yandırdılar Şəhri, bu gül məkanı.
Gəncədən çağırdı İsmayıl xanı,
Mən də dedim: əcəb mehriban gəlidir.

Erməni vuruşdu bir az bu xannan,
Şəhəri, kəndləri boyandı qannan.

Gözləri doymadı bir an talannan
Sonra dedi: qaçın, bərk xəzan gəlidir.

Burada toplanan materialların içində Güllər Pərisi də diqqət çəkir. Bu el şairinin yaradıcılığında qardaş məhəbbəti, qardaş həsrəti, bu həsrətin yaşantılarının müxtəlif çalarlarla əks olunması, eyni zamanda bu şeirlərin aşırıq şeirləri ilə səsləşməsi adamı heyran edir. Bunu daha aydın görmək və duymaq üçün Güllər Pərisinin “Qardaş” adlı şeirindən bir parçaya nəzər salaq:

Qars tərəfə baxıb-baxıb ağlaram,
Vurulub könlümə yaralar, qardaş.
Sinəm üstün çalın-çarpaz dağlaram
Dolanır könlümdə haralar, qardaş?

El şairinin Qafqaz canişininə xitabən yazdığı qoşma da təsirli və yadda qalandır. O yazır:

Tapılmırdı, vətəninədən qaçmışdı,
Tərlandı idi, yuvasından uçmuşdu.
Yad ölkəyə, qəribliyə düşmüşdü,
Bağışla, tuti-dildən ayırma!

Məlumdur ki, Əzizə Cəfərzadə bütün həyatı boyu – uşaqlıqdan, şüurlu elmi fəaliyyəti dövründən həyatının son gününə kimi – Azərbaycan aşırıq qadın və şairlərin şeirlərinin toplanması, tədqiqi və nəşri ilə məşğul olub. Bu sahədə onu çoxsaylı elmi məqalələri, radio-televiziya verilişləri və 800 illik Azərbaycan qadın şeirini bir yerə toplayan 2 cildlik

kitabı var. Kitabı tərtib edərkən Turan İbrahimov məsləhətləşib aşıq şeiri tədqiqatını qadın-kişiyə bölmədən çap etdirməyə qərar verdik. Bu əslində mümkün də deyil, çünki Aşıq Pəridən başlayaraq (ələ gəlib çatan budur, bəlkə də ondan qabaq da olub!) qadın aşıqlarımız kişilərlə deyişmələrdə olublar. Bu yaradıcılığı heç cür ayrı tədqiq etmək mümkün deyil. Beləliklə, 16 kişi aşıqla yanaşı Əzizə Cəfərzadənin yaradıcılığında tədqiq edilmiş 22 qadın aşıq da daxil edilmişdir. Göründüyü kimi kitabda qadın aşıqlar daha çox üstünlük təşkil edir, çünki bu Əzizə xanımın tədqiqatıdır. Bu kitaba Güney Azərbaycan qadın aşıqları haqqında da yazılar daxil edilib.

Bu kitabdakı araşdırmalardan Aşıq Bəsti ilə bağlı olanlar da var. Tədqiqatında Azərbaycan qadın aşıq və şairlərinə önəm verməsi, onların tədqiqinə xüsusi diqqəti Əzizə xanımın burada da özünü büruzə verir. Sevdinin öldürülməsi, gördüyü əzab-əziyyət, cəfa onun şeirlərində əks olunmuşdur. bunu aşağıdakı iki örnəkdə verməyi də məqbul hesab etdim:

Qəmnən pay götürdüm, naladan qismət,
Görmədim bir ləzzət, çəkdim əziyyət.
Canda eşq ataşı, dildə məhəbbət,
Bəsdini odlara salan bu dünya.

Heç bilmirsən nələr yatır sinəmdə,
Mən çəkəni çəkməz Əsli, Kərəm də.
Şirin can çürüdü möhnətü qəmdə,
Bəsdini görüb Sənan dağı bilginən.

Əzizə Cəfərzadə Azərbaycan aşıq sənətinə də yaxşı bələddir. Alim bu sənətin bütövlüyünü əks etdirən tədqiqatların aparılması təqlin edir, regionçuluğu, ayrı-ayrı aşıq mühitlərini bir-birinə qarşı qoymağı qəbul etmir. Təbii ki, hər bir aşıq mühitinin özünəməxsusluğunu, daha doğrusu, regional dastanları, mühitdə yaranan saz havacatlarını dəyərləndirir, bunların Azərbaycan aşıq sənətinin zənginləşməsində mühüm rol oynadığını deyir. O yazır: “Azərbaycanda Şərqi, Qərbi və Cənubi aşıq məktəbləri mövcud olmuşdur. Onların hər birinin özünəməxsus xüsusiyyətləri, cizgiləri vardır. Lakin bütün fərqliliklərinə baxmayaraq aşıq sənəti hər bir Azərbaycan türkünün qəlbində tamdır, birdir. Onun həyat eşqini, dərini, ələmlərini, sevinclərini, toydüyün mağar ləzzətlərini, qürbət həsrətini, ifadə edir”.

Görkəmli alim Şirvan aşıq mühitinin özünəməxsus incə məqamlarına da toxunub, bəzi məsələlərə də aydınlıq gətirir. O yazır: “Şərqi – Şirvan aşıqlarının bəzisi sazı əməlli-başlı çala bilmədən, başına ansambl toplayıb toy məclisi apara bilirdi. Qərbi zonasında isə bu demək olar ki mümkün deyildi. Aşıq mütləq sazda havalar çalmalı, altmışdan ziyadə el havasını bilməliydi. Tək başına bircə sazı ilə məclisi idarə edirdi. Dastanı da özü nəql edir, özü də oxuyurdu, yardımçısı yoxdu. Şirvan aşığı hələ yanındakı ansamblın içində xanəndə də olurdu, ara-sıra ona “əl uzadır”dı”.

Əzizə xanım Şirvan aşıqlarının el şənliklərində, toy mərasimlərində vəziyyətdən necə çıxacaqlarını da ustalıqla xatırladır, göstərir ki, bəzi aşıqların saz hava bilməməsi ona dinləyici nifrəti aşılardı. Əlbəttə, adamlar saza-sözə, dastana həssasdırlar, qabiliyyətsizliyi qəbul etmirdilər. Amma aşığın gözəl səsi, zəngülələri, onun şirin dastan danışığı, eyni

zamanda balabanın məlahətli və qəmli səsi onun saz çala bilməməsinin üstünü yaxşı pərdələyə bilirdi.

Ə.Cəfərzadə göstərir ki, toy mərasimlərində Şirvanda adət-ənənələrin icrasında Şirvan aşığı özünün ansamblı ilə iştirak edirdi. Təbii ki, çalğıcılar da ansamblın içində idi. Alim yazır: “Rəqs edən gənclər oynamalarına xüsusi fikir verərdilər çünki bilirdilər ki, bayırda duranlar xalça-palazın arasından baxan qaraca gözlər, sevən gözlər onları izləyir. Çalğıcılar da bunu bilirdilər. Aşığın öz şəxsi müqəddəs sazından başqa (Çala bildi, bilmədi, bir pərdənin üstündə barmağını söykədi, ya yox, fərq etmirdi, çünki onu çalğıcılar, xüsusilə balabançı müşayiət edirdi) ansamblın tərkibində balabançı, qara zurna, kərənay, son illərdə qarmon, dəf (xanəndənin əlində dəf olurdu), nağara, “qoşadumbul” və s. Olurdu ki, bunların öz zövqünə və var-gücünə, dövlətinə, ad-sanına görə aşıq özü daxil edirdi.

Təcrübəli araşdırıcı ansambldakı adamların toy mərasimində rollarını da aydınlaşdırır. Məsələn, kərənay və qara zurnanın hansı məqamda istifadə olunmasını xüsusi qeyd edir. O yazır: “Kərənay və qara zurna xüsusi meydanda cavanlar güləşəndə, at yarışında “duvaqqapma”da gərəklər olurdu, onların səsi hamını toplayır, qəlblərə fərəh, xoş arzular dolurdu”.

Bu qeydlərdən aydın olur ki, məclis aparan hər bir Şirvan aşığı həm də bacarıqlı təşkilatçıdır. Adət-ənənəyə yaxşı bələddir. Şirvanda toy mərasimlərində iştirak edən aşığın ansamblında xanəndənin də iştirak etməsini müəllif belə izah edir: “Şirvan aşıq məktəbi Şirvanşahlar sarayına, Şamaxı xanlarına, zadəganlılar həyatına yaxın olduğundan bəzən mağarlarda aşığın nağılından öncə və ya sonra

muğamat da istənilirdi, bunu da əsasən xanəndə ifa edirdi:”

Əzizə xanım həmişə aşiq sənətinin bütövlüyü baxımından tədqiq edirdi. O göstərirdi ki, Azərbaycan aşiq sənətində Şərqi, Qərbi, Cənubi aşiq məktəbləri var, onların da hər birinin özünəməxsusluğu, cizgiləri bəllidir. Bütün bu fərqlərinə baxmayaraq hər bir Azərbaycan türkünün aşiq sənəti tamdır, birdir. “Onun həyat eşqini, dərini, ənənələrini, əlmlərini, sevinclərini, toy-düyün, mağar ləzzətlərini, qürbət həsrətini ifadə edir”. Tədqiqatçı Şirvan aşıqlarının bəzilərinin yaxşı saz çala bilmədiyini də qeyd edir, amma bununla belə aşiq üçün tələb olunan cəhətləri özündə yaşada bildiyindən onlar el-obada məclis apara bilirdilər. Bu barədə Əzizə Cəfərzadə yazır: “Şərqi – Şirvan ifaçı aşıqlarının bəzisi sazı əməlli-başlı çala bilmədən, başına ansambl toplayıb toy məclisi apara bilirdi. Qərbi zonasında isə bu demək olar üçün deyildi. Aşiq mütləq sazda havalar çalmalı, altmışdan ziyadə el havası bilməliyi. Tək başına bircə sazı ilə məclisi idarə edirdi. Dastanı da özü nəql edir, özü oxuyurdu, yardımçısı yoxdu. Şirvan aşığının yanında, ansamblın içində xanəndə də olurdu, ara-sıra ona “əl uzadır”dı. Şirvanda məclis toy varına-halına görə 3 və ya 7 gün davam edirdi”. Maraqlıdır ki, bəs saz çala bilməyən Şirvan aşığı toyu necə yola verir? Təbii ki, adamlar saza-sözə aşına idilər, onlar dastanları da yaxşı bildiklərinə görə aşıqlar heç vaxt səhvə yol vermirdilər. Digər tərəfdən aşığın gözəl səsi, nağıl danışması, sənətkar üçün tələb olunan xüsusiyyətləri adamları qane edirdi. Digər tərəfdən ustalığı olan el sənətkarı 3-7 günlük toy məclisini yola verə bilirdi. Təbii ki, bu toylarda bütün adət-ənənələr məhz aşığın başındakı dəstənin vasitəsi ilə, iştirakı ilə yerinə yetirildi. Bu barədə alim ətraflı məlumat verir: “Bəy dam

evində çimib hamamlanıb çıxanda bu zaman bütün əqrəbə bəyin və çalğıcıların boynuna xələt – əsasən əlvan qırmızı – aldan kələğayısı və ya 1-2 metrlik parça dolayırdılar. Mağara giriş vaxtı xörək qazanlarının qapağını qaldıranda əqrəbə, qız-gəlin, aşpaza xələt verilirdi”. Burada oynayanlar, onlara tamaşa edənlər haqqında da müəllif maraqlı məlumat verir. O yazır: “Rəqs edən gənclər oynamalarına xüsusi fikir verirdilər, çünki bilirdilər ki, bayırda duranlar, xalça-palazların arasından baxan qaraca gözlər, sevən gözlər onları izləyir. Çalğıcılar da bunu bilirdilər. Aşığın öz şəxsi müqəddəs sazından başqa (Sazı saldı, çala bilmədi, bir pərdənin üstə barmağını söykədi, ya yox, fərq etmirdi, çünki onu çalğıcılar, xüsusilə balabançı müşayiət edirdi) ansamblın tərkibində balabançı, qara zurna, kərənay son əsrlərdə qarmon, dəf (xanəndənin əlində olurdu), nağara, “qoşadumbul” və s. olurdu ki, bunların öz zövqünə və var-gücünə, dövlətinə, ad-sanına görə aşıq özü daxil edirdi.

Kərənay, qara zurna xüsusilə meydanda cavanlar gülüşəndə, at yarışlarında, “duvaqqapma” da gərək olurdu, onların səsi hamını toplayır, qəlblərə fərəh, xoş arzular doldururdu.

Şirvan aşığının ansamblında xanəndənin də olduğunu təsadüf saymayan alim bunun Şirvandakı ənənə ilə bağlı olduğunu belə təqdim edir: “Şirvan aşıq məktəbi Şirvanşahlar sarayına, Şamaxı xanlığına, zadəganlar həyatına yaxın olduğundan bəzən mağarlarda aşığın nağıllarından öncə və ya sonra muğamat da istənilirdi, bunu da əsasən xanəndə ifa edirdi”.

Görkəmli qələm sahibi Şirvan aşıqlarının regional nağıl və dastanlarına da toxunur. Deyir ki, təbii ki, bu sahədə

zənginlik olsa da, bu ipə-sapa düzülmüş incilərin çoxu iti batmışdır. Buna isə el sənətkarlarından vaxtında dastanların toplanıb yazıya alınmaması işi əsas səbəblərdən biri olsa da, digər səbəblər də məlumdur. Yəni Şamaxı zəlzəlesi, erməni vəhşəti də bu işə imkan verməmişdir. Ə.Cəfərzadə göstərir ki, buna görə də cəmi bir neçə dastan yazıya alınmış, dövrünüzə qədər gəlib çatmışdır. Tədqiqatçı Şirvan tayfalarının Qərb zonasından xeyli fərqli olduğunu da yazır, daha doğrusu, bu mərasim konsertlərə də oxşayırdı. Buda onun özünəməxsusluğundan irəli gəlir.

Şirvan aşığı mühitinə yaxşı bələd olan alim bu mühitin el sənətkarlarını üç qrupa bölür. O yazır: “Yaradıcı aşıqlar aşığı şeiri, dastan yaradardılar, II qrup gözəl səsə, oynamaq – rəqs məharətinə, yaxşı hafizəyə malik, üstəlik yaxşı təşkilatçılıq qabiliyyəti (ansambl toplamaq) olanlardı”.

Müəllif göstərir ki, birinci qrupdan olan aşıqlar dövrən toplamazdılar. Ancaq II qrup bu işi görürdü. Üçüncü qrup isə saz çalıb oxuya bilmir, ancaq sənətkarları öz şeirləri ilə tərənnüm edirdilər. Bunlar savadlı, ziyalı adamlardı, şeirləri də kamil sənət nümunəsi sayılacaq incilərdi.

Əzizə xanım tədqiqatında dastan yaradıcılığına da diqqət yetirib. Qeyd edir ki, ötən Sovet İttifaqı dövründə müasir dastanlarda yaradılıb. Bu dastanların çoxu sönük, zəif alınıb. Çünki “Sosializm” təbliğ olunurdu, “qardaşlıq”, “dostluq” tərənnüm olunmalıydı. Bu mənfi xüsusiyyətlərinə baxmayaraq yeni dastanların yaradılmasının bir müsbət cəhəti də vardı. Bu dastan yaratma ənənəsinin davam etdirilməsi idi. Təbii ki, bu zəif dastanların arasında nisbətən yaxşı dastanlara da təsadüf olunurdu. Bu baxımdan alim “Azaflı və Narınc xatun” dastanını təqdir edir. Əzizə xanım onu da

qeyd edir ki, “Şübhə etmirik ki, bütün dastanlarımız illər boyu neçə yaradıcı aşığın ilham süzgəcindən keçmiş kamil-ləşmişdir”.

Əzizə Cəfərzadənin aşıq yaradıcılığına dair axtarışları olduqca zəngin və əhatəlidir. Mən sadəcə burada bir oxucu gözü ilə bu zənginliyə nəzər salıb məni maraqlandıran cəhətləri qeyd etdim. Zənn edirəm ki, bu araşdırma barədə mütəxəssislər, alimlər də öz sözlərini deyəcəklər.

Tacir Səmimi

dosent, filologiya üzrə

fəlsəfə doktoru

**ƏSƏRLƏRİ TOPLANIB
TƏDQIQ EDİLMİŞ
AŞIQLAR**

AŞIQ ƏLİ KƏLİBƏRİ QARACADAĞLI (XVIII əsrin birinci yarısı)

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixini öyrədən kitab, elmi əsər və məqalələrdə çox vaxt adı çəkilməyən bir sıra şairlərimiz vardır ki, onların əsərlərini tədqiq etmək, ayrı-ayrı yazıçı və şairlərimizin həyat və fəaliyyətini, dövrünü öyrənmək üçün maraqlı material verir və tədqiqatçıya kömək edir. Bu şairlər öz dövrlərinin ədəbiyyatında müəyyən yer tutmuş və hətta daha istedadlı və məşhur şairlərin müəllimi, təlimçisi olmuşlar.

Eləcə də şairin tanınmış böyük simanın tək yetişmədiyi, onun ətrafında həmin dövr ədəbiyyatının yaranmasında müəyyən rolunu oynayan onlarla şair məlumdur. Müəyyən ədəbi məktəb başçısını əhatə edən şairlərin əsərlərini öyrənmək həmin dövrün ədəbiyyatını ətraflı tədqiq etməyə imkan verir.

Vaqifin müasirlərindən və realist şeir məktəbi nümayəndələrindən olan Aşiq Əli Kəlibəri Qaracadağlı haqqında indiyə qədər çox az yazılmışdır. Onun haqqında yalnız bir neçə mənbədə məlumat vardır. Bunların əksəriyyəti Mirzə Yusifin “Məcmueyi-divani-Vaqif və digər müasirin”də gedən şeirləri təkrarlasalar da, hər halda Əli haqqında bioqrafik məlumat verməyə və onun şeirlərini təhlil etməyə təşəbbüs göstərirlər. Məsələn, Məhəmməd ağa Müctəhidzadə “Riyazül-əşiqin” adlı təzkirəsində Aşiq Əlidən bəhs edərkən göstərir ki, o, əslən “Kəlibər əhlindən olub, bir müddət sonra” Şuşaya gəlmiş və oranı “özü üçün məskən qərarı vermiş, Molla Pənah Vaqif təxəllüsü ilə bir əsrdə” yaşamış, yaratmış və şeirləşmişdir.

Bundan sonra “Riyazül-aşiqin” müəllifi Vaqif və Əlinin guya eyni vaxtda “Mədinə və Səkinə” adlı iki qıza aşiq olduqlarını “Məşuq məcaz olma”larını göstərir və bunu izaha səy edir. Əlbəttə, Müctəhidzadədən alınan misallar əslində yerində götürülməmişdir. Çünki Vaqif “Ey Kəbəm, Kərbəlam, Məkkəm, Mədinəm” deyərkən sevgilisini məhz “Mədinə” olduğunu göstərmir, əksinə, adını çəkdiyi o gözəlin bu müqəddəs məkanlardan üstün olduğunu söyləyir. Eləcə də Əlinin Vaqifə ithaf etdiyi məşhur “Bu gövhər sözləri, ey ali cənab” mətləli şeirindəki “Mədinə kuyinə Səkinə gəlmiş” misrası şairin məhz Səkinə adlı birisini sevdiyini göstərmir. Bütün bu kimi yanlışlıqlara baxmayaraq, keçmiş tədqiqatçılarımız bu unudulmaqda olan şairlərimizi tədqiq edib öyrənmək üçün bizə dəyərli məlumat verirlər. Aşiq Əli haqqında məlumat verənlərdən biri də F.Köçərliyədir. Köçərli açıq göstərir ki, o, Əli yaradıcılığı ilə məhz Mirzə Yusifin kitabı vasitəsilə tanış olmuşdur. F.Köçərli yazır ki, “...Onun çəndən elmü savadı yox imiş və ona şair deyilməyib “aşiq” deyilməyi bu qövlümüzə şahiddir”. Köçərli göstərir ki, Vaqif yazdığı məhdən anlaşılır ki, Əli onunla müasir olmuşdur.

Bundan sonra F. Köçərli Əli şeirlərini “təhlilə” başlayıb yazır: “Mürəbbətlərin bəzində lətafət var isə də qüsür və pərakəndədən də xali deyil”. Məsələ:

Nə saətdə gəldim dünya öyünə,
Şum sitarə, bəxti bağlı olmuşam.
Taleim bəd, günüm qara, cəfakeş
Hicran öylü, dərd otaqlı olmuşam.

Burada “şum sitarə”, “bəxti qarə”, “hicran öylü”, “dərd otaqlı” kimi qafiyələrin nə vəznində, nə üslubunda yaraşılıq və sazişlik var, nə də sözlərin mənasında bir lətafət və zərafət. Bunlar əsla şair sözlərinə bənzəmir, bəlkə Qurdoğlu sözlərinə oxşayır¹.

Təəssüf ki, bir sıra şairlərin yaradıcılığını olduqca nəcib bir zövq ilə təhlil edən Köçərli nə üçünsə Əli haqqında belə ədalətsiz və əsassız hökm yürütmüşdür. Əksinə, “hicran öylü”, “qəm otaqlı”, “Günü qara” və s. kimi ifadələri işlətməklə şair nə qədər də öz şeir dilinin sadələşməsinə nail olmuş, Vaqif yaradıcılığına, XVIII əsrin realist ədəbi cərəyanına yaxınlaşmışdır. Bu sadə, səmimi sözlərdə cəfakeş bir xalqın ağır ələmli zəhməti, qara günlü ömrünün təsviri verilmişdir. Bundan sonra Köçərli yazır: “Bu kəlamın yenə az-çox axırkı bəndi xoşayənddir:

Əliyəm çox çəkdim dərdü bələdən,
Qəm əl götürmədi mən mübtəladən.
Aləmi-ərvahdə “qalu bələdən”,
Xun cigərli, Qaradağlı olmuşam.²

Həqiqətən də nə böyük səhv! Maraqlıdır: bu son bəndi təriflərkən müəllifin xoşuna nə gəlmişdir? “Aləmi ərvah”, “Qalu bəla”, “xun”, “mübtəla” mı və ya şeirdə qara taleyindən şikayətlənən şairin ağır dərdimi? Köçərli şairin yalnız bir qəzəlini nümunə verib keçir.

---

¹ F.Köçərli “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları. C. 1, H. I, s. 228-229

² Yenə orada, s. 228

Respublika Əlyazmalar fondunda Əlidən bəhs edən bir əlyazması saxlanmaqdadır. Əlyazmasının sahibi yuxarıda adı çəkilən mənbələrə əsaslanarsa da, Əlinin şeirlərini daha doğru təhlil etməyə çalışır. Vəqif və Əli şeirlərini qarşılaşdırır, bəzən yanlış nəticə çıxarırsa da, hər halda şairin mümkün olan şeirlərini bir yerə toplayır. Beləliklə hazırda əlimizdə Əlinin 8 şeiri vardır. Bunlardan 6-sı qoşma, biri qəzəl, biri isə Vidadiyə nəzirə olaraq yazdığı müstəzadıdır:

Ey sərvə səhi, sən gələli seyr ilə bağə,
Baş çəkməkdi ər-ər,
Çox alinəsəblər özünü saldı ayağə,
Qul oldu sənubər.
Bir danə üçün çox quş saldı duzağə,
Dam oldu müsəxxər,
Gördü ki, xətedir.
Dağlarda tapar yüzü qarbaşı aşağə,
Qayğılı, mükəbbər.
Sənin tək pərinin mənzili viranə gərəkdir.
Ya çeşmələr üstü.
Könlüm kimi viranə, gözüm kimi bulağə,
Gəl, ey pərinəygər!
Dünyadə əgər Əli özü ağılyə getsə,
Zülfün həvəsindən,
Rəhmət yağışı torpağın üstünə yağə,
Qəbri olar ənvər.¹

Göründüyü kimi, Əli daha çox qoşmaya meyl etmiş,

---

¹ F.Köçərli. Azərbaycan ədəbiyyatı. I cild, Bakı: 1978, s. 254-255.

realist şeir məktəbinə məxsus olmuş şeirlərini oxuyarkən anlaşılır ki, məhz bu növdə daha çox müvəffəq olmuşdur. Buradan məlum olur ki, Əli “18-ci əsrin birinci yarısında, Molla Pənah Vaqif ilə müasir olan incə duyğulu şairlərdəndir”; “...bəşəri eşqin pəriyi-ilhamı olan gözəllərə hissi, bədii nəzərlərlə baxaraq Vaqifanə qoşmalar yazmışdır”¹.

Vaqif və Əli şeirlərini müqayisə etdikdə, fondakı əlyazmasında da olduğu kimi, aşağıdakı vəziyyət meydana çıxır:

Vaqif:

Bir bölük yaşılbaş sonalar kimi,
Yığılıb gəlibdir Qazağa qızlar.

Əli:

Bir bölük sona tək göllər üstündə,
Düzülüb dönübdür durnaya qızlar.

Zahiri bənzərliklərinə baxmayaraq verilən mənzərə, alınan tablo başqa-başqadır. Əli öz şeirlərində Vaqif bədii dilindən, Vaqif bədii ifadə vasitələrindən istifadə edir:

Ay sevdiyim, bizə doğru qədəm bas,
Gözləyə-gözləyə qaldım yolların.
Bu tərif sənindir, yaxşı qulaq as,
Dolansın boynuma qulac qolların.

---

¹ Respublika Əlyazmaları fondu, fr.-554

Bu eşqin ucundan canım alışır,
Qərib könlüm bir səninlə barışır,
Bağda gəzən bülbül kimi danışır,
Mənim ilə şirin-şirin dillərin.

Əli mayil oldu sənin üzünə,
Qələm qaş altında ala gözüne,
Gör necə yığılıb o gül üzünə,
Ayna qabağına siyah tellərin.¹

yaxud:

Bu göhər sözlərin, ey ali cənab,
Tamam aşuqların səminə gəlmiş.
Fəsahtədə, bəlağətdə sənin tək,
İnanma ki, ruyi-zəminə gəlmiş.

Bu əsrdə şairlərin xanusan,
Müdərrisə bərabərsən yəni sən,
Elmin mədənisən, göhər kanusan,
Eşidənlər sözüün dəminə gəlmiş.²

Şeirlərdən nə qədər şux, nikbin bir şair ürəyi döyünür!
Şair “qərib könlüm”, “canım alışır”, “gözləyə-gözləyə qaldım yolların” desə də, şeirdə şən, incə bir zərafət ruhu vardır. Bu isə məhz Vaqif bədii üslubunun xüsusiyyətlərindəndir.

---

¹ Respublika Əlyazmaları fondu, fr. – 554, s. 6-7

² Yenə orada.

GÜLLƏR PƏRİSİ (1790-1925)

Güllər Pərisi Gürcüstanın keçmiş Borçalı qəzasının Faxralı kəndində, 1790-cı ildə kəndli ailəsində anadan olmuşdur. Evdar, kəndli qadın olan Güllər Pərisi saz-söz aşiqi olmuş, deyilənə görə 135 il ömür sürmüş və 1925-ci ildə doğma Faxralı kəndində vəfat etmişdir. Aşıq şeirinin qayda-qanunlarına, el havalarına bələd olduğu əsərlərindən bəllidir.

Qadir allah, gəl rəhm eylə bu çağa,
Qoyun necə tab gətirir bıçağa?
Qoyallar qəbirə, bükəllər ağa,
Nəkraillər sual etsə nə deyim?

“Bu dünya dediyin bir işrin bağıdır” deyə həyatı coşğun bir məhəbbətlə sevən Güllər Pərisinin nəslindən bir neçə aşiq-şair çıxmışdır. Şeirlərində dövr və zamanədən, haqsızlıqlardan şikayət vardır. Qardaşı İsmayıl Güllər də şair olmuşdur. Təqdim olunan hər iki şeir həmin qardaşının məhəbbət tarixçəsi ilə əlaqədardır. El arasında bu məhəbbətlə bağlı romantik rəvayətlər, hekayələr yaşayır.

Qarsa tərəf baxıb-baxıb ağlaram,
Vurulub köksümə yaralar, qardaş!
Sinəm üstün çalın-çarpaz dağlaram,
Dolanır könlümdə haralar, qardaş?!

Eşqin badəsini yaman içibsən,
Dərd əlindən türk elinə qaçıbsan.

Qohumdan-qardaşlan niyə keçibsən?
Divan işə baxıb aralar, qardaş!

Qəlbim qövr eyləyir köhnə yaradan,
Çox keçməz çıxarsan qorxu-qaradan,
Sıra dağlar çəkilsəydi aradan,
Görünərdi gözümə oralar, qardaş!

Pəriyəm, dərdinə dözə bilmirəm,
Savadım çatmayır, yaza bilmirəm,
Sənsiz bu dünyada gəzə bilmirəm,
Gəlməsən bağılar saralar, qardaş!

QAFQAZ CANIŞININƏ

(qardaşı üçün xahişə gələrkən)

Hökmdarsan, hüzuruna gəlmişəm,
Amandı, qardaşım, eldən ayırma!
Qocalıb anamız; gözü yoldadı,
Bülbülü çəməndən, güldən ayırma!

Tapılmırdı, vətəninədən qaçmışdı,
Tər lan idi, yuvasından uçmuşdu,
Yad ölkəyə, qəribliyə düşmüşdü,
Bağışla, o tuti dildən ayırma!

Pəriyəm, gəlmişəm sizə minnətə,
Amandı, qardaşım salma zillətə,
Çəkib cəzasını, düşüb qürbətə,
Yaşılbaş sonanı göldən ayırma!

AŞIQ MƏHƏMMƏD VARXIYANLI (1790/95-1860/65)

Aşiq Məhəmməd Varxianlı Zaqatala rayonunun Varxian (indiki Bəhmətli) kəndindəndir. Nə zaman anadan olub, nə zaman vəfat etdiyi haqqında əldə dəqiq məlumat yoxdur. Mötəbər qoca aşıqların dediyinə görə yüz il bundan əvvəl, təxminən 60-65 yaşlarında vəfat etmişdir. Məhəmməd Varxianlı haqqında bu qısa məlumatı 1937-ci ildə çap olunmuş "Aşıqlar" kitabının 1-ci hissəsində oxuyuruq. Aşiq Məhəmməd Varxianlı Tufarqanlı Abbas və Qurban kimi klassik aşıqlarımızın ənənələrini davam etdirmiş, qüdrətli sənətkar Aşiq Ələsgərin sələflərindən olmuşdur. Təxminən XVIII əsrin sonu, XIX əsrin birinci çərçivəsində yaşamışdır. Məhəmməd Varxianlının yaradıcılığı bir neçə cəhətdən maraqlıdır. Onun qoşma və gəraylılarında əsasən sədaqətli, vəfalı bir məhəbbət tərənnüm olunur.

Sevdiyim səndən ayrıldım,
Eləsən candan ayrıldım.
Camalından cüda düşdüm,
Dindən, imandan ayrıldım.

Göründüyü kimi, Aşiq üçün sevgilisindən ayrılmaq şirin candan, həmçinin dinindən və imanından ayrılmağa bərabərdir. Aşiq Məhəmmədin qoşmalarında eşqin bütün cəfalı, həsrətli, görüşlü, ayrılıqlı, hicranlı, vüsallı anları öz əksini tapmışdır. O sevdiyi gözəlin adını da çəkir:

Bülbüllər ötüşüb yazılan oynar,
Yanaqların oxşar gülə, Tükəzban.
Cığalar qıvrılıb üzilən oynar,
Nə sığal veribsən telə, Tükəzban?! ¹

Məhəmməd bir sıra aşiq və şairlər kimi sevdiyinin adını gizlətmir, eşqi-məhəbbəti böyük bir nemət sayan aşiq bu məhəbbətdən utanıb, qısılmır, onu bütün aləmə car çəkir, çünki bu məhəbbət böyük, pak və qəlbdən gələn bir duyğudur. Onda ayıb bir şey, xətalı, nadürüst bir cəhət yoxdur:

Məhəmmədəm, indi sənə uyaram,
Mən arifəm, işarədən duyaram,
Vəsf eləyib, ölkələrə yayaram,
Tərifin dağılar elə, Tükəzban.²

Göründüyü kimi, o öz gözəlinin gözəlliyi ilə fəxr eləyir.

Məhəmmədin qoşma və gəraylılarında arabir ağlamaqdan, hicrandan, ayrılıqdan bəhs olunsa da, onlar əsasən şux və nikbindir. Aşiq sevdiyi qızın bütün gözəlliklərini – cığasından, telindən tutmuş geyiminə, ətrinə, gözlərinə, kirpik və qaşına qədər təsvir və tərif etməkdən doymur, həm də bütün bunları dərin bir məftunluqla tərənnüm eyləyir. Məsələn, onun Tala kəndindən götürüb bəyəndiyi bir qızı təsvir edən “Edər” rədifli gözəlləməsini alağ. Bu real, həyati bir qızıdır. O zaman ətir əvəzinə qızlar üstlərində, ağızlarında hil, mixək, darçın gəzdirirdilər. Xüsusisi ilə bəzi yüksək

---

¹ Aşıqlar. I cild. / topl. H.Əlizadə; red. M.Arif. Bakı: Azərneşr, 1937, s. 212.

² Yənə orada.

zövqlü xanımlar üstlərindən ətir iyi gəlsin deyə mixək dənələrini süddə isladıb, sapa düzər və bunu muncuğa, şəvəyə, mərcana qatıb qollarında, boyunlarında gəzdirirdilər. Qoşmada bütün bunlarla yanaşı “ağı ağ, qırmızısı gül kimi” olan gözəlin boy-buxunu, duruşu, mütənasib əndamı və s. də öz əksini tapmışdır:

Talada sevmişəm mən bir şahbazı,
Sərv boyu tuba boyu tən edir.
Süzübən baxanda məstü məstanə,
Qaşların əyməsə yaya tən edər.

Qoynun içi mixək, darçın, hil kimi,
Boyu uzun, saçları sünbül kimi,
Ağı ağdı, qırmızısı gül kimi,
Yamağı günəşdir, aya tən edər.

Məhəmmədin ömrünə saldın güman,
Qoynunda fincandır, sinəsi meydan,
Ərşdə mələk təki, behiştə qılman,
Gözəllikdə Züleyxaya tən edər.¹

Aşıq Məhəmməd öz real, həyati gözəlini behiştə vəd edilən huri və qılmandan, tuba ağacından, Quranda adı çəkilən Yusifin sevdiyi Züleyxadan artıq sayır.

Aşıq Məhəmməd Varxiyanlı nəsihətamiz, mənalı ustadnamələr qoşmaqla dinləyicilərini ustaddan alınan dərsə diqqət etməyə, arif, kamallı olmağa, dünyanın var-yoxunu

---

¹ Aşıqlar. I cild. / topl. H.Əlizadə; red. M.Arif. Bakı: Azərənəşr, 1937, s. 210.

bilməyə, verdiyi sözə sədaqətlə əməl etməyə çağırır:

Əvvəl ustadından dərslərini alan,
Dünyanın varını, yoxunu bilən,
Başında bir zərrə kamalı olan,
Dediğindən necə dönər, ariflər!¹

Məhəmməd Varxiyanlı görünür ki, savadlı, bilikli aşıq olmuş, eyni zamanda, həm xalq şeirimizin, həm də klassik poeziyamızın incəliklərini dərinlikdən öynənmişdir. Onun təcnislərindəki kamillik bu cəhətdən xüsusilə diqqətə layiqdir. Belə ki, onun təcnislərində işlətdiyi dərin mənalı cinas kəlmələr dilimizin zəngin xəzinəsindən məharətlə istifadə edə bilmək qabiliyyətini göstərir. Aşığın gözəlləmələrində şux, oynaq bir musiqi ahəngi vardır. Əlimizdə olan qırxa yaxın qoşma və gəraylısının bəzisi, vaxtı ilə tanınmış ədəbiyyatçılarımızdan Salman Mümtaz və Hənəfi Zeynallı tərəfindən nəşr olunmuş, bəziləri isə cümlələrdə, pərakəndə əlyazmalarında və şeir həvəskarlarının qeyd dəftərçələrində mühafizə olunur. Əldə olmayanların çoxu isə xalq sənətkarları – aşıqların hafizəsində qalır. Nəsihətnamələri müxtəlif dastanların önündə oxunan ustadnamələr şəklində hifz olunur. Aşıq Məhəmməd Varxiyanlının şeirləri toplanıb ayrıca nəşr edilməyə layiqdir. Deyilənlərə görə onun şeirləri əsasında aşıq haqqında bir dastan da mövcuddur. Belə görünür ki, həmin dastan bu gözəl aşığın məhz təqdim etdiyimiz şeirləri əsasında qurulmuşdur. Onlardan elə canlı-qanlı dastan ətri gəlir:

---

¹ Aşıqlar. I cild. / topl. H.Əlizadə; red. M.Arif. Bakı: Azərənəşr, 1937, s. 211.

Vəfalı yar, niyə məndən küsübsən?
Gəl bizim bağlara gəzək, barışaq.
Gözümdən axıdıb tökmə qanlı yaş,
Mən deyim dərdimi, yazaq, barışaq.

Mən səni sevmişəm bilsən əzəli,
Ata bilməm sənin kimi gözəli,
Dodağın qaymaqdı, dilin məzəli,
Ver ağzım içinə əzək, barışaq.

Aşıq Məhəmmədi hər dəm sal yada,
Həsrətin çəkməkdən gəlmişəm dada,
Bu gələn bayramda çataq murada,
Toyunda qol-qola süzək, barışaq.¹

***

Maral kimi bu dağları gəzirsən,
Ceyranın quzusu, ağısan, gəlin!
Düşdüm məclisinə, tarümar oldum,
Bəzəyirsən bu yığnağı sən, gəlin!

Səni görən olur xəstə, zarıncı,
Xalın kimi şölə verməz hər inci,
Sinən üstə bitir narınc-turuncu,
Firdovsi əlanın bağısan, gəlin!

Məhəmmədə qaldı bu daği-həsrət.
Gecəli, gündüzlü, saətbəsaət,

---

¹ Aşıqlar. I cild. / topl. H.Əlizadə; red. M.Arif. Bakı: Azərənəşr, 1937, s. 219.

Öldürürsən öldür, vermə xəcalət,
Həmişə canıma yağısan, gəlin!¹

Şair aşiq könlünü qəribə, ecazkar, təlatümlü anları, xəyalları haqqında Aşiq Məhəmməd Varxiyanlının qoşduğu “Könül” rədifli qoşmasında maraqlı suallar, hikmətli düşüncələr əks olunmuşdur:

Vaxt olar qalxarsan ərşi-asmana,
Vaxt olar havadan enərsən, könül!
Vaxt olar düşərsən çiskin-dumana,
Vaxt olar hər işi qanarsan, könül!

Vaxt olar çıxarsan Məcnun dağına,
Vaxt olar düşərsən qəm yatağına,
Vaxt olar yüz atəş kar etməz sana,
Vaxt olar alışıb yanarsan, könül!

Vaxt olar Məhəmməd tez gələr coşa,
Vaxt olar heç əlim getməz bir işə,
Vaxt olar dönərsən dəmirə, daşa,
Vaxt olar mum kimi qalarsan, könül!²

Onun:

Nazlı dilbər gəl ixtilat eyləyək,
Sazı məndən, simi məndən, söz səndən.
Ərzimizi hansı yana yetirək,

---

¹ Aşıqlar. I cild. / topl. H.Əlizadə; red. M.Arif. Bakı: Azərnəşr, 1937, s. 213.

² Yenə orada, s. 214.

Dava məndən, qələm məndən, yaz səndən.¹

yaxud

Sallana, boylana gedən salatın,
Elə sallanğınən yol inciməsin.²

Misraları ilə başlayan qoşmaları.

Xəbər almaq ayıb olmaz,
Nədəndir qısa tellərin?
Yoxsa aşıqın ölübdür,
Batıbdır yasa tellərin?³

Bəndi ilə başlayan gəraylısı və başqa əsərləri müqtədir aşıqlarımızın ən gözəl əsərləri ilə yanaşı dura bildiyi kimi, XIX və XX əsr aşıqlarımızın yaradıcılığına təsirsiz qalmamışdır. Məhəmməd Varxiyanlının dilində ceyranın quzusu, qəm yığnağı, cana gəlmək kimi onlarla bəzi söz birləşmələri, xalq danışığı dilinin incə və təbii ifadələri mühafizə olunmuşdur. Aşığın şeir dili olduqca bədii və təbiiliyi ilə maraqlıdır. Aşıq şeirimizin tarixində öz yeri olan bu sənətkarın, xalq poeziyamızın inkişafında da xeyli təsiri olmuşdur.

---

¹ Aşıqlar. I cild. / topl. H.Əlizadə; red. M.Arif. Bakı: Azərnəşr, 1937, s. 220.

² Yenə orada, s. 220.

³ Yenə orada, s. 221.

AŞIQ MUSA (1795-1840)

M.P.Vaqif yaradıcılığının təsirini Qazax, Qarabağ, Göyçə ətrafı rayonlardakı aşiq yaradıcılığı ilə məhdudlaşdırmaq doğru olmadığı kimi, Nuxa (indi Şəki) mahalında Məhəmməd Varxiyanlı, Molla Cümə, Ermənistanın Göyçə mahalının Basarkeçər rayonunun Qaraqoyunlu kəndində yetişmiş Aşiq Musa və b. unutmaz. XIX əsrin birinci yarısında müasir mətbuat, radio əlaqələri olmasa da, Vaqif şeirləri öz ecazkar qüvvəsi ilə ağızdan-ağıza, dildən-dilə keçib bütün Azərbaycanı dolaşır. Bunun canlı misalı məhz Aşiq Musa yaradıcılığıdır. XIX əsrin 40-cı illərində vəfat etmiş Aşiq Musa “Gözəl necə olmalıdır” sualına məhz Vaqifanə bir zövqlə cavab verir:

Gözəli sevəsən cavan yaşında,
Alma yanaq, ağ buxağı al ola...
Oturub duranda bilə mərfəti,
Əlində saxlaya məzə şərbəti.

Dərdini anlaya, qədrini bilə,
Əlində məhrəba istəkan silə,
Alçaqdan danışa, ucadan gülə,
Geyinə, sallana, damağ çağ ola.¹

Göründüyü kimi burada Vaqifin yaxın təsiri yalnız bən-zətmələrdə, başqa təsvir vasitələrində deyil, əsas etibarilə

---

¹ Aşıqlar. I cild / toplayanı H.Əlizadə; red. M.Arif. Bakı: Azərneşr, 1937, s. 197.

şeyrin ruhundadır, mənasındadır, gözəl insan qarşısında qoyulan davranış tələbindədir. Hər iki şair gözəlin yalnız zahiri tənəsübü, cazibəsi ilə kifayətlənmir, onun aqlını, qabiliyyətini, mərifətini üstün tutur, onu açıq üzlü, örtüsüz, şux, şən və nikbin görmək istəyir.

Vaqifdə olduğu kimi, Aşıq Musanın da şeirlərinin canını lirika təşkil edir. Bu lirika həyat eşqi ilə yoğrulmuş, canlı həyati insanlarla dərin tellərlə bağlıdır. Musanın qoşma, gəraylı və müxəmməsləri birər gözəlləmə, şən, nikbin ruhlu, çoşğun həyat eşqi ilə yoğrulmuş parçalardır. Elə buna görə də Musa qatı düşmənlərdən olan ölüm elçilərini, din bayquşlarını ikiüzlülükdə ittiham edərək, həyat pərilərinə göz yummaqda riya etdiklərini cürətlə söyləyir:

Molla, Seyid görsə üzün,
Üz verər imana, Pəri.¹

O da ustadı kimi bu həyat pərilərini mövhumi cənnət, behişt pərilərinə dəyişmir və sevdini belə təsvir edir:

Yanaqları şölə verir hər yandan,
Ərş üzündə belə bir qəmər olmaz.²

Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, ruhaniləri – yalançı din xadimlərini ifşa edərkən Aşıq Musa xalqca müqəddəs sayılan telli sazın təsviri ilə başlayır. “Telli sazın”

---

¹ Aşıqlar. I cild / toplayanı H.Əlizadə; red. M.Arif. Bakı: Azərneşr, 1937, s. 204.

² Yenə orada, s. 199.

rədifli gözəl və nadir qüvvəyə malik gəraylısında Aşıq Musa molla ilə saz, həqiqətlə riya arasında qüvvətli təşbeh, qiyas və təzadlardan, xüsusi ilə sazı təşxis və əntaq yolu ilə (şəxsləndirmə və nitqləndirmə), canlılaşdırmaq üsulundan istifadə edərək ruhaniliyin, riyakarlığın, xalqı soyub talan edərəkən belə onları aldatmasını məharətlə ifşa etmişdir. O göstərmişdir ki, islamın mübəlligi olan mollalar yalandan and içir, rüşvət yeyir, qələm çalır, aləmə zülm edir, pul sələmə verir, iblis kimi ara vurur, cadu yazır və s. bəd əməllər ilə məşğul olur; xalqın sevinci olan saz Musaya görə:

Yoldan çıxıb, yolun azmır,
İblis kimi ara pozmur,
Molla kimi cadu yazmır,
Nə günahı telli sazın?

Fikrini vermir qələmə,
Zülüm eləmir aləmə,
Pulunu vermir sələmə,
Nə günahı telli sazın?

Yek şəcərdir, yek də dəmir,
Ara vurmur, yalan demir,
And içməyir, rüşvət yemir,
Nə günahı telli sazın?¹

Musanın yalançı din xadimlərini qamçılayan şeirləri bu

---

¹ Aşıqlar. I cild / toplayanı H.Əlizadə; red. M.Arif. Bakı: Azərnəşr, 1937, s. 205-206.

gün belə öz əhəmiyyətini itirməmiş və ifaçı aşıqların dilindən düşmür.

Aşıq Musa yalnız islam mübəllighini mollaı ifşa ilə dayanıb durmur, hansı dində, hansı cildə olur-olsun, coşqun, real həyatın ülvi və pak məhəbbətin düşməni olan din xadimlərini Musanın görməyə gözü yoxdur. Bu nöqtəyindən nəzərdən onun beynəlmiləl ruhda, azad məhəbbət və azərbaycanlı gənclər tərsa gözəli arasındakı saf məhəbbətin tərənnümünə həsr olunmuş misraları diqqətə şayandır:

Lənət gəlsin keşişə,
Aləmdə bir səs eylədi,
Qızı getdi, o vermədi,
Övladilə bəs eylədi.

İki könül bir-birindən,
Ayırdı əbəs eylədi.
Çəkdi o din təəssübü
Kərəmə qisas eylədi.¹

Göründüyü kimi, məşhur “Əsli və Kərəm” dastanının mütərəqqi dostluq və azad məhəbbət ideyası aşığın dərinədən həyəcanlandırmış, onu mütəəssüb din xadimlərinə qarşı kəskin çıxış etməyə ruhlandırmışdır. “Maral” rədifli müxəmməsində Aşıq Musa, gözəl bir tərsa qızı sevməsini söyləyir, heç bir din təəssübü, milli ayrılıq və s. duymadan azad və coşqun bir məhəbbətlə sevir və sevdini də bu dini təəssüb

---

¹ Aşıqlar. I cild / toplayanı H.Əlizadə; red. M.Arif. Bakı: Azərənəşr, 1937, s. 203.

cəfəngiyatlarına baş qoşmamağa, saf eşqinə cavab verməyə çağırır:

Sən bir tərza qızısan,
Əydin qəddim dal elədin.
Yıxdın könlümün evini,
Gör necə xəyal elədin.

Mənimlə yaman başladı,
Belə qeylü qal elədin.
Göycəli Aşiq Musanı
Dərdindən abdal elədin.

Bu əl mənim, ətək sənin,
Ölürəm amandı, Maral!¹

Bu nöqtəyi-nəzərdən Musanın Azərbaycan və rus dillərində yaratdığı müxəmməsi də maraqlıdır. Lakin ola bilsin ki, Musa heç nə tərza erməni qızı, nə də rus qızını sevməmişdir. Sadəcə hər iki müxəmməsdə Aşiq Musa dövrü üçün olduqca mütərəqqi olan bir fikri müdafiə etmişdir ki, bu da milli və dini təəssüblərin dostluğa, məhəbbətə hazır oluması məsələsindən ibarətdir.

Aşiq Musa ruhanilərlə yanaşı olaraq öz dövrünün başqa uyğunsuzluqlarını da ifşa etməkdən geri durmamışdır. Musanın fələyə müraciətlə şikayət ruhlu bir şeiri vardır ki, bu parça bütünlükdə XIX əsrin ilk yarısını həqiqətən də doğru səciyyələndirdiyi üçün qiymətlidir:

---

¹ Aşıqlar / toplayanı H.Əlizadə; red. H.Mehdi, Ə.Cavad. Bakı: Azərənəşr, 1935, s. 130.

Ay fələk, sənin dövründə,
Köçdü insan qalmadı.
Neçələri nakam öldü,
Getdi növcavan, qalmadı.

Yar-yarından arı düşdü,
Əhdi-peyman qalmadı.
Kəlmənə bəli söyləyib,
Mətləbi qanan qalmadı.

Nə xəstələr şəfa buldu,
Nə də Loğman qalmadı.¹

Aşığın damğalandırdığı bu dövr elə bir dövrdür ki, yaxşı insanlar dünyadan köçür, yar-yarından ayrı düşür, əhdi peyman, mətləb qanan qalmamış, xəstələr şəfasızdır, həkim, loğman yoxdur. Məgər Aşıq Musa və onun müasirlərinin necə bir ağır, dözülməz və çətin mühitdə yaşadığını dərk etmək üçün bundan da aydın dəlil lazımdır?

Elə buna görə də Aşıq Musa bir el atası kimi üzünü müasirlərinə, gəncliyə tutub nəsihət edir. Musanın nəsihətlərinin mahiyyətini və dövrün xalq tərbiyəsi fəlsəfəsini, didaktika tələblərini anlamaq üçün onun “Dilim” rədifli nəsihətnaməsi diqqət mərkəzində durmalıdır. O dövr anlayışınca bir gənc məclisə varırkən sakit olmalı, “Əyləşənlər ondan kamal dərk etməli”, dindirsələr dillənməli, dindirməsələr, danışmamalı, lal qalmalı, başının salamat olmasını istəyirsə, ağzına gələni danışmamalı, sirr açmamalı, xüsusilə

---

¹ Aşıqlar. I cild / toplayanı H.Əlizadə; red. M.Arif. Bakı: Azərneşr, 1937, s. 200.

sidqlə dost olmalıdır, xəyanətə yol verməməlidir.

“Dilim” rədifli nəsihətnaməsinin birinci bəndi isə öz mükəmməl məzmunu və ağıllı tələbləri ilə daha maraqlıdır. Burada Aşıq Musa acgözlüyü qamçıladiğı kimi, haram mala nifrət etməyi, yalnız və yalnız öz əməyinin məsulunu yeməyi, müftəxor və tufeyli olmamağı tələb edir:

Dilim, bu öyüdü sənə deyirəm,
Çox dünya malına sarışma, dilim!
Çalış sən həmişə öz əməyin ye,
Haram mal yeməyə alışma, dilim!¹

Vaxtilə gənc nəslə ən yaxşı sifətlər doğruluq, təmizlik, düzlük, tufeyli həyata nifrət və insanın cövhəri olan əməyə məhəbbət hissi aşılamaq məqsədilə yazılmış bu misralar bu gün belə öz tərbiyəvi əhəmiyyətini itirməmiş, indi də qiymətli ata-baba nəsihətləridir.

Musa bütün varlığı ilə vətənə, doğma elinə, onun canlı danışq dili, idiomatik ifadələri, atalar sözləri və məsəllərinə bağlı olmuşdur. Onun məhz sevdiyi vətənin gözəl mənzərələrindən gələn təbii bənzətmələri valehedicidir:

Coşqun çaylar kimi qaynadım, doldum,
Heyva təki saraldım, gül təki soldum.²

Musanın lirikası şəndir, nikbindir; onda xalqın şifahi ədəbiyyatından gələn bir coşğunluq vardır. O hətta “İndi”

---

¹ Aşıqlar. I cild. / toplayanı H.Əlizadə; red. M.Arif. Bakı: Azərnəşr, 1937, s. 198.

² Yenə orada, s. 199.

rədifli qoşmasında ölümdən danışsa da, onda məhəbbət qüdrətinə inam hissindən doğan bir nikbinlik vardır:

Gördüm camalını, bu nə həvədir?
Ruh getdi bədəndən, quru nəfədir,
Bu dərdü möhnətin Musaya bədir,
Öldürürsən öldür, qayılam indi.¹

Məhz bu inam hissi, məhəbbətinin mübaliğəli ifadəsində də öz əksini tapmışdı:

Sinəm nişanədir, ağrımaz bədən,
Doyunca yay-oxun at mənə, dilbər.²

Aşıq Musanın təbiəti təsvirə həsr olunmuş həqiqətən gözəl və incə ruhlu “Kəklik” rədifli bir gəraylısı vardır. Vaxtilə Xəstə Qasım Azərbaycan dağlarının bəzəkli-düzəkli, xınalı kəkliyi haqqında məşhur “Kəklilər” rədifli qoşmasını yaratmış və kəkliyin daşda uçuşu onun halı, zahiri gözəlliyi, özünü ovçu qoşmasında aparması haqqında əvəzsiz bir inci yaratmışdır. Aşıq Musa öz gəraylısı ilə ədəbiyyatımıza bu mövzuda ikinci bir inci əlavə etdi. O bu şeirində təşxis³ və əntaqın⁴ qüvvətli nümunəsini vermişdir. Burada Aşıq Musa

---

¹ Aşıqlar / toplayanı H.Əlizadə; red. H.Mehdi, Ə.Cavad. Bakı: Azərnəşr, 1935, s. 126.

² Aşıqlar. I cild. / toplayanı H.Əlizadə; red. M.Arif. Bakı: Azərnəşr, 1937, s. 196.

³ Təşxis - ə. Şeirir bir beytinə üç misra əlavə edib beş misralı etmə; beş misradan ibarət şeir, beşlik; müxəmməs.

⁴ Əntaq - ə. Quşların, heyvanların dilini bilmək.

quşa deyil, gözəl bir gəlinə xas olan sifətləri kəkliyə verməklə daşlıqların, qayaların bu nazənin yavrusunu həqiqətən də incə ruh ilə tərənnüm etmiş, onun ötməsindən ilhamlandığını göstərmişdir:

Kəklik məskən salıb daşa,
Sürmə çəkib gözə, qaşa.
Bu dövrənin keçməz başa,
Ovçu gəldi, sin, a kəklik!¹

Eyni şəxsləndirmə və nitqləndirmə üsulundan istifadə yolu ilə Aşıq Musa daha real və həyati bir mövzuya aid "Samovar" rədifli müxəmməsini yaratmışdır. Bu şeirlər həm də öz yumoristik ruhu ilə maraqlıdır. Samovarin məclisini bir qədər zarafat tərzində çox canlı təsvir edən Aşıq Musa çay dəsgahının padşahu samovarin sifətlərini həm də belə verir:

Qumru kimi zikr edərsən,
Mən valeh oldum səsinə.
Çirkinlər xəcalət çəksin,
Gəlməsinlər məclisinə.²

Musanın məharət və ustalılıqla yaradılmış gözəl parçaları çoxdur. Bunlardan biri Aşıq Musanın öz qardaşı qızı Pəriyə iltifat etdiyi gözəlləmədir. Hər bənd 8 misradan (müsəmməsi) ibarət olan bu gözəlləmənin birinci misraları adətən 7,

---

¹ Aşıqlar. I cild. / topl. H.Əlizadə; red. M.Arif. Bakı: Azərneşr, 1937, s. 207.

² Yenə orada, s. 202.

ikinci misraları 8 hecadır. Yanaşı yazılırsa bir növ hər misrası 15 hecalı olan və hər bəndi 4 sətirdən ibarət olan dördlənəmələrdir. Bu parçada Aşıq Musa ustadlıqla birinci misrada dediyi fikirləri sonrakı misralarda tamamlayır, daha da qüvvətləndirir:

Sallanıb sıǵal verir,
Ay qabaǵa, məh camala.
Al yaraşır, şal yaraşır,
Gərdəninə, qəddi-dala.

Sən ki, qardaşım qızısan,
El düşməsin kəc xəyala,
Musanı qocaldıbdı,
Bu çərxi-zamana, Pəri!¹

Burada bir neçə şeyi nəzərə almaq lazımdır, əvvəla, Musa əsərdə özünü qoca adlandırır və şeirin ruhundan da aydın olur ki, bu əsər aşığın qoca vaxtında yazılmışdır, əks təqdirdə o, el tənəsindən qorxmazdı. Qardaşı qızı olsa da, gözəlin təsviri təsvir olaraq qalır; demək çərxi-zamana qocaltsa da, Aşıq Musa bu şeiri qoca vaxtında yazmışdır, bu onun doğum ili haqqındakı tarixi (1795) şübhə altına alır. Demək, Musa vəfat edərkən o qədər də gənc deyilmiş, 40-45 yaşında vəfatını iddia etmək yanlışdır. Digər tərəfdən 40-45 yaşında yazılmış olduğunu güman etsək də, belə bir dövrdə Aşıq Musa əsl yaş həddinə dolduğundan özünü qoca adlandırmaz, məhz bu nöqtəyi nəzərdən el tənəsinə işarə etməzdi.

---

¹ Aşıqlar / toplayanı H.Əlizadə; red. H.Mehdi, Ə.Cavad. Bakı: Azərnəşr, 1935, s. 131.

Bundan başqa daha maraqlı bir nöqtə vardır. Bu vaxta qədər adətən Azərbaycan ədəbiyyatında (Qətranə müstəsna olmaqla) Azərbaycan məfhumunun (bir xalq və ölkə məfhumu olaraq) yalnız “Kəşkül”dəki məşhur məqalədən sonra meydana gəldiyini söyləyirlər, halbuki 1840-cı ildə vəfatı təxmin olunan Musa bu ildə artıq Azərbaycandan bir ölkə kimi bəhs açır. Onun qardaşı qızı haqqında qoşduğu “Ay pəri” rədifli gözəlləməsin də Dağıstan, Qazax, Qırğız, Çeçen, Çərkəz, İran, Turan, Gürcüstan kimi ölkələrlə yanaşı Azərbaycanın da adı məhz bir ölkə kimi çəkilməşdir.

Bir gözəl peyda olubdur,
Bu Azərbaycanda¹ taza²...

Demək, yalnız “Kəşkül”dəki deyil, ondan çox-çox əvvəl, hələ XIX əsrin birinci yarısında xalq aşıqları bu kəlməni ölkə

---

¹ Azərbaycan sözünü ölkə adı kimi aşıq ədəbiyyatında, XIX əsrdən daha çox əvvəllər hələ XVI əsrdə Şah Abbas zamanında da işləndiyi məlumdur. Məs: sevgilisi Gülgəz Pərinin Bəcən tərəfindən Divarqandan İfahana – Şah Abbas sarayına aparıldığını görəndən Divarqanlı Şah Abbas məşhur “Gedər” rədifli yanğılı qoşmasında deyir:

Mən gəzmişəm alçaq ilə ucanı,
Yar yolunda qurban edəm bu canı,
Görüm viran qalsın Azərbaycanı,
Abbas ağlar Gülgəz kimi yar gedər.

(Aşıqlar. I cild. / topl. H.Əlizadə; red. M.Arif. Bakı: Azərneşr, 1937, s. 8.)

² Aşıqlar. I cild. / topl. H.Əlizadə; red. M.Arif. Bakı: Azərneşr, 1937, s. 202.

məfhumu kimi işlətmişlər.”

Aşıq Musa M.P.Vaqif irsindən və zəngin şifahi xalq yaradıcılığından məharətlə istifadə etdiyi kimi bəzən klassik ədəbiyyatımıza da müraciət edir. Onun klassik ədəbiyyat rəmzləri halını almış əfsanələri nağıllardan gələn Leyli, Məcnun, Süleyman rəmzlərini işlətməsindən başqa, ərəb əlifbasının bütün hərflərinin adını sətrin birinci sözü kimi işlədərək “Əlifba” adıyla yazdığı şeir də çox maraqlıdır.

Aşıq Musa bir nəsil Göycə aşıqlarının yetişməsində görkəmli rol oynadığı kimi, özündən sonra gələn aşıqları və el şairlərinin yaradıcılığına müsbət təsir göstərmiş, örnək olmuşdur.

YƏHYA BƏY DİLQƏM (1800-1835/40)

Həyatı haqqında mənbələrdə demək olar ki, heç bir məlumat olmayan maraqlı el şairlərindən biri Yəhya bəy Dilqəmdir. 1935-1937-ci illərdə nəşr olunan “Aşıqlar” kitablarında Yəhya bəy Dilqəm haqqında yalnız aşağıdakı məlumata rast gəlirik: Dilqəm Tovuz rayonunun Güyəndik kəndindəndir¹. Onun doğum və vəfat tarixi bəlli deyildir, təxminən 1800-1835/40-cı illər arasında yaşamış, Telli adlı bir qızı nakam məhəbbətlə sevmiş, gənc ikən vəfat etmişdir. Aşıqlar arasında bir dastanı mövcud olduğu kimi, “Dilqəmi” saz havası da vardır. Bu dastanın şeir hissəsi Dilqəmin zəngin irsindən qalan parçalardan ibarətdir.

Prof. Həmid Araslı haqlı olaraq göstərir ki, Dilqəm əsasən məhəbbət tərənnüm edir, şeirlərində kədər, şikayət, nakam aşiqin iztirabları mühüm yer tutur.²

Doğrudan da, bütün yaradıcılığı, əzəldən-axıra yaralı bir qəlbin, həyəcanlı bir ruhun yanıqlı fəryadından ibarətdir. Bu şeirləri izlədikcə, aşığın sevdiyi Tellisinin, ona xəbər aparan qasidin, sevgilisindən ayrı salan zalım və zəngin adamların surəti nəzərində canlandığı kimi, belə suzişli³ bir məhəbbəti nakam qoyan, pul və mal üzərində qurulmuş haqsızlıqlar dünyasına qarşı nifrətimiz də artır. Dilqəmin qoşmalarında xalqın qəmli, iztirablı həyatının tərcümanı olan bayatıları silinməz izi mövcuddur.

---

¹ Son illərin tədqiqatlarında Yəhya Bəy Dilqəmin Dəllər Cırdaxan kəndində 1830-cü ildə doğulub və 1865-ci ildə vəfat etdiyi bildirilir.

² Araslı H. Aşıq yaradıcılığı // Bakı: Birləşmiş nəşriyyat, 1960, s. 89.

³ Suziş – f. Ürək yangısı.

O qızıl güllərini dərməyən Dilqəm,
Dərib pünhan yerə salmayan Dilqəm,
Bu dünyada yarı görməyən Dilqəm,
Ya Rəbb, o dünyada görüşərmola?¹

Dilqəmin tərcümeyi-halından və yaradıcılığından bəhs edərkən onun bir növ müəmma şəkildə, yəni Azərbaycan və rus dillərində yazdığı "Bir gözəl sevmişəm Moskov şəhərində" misrası ilə başlayan qoşayarpağı nəzəri cəlb edir. Bu parçaya əsasən Dilqəmin nə üçünsə Moskvaya getdiyini və orada bir rus gözəlini məftunluqla təsvir etdiyini ehtimal etmək mümkündür. Bu qoşayarpaq dediyimiz kimi 2 dildə yazılmışdır. 5-6 misrası bütünlüklə rus dilindədir, o yerdə ki, Dilqəm öz hisslərindən danışıq, bu parçalar Azərbaycanca, rus gözəli ilə mükəlimələri və qızın cavabları bütünlüklə ruscadır, kiçik dil xətlərinə baxmayaraq (qafiyə, Azərbaycan şeiri xüsusiyyətləri nəzərə alınarsa) Dilqəmin rus dilinə yaxşı bələd olduğu aydınlaşır: "жди меня пока девять", "молчи, пойду на обед", "приду через двадцать минут" və s. kimi rus cümlələrini Azərbaycan xalq şeiri ruhuna uyğun şəkildə qafiyələndirib qoşayarpağa daxil etmək böyük məharət istəyirdi.

Hər halda şeirin daxilinə əsasən Dilqəmin öz zəmanəsində savadlı, məlumatlı, ruscanı gözəl bilən adam olduğu göz qabağındadır.

Dilqəmin yaradıcılığı əsasən aşıqanə olsa da, burada

---

¹ Aşıqlar / toplayanı H.Əlizadə; red. H.Mehdi, Ə.Cavad. Bakı: Azərnəşr, 1935, s. 99.

ictimai motivlər də yox deyildir. Dərəbəyli dövrünün zümlərini ifşa təşəbbüsü Dilqəmin ən rübabı¹ parçalarında özünü göstərir:

Yeridi üstünə o zülmkar xan,
Əlində fərmanı Fəğfur-xaqan,
Heyif soldu gülün, Dilqəm, ağlar qan.²

Dilqəm yaradıcılığında, Aşıq Məhəmməd Varxiyanlı, Molla Cümə, Aşıq Ələsgər və başqalarında gördüyünüz kimi, Molla Pənah Vaqif yaradıcılığından istifadə o qədər də açıq, zahiri xarakter daşımır. Yəni o bilavasitə Vaqifə nəzirə yazmamış, o şeirlərinin qafiyələrindən, mövzusunda istifadə etməmişdir. Bu təsir çox dərin və sərt bir şəkildə nəzərə çarpan deyildir. Məsələn, M.P.Vaqif yaradıcılığından bildiyiniz kimi o, həyatı gözəlləri dini məfhum və anlayışlardan, ruhi, pəri, qılman, behişt və sairədən üstün tutmuşdur. Bu nöqtə Dilqəmdə də özünü göstərir. O da öz sevdini:

Göydə mələklərdən, yerdə bəşərdən,
Hüsnü vəcahətdə bir əfzəl gördüm.³

Belə gözəl olmaz xüldi-bərində⁴

---

¹ Rübabı – Burada - ürəyə yatan.

² Aşıqlar. I cild / toplayanı H.Əlizadə; red. M.Arif. Bakı: Azərnəşr, 1937, s. 145.

³ Yenə orada, s. 140.

⁴ Yenə orada, s. 143.

Behişt-i-ələdan, hurü qılmandan,
Əfzəl olan getdi, ələ gəlmədi.¹

– deyir.

Dilqəm şeirləri bədii cəhətdən çox qüvvətli, lirik parçalardır.

Əndəlib gülündən, kəmər belindən,
Ülfət qıl qulundan, danış dilindən,
Zülfündən, telindən, nazik əlindən,
Göz yaşım sildiği yadıma düşdü.²

Göründüyü kimi bu parçada əsas rədif qafiyələrdən başqa hər bənddə 6 daxili qafiyə də vardır. Onun şeirlərində ərəb-fars sözləri (abi-həyat, sədri-mərmər, ətri-ənbər, ləlibə-dəxşan, İsgəndər-məsnad, Hətəm-səxa, Hidayət, şəbi-yelda, müsəlsəl), klassik ədəbiyyatımızdan gələn rəmlər (Gülüstani-İrəm, Qeys, Leyli-Məcnun, Yusif-Züleyxa, İsgəndər, Hətəm, Nuşirəvan) və s. olmasına baxmayaraq, Yəhya bəy Dilqəmin şeirlərində canlı danışq dili üstündür. Əksinə, misal gətirdiyimiz sözlər, ifadələr Dilqəmin savadlı və klassik ədəbiyyatımıza bələd bir adam olduğunu göstərir. Əsərlərinin dili və bədii təsvir vasitələri bunu göstərir.

Yalnız belə bir məhəbbətlə sevən aşiq:

Mənim üçün bircə saat yüz ildi.³

---

¹ Aşıqlar. I cild/ toplayanı H.Əlizadə; red. M.Arif. Bakı: Azərnəşr, 1937, s. 143.

² Yenə orada, s. 145.

³ Yenə orada, s. 142.

– deməyə, xalq canlı idiomasından gələn qüvvətli mübaliğə yaratmağa qadirdir. Həm də məhz belə nakam bir məhəbbət Dilqəmin göz yaşlarını selə döndərə bilər, vəfasız sevdiyi isə içdiyi sulara qarışmış bu qanlı, odlu damlaları duymadan içə bilər:

Axdı eynimə yaşı döndü sellərə,
Yar içinə sulara qarışdırmola?¹

Buradakı incə məhəbbət hissləri göründüyü kimi olduqca qüvvətli, Füzuliyənə, Vaqifənə bir mübaliğə ilə söylənmişdir.

Eyni müvəffəqiyyətlə Dilqəm təzad da qurmuşdur. Qaranlıq yelda gecəsi ilə sevdiyi gözəlin ay kimi dolğun, şəfəqli, haləli üzünün işığı arasındakı kəskin fərqi belə söylənmişdir:

Müxtəsər-şəbi-yeldadə,
Mən onu mahtaban gördüm.²

Dilqəm qüvvətli təbiət təsviri də yarada bilmişdir; vətən təbiətinin mənzərəsi onun “Dağlar” rədifli qoşmasında canlanır:

Zinəti nərgizdən, tər bənəfsədən,
Al-yaşıl geyinib şad olan dağlar.

---

¹ Aşıqlar. I cild / toplayanı H.Əlizadə; red. M. Arif. Bakı: Azərnəşr, 1937, s. 144.

² Yenə orada, s. 149.

Ruhlar t z l nib g l b  sular,
D hanlar l zz ti, dad olan dađlar.¹

Burada o t şxisd n d  istifad  edir,  z n n v ziyy ti il  dađların  m lini bad olmasını, dađları ş xsl ndir r k g s-t rir:

Hayıf soldu g lş n, Dilq m ađlar qan,
Aqib t  m li bad olan dađlar.²

Bu qoşmasında Dilq m geyinm k, şadlıq,  m l kimi insan sif tl ri il  dađları canlandırır, ş xsl ndirir.

---

¹ Az rbaycan aşıqları / toplayanı H. lizad ;  n s z A.Şaiq. Bakı: Az rn şr, 1929, s. 146.

² Yen  orada, s. 147.

AŞIQ HÜSEYN ŞƏMKİRLİ (1811-1891)

Doğum və vəfat tarixi aşıqların dediyinə əsasən təxmini götürülən Aşiq Hüseyn Şəmkirli Şamxor (indiki Şəmkir) rayonunun Qapanlı kəndindəndir. “Aşıqlar” kitabı tərtibatçısı Hümmət Əlizadə onun həyat və yaradıcılığından bəhs edərkən “Aşiq Hüseyn savadsız olsa da, hazır cavab bir aşiq idi”² – deyər yazır. Aşiq Hüseynin həyatı haqqında yalnız ustad aşıqların söylədiyinə əsasən yazılmış bu fikir Hüseynin öz əsərlərindəki bir sıra misralarla rədd edilir. Çünki o, müşairə³, deyişmə və hər bə-zor balarında dönə-dönə savadlı olduğunu, qara tanıdığını söyləyir:

Yüz on dörd kitabdan aldım dərsemi,
Gəl sənə göstərim ayəni bir-bir.⁴

---

¹ Aşiq Hüseyn Şəmkirli 1811-ci ildə Şəmkirin Qapanlı kəndində anadan olmuşdur. Daha sonradan köçərək Qaracəmirli kəndində məskunlaşmışdır.

Atası Qurban kişi oğlunu Alabaşlı kəndində yaşayan məşhur dəmirçi Kəblə Bağırın yanına şeyird verir. Kəblə Bağır dəmirçi olsa da mükəmməl mədrəsə təhsili almış, ərəb-fars dillərini öyrənmiş dövrünün savadlı adamlarından biri idi. Dəmirçilik sənəti ilə yanaşı saz çalar, şeir qoşar, “Məzlum” təxəllüsü ilə qoşmalar yazardı. Aşiq Hüseyn ondan dəmirçiliklə yanaşı saz-söz sənətini də öyrənmişdir. Aşığın oğlu Aşiq Çoban da öz dövrünün məşhur aşıqlarından olmuşdur.

Aşiq Hüseyn Şəmkir 1891-ci ildə vəfat etmişdir.

² Aşıqlar. I cild / toplayanı H.Əlizadə; red. M.Arif. Bakı: Azər nəşr, 1937, s. 152.

³ Müşairə - ə. Şeirləşmə, şeir yarışı.

⁴ Aşıqlar. I cild / toplayanı H.Əlizadə; red. M.Arif. Bakı: Azər nəşr, 1937, s. 185.

Əlbəttə, bu parçalardakı 114 kitab hərbə-zorba tələbinə uyğun bir mübalığədir, görünür ki, aşiq 114 ayəli bircə quran oxumuşdur ki, onun da hər ayəsini bir kitaba bərabər etmişdir. Başqa bir yerdə oxuyuruq:

Aşiq Hüseyn söylər kəlməni teydən,
Dərsimi almışam əlifdən, beydən.¹

Aydındır ki, aşiq əlif-bey çərəkəsini oxumuşdur. Yaxud:

İbtida əlifdən dərsimi aldım,
Göstərdilər mənə nə qara yaxşı.
Oxudum dərsimi haraya qərəz.²

Gətirdiyimiz hər üç misrada Aşiq Hüseyn məhz üç yerdə “dərs aldığım” və bu yerdə ona yaxşıca “qara göstərdiyini” deyir. Bundan aydın sübut da lazım deyildir. Bizcə, hər halda Aşiq Hüseyn heç olmazsa qara tanımış, molla məktəbində əlif-bey (özü dediyi kimi) oxumuşdur; yoxsa onun əsərlərində Aşiq Ələsgərdə olduğu kimi mürəkkəb ərəb-fars ifadələrinin mövcudiyətini və yuxarıda aldığımız misalları heç nə ilə izah etmək olmazdı.

Aşiq Hüseyn öz əsərlərində ənvar, talibi-bəng, fəsih-zəban, zəhr, təhr (Azərbaycanlaşmış zəhər, təhər halını almış bu sözləri belə məhz əski şəkildə qafiyələndirmişdir), müşkəfəşan, ənbər əfşan, doxtər, qəleyi-sələsil, tiri-kaman və s. bir çox geniş xalq kütlələri, savadsızlar arasında olduqca

---

¹ Aşıqlar. I cild / toplayanı H.Əlizadə; red. M.Arif. Bakı: Azərneşr, 1937, s. 153.

² Yenə orada, s. 174.

az tanınmış söz və birləşmələr işlətmişdir. Klassik rəmzlərdən Rüstəm, Leyli Məcnun və b. kimi məşhurları ilə yanaşı olaraq Mənsur, Nüşirəvan və b. kimi yenə də az tanınanlarına da rast gəlirik.

Şəmkirli Aşıq Hüseyn klassik şairlərdən Firdovsi, Nizami, Füzulinin adını çəkir, tutaq ki, bu sadəcə həmin şairlərin populyarlığından irəli gəlir, lakin Aşıq Hüseyn həm də şeirdə klassik ədəbiyyatımızda xüsusilə Füzulidən gözəl nümunələri olan rəddüləc-z-ələssədr ədəbi formasından istifadə edərək onun aşıq şeirlərimizdə maraqlı nümunələrini verir. Bəzilərinin formalizm adlandırılıla biləcəkləri bu şəkildə yaratdığı şeirləri də, xüsusilə cığalı müxəmməslərindən, bu formadan istifadə Aşıq Hüseyni yüksək bədii şeirinin məzmununa xələl gətirməmiş, əksinə onu daha bədii, aydın və şux səslənməsinə kömək etmişdir. Həm də Hüseyn məhz ilk misraları axırıncı sözü deyil, işinə yarayan, məqsədinə uyğun olan istədiyi sözü seçmiş, bir yenilikçi kimi hərəkət etmiş, aldığı şəkli doqma kimi qəbul etməmişdir.

Belə doxtər istər kəklik,
Doxtərin gül sifəti.¹

yaxud:

Belə inkar istər kəklik,
Nigarin barmağında.²

---

¹ Aşıqlar. I cild / toplayanı H.Əlizadə; red. M.Arif. Bakı: Azərneşr, 1937, s. 171.

² Yenə orada, s. 172.

Bizcə, tamamilə savadsız olan bir yaradıcı yuxarıdan bəri dediklərimizə aşına ola bilməzdi.

Hərbə-zorbalardan birində Aşıq Hüseyn Şəmkirli, öz yaradıcılığından bəhs edərkən deyir:

Varımdır altı yüz divanü təcnis,
Yeddi yüz müəmma, qıfılbənd, təxmis.
Səksən bəhri-təvil, nazənin hərkiz,
Mövlam versə Naxçıvana də gəldim.¹

Burada yalnız adı çəkilən təcnis, divanı, müəmma, qıfıl bənd, təxmis və bəhri-təvilin sayı Hüseynin öz dediyinə əsasən 1300 ədəd edir; halbuki, əlimizdə bundan başqa Hüseynin qoşma, gəraylı, müşairə və s. vardır ki, Aşıq onların adını çəkmir. Əgər burada hərbə-zorba tələbinə görə sayın bir qədər mübaliğəli verildiyi nəzərə alınsa belə, onda da Şəmkirli Aşıq Hüseyn çox zəngin bir irs qoyub getmişdir. Ya bu sayılanlara onun başqa ustad aşıqlardan əzbər bildiyi parçalar da daxildir (halbuki, o məhz özünün əsərlərindən danışır), ya da ki, doğrudan da, Şəmkirlinin bu zəngin irsi itib-batmış, başqa aşıqların əsərlərinə qarışmış (Vaqiflə Hüseynin bir qoşmasınının qarışması faktı məlumdur), hər halda, nisbətən az bir şey bizə qədər gəlib çatmışdır. Bu az miqdar əsərləri belə Şəmkirli Aşıq Hüseyn adını ustad aşıqlar arasında çəkməyə haqq verir.

Aşıq Hüseynin şeirləri şərti olaraq məzmun etibarilə iki qismə bölünə bilər:

---

¹ Aşıqlar. I cild / toplayanı H.Əlizadə; red. M.Arif. Bakı: Azərneşr, 1937, s. 159.

1) İctimai mahiyyət daşıyan satirik, yumoristik parçalar, buraya onun bir sıra deyişmələri, hərbə-zorbaları, ictimai həyatdakı haqsızlıqları və din xadimlərini ifşa edən əsərləri daxildir.

2) Lirikası əsasən rübabi qoşma və gəraylılardan, gözəlləmə xarakterli dördləmə və müxəmməslərdən ibarətdir.

Professor H.Araslı Şəmkirli Aşıq Hüseynin yaradıcılığından bəhs edərkən göstərir ki, “Hüseynin əsərləri içərisində gözəlləmələri ilə bərabər, ictimai mahiyyətli şeirləri daha mühüm yer tutur. Bu şeirlərdə o bəzən nəsihətçi kimi çıxış edərək, dinləyiciləri düzlüyə, mərdliyə çağırır.”¹ Həm də mərdlik, düzlük tələbini o ikiüzlü, xain, özgə hesabına yaşayan tüfeyliləri ifşa yolu ilə, yəni satira yolu ilə gənclərə aşılayırdı. O mərd olmayanları, xalqı soyub çapanları ifşa edərək, gülünc etmiş məsxərəyə qoymuş, xalqı onlara güldürmüş və belə olmamağı tələb etmişdir:

Bilmirəm nə istəyir
Bizdən ruhani mollalar?
Beş şahı pul görəndə,
Satır imanı mollalar.
Xalqı çapıb talayırlar,
Sürür dövranı mollalar.²

Göründüyü kimi ruhaniliyə xas olan ən alçaq sifətləri sayan Aşıq Hüseyn belə üzdəniraq “Ruhani ataların

---

¹ Araslı H. Aşıq yaradıcılığı // Bakı: Birləşmiş nəşriyyat, 1960, s. 84.

² Aşıqlar. I cild / toplayanı H.Əlizadə; red. M.Arif. Bakı: Azərnəşr, 1937, s. 163.

fırıldaqlarına uymamağı, gözüaçıq olmağa çağırır. Hüseyin ictimai həyatdakı ən qatı qanlı düşməni ruhanilərdir. “Sənə nə” rədifli hərbə-zorba rəcəzində¹ olduğu kimi ruhanilərlə çox kəskin və barışmaz döyüşə girir, o üzünü qatı düşmən olan mollaya tutub mübaliğədən istifadə yolu ilə deyir:

Ağzımdan od tökülür,
Naram, ataşam, geri dur!
İstəsən tərpadəsən,
Tərpənməz daşam, geri dur!
Tərpənsəm evlər yıxaram,
Bir ağır səngəm, sənə nə!²

Göründüyü kimi kəmsavad, içiboş mollaların qarşısında məhz bir qaya kimi duran el aşığını heç bir qüvvə yerindən oynada bilməz, o xalqın gücüdür, o oddur, alovdur, mənfur qüvvələri od tökən sözləri ilə yandırmağa qadirdir. Xüsusilə “Mollalar” rədifli əsəri maraqlıdır. Prof. H. Araslı bu əsərdən danışarkən haqlı olaraq yazır: “Aşığı Hüseyin “Mollalar” rədifli müxəmməsi³ dövründə çox məşhur olmuşdur. Bu gün də ruhaniliyin fırladağını ifşa edən gözəl bir təbliği

---

¹ Rəcəz – ə. Döyüş və güləşmədən əvvəl pəhləvanların üz-üzə durub oxuduqları şeir.

² Aşıqlar. I cild / toplayanı H.Əlizadə; red. M.Arif. Bakı: Azərneşr, 1937, s. 163.

³ Yəqin ki, çap xətasıdır, çünki əsər müxəmməs deyil, müxəmməsin adından da aydın olduğu kimi hər bəndində beş misra olur, burada alt-alta yazılmış hər bənddə 8 misra var, yarımmisralar yanaşı yazıb, hər misrası 15 hecalı kimi qəbul edilsə belə, dördlənə – mürəbbe alınar. – Ə.C.

nümunə kimi nəzəri cəlb edir. Doqquz bəndlik, hər bəndi səkkiz misradan ibarət olan şeirdə mollaların bütün fırladaqlarını məharətlə açıb göstərir.”¹

Doğrudan da, XIX əsrin ortalarında din təəssübünün coşduğu illərdə Şəmkiqli Aşıq Hüseyn kimi cəsarətlə ruhaniliyin fırladağını ifşa edən az olmuşdur. Bu əsərin demək olar ki, hər bəndi, hər misrası pillə-pillə mollaların növbəti bir kələyinin üstünü açır:

Səqirlərin var-yoxunu
Çəkib çalhaçal eyləyir.
Haraya gər yolu düşsə,
Yıxır oranı mollalar.²

Yetimlərin malını qəyyumluq adı ilə həzmi-rabedən keçirən ruhaniliyin iç üzünü belə aydın bir şəkildə açmaqla, Aşıq Hüseyn xalq kütlələrini ayıtmağa səy edir. Daha sonra:

Toplayıb rüşvət yeyər,
Eylər tufanı mollalar...
Təmsil yazır, sehr edir...³

Deyir, xalqın beynini xurafatla doldurub cibini soyanların:

---

¹ Araslı H. Aşıq yaradıcılığı // Bakı: Birləşmiş nəşriyyat, 1960, s. 85.

² Aşıqlar. I cild / toplayanı H.Əlizadə; red. M.Arif. Bakı: Azərənəşr, 1937, s. 163.

³ Yənə orada.

Yetmiş beş mollanın başı,
Üyünər bir dəyirməndə.¹

Həç bir zavala gəlmədiklərini təəssüflə qeyd edib göstərir ki, bu fırladaqçuları dəyirmanı ölü də salsan, diri çıxarlar. Aşiq onları çox real ifadələrlə rüsvay edir, vaydan mənfəət güdən olduqlarını göstərir:

Harda bir vay eşidir,
Yığırlar xeyrat aşına,
Pələng kimi pəncə vurur,
Yırtır yuxanı mollalar.²

Əlbəttə, mollaları belə rüsvay edən aşığın qulağı dinc olmayacaqdı, lakin Hüseyn qətiyyətlə ruhanilərin küfründən qorxmur, o sinəsini cəsarətlə lənət oxlarına sipər edərək xalq düşmənlərinə amansız, öldürücü, qanlı zərbələr endirməkdə davam edir, onları açıq mübarizəyə çağırır:

Ağbaşı şeytan mollalar,
Gərək mənən düz dolana.
Sataşmaya gövhər-kana,
Dura üzbəüz dolana.³

Göründüyü kimi, Aşiq Hüseyn açıq çarpışma tələb edir,

---

¹ Aşıqlar. I cild / toplayanı H.Əlizadə; red. M.Arif. Bakı: Azərnəşr, 1937, s. 165.

² Yenə orada, s. 163.

³ Yenə orada, s. 164.

qorxmur, aşığa, musiqi və söz sənətinə sataşanları, küfr yağdıranları:

Gərəkdir ki, sataşmasın,
Molla olan dərdməndə.¹

– deyə tənə edir; əks təqdirdə:

Söylərəm əməllərini
Tutsun dünyanı mollalar!²

– deyə hərbələyir, bu qara qüvvələrə meydan oxuyur. Hətta lirikasında Aşiq Hüseyn dindən əl çəkmir, ustadı Vaqif kimi həyati gözəlləri, dini-mövhumu anlayışlardan qat-qat üstün qəbul edib deyir:

Məscidü mehraba dönüb,
Qaşının tağı Güllünün.³

O islamca müqəddəs olan imanı bir gözəlin ay üzünə qurban verməkdən qorxmur.

Görmüşəm məh camalını,
İtirmişəm iman, ay qız.⁴

Hüseynin lirikası Vaqif coşqunluğu, Vaqif incəliyi ilə bir

---

¹ Aşıqlar. I cild / toplayanı H.Əlizadə; red. M.Arif. Bakı: Azərnəşr, 1937, s. 165.

² Yenə orada, s. 165.

³ Yenə orada, s. 155.

⁴ Yenə orada, s. 190.

vəhdət təşkil edir. Onun gözəlləmələrindən bəhs edərkən prof. H.Araslı göstərir: “Hüseynin yaradıcılığında gözəlləmələr mühüm yer tutur. Bu gözəlləmələrdə o, gözəlin təsvirini çox real şəkildə verə bilər. Onun qoşmalarında isə Vaqif şeirinin qüvvətli təsiri vardır.

Hər yetən gözələ gözəl demərəm,
Gözəldə özgə bir əlamət olar...

Bu qoşma mövzusu, ifadə xüsusiyyətləri ilə Vaqifi xatırladır. Təsadüfi deyildir ki, Vaqiflə Hüseynin bir qoşması bir birinə qarışdırılır¹. Professorun misal aldığı “Olar” rədifli qoşmanın birinci misrası Vaqifdən alınsa da, qafiyələr başqadır. Əsərdəki ruh, zövq Vaqifdəndir.

Əl dəyəndə fəryad edər nimtənə,
Tel tökülər, üzü dönər gülşənə,
Sərəndazı başdan salar gərdanə.²

Burada o Vaqifdən zahiri bir şey almadan məhz Vaqifdə olduğu kimi gözəlin surətini, geyimini, sima gözəlliyini və s. təsvir və tərənnüm edir. Hüseyn hətta gözəlin başmağından, corabından tutmuş başmağının nalına, corabının naxışının işlənməsinə qədər unutmamışdır:

Nübar imiş bu qızın
Başmağının nalı qara.

---

¹ Araslı H. Aşıq yaradıcılığı // Bakı: Birləşmiş nəşriyyat, 1960, s. 87.

² Aşıqlar / toplayanı H.Əlizadə; red. H.Mehdi, Ə.Cavad. Bakı: Azərənəşr, 1935, s. 95.

Yanları işləməli,
Üstü sağrı, dalı qara.
Ayağında Xoş corabı,
Eşməsinin gülü qara.¹

Gözəlin zahiri geyiminin təsvirində Şəmkirli Aşıq Hüseyn də çox halda etnoqrafik məlumat verir. Biz Vaqifdə olduğu kimi Hüseynin dövründə XIX əsrdə bu və ya başqa bir qızın, gəlinin necə və nə geyindiyini aydın təsəvvür edirik. Bununla da məhz Vaqif ədəbi məktəbinin XIX əsr davamçılarının yaradıcılığına, birinci növbədə Aşıq Hüseynə minnətdarıq:

İncə beldə gümüş kəmər,
Düzülübdür pul üstünə.²

yaxud:

Altdan zər geyinib, üstdən qələm kar,
Beyrək düymə, gen küləcə, yaxa-dar.³

və ya:

Altdan nimtənədir, üstdən qırmızı,
Küləcəsi əlvan xara, a Reyhan.⁴

---

¹ Aşıqlar. I cild / toplayanı H.Əlizadə; red. M.Arif. Bakı: Azərnəşr, 1937, s. 172-173

² Yenə orada, s. 192

³ Yenə orada, s. 97.

⁴ Yenə orada, s. 99.

Hüseyn bəzən bu və ya başqa gözəlin adını çəkir, Maral, Güllü, Reyhan və b. adlarla yanaşı bəzən də Hüseyn sadəcə:

Adını demirəm eldən ayıbdır,
Qənzəsi bağrımı dələn oynasın.¹

Azərbaycan şəraitini nəzərə alanda əvvəlcə Vaqif, sonra Zakir, Molla Cümə və başqalarında bu ismi-pünhan saxlanan naməlum gözəllərə deyilmiş parçalar bütün bu ədəbi məktəbin nümayəndələrinin yaradıcılığına xasdır. Həmin “Oynasın” rədifli gözəlləmə də bu ədəbi məktəbin bir neçə şair və aşığın Vaqifdən sonra ona peyrəvlük edərək düzdüyü, qoşduğu, ehtiraslı deyilmiş oynaq və şux parçalardan ibarətdir.

Aşıq Hüseyn Şəmkiirlinin etnoqrafik cəhətdən maraqlı əsərlərindən birində iki yerdə setar musiqi alətinin adına rast gəlirik, buradan da məlum olur ki, XIX əsrdə hələ də Azərbaycanda aşıqlar arasında belə setar, məruf² musiqi aləti kimi tanınmamış:

Götürüb setarini ,
Mərməri basıb döşünə.³

və ya:

---

¹ Aşıqlar. I cild / toplayanı H.Əlizadə; red. M.Arif. Bakı: Azərnəşr, 1937, s. 154.

² Məruf - ə. 1. Məlum, hər kəsin bildiyi, bilinən. 2. Şöhrətli, tanınmış, məşhur.

³ Aşıqlar. I cild / toplayanı H.Əlizadə; red. M.Arif. Bakı: Azərnəşr, 1937, s. 169.

Götürüb setarini,
Söhbətü saznan gəlir.¹

Maraqlıdır ki, Aşıq Hüseyn üçün milli ayrılıq məhəbbətə mane olan bir amil deyildir; Reyhanla deyişmələrindən birində, Hüseyn Şəmkirli, Ağ keşiş qızı Reyhanın dili ilə deyir:

Geymişəm ətləs, tirməni,
Dərdin dəli eylər məni.
Sən müsəlman mən erməni,
İşimiz yaman görünür.²

Lakin Aşıq Hüseyn Reyhanın bu fikrinə qarşı çıxır, onun üçün “Erməni-müsəlman” yoxdur. O, bir növ XIX əsr “Əsli-Kərəm” dastanı yaradır, din ayrılığından qorxmadan deyir:

Dəryalara dalaram mən,
Canım oda salaram mən.
O Reyhanı alaram mən,
Ona çatsa əlim mənim.³

Hüseyn erməni qızının kamalı, istedadı qarşısında qibtə hissi ilə deyir:

---

¹ Aşıqlar. I cild / toplayanı H.Əlizadə; red. M.Arif. Bakı: Azərnəşr, 1937, s. 170.

² Yenə orada, s. 184.

³ Yenə orada, s. 116.

Arif məclisində açdı meydan,
Yaş yerinə didələrim tökər qan,
O Ağ keşiş qızı, adı Reyhan...¹

Aşıq Hüseyn Reyhanla özü və Reyhan üçün göndərdiyi qasid Cahan qarı arasındakı deyişmələri yaxşı bir məhəbbət dastanının mənzum parçalarıdır. Bu münasibət “Əsli və Kərəm” münasibətinə bənzəyir, şeirlər də məhz xalq ədəbiyyatımızın ən sağlam ideyalı və pak məhəbbət tərənnüm edən incilərindən biri kimi tanınmış və sevilmiş bu ölməz (dastanın) mənzum parçalarını xatırladır, eyni bir çeşmədən su içdiyi aydınlaşır:

İnsaf mürvət eylə keşişin qızı,
Gəl yanar oduna yandırma bizi.²

Məhz buna görədir ki, ifaçı aşıqlar Hüseynin vəfatından sonra bu parçaları onun həyatı ilə əlaqələndirib nağıl kimi ifa edirlər.

Yeri gəlmişkən, dastanla əlaqədar olaraq, Hüseynin qıfıləndlərindən də danışmaq lazımdır. Hüseyn Reyhanla müəşiqəsinə³ həsr olunmuş şeirləri seriyasına, epik dastanlarımıza xas olan bir səciyyə vermək üçün buraya müstəliq qoşma və ya gəraylıları daxil edilmişdir. Bundan əlavə

---

¹ Aşıqlar / toplayanı H.Əlizadə; red. H.Mehdi, Ə.Cavad. Bakı: Azərneşr, 1935, s. 98.

² Yenə orada, s. 99.

³ Müəşiqə – ə. Bir-birinə aşıq olma, sevimə, bir-birinə eşq elan etmə.

aşıqanə deyişmələr, ana və qasidlə vida və görüş deyişmələri meydana girən aşığa xas olan hərbə-zorba, nəhayət özü ilə Reyhan arasında olan qıfılbəndlər də əlavə edilmişdir. Bu qıfılbəndlərində dini əfsanələrlə yanaşı və daha çox real həyati hadisə və şeylər gizlədilmiş, qıfılbənd-tapmaca şəklinə salınmışdır. Məs:

Sual:

- O nədir ki, nəfəsi var, canı yox.
- O nədir ki, bədəni var, qanı yox.
- O nədir ki, onun din-imanı yox,
- O nədir ki ,od-atəşsiz daşar hey.

Cavab:

- O körükdür: nəfəsi var, canı yox,
- O arıdır: bədəni var, qanı yox.
- O şeytandır, onun din-imanı yox,
- O zəməmdir, od-atəşsiz daşır hey.¹

Əlbəttə, Xəstə Qasımla Ləzgi Əhmədin deyişmə-qıfıl-bəndləri ilə tanış olanlara aydındır ki, Aşıq Hüseyn Şəmki bu qıfılbəndində Xəstə Qasım yaradıcılığından təsirlənmiş, ona peyrəvlük² etmişdir. Hər halda Aşıq Hüseynin Reyhanla müəşiqəsinə həsr olunmuş bir seriya şeirləri öz beynəlmiləl dostluq, qardaşlıq və azad məhəbbət ideyası ilə xalq ədəbiyyatımızı zینətləndirən sağlam, mütərəqqi ideyalı ölməz parçalardır.

---

¹ Aşıqlar. I cild / toplayanı H.Əlizadə; red. M.Arif. Bakı: Azərnəşr, 1937, s. 128.

² Peyrəvlük - f. Birinin ardınca getmə, birinin ardıcılı olma.

Hüseynin nəsihətnamələri də ifaçı aşıqların danışdığı dastanların əvvəlində tərbiyə məqsədilə söylənən ciddən maraqlı və məzmunlu, öz dövrünün təlim, tərbiyə, etika məsələlərinə həsr olunmuş əsərlərdir. Bunlarda xalqın əsrlər nəticəsində əldə etdiyi müdrik atalar sözləri və məsəllərdən də bacarıqla istifadə edilir. Bu parçalarda mərdlik, səxavət, sədaqət, qədir bilmək kimi yaxşı sifətlər təlim edildiyi kimi, əxlaq pozğunluğu, xəyanət, daş ürəklilik, deyingənlik, namərdlik kimi mənfi sifətlər ifşa olunur; məsələn nəsihətlərindən birində oxuyuruq:

Namərd sənə quzu-plov yedirtsə,
Mərdin quru məhəbbəti yaxşıdır...
...Söyləyən qarıdan, gəzəyən qızdan,
Güləyən gəlindən lotu yaxşıdır.

Sallabaş adamdan, ürəyi daşdan,
Bədnəzər qonşudan, bədcins yoldaşdan,
Qədir bilənlərin iti yaxşıdır.¹

Aşıq Hüseyn Şəmkirolinin şeirlərinin böyük bir qrupunu şübhəsiz ki, onun aşiqanə-lirik qoşmaları, gəraylıları, gözəlləmə mahiyyətli müxəmməsləri təşkil edir. Onun gözəlləmələrində, lirik qoşmalarında bəzən incə bir zarafat, yumorunda zərif bir təbəssüm doğuran, xoş bir sevinc gətirən qüvvə vardır. Reyhanla aşiqanə deyişmələri, xüsusilə “O qız məni, bu qız məni” misrası ilə bitən gəraylısı buna misaldır:

---

¹ Aşıqlar. I cild / toplayanı H.Əlizadə; red. M.Arif. Bakı: Azərənəşr, 1937, s. 190-191.

Gedirdim yoldan eylədi,
O qız məni, bu qız məni.
Ulusdan, eldən eylədi,
O qız məni, bu qız məni.

Dindirərəm dinməz, küsər,
Dərdi sinəmdə sərbəsər.
Öpər, sinəsinə basar,
O qız məni, bu qız məni.¹

Şəmkirli Aşıq Hüseynin qoşma və gəraylıları, müxəmməsləri birər gözəlləmə, birər lirik-aşıqanə incilərdən ibarətdir. Onun rübəbi parçaları öz kökü, şəkli və ruhu ilə xalq ədəbiyyatı, Vaqif məktəbi ilə qırılmaz tellərlə bağlıdır. Bu qoşmaların, gəraylı və müxəmməslərin hər birisi dövründə məruf, məlum bir həyati gözəl, real, canlı insan haqqında deyilmişdir. Elə buna görə də onlarda qondarma, qeyri-təbii heç bir şey yoxdur. Onun lirikası pak bir məhəbbət tərənnümüdür, bu parçalarda sadıq, ülvə eşq, təmiz insan hissləri real boyalarla, təbii dillə canlandırılır. Hər birisi mahir, ustad aşıq təbinin bacarıqlı rəssam fırçasının məhsulu olduğu üçündür ki, onda təsvir olunan şəxsi oxucu sanki öz gözü ilə görür, aşığın səadətində sevinir, məhəbbəti ilə sevir, sevinc və kədərində şərik olur. Çünki Aşıq Hüseyn öz təsvir obyektinin gözəlliyinə, tərənnüm etdiyi hissənin ülvəyyətinə inandıra bilər. Hüseyn lirikasının gücü də bundadır. Aşıq öz təsvir obyektləri üçün yararlı obrazlar, bənzətmələr açmaq ustasıdır.

---

¹ Aşıqlar. I cild / toplayanı H.Əlizadə; red. M.Arif. Bakı: Azərənəşr, 1937, s. 153.

dır. Aşıq nə zamansa qarşısına çıxmış bir gözəli, canlı təbiətdən gələn bənzətmələrlə təqdim edir:

Özü gül, saç sünbül,
Yaqut-Yəməndi bu gəlin.
Yaquta bənzər yanağı,
Mərmərə bənzər buxağı,
Bir aya bənzər qabağı,
Kövsərə bənzər dodağı,
Ağ gülə bənzər ayağı.¹

yaxud:

Gərdənin sürahi, bədənin büllur,
Bənzətdim zülflərin mara, a Reyhan.²

və ya:

Bulud saçlarını tök gərdən üstə.³

Aşığın seçdiyi bənzətmələr gül, sünbül, yaqut, mərmər, ay, ağ gül, büllur, mar, bulud – bunlar hamısı canlı təbiət və danışığıdan gələn təşbehlərdir. Aşıq Hüseyn təzadları da belədir. O, zəhərlə şirin şərab və s. kimi bir-birinə əks olan ifadələrdən qüvvətli təzadlar qura bilmişdir:

Nəyə **zəhər** qatdın **şirin** aşıma. ⁴

---

¹ Aşıqlar. I cild / toplayanı H.Əlizadə; red. M.Arif. Bakı: Azərnəşr, 1937, s. 168-169.

² Yenə orada, s. 160.

³ Yenə orada, s. 161.

⁴ Yenə orada, s. 160.

və ya:

Zəhər versən içərəm,
Nə ki, əllərinlə şərab.¹

Hüseyn Şəmkirli həmçinin təkrir:

Zalim **fələk**, səndən şikayətim var,
Aman **fələk**, nə gətirdin başıma.²

mübaligə:

Yaş yerinə didələrim tökər qan.³

və ya:

Dəryaları boylamışam.
Mən bir nəhəngəm, sənə nə!
Aləmə adım yayılıb,
Ol Rüstəmi-Zal kimi.⁴

kimi təsvir vasitələrindən də bacarıqla istifadə edə bilmişdir. Birinci halda 2 misrada 2 dəfə fələk sözünü təkrar etməklə ifadəsini daha da qüvvətləndirmiş, digər halda mübaligəli bir şəkildə özünün (daha doğrusu aşığın) ruhanilərdən

---

¹ Aşıqlar. I cild / toplayanı H.Əlizadə; red. M.Arif. Bakı: Azərnəşr, 1937, s. 170.

² Yenə orada, s. 160.

³ Yenə orada, s. 157.

⁴ Yenə orada, s. 162.

üstün və şərəfli olduğunu bildirmiş, hər iki halda fikrini oxucuya da dolğun və bədii çatdırmışdır.

Şəmkirli Aşıq Hüseyin öz şeirlərini məzmunlu və bədii dillə oxucuya çatdırmasından başqa həm də onların şəklinə, rəngarəngliyinə xüsusi diqqət vermişdir. Məsələn: Aşıq Hüseyinin bir cığalı müxəmməsi çox maraqlı qafiyələndirilmişdir. Övvələn birinci bənd 5 əsas deyil, 6 əsas misradan və 4 misra cığadan ibarətdir. Demək cığalı müsəddəs¹ başlanğıcı kimidir. Sonrakı bəndlərdə əsas misralar 5 və hər bəndin 2-ci ilə 3-cü misraların arasında 4 sətirlik cığa var ki, bu şəkildə qafiyələnir:

1. Bənd

-----sərbəst
-----b
-----a
-----v
-----v
-----sərbəst
-----v
-----v
-----b
-----a

2. Bənd

-----q
-----q

---

¹ Müsəddəs – ə. Hər bəndi altı misradan ibarət klassik şeir forması.

-----q
-----q
-----sərbəst
-----q
-----q
-----b
-----a

və s.

Hər cığanın başlanğıcında isə Hüseyn öz adını vermişdir.

Aşıq Hüseynin qoyunçu çoban həyatını əks etdirən maraqlı yumoristik bir müxəmməsi də vardır. Müxəmməsin bəzi misraları görünür ki, itib-batmış, bəzi bəndlərdə 4 misra (kitabda bunlar alt-alta yarım misralarla yazıldığından bəzi bəndlər 10 bəzi bəndlər 8 misralıdır) qalmışdır. “Qıs vurun qaçaqlarım” mətləli bu parçada Hüseyn çobanların həyatına yaxşı bələd olduğunu göstərir. Burada sərkarın dili ilə qoyunu qurda verən bəy-çobanın gülünc vəziyyəti olduqca məzəli təsvir edilmişdir.

Aşıq həmçinin xalq arasında adamlara verilən qəribə ayamaları şeirlərində istifadə edib: Uzun Bayram, Daqqa Xəlil, Tənbəl Alı, Göy Sadıq və s. Bununla yanaşı aşıq itlərin adını unutmamış, onları da şeirlərində istifadə etmişdir. Əsərdə canlı həyat, coşqun bir ruh yüksəkliyi ilə qələm alınmışdır.

Aşıq Hüseyn Şəmkirli haqlı olaraq ustad aşıqlar içərisində hörmətli və ləyaqətli bir yer tutmuş, onun yaradıcılığı özündən sonra gələn bütün bir aşıq nəslinin yetişməsində, kamala çatmasında görkəmli rol oynamışdır.

AŞIQ PƏRİ (1811–1847)

Təəccüblü görünsə də Aşiq Pərinin həyat və yaradıcılığından demək olar ki, müstəqil, ayrılıqda bəhs etmək çətin-dir. Varlığı, meydana XIX əsrin ilk yarısında bir möcüzə, bir ictimai hadisə olan Aşiq Pərinin həyatı və yaradıcılığı mühüm bir ictimai hadisə kimi dövrünün görkəmli simalarını özünə cəlb edə bilmişdi. Müasirlərindən şair Tüfeyli sanki buna işarə edərək yazırdı:

Mən naşıyam, sən rüsvayi-xalisan,
Gəzərsən elləri laübalisən,
Yığıbsan başına qeylü qalı sən,
Pərdənişin bu meydana gəlirmi?¹

Dövr və zəmanə mütəəssiblərinin fikrincə pərdənişin olmalı ikən aşılıq eşqinə düşüb, kənd-kənd gəzən Pəri, doğrudan da, “qeylü qallı” bir ömür keçirmişdir. Onun müasirləri ilə müşairələrində bəzən bir qədər dumanlı şəkildə deyilsə də, bu vəziyyət özünü aydın göstərir. Başqa cür ola da bilməzdi. Zəmanəsinin anlayış və qanunlarına qarşı çıxan bir qadının Cəfərqulu ağa kimi xanadalar məclisində həyatı sakit keçə bilməzdi. Aşiq Pərinin bu həyat yolu, onu bilavasitə dövrünün bir sıra görkəmli və az tanınan şairləri ilə sıx bağladığından, onun yaradıcılığını müasirləri, daha doğrusu, müşairəsi olan şairlərin yaradıcılığı ilə bağlı şəkildə təhlil etmək daha məqsədəuyğundur. (Vaxtilə kitabının da

---

¹ Respublika Əlyazmaları fondu (RƏF), şifr B-1251, vər. 4.

məhz "Aşiq Pəri və müasirləri"¹ adı ilə nəşr edilməsi də bu məsələ ilə əlaqədardır).

Mənbələr Aşiq Pəri haqqında müfəssəl məlumat vermirlər. Məhəmmədəğa Müctəhidzadənin "Riyazül-əşiqin"-inə kimi yazılmış mənbələrin müəlliflərindən Mirzə Yusif Nersesov Qarabaği, Adolf Berje, Mirmöhsün Nəvvab sanki "zəmanəsinin əcibəsi" olan bu qadın haqqında danışmaqdan çəkinmişlər, yalnız Aşiq Pərinin müasirlərilə deyişmələrini kitablarına daxil etmişlər. Aşiq Pəri haqqında ilk tərcümeyihal məlumatı verən M.A.Müctəhidzadə yazır: "Bu pəri rüxsar, fəriştə xisal, sahib camal və cahibi-təb bir örət imiş. Necə ki, məlum olur bu qəzali-qəzəlخان vətəniəslisi olan Maralyan qəryəsini tərək edib Şişə şəhərində sakin imiş. Əyani-vilayət isə müşarül-ileyhayə nisbətən fərdən-bəfərd şeir vasitəsilə izhari məhəbbət və ibrazi-müvəddət edərmişlər və əksər ovqat söhbətində bulunurmuşlar². Müctəhidzadədən öyrənirik ki, zahirən də gözəl bir insan olan Aşiq Pəri, müasirləri ilə deyişən cəsur bir şair olmuşdur.

O, Maralyan qəryəsində doğulub böyümüş və sonradan Şuşa şəhərinə köçmüşdür.

Aşiq Pəri haqqında ikinci və nisbətən müfəssəl məlumat verən şübhəsiz ki, Firidun bəy Köçərlidir. O Aşiq Pərinin şeirlərini toplamağa təşəbbüs göstərmiş, XIX əsr ədəbiyyatımız tarixində özünə maraqlı bir mövqe tutan bu incə ruhlu şairənin həyat və yaradıcılığını tədqiqə çalışmışdır: "Aşiq Pərinin mütəəddil şeirləri pərişan oraqda yazılmış və bizim

---

¹ Aşiq Pəri və müasirləri: XIX əsrin 1-ci yarısı / tərt. ed. M.Əlabbas; red. H.Zeynallı, Bakı, 1928. – 116 s.

² Müctəhidzadə M.A."Riyazül-əşiqin", s. 86.

əlimizə düşünlərində çox səhv və qələtlər vardır ki, onları təshih etmək dəxi bir növ müşküldür. Xüsusən, onun bağlamaları və bəzi mürəbbəati ki, Molla Pənah Vaqifə nəzirə olaraq yazılıbdır, bir bisavad mollanın vasitəsilə bizə göndərilibdir, eylə imlasız və dolaşiq xətlə təhri olunubdur ki, onları məzkur mollanın özündən başqa bir kəs oxuyub məna çıxara bilməz"¹. Demək əlimizdəki qoşma, gəraylı və deyişmələrdən başqa Aşiq Pərinin bağlamaları da olmuşdur. Bağlama qıfıləndlərin məzmununu düz yazıldıqda belə açmaq çətin ikən, savadsız yazıldıqda açılması daha böyük zəhmət tələb edərdi. F. Köçərli bu bağlamaları görmüş və bisavad mollanın xəttini oxuya bilmədiyindən şikayətlənmiş və onları nəşr edə bilməmişdir. Aşiq Pəri şeirlərinin savadsız mollalar əlinə düşməsindən şikayətlənən təkcə F.Köçərli deyildi. Müasirlərindən Aşiq təxəllüslü Məhəmməd bəy, Pəri ilə deyişmələrindən birində yazırdı:

Qafiyə gərəkdir ola dalpəsənd,
Nə ki, belə məğşuş ola dərđmənd,
Bilmirəm ki, sənə eyləyim rişxənd,
Yoxsa onu yazan mollaya, Pəri?!²

Məhəmməd bəy Aşiqin bu işarəsinə qarşı Aşiq Pəri "Oxuyan kəslərin savadı olur"³ deyir və oxumadığı, savadı olmadığı, yazı-pozu bilmədiyini üçün, şeirlərini kəmsavad

---

¹ Köçərli F. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları. C.1, H. II / Bakı, 1925, s. 353.

² Aşiq Pəri və müasirləri: XIX əsrin 1-ci yarısı / tərt. ed. M.Əlabbas; red. H.Zeynallı, Bakı, 1928, s. 86.

³ Yenə orada, s. 87.

mollalara diktəyə məcbur olduğu üçün təəssüflənir. Demək Maralyanda doğulub böyüyən Aşıq Pəri məktəb, təhsil görməmişdir. Müşairələrindəki bəzi işarələrdən anlaşılır ki, Aşıq Pəri, hansı bir səbəbə görə isə ya Mirzəcan Mədətov ailəsində yaşamış və ya bu ailədən bir yaxşılıq görmüşdür. Bütün zarafat ruhuna baxmayaraq, Pərinin Mirzəcana yazdığı şeirlərində, deyişmələrində və son mərsiyəsində bu minnətdarlıq hissi özünü göstərir; bu, bəlkə də dövrünün tanınmış və görkəmli şəxsiyyətinə qarşı adi ehtiram hissi kimi qəbul edilə bilərdi, lakin Mirzəcanın öz əsərlərində də buna aydın işarələr vardır. Mirzəcan yazır:

Səs verəndə, sənə səs verən bizik,
Arada rəqibi pisləyən bizik,
Səni qönçə kimi bəsləyən bizik,
Qədrini bilənin qədrin bilmədin¹.

yaxud:

Eşqilə vermişik biz sənə əmək,
Təəccübəm səndən bunu bilməmək².

Pərinin Mirzəcana bu daimi minnətdarlığı və onu sözsüz eşitməsi, onun üçün daimi olaraq, dövrünün arsız bəy və ağaları tərəfindən başa qaxınc olmuşdur. İrəlidə misal aldığımız şeirində Mirzəcan, guya Pərinin ərə getməsi şaiyəsinə

---

¹ Aşıq Pəri və müasirləri: XIX əsrin 1-ci yarısı / tərt. ed. M.Əlabbas; red. H.Zeynallı, Bakı, 1928, s. 31.

² Yenə orada, s. 32.

eşitdiyini yazır: “Eşitdim tapmısan bir həmdəm, Pəri¹”. Pəri həтта onun icazəsi olmadan həmdəm tapmağa cəsarət etmə-yəcəyini bildirərək, cavab şeirində arada söz gəzdirənlərdən, rəqiblərdən şikayətlənir:

Olmasın tək rəqib, gəlməsin əğyar,
Gecə-gündüz mən çəkərəm ahü zar,
Tapmamışam hələ yari-vəfadar,
Vaxtikən eylərəm xəbərdar sənə².

Mirzəcanın bir çağırışı ilə:

Qasid gəlcək dərdi-dilin bilmişəm,
Möhnət ilə didəm yaşın silmişəm,
Vara-vara Çanaqçıya gəlmişəm³.

Deyir, minnətdarlığını bildirən sətirlər yazır:

Xanı, bəyi, mən paşanı neylərəm,
Pəriyəm, eylərəm dualar sənə.⁴

Pərinin Çanaqçıda, bu erməni ailəsində yaşadığı şübhə-sizdir, onun əsərlərində dönə-dönə xristiyan dinin bu qoluna aid işarə və rəmzlər vardır. Hər halda əvvəlcə ona bacı deyib sonradan eşq-elanına başlayan Mirzəcanın

---

¹ Aşiq Pəri və müasirləri: XIX əsrin 1-ci yarısı / tərt. ed. M.Əlabbas; red. H.Zeynallı, Bakı, 1928, s. 32.

² Yenə orada, s. 32.

³ Yenə orada, s. 32.

⁴ Yenə orada, s. 32.

Əvvəli bacı deyibdir, müştəridir bu mægər
Mən necə əfv eyləyim afəti-can çıxdı yenə.¹

Bu münasibəti Aşıq Pəriyə irad tutulmuşdur. Mirzəcanın həddən ziyadə açıq-saçıq şeirləri, həmçinin onun məhz erməni olduğu halda Pərinin “sevməsi” zəmanəsinin mütəəs-sibləri tərəfindən Aşıq Pərinin başına vurulmuş, bu dostluq ona irad tutulmuşdur. Pəri isə bu münasibəti qorumuş, mərdliklə bütün atılan tənə oxlarına qarşı köks gərə bilmiş, bəzən hətta Mirzəcanı müdafiəyə belə qalxışmışdır. Məsələn, Cəfərqulu xan Nəva, Mirzəcanın zülmkarlıqda şöhrət qazandığını söyləyirkən Aşıq Pəri Mirzəcanı müdafiəyə qalxır. Nəva və Pərinin “ona” rədifli deyişmələri başdan-baş bu ruhda yazılmışdır, xüsusilə bir yerdə Nəvanın:

Doğrudur dibaçə Məlikzadədir,
Bəs nədən deyirlər zülmkar ona?²

Misralarına qarşı Pəri yazır:

Xanzadasan söz tapıram sözündən
Əyri demə, doğru söylə düzündən,
Zülmündə yox bir xəbərin özündən³

Müasirlərindən bir çox başqalarının da şeirlərində onun və Mirzəcanın münasibətlərinə dair işarələr vardır “Qoy bilsə də bilsin Mirzəcan, Pəri” və s. Hər halda uşaqlıqdan

---

¹ Aşıq Pəri və müasirləri: XIX əsrin 1-ci yarısı / tərt. ed. M.Əlabbas; red. H.Zeynallı, Bakı, 1928, s. 23.

² Yenə orada, s. 58.

³ Yenə orada, s. 115.

ehtimal ki, nə səbəbləşə düşüb, sonralar da minnətdarlıqla yaxşı bir ünsiyyət münasibəti bəslədiyi Mirzəcan ailəsi, Pəridə daim bir dostluq, beynəlmiləl dostluq kimi dərinləşmiş ictimai həyatda isə başına əngəl və bəla kəsilməşdir.

Pərinin şeirlərindəki şuxluq və nikbinliyə, zəmanəsinin müqtədir adamlarına ər kimi cavab verməsinə baxmayaraq, qəlbində daima gizli bir sızı, dərin bir kədər vardır: Özünü o yerə qoymasa da qarşısındakı həyasız kişilərdən, dövr və zəmanə tənələrindən cana gəldiyi duyulur, özünü şikəstə Pəri, fəqirə Pəri adlandırır:

Bu fəqirə Pəriyə aləm ara car olacaq¹.

Şikəstə Pərinin vəsfin eylərəm.²

Q.Zakir, C.Nəvaya yazdığı “sənə” rədifli bir mənzum məktubunda Maralyanlı Pərinə Ceyranxanım adlı birisilə müqayisə edir:

Onun həddi nədir Ceyran xanımla tayü bab olsun?
Deyir: öz-özünə mən də güləm itburnu, zənbəq,
Nəhayət səxt müşküldür ki, hər güldən gülab olsun.³

– deyə zadəgan olmayan Aşiq Pərinə təhqirə varır. Nəva, xüsusilə Məhəmməd bəy Aşiq özlərinə yazılmış bu və başqa mənzum məktublarda Zakirin Aşiq Pəriyə qarşı bu hücumuna cavab verirlər. M.Aşiq bir qədər örtülü şəkildə olsa da,

---

¹ Aşiq Pəri və müasirləri: XIX əsrin 1-ci yarısı / tərt. ed. M.Əlabbas; red. H.Zeynallı, Bakı, 1928, s. 23.

² Yenə orada, s. 25.

³ Azərbaycan ədəbiyyatı, sayı 8, (Zakir). Bakı, 1925, cəh. 240.

Aşıq Pərinə müdafiə edir. Bu onun Zakirə yazdığı mənzum məktubunun bütün ruhundan duyulur, M.Aşıq Zakirə nə üçün gah elə, gah beləsən, nə üçün Pərinə pisləyirsən deyir:

Gah saz ilə nasaz, nasaz ilə saz,
Gah olur naəhlin həmrəhi Qasim.

Gah görürsən birin sərəfraz eylər,
Gah birilə çəmxəm qılar, naz eylər,
Gah birin götürüb biniyaz eylər,
Gah dönüb tez olur bədxahı Qasim.¹

Unudulmasın ki, bu şeir məhz Aşıq Pərilə əlaqədar olaraq Q.Zakirə yazılmışdır. Şeirin bütün məzmunundan aydınlaşır ki, M.Aşıq, Zakirin Pəriyə münasibətindən narazıdır. Bununla belə Q.Zakirin bu və bir qədər qərəzli yazılmış məlum həcvindəki bəzi işarələr müstəsna olunarsa, müasirləri, hətta, Nəva kimi yaramaz təbiətli bir xan belə, Aşıq Pəridən yüngül bir qadın kimi bəhs etmir, onun istedadını, gözəlliyini tərifləyirlər. Müasirləri Aşıq Pəriyə zarafat ruhlu şeirlərində belə hörmətlə müraciət edir, onunla məhz bir sənətkar kimi danışırlar, onunla bir dost, danışmaq mümkün olan bir müsahib kimi şeirləşirlər. Məsələn, Məhəmməd bəy Aşıq ona: “Özün bir dərd əhli, bir qədir bilən”² deyir. Yaxud Pərinin şikayətlərinə qarşı M.Aşıq özünü müdafiə edir, Pəriyə münasibətinin paklığını bildirir:

---

¹ Azərbaycan ədəbiyyatı, sayı 8, (Zakir). Bakı, 1925, s. 93.

² Aşıq Pəri və müasirləri: XIX əsrin 1-ci yarısı / tərt. ed. M.Əlabbas; red. H.Zeynallı, Bakı, 1928, s. 87.

Mən sənə hər nə desəm mehrü məhəbbət sözüdür,
Sən mənə yazdığın əfsaneyi-möhnət sözüdür,
Gər desəm həmdəm olaq, bil ki, müvəllət sözüdür,
Bir zaman ərzim eşit, gör necə ülfət sözüdür.¹

M.Aşiq aldığımız şeirlərdən göründüyü kimi, az qala Pəridən dedi-qodulara qarşı üzr istəyir ki, bunu ona yalnız yüksək bir dostluq və hörmət deditdirə bilərdi, əksi bəyliyə xas deyildi. Belə misralar onun başqa müasirlərinin də əsərlərində mövcuddur. Aşiq Pərinin fitri istedadı və qabiliyyəti sayəsində qazandığı bu hörmət səbəbsiz deyildi, tamamilə savadsız olduğu halda, dövrünün savadlı adamları ilə yazışdığı kimi sənətin sirrlərinə bələdliyi ilə də bu hörməti möhkəmləndirmişdi. Pəri həm də gözəl tar çalarmış, Mirzəcanın şeirlərində buna aid işarə var.²

Aşiq Pəri şeir qanunlarını öyrənməyə dərin maraq göstərmiş, öz müasirlərilə məhz ədəbi münaqişələr və ədəbi növlərə, priyomlara dair müşairələr də aparmışdır. Məsələn, Aşiq Pərinin M.Aşiqlə deyişmələrindən birindən bu bəndə nəzər yetirək:

Şayəstədir, ey mürşidi-kamilim,
Dostlar arasında etibar ola.
Şair olan ustadından dərslə ala,
Zadü cinsü rədifdə pərkar ola³.

---

¹ Aşiq Pəri və müasirləri: XIX əsrin 1-ci yarısı / tərt. ed. M.Əlabbas; red. H.Zeynallı, Bakı, 1928,, s. 82.

² Yenə orada, s. 20.

³ Yenə orada, s. 85.

Savad ala bilməmişsə də, Aşiq Pəri, daima uğrunda keçən şairlərdən sənət və şeir qanunlarını öyrənməyə çalışmışdır. Bunu Məhəmməd bəy Aşiqin şeirlərindən birində aydın görürük. Aşiq Pərinin “ola” rədifli mənzum məktubunda təcnis və s. haqqında fikirlərinə cavab olaraq Məhəmməd bəy Aşiq, cinas, rəfiyə, rədif, müəşşər və s. haqqında öz fikrini söyləyir və Pərinə də sənətkarlığa diqqət etməyə, onu özündən qüvvətli olan öz müasirlərindən şeir qaydalarını öyrənməyə çağırır:

Müəşşərin hər bəndində naçarsan,
Mən açmaram, yenə özün açarsan,
Bu işindən yəqinimdi qaçarsan,
Axırda Məlikə¹, Mirzayə², Pəri³.

Böyük müasirinin bu işarələrindən aydın olur ki, Pəri şeirdə çətinlik çəkərkən şair dostlarına müraciətdən çəkinməmişdir. Bu şeirdən M.Aşiqin Pəriyə münasibətində (eşqdən bəhs etsə də, bəzən zarafat edib, sataşsa da) bir səmimiyyət, pak dostluq münasibəti, xeyirxahlıq duyulur, sanki iki səmimi dost bir növ Vaqiflə Vidadi də olduğu kimi dəyişir, iki eyni gücə malik şair yarışır. Bu ruh Pərinin Mirzəcanla dəyişmələrində də özünü göstərir. Xüsusilə, Mirzəcanın aşiqanə təranələrini rədd edən Pəri, bunu dostunu incitməmək üçün incə, xoş bir zarafat yolu ilə edir:

---

¹ Mirzəcana işarədir.

² Mirzə Həsən Mirzaya işarədir.

³ Aşiq Pəri və müasirləri: XIX əsrin 1-ci yarısı / tərt. ed. M.Əlabbas; red. H.Zeynallı, Bakı, 1928, s. 86.

Əfsanə danışma yar deyə-deyə,
Bülbül gül yanında xar deyə-deyə,
Canın çıxsın ahü zar deyə-deyə,
Xəyal etmə bu mədənə yetirəm¹.

Aşıq Pəriyə müraciətlə deyilən şeirlərin çoxunda gözəlləmə ruhu vardır, bunlardakı “sənə aşiqəm” və s. əksəriyyəti gözəlləmə ənənəsi və bəzən də doğurdan da məclisdə açıq gözəl qadın görməkdən irəli gəlmişdir. Pərinin cəmiyyətdə varlığı öz-özlüyündə möcüzə idi, Qarabağ kimi dindar bir mühitdə hicaba tüpürən, “Pərdənşin” olmaq istəməyən Pərinin məclislərdə görünməsi nisbətən açıq fikirli şairlərin gözlərində böyük şey idi, onlar Pəridən eşqlərinə cavab almadıqda işi zarafata çevirməyə məcburdular, bu həm də onun gözəlliyi və yüksək sənətinə məftunluqdan doğan hal idi.

Bəzən də bu cəsur qızın üstünlüyünü öz qürurlarına sığdırmayanlar onu sındırmaq, təhqir etmək istəyir, lakin Pərinin qorxmaz cavabları, mərdanə çıxışları qarşısında məğlub olurdular, şeirdə məğlub olurdular. Bu, xüsusilə Cəfərqulu xan Nəvaya aid idi. Aşıq Pəri bəlkə də Mirzəcan, Məhəmməd bəy Aşıq, Mirzə Həsən Mirza², Tüfeyli və başqalarına həzin bir kədərlə güzəştə gedir, onların təmənnalarını, zarafatlarını xoş və eyni zamanda, həzin bir dillə rədd edir, onlara gülür, dosta gülər kimi gülür, lakin Cəfərqulu xana Nəvaya gəldikdə məsələ tamamilə dəyişir, Aşıq Pəri bu

---

¹ Aşıq Pəri və müasirləri: XIX əsrin 1-ci yarısı / tərt. ed. M.Əlabbas; red. H.Zeynalli, Bakı, 1928, s. 25.

² Son illərin kitablarında Mirza Mirzə kimi qeyd edilir. Biz orijinaldakı kimi saxlamağa qərar veririk. –T.İ.

zalim və arsız xan zadəyə qarşı tamamilə bərişmaz bir mövqə tutur. Onun Nəvaya qarşı şeirlərində bəzən həcvə xas olan təhqiramiz sözlər, hətta incə bir qadından–şairədən gözlənilməyən dərəcədə kəskin, söyüşvari kəlmələr işlədir, Cəfərquluxanın xasiyyətnaməsini yazmaq istəyən adam üçün Aşiq Pərinin şeirlərindən tutarlı mənbə tapmaq çətindir. O, Cəfərquluxanın sifətlərini çox dürüst sayır, onu adamlıqda haqqı olmadığını üzünə çırpır, Zakir və başqa müasirlərinin Cəfərquluxana verdiyi sifətləri xatırladıqda və onun tarixən müasirlərinə qarşı tutduğu mövqeni, alçaq niyyətini yada saldıqda, Aşiq Pərinin öz epitetlərində nə qədər haqlı və bunların zamanına görə nə qədər tutarlı və yerində deyilmiş olduqlarını görürük:

Adam bildik biz də gəldik yanına
Adamlığı qanmayıbsan hələ sən¹.

Saymaram sultanı, paşanı, xanı².
Mirzə Qədir sənin ustadı-xərin.
Zeşt danışmaqda yox bərabərin³.

Qanmayıbsan qaşü gözü ədadən.⁴

Hər kişinin münasib bir tayı var,
İşim nədir deyim xandan, ey Qədir⁵.

---

¹ Aşiq Pəri və müasirləri: XIX əsrin 1-ci yarısı / tərt. ed. M.Əlabbas; red. H.Zeynallı. Bakı, 1928, s. 56.

² Yenə orada, s. 58.

³ Yenə orada, s. 62.

⁴ Yenə orada, s. 64.

⁵ Yenə orada, s. 61.

Bundan sonra mən doymuşam lap cana,
Ərzimi yetirrəm xana, sultana,
Pəriyəm durmuşam mərdü mərdana,
Əsirgəmə bu meydandan, ey Qədir¹.

O həтта xanın adını da nökrin adı ilə dəyişir, Mirzəcana sataşan xana qarşı:

Tuğ, Çanaqcı əhvalına qalma sən,
Nahaq yerə başın cəngə salma sən,
Diba olmayacaq bezin axırı².

Xanın nalayiq danışmaqla şöhrət qazanmasını, qanacaq-sızlığını, zülmkarlığını, qabalığını, dəyərsiz “bezliyini” Aşıq Pəri kimi, müasirlərindən heç birisi beləcə cəsəratlə, açıq dik, üzünə çırpmağa cürət edə bilməmişdir. Zakir kimi məşhur satirik və yaşca qoca bir adam belə ehtiyatkar tərpənməmişdir.

Aşıq Pərinin bu cəsur çıxışları, rübabi şeirlərilə yanaşı olaraq, hələ XIX əsrdə bəzi tədqiqatçıların nəzərini özünə cəlb cəlb etmişdir. XIX əsrin son cərəyindən başlayaraq Aşıq Pəri yaradıcılığı artıq tədqiqatçıları düşündürür. Məsələn, uzun müddət Qafqazda və Azərbaycanda yaşayıb (Gəncədə) Qafqaz xalqlarının, o cümlədən Azərbaycan ədəbiyyatının bəzi sahələrində tədqiqat aparmış, Nizami əsərlərindən parçaları ruscaya tərcümə və “Kəşgül”də iştirak etmiş olan Nikolay İvanoviç Qulak “A.Berje orientalist” adlı məqaləsin-

---

¹ Aşıq Pəri və müasirləri: XIX əsrin 1-ci yarısı / tərt. ed. M.Əlabbas; red. H.Zeynallı. Bakı, 1928, s. 66.

² Yenə orada, s. 62.

də də M.P.Vaqif və M.F.Axundovla yanaşı Pəri yaradıcılığına xüsusi yer verir, onun Mirzəcan Mədətovla müşairəsinin öz qeydlərilə birlikdə tərcüməsini verir və şairənin tərcümeyi-halı haqqında maraqlı tarixlər söyləyir. Qulak A.Berjeyə əsaslanaraq göstərir ki, Aşığı Pəri Maralyan kəndində doğulmuş, 1829-cü ildə onun 16 yaşı varmış, 1833-cü ildə vəfat etmiş: “Zaqafqaziya müsəlman qadınları Aşığı Pəri ilə fəxr edə bilərlər”¹ demişdir. Bu tarixlər Aşığı Pəri haqqında deyilən ilk və demək olar ki, yeganə tarixlərdir. Aşığı Pərinin həmin illərdə yaşadığı doğrudur, lakin vəfat ili şübhə doğurur. Aşığı Pərinin tərcümeyi-halını yazmağa sovet illərində təşəbbüs göstərən Ə.Müznib bu tarixləri bir qədər də qarma-qarışıq salmışdır. O, necə deyərlər, harda bir Pəri adı görmüşsə, harda bir Pəri rədifli şeirə təsadüf etmişsə bunun məhz Aşığı Pəriyə ithaf olduğunu söyləmiş, bununla da şairənin həyatını az qala bir əsr uzatmışdır. Məsələn, Müznib M.P.Vaqif “Camalın gözümdən pünhan olalı” və “Boyun sürahidir bədənin bülür” misraları ilə başlayan qoşma – gözəlləmələrini guya Aşığı Pəriyə yazdığını söyləyir. Lakin 1797-ci ildə vəfat edən M.P.Vaqif bu şeirləri ən azı 16-17 yaşlı bir qıza demiş olsaydı, (Onda 1797-ci ildə Pərinin heç olmasa 20 yaşı olmalı idi. Son illər müharibə qarışıqlıqları və Vaqifin dərddli illəri idi, demək heç olmasa ölümündən bir neçə il əvvələ aiddir, bəxtiyar saray günlərinə) beləliklə, Pərinin 1797-ci ildə 20 yaşı vardısı, o, 1760-cı illərdə (təqribən 1767-ci ildə) doğulmalı idi, bu halda onun XIX əsrin 30-cu illərində ədəbi fəaliyyət göstərən şairlərlə yazışmalarındakı gənclik gözəllik (C.Nəva onun həmin illərdə fərə

---

¹ Qulak N.İ. Berje orientalist / “Russkaya starina”, 1887, t. 56.

adlandırır, hamı 30-cu illərdə ondan məhz ərə getməmiş gənc və gözəl bir qız kimi bəhs edir) haqqındakı fikirlər, misralar necə olur, bu əsərlərin həmin illərdə 50-55 yaşlarında olan Pəri adlı bir qarıya yazıldığını təsəvvür etmək belə mümkün deyildir. Şübhəsiz ki, M.P.Vaqifin həmin şeirlərini Aşıq Pəriyə çıxmaq doğru deyildir. Vaqif şeirinin bir bəndinə və hər ikisində Pəri adlandırılan bu gözəlin zahiri gözəlliklərinin tərfi Aşıq Pərinin bəzi müasirlərinin onda tapdığı sifətlərə (Məsələn, Mirzəcan və M.Aşıq və s.) uyğun gəlir, bəlkə də bu yerdə Müznibə haqq qazandırmaq olardı:

İxtilatın şirin, sözün məzəli,
Şəkər gülüşündən canlar təzəli,
Ellər yaraşığı, ölkə gözəli
Nə gözəl doğubsan anadan Pəri¹.

Lakin bu misralar heç də şairəyə deyil, başqa bir xoşsöhbət, pərisurətə də deyilə bilər, burada Aşıq Pərinin portreti yoxdur, xoşməqal bir gözəlin mücərrəd surəti vardır. Zahiri əlamətlərə gəldikdə Həm Vaqif, həm də Pərinin müasirləri onu incə (Zakir hətta arıq) adlandırır. Bütün bunlar Vaqifin həmin şeirlərinin məhz Aşıq Pəriyə həsr olunmasını söyləmək üçün haqq vermir. A.Berje və Qulakın 1829-cu ildə sözləri hər halda bir mənbə əsaslanırdı. Bu tarixdə yalnız bir neçə il səhv ola bilərdi ki, bunun da o qədər əhəmiyyəti yoxdur, xüsusilə, ona görə ki, müasirlərinin şeirlərindəki aydın işarələr Pərinin XIX əsrin 30-cu

---

¹ Vaqif M.P. Əsərləri / Bakı, 1957, s. 31.

illərində gənc olduğunu təsdiq edir. 20-ci illərin tədqiqatçı-
larının Vaqif şeirləri haqqındakı bu fikri haradan aldıkları və
nəyə əsaslandıqları anlaşılmazdır. Həm də bir də ona görə
anlaşılmazdır ki, bu kitabda Aşıq Pəri ilə yanaşı onun
müasirlərinin əsərlərini təb edən müəllif, bu şairlərin
tərcümeyi-hal tarixlərinə də bələd olmuşdur. Həmçinin
Qulakın da verdiyi tarixlərdən biri tamamilə doğru deyildir.
1829-cu ildə Aşıq Pərinin 16 və ya bir qədər çox yaşı ola
bilərdi, bu etiraz doğurmur, lakin onun 1833-cü ildə vəfat
etdiyi haqqındakı fərziyyə yanlışdır, çünki, Aşıq Pərinin
Mirzəcan Mədədovdan sonra vəfat etdiyi və onun ölümünə
mərsiyə də dediyi hamıya məlumdur. Belə olduqda hələ bu
illərdə Aşıq Pəri sağ imiş.

Təəssüf ki, müasirləri içərisində bu qədər böyük şöhrət
qazanmış bu lətif şairənin doğum və vəfat tarixini təxmini
olaraq 1810-1840-cı illər kimi qəbul etməyə hələlik məcbu-
ruq. Bəlkə də arxiv sənədləri və XIX əsr əlyazmalarının daha
dəqiq tədqiqi bu tarixi dəyişər.

Aşıq Pərinin yaradıcılığı XIX əsrin 30-cu illərində böyük
bir şöhrət qazanmış, öz adı kimi dillər əzbəri olmuşdur. Aşıq
Pərinin poeziyamıza xidmətlərindən bəhs edən Ə.A.Müznib
yazır: "Molla Pənah Azərbaycan məhəlli klassikizminin
bünövrəsini yaratdısa, Aşıq Pəri ətrafında topladığı adamlar
ilə, müsabiqəyə girişdiyi şairlər ilə elin sevə-sevə dinləmək-
də olduğu deyişmələri genişlətdi və yazışmaları sürətlə heca
vəzninin dal-budaq atmasına yardım etmiş oldu"¹. "Bu dili
klassik ədəbiyyatımıza keçirməyə qədəm qoyan şairlərimiz-

---

¹ Aşıq Pəri və müasirləri: XIX əsrin 1-ci yarısı / tərt. ed. M.Əlabbas;
red. H.Zeynallı, Bakı, 1928, s. 3.

dəndir”¹.

Ə.A.Müzni b bir nöqtədə doğrudan da haqlıdır ki, Aşıq Pərinin deyışmələri təqribən XIX əsrin 30-cu illərində bütöv bir qrup Azərbaycan şairi nəslini öz ətrafında birləşdirmiş, öz Vaqifanə qoşma, müxəmməs və gəraylıları, əlimizə keçməyən qıfılbəndləri ilə hətta klassik şeir peyrəvlərini, əsasən qəzəl yazan şairləri (məs. M.H.Mirza və b. kimi) belə bu səpkidə şeirlər yazmağa məcbur etmişdir. Onun yaradıcılığı XIX əsr ədəbiyyatımızda bir növ Vaqifdən Zakirə keçid, xalq aşıq şeiri üslubunda yazmaq ənənələrini ötürücü rolunu oynamışdır. Həm də bu şeir növünün daha geniş yayılmasına, yaşlı ədəbiyyat nümayəndələri arasında kütləviləşməsinə səbəb olmuşdur.

Müasirlərinin bir çoxu yeni yaranan Aşıq Pəri məktəbinin peyrəvləri olmuş, ona öz dedikləri kimi “iman gətirmiş”, onu bir növ “yeni din gətirən”, cəmiyyətin dəyişməz, ağır qanunlarına qarşı durub, yeni azad insan ideyası meydana atan insan kimi qəbul etmiş, buna bir qədər zarafat, azaçıq kinayə qarışıq yumorla yanaşsalar da bu yolla getməyə bilməmişlər. Mirzəcan deyir:

Təzədən məzhəbü din bizlərə peyda edəcək,
Çoxların bəndə kimi aşıqi-rüsva edəcək,
Bir əcəb qovqa ilə sahib-zaman çıxdı yenə.²

Doğrudan da, öz dövründə şeir demək qabiliyyəti, məclislərdə tar çaliban oxuması, şairlərlə deyışə bilməsi ilə Aşıq

---

¹ Aşıq Pəri və müasirləri: XIX əsrin 1-ci yarısı / tərt. ed. M.Əlabbas; red. H.Zeynallı, Bakı, 1928, s. 4.

² Yenə orada, s. 82.

Pəri müasirlərinin nəzərini cəlb etmişdi. Vaqif ədəbi məktəbinin görkəmli davamçıları olan Məhəmməd bəy Aşıq, Mirza, Əsəd və b. Aşıq Pəri ilə maraqlanmış, onunla şeirləşmişdilər. Məsələn, Nəva deyir:

İxtilatın dürüst, çox xoşdur, zərif,
Sənin kimi yoxdur hər işdə hərif,
Aşıqlardan səni çox etdim tərif,
Əl çəkərsən din imandan, ey Pəri¹.

Məhəmməd bəy Aşıq, Aşıq Pərinin “Məhbubi-kamilə” adlandıraraq deyir:

Bilməzəm ki, ey məhbubi-kamilə,
Nəsihət etməzsən neycün cahilə?²

M.H.Mirza xəstə ikən yazır:

Bu qəm bəstərində, möhnət içində,
Daim fikrimdədir xəyalın sənin.
Şirin hərəkətli, şəkər sözlüsən,
Yoxdur yer üzündə misalın sənin.³

Tüfeyli deyir:

Sahibi-imansan, vardır hünərin⁴.

---

¹ Aşıq Pəri və müasirləri: XIX əsrin 1-ci yarısı / tərt. ed. M.Əlabbas; red. H.Zeynallı, Bakı, 1928, s. 65.

² Yenə orada, s. 87.

³ Yenə orada, s. 111.

⁴ RƏF, inv.11238, vərəq 26 b.

Aşıq Pəri və ətrafında birləşən şairlərdən Mirzəcan, M.Aşıq, Tüfeyli, Əsəd bəy, C.Nəva, M.H.Mirza və başqaları həmin illərdə ədəbi məclis təşkil etməsələr də bu qrup, əslində ədəbi məclis kimi bir şey idi. Hamısı da M.P.Vaqif məktəbinin ənənələrinə riayət edərək, Aşıq Pəri və bəzən bir-birləri ilə yazışmışlar. Bu qrupa mənsub olan şairlərin içərisində sənətkarlıq nöqtəyi-nəzərdən Aşıq Pəridən qat-qat qüvvətli şairlər olmasına baxmayaraq, Aşıq Pəri diqqət mərkəzində durur. Çünki bu şairləri çox halda məhz Pəri ilə deyişmələr yaradıcılıq etibarilə bir-birinə bağlayır. Bu qrupa mənsub olan şairlərin şeirlərində bədahətən söylənmiş şeirlərə xas olan bir sərbəstlik, bir səliqəsizlik vardır. Onlar təbir cayızsə sanki “at üstü, ayaq üstü” yazmışlar, işləməmiş, seyqəllənməmişlər. Bəzilərinin xüsusiyələ qafiyələrində, ya da heca sayının özündə bu hal özünü göstərmişdir. Bu qabiliyyət azlığından deyil, həmin şairlərin bir məktubda söylənəcək fikirləri, bəzən adi mükəllimləri şeirə düzməsindən, fikir mübadiləsini nəzmə çəkməsindən irəli gəlmişdir. Bu şeirlərin bir çoxunda incə bir zarafatlaşma ətrafında qurulmuş mənzum məktublaşma ruhu hakimdir. Mövzu bir gözəli, yüksək bir eşqi, bədii zövq oyadan bir gözəli təsvir olsa idi başqa məsələ olardı, halbuki, həmin şairlər bundan çox adi müsahibələrini şeir dili ilə ifadəyə can atmışlar. Aşıq Pərinin Mirzəcan, Aşıq Pərinin Məhəmməd bəy Aşıq, Əsəd bəy, Tüfeyli, Mirzə Həsən Mirza və Nəva ilə yazışmaları buna aydın misaldır və XIX əsr ədəbiyyatında Vaqif-Vidadi-Ağqız oğlu ənənəsinin davamıdır. Ona görə də Vaqif, XIX əsrdə isə Zakir lirikası qarşısındakı yüksək bədii dil, yüksək bədii lirika bu qrup şairlərin, eləcə də Aşıq Pərinin yaradıcılığında öz əksini tapmır. Bununla belə həmin şairlərin

əsərlərinin bəzi bədii xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirmək maraqlıdır.

Aşıq Pəri və müasirləri birinci növbədə M.P.Vaqif şeirlərinin davamçıları idi. Onlar Vaqifin açdığı şeir cığırı ilə irəlilədikcə demək olar ki, buraya yeni bir şey əlavə etmədən bu ənənələri davam etdirirdilər. M.P.Vaqif qafiyəsində, Vaqif rədifində şeir söyləmək elə özü özlüyündə bir məharət hesab olunurdu. Elə buna görədir ki, həm Aşıq Pərinin adı həm də Vaqifin məşhur “Pəri” rədifli qoşmaları dövrün şairləri üçün bir nümunə, halını almışdı, əksəriyyətlə bu rədif və qafiyələrdə şeir söyləməyə, Vaqifin daha gözəl, daha müvəffəqiyyətlə tənzir etməyə səy göstərirdilər. Pəri və başqaları ilə münasibətində beynəlmiləl dostluğun yaxşı nümunəsini verən Mirzəcan, realist poeziyamıza demək olar ki, heç bir yenilik gətirməsə də bir sıra şeirlərində Vaqif davamçısı kimi çıxış edir, bəzən hətta Vaqif ibarə və dilindən istifadə etdiyi aydın duyulur:

Kəbəyi-kuyində eylərəm təvaf¹.

Mehrab qaşına ay deyə-deyə².

Aşıq Pəri də öz şeirlərində Leyli, Məcnun, Sənan kimi rəmlərdən yerində istifadə etdiyi kimi, dovtələb, döyüşkən, şeirlərində maraqlı mübaliğələr yarada bilmişdir.

M.Aşıqə cavablarından birində hərbə-zorba ruhlu sətirlər:

---

¹ Aşıq Pəri və müasirləri: XIX əsrin 1-ci yarısı / tərt. ed. M.Əlabbas; red. H.Zeynallı, Bakı 1928, s. 24.

² Yenə orada, s. 25.

Yetə bilmən təcnisimin dənginə,
Sallam səni müəşşərin cənginə.¹

Yaradıb ədəbi müşairələr aparırkən belə, mübaliğə yaratmaqdan çəkinmir:

Bu cəng meydanında eylərəm şikar,
Əgər Məhəmməd tək səd həzar ola.²

M.P.Vaqif şeirlərinə sevə-sevə nəzirələr yazan və bu məktəbin XIX əsrin birinci yarısında yaxşı bir davamçısı kimi yazıb-yaradan sənətkarlarımız içərisində Məhəmməd bəy Aşıqın adı da özünə müəyyən mövqə tutur. M.Aşıq (1776-1861, əslən zəngilanlı olsa da, sonralar Şuşada yaşadığı, çar məmurları nəzərində günahkarlandığı üçün Ordubada sürülüb, orada vəfat etdiyi məlumdur. Müasirləri arasında doğruculuğu və cəsarəti ilə böyük hörmət qazanmış olan M.Aşıqın, Zakir və başqalarının ilə yazışmaları onun ağıl, kamal və qabiliyyətinə verilən qiymətləri təsdiqləyir. Aşıq Pəri də daima M.Aşıqi “Mürşidi kamil” adlandırmış, onunla deyişmələrində ara-sıra zarafatlara yol versə də, bunlar Nəvaya qarşı olduğu kimi təhqiramiz şəkil almır, Pərinin ona münasibətində nə isə bir hörmət duyulur.

Məhəmməd bəy Aşıq Aşıq Pəri ilə şuxluq yolu ilə yazılmış deyişmələrindən başqa qoşma, gəraylı və s. kimi xalq şeiri səpgisində yazılmış şeirlərinin hamısı aşıqanədir, bunlarda şair, lirik, incə hisslər tərənnüm edir, heca vəznilə

---

¹ Aşıq Pəri və müasirləri: XIX əsrin 1-ci yarısı / tərt. ed. M.Əlabbas; red. H.Zeynallı, Bakı 1928, s. 43.

² Yenə orada, s. 44.

yaratdığı şeirlər içərisində Aşıqın bir təcnisi xüsusilə maraqlıdır: “Ay ağa sənəm” rədifli, beş bənddən ibarət olan bu təcniyə şair, həmin sözlərdən yeddi qüvvətli cinas yarada bildiyi kimi (ay ağa, ayağa, aşağı, yerə, ay yağa, badə), bəndlərdəki cinasları da kamil cinas kəlmələrdən seçib təcnisinin qafiyələrini qüvvətləndirə bilmişdir:

Aşıqəm hüsnünə, ay aman, gözəl.
Baxmaram zərrəcə aya mən, gözəl.
Ləblərin şəhdindən ay aman, gözəl,
Meyl eyləməz qəndə, bal-yağa, gözəl¹

Məhəmməd bəy Aşiq, Aşiq Pəri ilə deyişdiyi illərdə artıq yaşlı bir adam idi, bunu müasirlərinin və özünün şeirlərindəki bəzi işarələrdən də aydın görmək olur. Bununla belə onun şeirlərində şux bir nikbinlik, həyat eşqi qaynayıb-daşmaqdadır. Aşiq öz şeirlərində M.P.Vaqifdən istifadə etdiyi, təsirləndiyi kimi:

Könüldən könülə yollar görünür²
Fəhmü fərasətdə yüz sən tək Pəri,
Gərəkdir Məmmədə xidmətkar ola³.
Sanma ki, indi, bil, qalü bələdən,
Gözlərim hüsnünə heyran olubdur⁴.

---

¹ Aşiq Pəri və müasirləri: XIX əsrin 1-ci yarısı / tərt. ed. M.Əlabbas; red. H.Zeynallı, Bakı, 1928, s. 100.

² Yenə orada, s. 83.

³ Yenə orada, s. 84.

⁴ Yenə orada, s. 99.

Yüz min əsiri var əlbəttə, mən tək¹.

Aşıq Pəri ilə əlaqədar olan bütün şeirlərini, hətta, Zakirə cavabını belə Məhəmməd bəy Aşıq heca vəznilə yazmışdır.

Aşıq Pərinin müasirlərindən bəhs edərkən bu vaxta qədər XIX əsrdə Vaqif ədəbi məktəbinə mənsub olan şairlər içərisində adına rast gəlmədiyimiz Tüfeyli təxəllüslü bir şairimizdən də bəhs etmək lazımdır. Əlyazmaları fondunda saxlanılan cünglərdən birində Tüfeylinin iki, qoşma şəklində yazılmış şeirinə rast gəldik. Bunlardan biri “Gəldin”, digəri “Gəlirmi?” rədifli qoşmadır. Hər iki qoşma şairin şeir qabiliyyətinin yüksək, dilinin səlis və rəvan olduğunu, şeirdə realist xalq poeziyası ənənələrinə riayət etdiyini göstərir:

Tüfeylinin şeirlərindən birinin üzərində sadəcə Tüfeyli, digərinin sərlövhəsində “Tüfeyli-dər cəvabə-Pəri xanım” sözləri yazılmış və yanaşı olaraq Aşıq Pərinin “Pəri xanım dər həqqi-Tüfeyli” başlıqlı qoşması verilmişdir. Bütün bunlardan yəni Pəri ilə deyişməsindən aydın olur ki, şair Tüfeyli də Aşıq Pərinin müasirlərindən biri imiş.

Tüfeyli isə Aşıq Pəriyə yazdığı “Gəlirmi” rədifli qoşmasında cəmiyyət içinə çıxmağı, aşıqlıq edib başını qeyli-qala salmağı Pəriyə irad tutursa, onu həmin cüngdəki digər şeiri daha maraqlıdır. Onun bu şeiri üzərində Aşıq Pəriyə yazıldığını göstərən heç bir işarə yoxdur. Lakin şeir məzmunu, ondakı ayrı-ayrı misralar, bu qoşmanın Aşıq Pəriyə müraciətlə söyləndiyini ehtimal etməyə imkan verir: “Qədəm basdın bizə təşrif gətirdin” misrası ilə başlayan və

---

¹ Aşıq Pəri və müasirləri: XIX əsrin 1-ci yarısı / tərt. ed. M.Əlabbas; red. H.Zeynallı, Bakı, 1928, s. 98.

“Gəldin” rədifli bu qoşmanın iki yerində onu Pəriyə ithaf olduğunu söyləməyə imkan verən işarə vardır:

Beş bəndlik qoşmanın üçüncü bəndində oxuyuruq:

Hüsnün ırağının pərvanəsiyəm,
Sənin tək Pərinin divanəsiyəm,
Məshəfi-yüzünün əfsanəsiyəm.
Cümleyi-aləmə aşına gəldin.¹

Bu bənd içərisindəki Pəri sözünü başqa gözəl pəri mənəsinə qəbul etmək mümkünsə, beşinci bənddə təsvir olunan obyektin surətinə verilən sifətlər fikrimizi təsdiq edə bilər:

Tüfeylinəm, məndən kəsmə nəzərin.
Aşiqinəm yoxdur sənin xəbərin.
Sahibi-kamalsan, vardır hünərin.²

Əlimizə cəmi iki şeiri keçən Tüfeyli təxəllüslü bu şair də M.P.Vaqifin XIX əsrin birinci yarısında yazıb yaradan davamçılardır. Təəssüf ki, XIX əsr təzkiyə və cünglərində Aşiq Pərinin müasirlərindən olan bu maraqlı şair haqqında heç bir məlumata rast gəlmədik. Aşiq Pəri ilə deyişməsinə əsasən XIX əsrin ilk 30 illərində yaşadığı, ona yaxın olduğu, Pərinin açıq məclislərdə gördüyü üçün, bəlkə də, Şuşada və ya hər halda Qarabağ mahalında yaşadığını qoşmalarına əsasən isə Vaqif ədəbi məktəb davamçılarından olduğu aydındır. Hər halda şair Tüfeyli zəmanəsində tanınmış, mədəni, savadlı adamlarından və sayılan şairlərdən biri

---

¹ RƏF, B-1291, vərəq 4,

² RƏF, B-1291, vərəq 6

olmuşdur.

Onun dövründə tanınmış Məhəmməd bəy Aşiq, C.Nəva, Mirzə Həsən Mirza, Mirzəcan Mədədov kimi şəxslərlə qabaqlaşma bilən bir şairə, Aşiq Pəriyə elə cürətli misralarla müraciət etməsi təsadüfi deyildir, həmçinin şair Tüfeylinin özünün də təsadüfi adam olmadığını göstərir.

Daha başqa şeirləri hələlik ələ keçmədiyindən Şair Tüfeylinin yaradıcılığı haqqında geniş danışmaq mümkün deyildir. Bununla belə bu iki bədii parça, Tüfeylinin aşiq şeiri tərzinə bələd, müasirləri içərisində tanınmış, xalq poeziyasına bağlı ilhamla yazan bir sənətkar olduğunu göstərir, Qoşmalarının dili sadə və rəvandır, qafiyə seçməsinə Pərinin yaxın təsiri duyulur. Aşiq Pəri ilə müsairəsində qadın təsəttürü haqqındakı fikirləri müstəsna edilərsə, şair Tüfeyli, Vaqif davamçıları içərisində əsərləri tapıb üzə çıxarılmaya layiq el şairlərimizdəndir.

“Aşiq Pəri və müasirləri” kitabında şairənin müasirlərindən Mirzəcan Mədədov, Cəfərqulu xan Nəva, Məhəmməd bəy Aşiq, Mirzə Həsən Mirza və Əsəd bəyin də tərcümeyi-halları verilmiş, onların Aşiq Pəriyə həsr etdikləri və onunla şeirləşdikləri parçalar kitaba daxil edilmişdir. Lakin Respublika Əlyazmaları fondunda saxlanılan cümlərdən “Pəri xanım dər haqqı Tüfeyli”, və “Tüfeyli dər cəvabi-Pəri xanım” başlıqları altında yazılan şeirlərdən birinin məq-təində təxəllüs Pərizadə (?) getsə də, bütün ruhu, dili, ifadəsilə Aşiq Pəriyə məxsusdur, təkcə şeirin ilk misraları bunu sübut edir:

Mürşidi-kamildən dərşimi aldım,
Can götürüb bu meydana gəlmişəm.

Mürği-Səməndərin aşınasiyəm,
Od tutuban yana-yana gəlmişəm.¹

Kişi məclislərində çıxış etməsini özünə irad tutulduğunu bilən Pəri qoşmanın bir yerində deyir:

Bu təriflər zənənə nə yaraşı,
Haq bilir ki, mən mərdanə gəlmişəm².

O, öz mərd təbiətilə zəmanının bütün arsızlarına qarşı durmağa məcbur idi.

Qoşmanın məqtəindən aydın olur ki, Aşiq Pəri bəzən “Pərizadə” təxəllüsünü də işlətmişdir. Həmin şeirin son bəndində olduğu kimi:

Pərizadə əl götürməz canından,
Dərsin alıb sahib kamal yanından.
Güllü işin mərifətin kanından,
Bəzm içində mən fəğana gəlmişəm³.

Bununla əlaqədar olaraq Pərizadə təxəllüslü digər bir gəraylının da Aşiq Pəriyə məxsus olduğunu ehtimal etmək mümkündür:

Nə durmusan pirsiz Aşiq,
Qayıt mən də sənə döndüm.

Misraları ilə başlayan həmin şeirdə ruh etibarilə Aşiq Pəri şeirlərini xatırladır və şairənin Tüfeylilə aydın deyişməsində

---

¹ RƏF, B-1291, vərəq 4.

² RƏF, B-1291, vərəq 6

³ RƏF, B-1291, vərəq 26

Pərizadə təxəllüsünü işlətməsi də qismən həmin gəraylının Aşıq Pərinin olduğunu söyləmək imkanını verir.

Aşıq Pərinin müasirlərindən Mirzə Həsən Mirza Cəfər oğlu Mirza təxəllüslü şair 1221 hicridə anadan olmuş, 1249-cu ildə vəfat etmişdir. Cəmi 28 il həyatda ömr etmiş bu gənc haqqında mənbələr bir ağızdan gözəl insan, ağıllı, kamallı bir gənc imiş deyirlər. Vəfatını dərin hüznə qarşılayan Qarabağ şairləri, o cümlədən Şəhid təxəllüslü şair Əbülhəsən, haqqında da maddeyi-tarix də demişdir:

Şəhid qoft besali-vəfatəş in misrə
Həzar ah əz in qaməti-həzar əfsus¹.

Dövrünə görə tanınmış şəxslərdən olan Mirza Şəkiddə vəfat edib, vəsiyyətinə görə cənazəsi Şuşa qəbiristanlarından birində dəfn olunan Mirzə Həsənin torpağa tapşırıldığı qəbiristan belə, indiyədək onun adı ilə Mirzəhəsən qəbiristanı adlandırılır ki, bu da gənc şairin müasirləri arasındakı şöhrətini bilmək üçün kədərli olsa da faktdır. Mirzə Həsən bir müddət Şəkiddə (Nuxada) rus dəftərxanasında katiblik etmidir. Mərifəti və təvözəkarlığı sayəsində dostları artmış, hətta özündən qat-qat böyük olan Məhəmməd bəy Aşıq, müasirlərindən Aşıq Pəri, Canı oğlu Abdulla, Şəhid və başqaları ilə səmimi ünsiyyəti olmuşdur. Aşıq Pəri ilə uzaqdan-uzağa Nuxadan Şuşaya, yazmış, şeirləşmişdir. Həzin bir lirikaya malik olan Mirzə Həsən maraqlıdır ki, realist şeirlərində Mirza, məsələn, Aşıq

---

¹ Köçərli F. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları, C. 2, H.1 / Bakı, 1925, s. 302.

Pərinin xəstə ikən ona göndərdiyi mənzum məktubun cavabında yazdığı qoşmanın məqtəində olduğu kimi:

Sən Mirzanın qədrini bil naz ilə,
O sek rəqiblərdən etiraz elə¹.

yaxud:

Etdikcə vəsfini Mirza mükərrər,
Təzələnib ruhum olur müəttər,
Gülüstanda zülfün kimi müənbər,
Nə süsənlər, nə sünbüllər oynaşır².

Mirzə Həsən Mirza bacarıqlı, qabiliyyətli bir şair imiş, onun realist üslubda yazdığı şeirləri də yazışma xarakteri, mənzum məktublaşma səciyyəsi daşmasına baxmayaraq şairin mövzunun təbə malik olduğunu göstərən incə zövqlə yazılmış bədii parçalardır. Şair bu parçalarında xalq dilinin əlvan boyalarından istifadə edə bildiyini nümayiş etdirir. Onun Aşiq Pəriyə yazdığı şeirlərindən birində aşiq şeirimizə xas olan şux bir oynaqlıq vardır:

Qönçə lətafətli, lalə üz-lüsən,
Məstanə baxışlı, xumar gözlüsən
Şirin hərəkətli, şəkər sözlüsən
Yoxdur yer üzündə misalən sənin³.

---

¹ Köçərli F. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları, C. 2, H.1 / Bakı, 1925, s. 304.

² Yenə orada, s. 305.

³ Yenə orada, s. 304.

Xalq şeiri üslubunda yazdığı şeirlərində Mirzanın dili sadə, oynaq, şeirləri ahəngdar, bədii təsvir vasitələri sadə və xəlqidirlər. Onlarda yüksək bədii zövqə malik olan bir şairin incə deyişi vardır:

Mu tək incəlmişəm incə belindən
Sevdaya düşmüşəm siyah telindən,
Titrədikcə zülfün səhər yelindən
Sanasan gülşəndə güllər oynadır.¹

Onun qoşmalarında Vaqifanə bir ruh vardır:

Boyun yaraşıqda qiyamət eylər,
İşvəni, qəməni bu babət eylər². – və s.

Mirzə Həsən Mirza irsinin az bir qismi ələ keçməsinə baxmayaraq M.P.Vaqif ədəbi məktəbi, Aşıq Pəri ətrafında birləşən şairlərin içərisində maraqlı mövqelərdən birini tutur.

Bu qrupa daxil olan şairlərdən Əsəd bəyin də irsindən az bir şey meydana qalmışdır. Bunlardan onun Aşıq Pəriyə müraciətlə söylədiyi bir aşiqanə gözəlləməsi bilavasitə M,P,Vaqifin “Pəri” rədifli gözəlləmələrindən təsiri ilə yazılmış və eyni “Pəri” rədifli beş bənddən ibarət bir qoşmadır. Şeirlərində öz adını (“Əsəd”) təxəllüs işlətməmişdir. Həmin qoşmanın birinci bəndindən aydınlaşır ki, Əsəd bəy, Füzuli yaradıcılığına aşina olmuş, onun təsirini hətta qoşmaya belə

---

¹ Köçərli F. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları. C. 2, H.1 / Bakı, 1925, s. 305.

² Yəni orada.

keçirə bilmişdir: Məsələn, Füzulinin:

Aşiyani-müğri-dil zülfi-pərişanındadır,
Qanda olsam, ey pəri, könlüm sənin yanında¹

beytilə başlayan qəzəlinin həmin mətləli beytini, Əsəd bəyin Aşiq Pəriyə yazdığı qoşmasının birinci bəndilə müqayisə etdikdə:

O gündən ki, didarını görmüşəm,
Həsətindən yanar cismü can, Pəri.
Dolanıb başına səri-zülfündə,
Könül mürğü tutub aşıyan, Pəri².

Bu yaxınlıq aydın meydana çıxır. Əsəd bəyin şeirində həm də maraqlı bənzətmə yarada bilmişdir. Məsələn, günəşə baxmağın çətin olduğu və baxanın gözü yaşaracağı, qamaşacağı məlumdur. Əsəd bəy deyir ki, sənin günəş üzünə baxdıqda gözlərimdən yaş axır, həm də bu yaşlar qanlıdır, çünki, bu yaşlar sənin ox kirpiklərinlə yaralanmış qəlbimdən axır, bütün bunları şair iki misrada, sözlərin çoxunu demədən bədii bir şəkildə ifadə edə bilmişdir:

Bircə mülaqatla, ey mələkzadə.
Kar etdi könlümə eşqin ziyadə,

---

¹ Füzuli. Əsərləri, C.1 / red. H. Araslı; Bakı: EAƏZF, 1944, s. 110

² Aşiq Pəri və müasirləri: XIX əsrin 1-ci yarısı / tərt. ed. M.Əlabbas; red. H.Zeynallı, Bakı, 1928, s. 115.

Axır günəş ruyun düşəndə yada
Yaş yerinə gözlərimdə qan, Pəri¹.

Aşıq Pəri XIX əsrin 30-cu illərində ətrafına toplaşan şairlərin yaradıcılığına dərinlən təsir göstərmiş, onların yeni-yeni şeirlər yaratmasına səbəb olmuş, maraqlı yaradıcılıq yolu keçən şairlərimizdən biridir.

AŞIQ PƏRİNİN YENİ TAPILMIŞ ŞEİRLƏRİ²

Dünyamızın bu çətin günlərində, ən dinc, dava-dalaşla, çarpışmalarda heç bir əlaqəsi olmayan bir mövzudan danışırım sənə, hörmətli oxucum. Ayrı vaxt olsaydı, bu kəşf mənim də, sənin də qəlbini hardasa xırdaca bir fərəhlə doldurardı. İndiyə... İndiyə bunu deyə bilərəm ki, dünyanın iki üzü var: kədər və sevinc, toy və yas, qüssə və fərəh, ağır faciələr və qəhqəhələr sovuran gülüş... Bir sözlə, qəmli günlərimizin birində əlimə bir neçə əlyazma vərəqinin surətləri gəlib çıxdı. Vərəqlər çox bərbad, köhnə, pozucu olduğundan surətləri də kağızda olduqca pozğun görünür, çətin oxunur. Burada aşıq şeirinin deyişmə, təcnis, qoşma və gəraylı şəklində yaranmış nümunələri vardır. Təcnislərin oxunuşu xüsusilə çətinidir.

Əlyazma vərəqləri oxumağa səy göstərdikcə yadıma iki şəxsiyyətin sözləri düşdü. Birinci: mərhum Firudin bəy Köçərli idi; Aşıq Pəri şeirindən danışarkən yazırdı ki, onları

---

¹ Aşıq Pəri və müasirləri: XIX əsrin 1-ci yarısı / tərt. ed. M.Əlabbas; red. H.Zeynallı, Bakı, 1928, s. 115

² "Ədəbiyyat qəzeti", 16 oktyabr 1992-ci il, s. 8.

mənə bir kəmsavad molla yazıb göndərib, təcnislərin oxunuşu qeyri-mümkün olub. İkinci xalq şairi Səməd Vurğun məndən cinas bayatıları dinlərkən söydəmişdi: cinas qafiyə yaratmaq şairdən dərin bilik, zəhmət və istedad istər. Ona görə də şairlərin çoxu buna meyl eləmişlər.

Aşıq Pərinin şeirləri Qulu Pirəhmədli adlı bir şairin aşıq üslubunda yaratdığı qoşma, təcnis və deyişmə hərbə-zorbalarla eyni vərəqlərə yazılıb. Bir neçəsi hər iki şairin bir-birinə yazdığı mənzum məktub və cavablardır. Əksəri aşıqanə parçalardan ibarətdir. Vərəqlərin çoxunun kənarları ovulduğundan məhv olmuş bəndlər var. Bununla belə ömrüm boyu qadın aşıq və şairlərimizin ədəbi fəaliyyətini izlədiyimdən, bu parçalar əlimə tütyə-təbərrük kimi düşdü. Çünki Aşıq Pəri şeirlərinin çoxu həmin o kəmsavad molla tərəfindən vaxtilə Firudin bəy Köçərliyə göndərilmiş, oxunması mümkün olanları böyük ədəbiyyatşünas özünün kitabına daxil etmiş, qalanları onun arxivi ilə birlikdə məhv olmuşdu. Odur ki, XIX yüzilliyin birinci yarısında dovtələb bir el şairi olan Aşıq Pəri yaradıcılığının ələ keçən hər bir nümunəsi qiymətlidir.

Əlimizə keçən bu şeirlərin çoxu hərbə-zorbalardır, deyişmələrdir. Amma bu hərbə-zorbalarda hər bir sənətkar öz biliyini, dünyagörüşünü daha çox nəzərə çarpdırmaq istədiyindən islam dini ayinləri, rəmzlər, tarixi şəxsiyyətlərin adları, onlara və ya hər hansı tarixi-dini hadisəyə işarələr, xüsusilə ərəb əlifbası hərflərinin adları, onların “əbcəd”lə rəqəm nişanını çox işlətdiklərindən, bir-birini bu əlləməliklər dünyasında çaşdırmağa, imtahana çəkməyə çalışdıqından gəraylı və qoşmaları oxumaq bir az da çətinləşir. Məsələn, Aşıq Pərinin şair (və ya aşıq) Quluya müraciətlə

düzülmüş qoşma şəkilli hərbə-zorbalardan bir bəndi alağ:

Gəl mənə göstərmə əlifi beyi,
Təfsir eyləmişəm cim ilə heyi.
Xəbər al dal ilə zalü həm rey, i,
Sin verrəm¹ şəx yoxdur bulamazsan bir nəf.

Burada o, ərəb əlifbasındakı əlif (آ), bey (ب), cim (ج), hey (ح), dal (د), zad (ذ), rey (ر) və sin (س) hərflərindən yalnız savadlı, əlifbadan, yazı-pozudan başı çıxdığını bildirmək üçün istifadə etmişdirsə, digər parçalarda həmin hərflərdən düzələn, bizimçün indi gizli qalan, lakin Pəri dövründə tanınmış adlar, sözlər gizlənmişdir. Aşiq Pəri klassik poeziyamızda qəbul olunmuş bu üsuldən bir də ona görə istifadə etmişdir ki, Məhəmməd bəy Aşiq Zəngilani, Cəfərqulu xan Nəva kimi bəzi müasirləri Aşiq Pərinə təhsil görməməkdə, şeir qaydalarına vəqif olmamaqda təhənləmişlər və Pəri də onlara həmişə Pirəhmədli Quluya verdiyi cavablardan vermişdir. Bir məsələ Aşiq Pəri yaradıcılığından bəhs edərkən xüsusilə nəzərə çarpır: Aşiq Pərinin bütün yaradıcılığında bir dovtələblik, bir hərbə-zorba ruhu vardır. Onun, demək olar ki, bütün şeirlərində bu mübarizlik, qürur, cürət diqqəti çəkir. Görünür təbiətin yetişdirdiyi bu nadir insan öz vaxtını əsrdən çox irəli ötüb keçmiş sənətkar Allahın ona bəxş etdiyi istedadı daima ətrafındakılardan, tənələrdən, böhtan və şayiələrdən qorumağa məcbur olmuşdur. Onun irəlidən məlum olan şeirlərində M.F.Axundovun və Q.Zakirin “yekəpər” adlandırdıqları Cəfərqulu xan Nəvaya, eləcə

---

¹ Bəlkə də “sındırram” – Ə.C.

də dövrünün ən tanınmış, hörmətli zadəganlarından Məhəmməd bəy Aşıqə verdiyi cavablarda işlətdiyi kəskin ifadələr o zaman çox kişilərin cürət edib deyə bilmədiyi sözlərdir. Eləcə də Pirəhmədli Qulu adlı el şairimiz Aşıq Pərinin bütün deyişmələrində hərbə-zorba hədəfidir. Bu hərbə-zorba ruhu, bu döyüşkənlik, mənəcə, elə bir növ özünümüdafiədir.

Aşıq Pəri yaradıcılığının tədqiqata ehtiyacı var. Onun şeirləri axtarılmalıdır, elə əlimizə çatan bu solğun vərəqlər də sübut edir ki, onların hamısı itməmişdir, hardasa, hansı bir sandıqdasa var. Bu bir tərəfdən şairənin yaradıcılığını, o biri tərəfdən də XIX yüzillikdə Qarabağ mühitini öyrənmək üçün vacibdir.

Təkcə Pəri deyil, həm də Pirəhmədli Qulu kimi el şairlərinin də əsərləri toplanmalı, işıq üzü görməlidir. Qarabağ xanəndə, musiqi beşiyi olduğu kimi, həm də gözəl şair və şairələr beşiyidir. Laqeydliyimizin nəticəsidir ki, özülü Pənah xan tərəfindən qoyulan Şuşa, vaxtilə Pənahabad adlanan adına sikkələr zərb olunan Pənahabad indi hansı bir dığanına “din mərkəzi” adlanır və biz öz malımıza, mülkiyyətimizə, öz əzizlərimizə yiyə durub” onları üzə çıxarmaq, cəramana car çəkmək bacarığından məhrum olduğumuzu bədəməl qonşularımız yaxşı bilir. Sənədləri, sikkələri üzə çıxarıb Pənahabadın heç də “erməni din mərkəzi” olmadığını dünya ictimaiyyətinə nə zaman çatdıracağıq? Buradaca yadıma düşmüşkən bir hadisəni də burada qeyd etməliyəm. Bir neçə il əvvəl Qarabağın digər incisi, Xan qızı Xurşidbanu Natəvanın haqqındakı xatirələri oxuyarkən onun Şuşada, həm azəri, həm də ermənilər yaşayan məhəlləyə bulaq çəkdiyini oxumuşdum. Şuşada

olarkən erməni məhəlləsindəki bulağın da araşdırılıb üzə çıxarılmasına çalışdım. Yerli ağsaqqallar bildirdilər ki, erməni məhəlləsində ermənilərin “Musurman bulağı” adlandırdıqları bir bulaq var. Suyu indi quruyub, istifadə olunmur. Bir neçə gün axtardıq, qocalar, o zaman vəzifəli şəxslərdən Sevil xanım, Valeh bəy, şair Əlibəy... Məsələ hamını ilgiləndirmişdi. Əski Şuşa binalarının qoruyucusu Tofiq bəy... Nəhayət, bulaq tapıldı. Sevindik. Üzərinə qoruq obyekt olduğu haqda lövhə vuruldu. Kim isə götürüb o vaxtkı “Kommunist” qəzetində kiçicik bir məlumat verdi. Amma bu məsələnin mənim adımla bağlanması şuşalı alimlərdən birinə xoş gəlməmişdi. Böyük bir məqaləylə çıxış etmişdi ki, bu bulağı Natəvan tikdirməyib. Ümumiyyətlə, Şuşaya ilk su verən hansısa bir erməniymiş. Doğrudur, mərkəzi mətbuatda bu məqaləni o zaman heç bir qəzet çap etmədi, o alim aparıb məqaləsini Şuşada çıxan qəzətdə çap etdirdi, rişxəndlə dedi ki, mən “çayçılara” filana aldandırmışam. Bircə soruşan olmadı ki, hansı erməni erməninin tikdirdiyi bulağa “Musurman bulağı” deyər? Halbuki azəri məhəlləsindəkiylə eyniyyət hər cəhətdən göz qabağındaydı. Məsələ heç də bunda deyil. Məsələ qeyrətdədir.

Hörmətli oxucum, mətləbdən uzaq düşdüyümü zənn etmə, sadəcə Qarabağ mövzusunə toxunduğum, Qarabağın yetişdirdiyi o böyük, o istedadlı, o xeyriyyə işlərində heç bir kişidən, ər igiddən, milyonçudan geri durmayan şairə Xurşidbanu Natəvan yadıma düşdü. İndi onun vətəni, onun tikdirdiyi bulaq, saldırdığı bağ kimlərin tapdağındadır və mənə elə gəlir ki, elə bizim “qeyrətlilərimizin” günahıdır ki, vaxtilə onun adına hörmət etməyən, tikdirdiyi bulağı erməni adına çıxanlar utansın bundan gərək. Eləcə də qəzet.

Natəvan haqqında, Fatma xanım Kəminə haqqında, Aşıq Pəri haqqında, Gövhər haqqında həm şair, həm ictimai xadim kimi indi daha çox ağız dolusu danışılın gərək. Nə hünərdə, nə cəsərdə, nə səxavətdə, nə də istedadda onların bərabəri çox millətin həsəd aparacağı Allah bəxşidir. Bu, bizə qismət olmuşdur.

Aşıq Pəri yaradıcılığına gəldikdə, əziz oxucum, bu gün onun iki şeirini sizə təqdim edirəm. Çalışacağam ki, qalanlarını da dostların köməyi ilə açıb sizə çatdıra bilim.

AŞIQ PƏRİ ŞEİRLƏRİ

1

Mənəm-mənəm deyib meydana girən,
Gərək cavabımı verə dəsbədəs.
Sualımın cavabını verməsən,
Meydana girməyin əbədi, əbəs.

Yaxşı igid heç danışmaz özündən,
Danışsa əskiklik olur sözündən.
Söylə sözün rastından, düzündən,
Əyri yollar ilə eyləmə həvəs!

Bir könül yıxmaram yapa bilməsəm,
Ərənlərdən bir pay qapa bilməsəm,
Pəriyəm, cavabın tapa bilməsəm,
Sən olarsan zükur, mən ollam ünəs.

2

Sülh məsləhətə fitva verilib,
Gərəkdi meydana gələsən, Qulu!

Bir hünər göstərrəm zəhrün yarılı,
Hünər karvanını sürəsən, Qulu!

Əskik sözlər əskik olmaz naqisdən,
Cavabını dürr çıxarda ağızdan.
Üzgüçüyəm, qorxum yoxdu dənizdən,
Batarsan adaya, neylərsən, Qulu?

Kimdi çıxan şairlərin yolundan?
Nələr keçirdirsən sən xəyalından?
Hər kişi danışsın öz kamalından,
Əgər ustadisən gələsən, Qulu!

Maralyan məskənim, adımdı Pəri,
Dzaq mahalının vardır xəbəri.
İgirmi doqquz üçdə hərifdən varı,
Kafdımı, nədimi, biləsən, Qulu!

AŞIQ ƏLƏSGƏR (1821-1926)

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində yaradıcı, ustad aşıqlar görkəmli yer tuturlar. Onlardan Qurbani, Tufarqanlı Abbas, Xəstə Qasım, Sarı Aşiq, Molla Qasım Şirvani, Ağ Aşiq, Aşiq Alı, Şəmkirli Aşiq Hüseyn, Aşiq Ələsgər, Molla Cümə və b. müstəqil tədqiqat obyektinə çevrilməyə, həyatın və yaradıcılığı dərinədən öyrənilməyə layiqdir.

Görkəmli ustad aşıqlarımız içərisində Aşiq Ələsgərin xüsusi bir yeri olduğu üçündür ki, onun yaradıcılığı, eləcə də həyatı tədqiqatçılarımız tərəfindən daha çox nəzərdən keçirilmiş, haqqında bir çox məqalə və elmi-tədqiqat əsərləri yazılmışdır. Bunların içərisində Azərbaycan ədəbiyyatı tədqiqatçılarından F.Köçərli, S.Mümtaz, H.Zeynalli, M.Təhməsim, Ə.Axundov və F.Qasımzadənin adı xüsusi ilə qeyd edilməlidir. Yazıcılarımızdan M.Hüseyn və O.Sarıvəlli və başqaları da Aşiq Ələsgərin poeziyası haqqında məqalələr yazmışlar. Aşiq Ələsgər yaradıcılığı bütün ədəbiyyat tədqiqatçılarımızı, o cümlədən yazıcılarımızı öz incə lirikası, səmimi həyat tərənnümü ilə cəlb etmişdir. Bəstəkarlarımızın da Aşiq Ələsgər qoşmalarına dönə-dönə müraciət etməsi, həyat eşqi aşib-daşan bu parçaları bəstələməsi təsadüfi deyildir.

Şəmkirli Aşiq Hüseyn, Şair Vəli, Aşiq Musa, Aşiq Nəcəf və başqaları kimi məşhur yaradıcı aşıqlarımızın Aşiq Ələsgəri özlərinə ustad seçib, ona peyrəvlük etmələri, onun əsərlərindən ilhamlanmaları, ona nəzirələr yazmaları da məhz bu səbəbdəndir.

Aşiq Ələsgər yaradıcılığının əsas qolunu, əsərlərinin leyt-motivini, başqa aşıqlarımızda olduğu kimi şübhəsiz ki, lirika

təşkil edir. Onun lirik əsərləri qoşmalardan, gəraylı, tənris, dodaqdəyməz, gözəlləmə və sairədən ibarətdir. Lakin eyni zamanda Aşıq Ələsgər doğma xalqının əsil oğlu kimi özünü əhatə edən mühit və adamları da unutmamışdır. Elə buna görə də Aşıq Ələsgərin əsərlərində yalnız lirika görmək və bundan başqa daha heç bir şey görməmək düz deyil. Onun əsərlərində sinfi mübarizənin inikasını da görməmək doğru olmaz. Təbiətin füsunkar gözəlliyindən bəhs edən “Dağlar” rədifli qoşmasında Aşıq Ələsgər, heç də qoşmasına “Sinci mübarizə” təsvirini qoymamışdır. Burada o, məhz dağların ecazkar gözəlliyi qarşısında bütün zövq almaq qabiliyyəti olan insanların “bərabərliyindən” bəhs etmiş, bu incə gözəllik qarşısında yoxsulları ərbab, şahla gəda arasında fərq görmək belə istəməmiş, hamının bu heyranedicə mənərədən zövq ala biləcəyini göstərmişdir:

Yoxsulu, ərbabı, şahı, gədanı
Tutmaz bir-birindən aralı dağlar.

Bu misralara istinad edən tədqiqatçı Hümət Əlizadənin fikrincə isə “Aşıq Ələsgər beləliklə şah və gədanı bir araya gətirir, onları bir-birindən aralı, fərqli tutmayı. Yoxsul, ərbab arasındakı sinfi ziddiyyəti ifadə edə bilməyirdi”¹.

Əksinə, Aşıq Ələsgərin əsərlərində, bəzən hətta, lirikasında belə, yoxsulla dövlətli arasındakı ziddiyyət aydın görünür. Dövr və zəmanədən şikayət Ələsgər qoşmalarında mühüm yerlərdən birini tutur. Misallar çəkək:

---

¹ Aşıq Ələsgər / topl. H.Əlizadə; red. S.Hüseyn, Bakı: Azərneşr, 1935, s. 45

Yoxa çıxdım qəzadan olmadı çara,
Bir vurmuşdu, bir də vurdu dübarə,
Çinovniklər rəhm elərmə fağıra?
Dostlarım özümə yağ kəsildi.¹

Çar çinovniklərindən, onların xalqa etdiyi zülmədən acı-
acı şikayət edən Aşıq Ələsgər “Çıxmışdı” rədifli qoşmasında
yazırdı:

Pristav, naçalnik gələndə kəndə,
Obanı, oymağı vurardı bəndə.
Xərc üstə çoxları düşdü kəməndə
Qamçıda belinin qatı çıxmışdı.²

Məgər “Qamçıda belinin qatı çıxan” xalq deyil, yoxsul
kütlələr deyil, ərbab və ağalar idi?

Aşıq Ələsgər yaşadığı dövrün simasını açıq aydın
göstərən bu misraların müəllifi idi.

Artıbdır üsyanım, çıxıbdır sandan,
Ölürsən zənburu əl çəkməz şandan,
Hərcayıdan, müxənnətdən, nadandan
Nə söz qaldı sənətkara dəyməmiş.³

XIX əsr mühitində sənətkara münasibətin mahiyyətini

---

¹ Aşıq Ələsgər / topl. H.Əlizadə; red. S.Hüseyn, Bakı: Azərnəşr, 1935, s. 45.

² Yenə orada, s. 166.

³ Yenə orada, s. 155.

aydın göstərən bu misralarda Aşıq Ələsgər öz mühitini çox yaxşı səciyyələndirmişdir. “Çıxmışdı” rədifli ictimai qoşmasında “Aşıq”, “Xəyanəti çıxan”, “İnsafı, mürvəti gödək”, “Mazart qazıları” olan zəmanədən şikayətlənməklə qalmır, onu böyük bir cəsarətlə belə ifşa edir:

Əllərimizi aparmışdı sərt ayaz,
Ruzumuz olurdu gündən-günə az.¹

yaxud:

Qoçular, quldurlar qatar taxardı,
Fəqir-füqərəyə yan-yan baxardı,
Kimi istəsəydi vurur, yıxardı.²

yaxud:

Gəzərdi havalı ağalar, bəylər,
İşlərdi qan-tərdə naxırçı, nökər,
Müxtəsərin deyər Aşıq Ələsgər,
Koxanın, kattanın zati çıxmışdı.³

Misalların sayını artırmaq lüzumsuzdur. Qeyd etmək lazımdır ki, aşığın Qaçaq Alı haqqındakı şeirləri məhz kəndli üsyanlarının artdığı, çarizmin müstəmləkə siyasətinə və

---

¹ Aşıq Ələsgər / topl. H.Əlizadə; red. S.Hüseyn, Bakı: Azərnəşr, 1935, s. 166.

² Yenə orada.

³ Yenə orada.

yerli ağaların zülmünə qarşı qaçaqlıq yolu ilə də olsa mübarizənin daha da qızıxdığı bir dövrdə 1294 hicri (miladi 1877-78-ci illər) ilində yazılmışdır. Bunu aşiq özü Qaçaq Alının tərifinə düzdüyü “Deyin” rədifli müəşşərində ¹ göstərir. Bu mövzuya həsr edilmiş üç əsəri vardır. Bunlardan biri qoşma, digər ikisi müəşşərdir. Qasım İsmayılov (indiki Goranboy) rayonunun Qarasuçu kəndindən çıxmış Qaçaq Alı öz dövrünün məşhur qaçaqlarından idi. O, ətrafına bir çox quruluşdan narazı olan adamları toplayıb çar çinovniklərinə qan uddurur, Aşiq Ələsgərin dediyi kimi Xaçbulaqda “Koroğlu meydanı kimi” meydan açmış, “Qəniminə qan ağladır, düşmana bac vermir”, “Alında zəhmətin təri olan” Ələsgər Qaçaq Alı hərəkətini düzgün qiymətləndirə bilir, adı dillərdə gəzən, “Müxbirlər qəzet yazıb, aşıqlar dastan eləyən qaçağa mərhəba, əhsən deyir”:

Sərim qurbandı sərinə,
Ay atamın nər balası!
Tuf dağıdıb, ordu pozan,
Səf yaran, sərdar balası!
Səxavətdə misli-Hatəm
Səddə İsgəndər balası.²

Eyni zamanda Alı qaçaqlarının çar çinovniklərinə divan tutmasından ruhlanaaraq onu tərifləyir. Məhz bu nöqtə ona Alı qaçaqlarının əsl keyfiyyətlərini görmək imkanı verir.

---

¹ Müəşşər - ə. Onluq; hər bəndi on misradan ibarət şeir növü.

² Aşiq Ələsgər. Əsərləri, iki cildə, C. 1 / topl. İ.Ələsgərov, tərt. edənləri: Ə.Axundov, M.H.Təhmasib, Bakı: Elm, 1973, s. 29.

Aşıq Ələsgər həmin bu dövrdə zəhmətkeş kütlələrin acınacaqlı şəkildə yaşadığını da təsvir etməkdən çəkinməmiş, o dövrün real həyat və yaşayış vəziyyətini son dərəcə parlaq cizgilərlə verməyə nail olmuşdur. Bu baxımdan onun “Bahalıq” və “Kasıblıq” rədifli müxəmməsləri, “Görəsən” rədifli qoşması, Qozqara kötüyü və şair Vəli ilə deyişmələri və s. xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

“Bahalıq” rədifli müxəmməsində aşıq göstərir ki, ölkəsində çox bahalıqdı, “Gen dünya bizim üçün zindan olub”-dur, “Hansı məclisə gedirsən, arpa, darı söhbətidir”, “Qaratorp ilə ayran aşı süfrəmizin neymətidi”, “Nə mal yoxdu sataq yerdə, nə də keçi, toğlu qoyun var”.

“Qozqara kötüyü ilə deyişmə”sində Aşıq Ələsgər bildirir ki, “Arpadan, buğdadan əlim çıxmışdı, dedim bir az darı” əkim, amma “Yolmasını yolmaqdan belim qırıldı”.

Aşıq həm bu, həm də başqa şeirlərində vilayətdə hökm sürən kasıblıq, haqsızlıq, rüşvətخورluq, süründürməçilik, zorakılıq və s. təsvirini verir, həmişə zəhmətkeş kütlələri müdafiəyə qalxır, istismarçı sinifləri kəskin ifşa edir.

Aşıq Ələsgərin dünya görüşündəki ziddiyyətlər özünü “Mənəm” rədifli qoşmasında xüsusilə aydın göstərir. Bu qoşmada Ələsgər:

Ədalət hakimin payı türabı,
Kamil ustalara qul kəmtər mənəm.¹

Deyə böyük bir təvazökarlıqla ustaları qiymətləndirməklə yanaşı olaraq öz qabiliyyətlərini böyük bir kiçiltmə

---

¹ Aşıq Ələsgər / topl. H.Əlizadə; red. S.Hüseyn, Bakı: Azərneşr, 1935, s. 162.

yolu ilə təsvir etməkdən başqa aşığın bütün başqa qoşmalarının əksinə olaraq burada bir qədər ruh düşkünlüyü, peşmançılıq “Kəlməsinin bisəmərliyindən” doğan bir təəssüf, “Üqbanı unudub, şeytan əməlinə uymasına görə” tövbə hissləri hakimdir. O hətta sevimli sənətini belə “Sənətim məsiyə¹, yoxdur səvabı” deyə kədərlənir. Lakin böyük bir sevinc hissi ilə qeyd etmək lazımdır ki, Aşıq Ələsgərin yaradıcılığında belə qoşmalar keçici, cüzidir, azlıq təşkil edir. Onun yaradıcılığı dərin bir məzmun nikbinliyi, şən, sevimli bir təbəssüm doğuran misralar, bəndlər, qoşma, gəraylı və təcnilərlə doludur. Bunlarda məhz mübariz, həyat eşqindən doğan coşqun bir nəşid² vardır. Bu mübarizlik onun yaradıcılığında, müasir səslənməsində deyil, məhz onların coşqun həyat eşqi aşılmasında, həyatı sevməyə dəvətindədir. Onun əsərlərində bir qədər üstüörtülü, bəzən bir qədər pərdəli görünsə də, kəskin ifşa qüvvəsi vardır. “Çəkirsən” rədifli qoşmasında Aşıq Ələsgər “bimürvət fələyə” üzünü tutub fələyin toy məclisini yasa döndərməsindən şikayətlənərkən belə özünün və bütün başqa aşıqların əbədi, qədim düşməni, xalqın qanını soran ruhani silkini unutmur:

Həm seyidsən, həm mollasan, həm qazı,
Bu işindən olmaz heç kəs irazı.
Eşşəyə bəzərsən əbru atlası,
Bədo deyib şahlıq dama çəkərsən.³

---

¹ Məsiyə - ə. Günah, təqsir.

² Nəşid - ə. Şeir, mahnı, təranə.

³ Aşıq Ələsgər / topl. H.Əlizadə; red. S.Hüseyn, Bakı: Azərneşr, 1935, s. 156.

Aşıq Ələsgər əbru atlas, ipək bürünmüş yuxarı təbəqə nümayəndələrini çox yaxşı tanımış, onları layiq olduqları kimi ifşa etmişdir.

Aşıq Ələsgər öz xalqının oğlu olmuş, “Mən çəkdiyim xalqın qeyli qalıdır” deyə məhz xalqın ələmini çəkdiyini göstərmişdir. Hümmət Əlizadə Aşıq Ələsgərin “Qoca baxtım” rədifli qoşmasına belə bir izah verir: “Göyçə mahalında mala azar düşür, çox tələfat olur. Ələsgərin də əkin vaxtı başqa mal-qarası ilə qoşqu heyvanları da qırılır ki, bu münasibətlə həmin “Qoca baxtım” şeirini söyləmişdir.” Belə izahatlar həmin kitabda və başqa yerlərdə müxtəlif aşıqlar tərəfindən Ələsgərin bu və ya digər şeirinə verilir ki, bunlarda Aşıq Ələsgər şeirlərindən gələcəkdə yaranmaqda olan dastanın izləri görülməkdədir. Başqa ustad aşıqlarda da belə olmuşdur. Məqsəd bu deyil, misal gətirməyimizdə məqsəd başqadır. Məsələ burasındadır ki, Aşıq Ələsgərin bu və ya başqa əsərini, xüsusilə onun ictimai lirikasını bu və ya başqa kiçik çərçivəli xırda bir hadisə ilə məhdudlaşdırmaq doğru deyildir. Məncə, bu qoşmasında Aşıq Ələsgər yalnız özünü deyil, dövrünün kəndli həyatının real təsvirini vermişdir. Çoxarvadlılıq, qadın hüquqsuzluğu əleyhinə yazılmış misraları içərisində bu aydın beyt xüsusi ilə nəzəridiqqəti cəlb edir:

İki arvadlılıq mardan ac olur,
Bez geydirsən bu canana yaxşıdır.¹

---

¹ Aşıq Ələsgər / topl. H.Əlizadə; red. S.Hüseyn, Bakı: Azərənəşr, 1935, s. 161.

Şübhəsiz ki, azad məhəbbət yüksək bəşəri hisslər, ülvi və eyni zamanda pak, real həyatı insan məhəbbətini tərənnüm edən Aşıq Ələsgər yan-yörəsində, el-obasında çoxarvadlılığın acı nəticələrini görmüş, dərindən duymuş və elə buna görə də ikiarvadlılığın ilan zəhərindən də acı olduğunu, bez geydirməli də olsan, bir arvad almağın yaxşı olduğunu göstərmişdir.

Aşıq Ələsgər qadın məsələsinə toxunduqda az yaşlı qızların qoca kişilərə pul və dövlət, güc müqabilində ərə verilməsi əleyhinə də çıxışlar etmişdir:

Zülm əliynən məni ərə verdilər.

Atam, anam məni pula satdılar...

Bu nöqteyi-nəzərdən onun “Həcər xanımın nağılı” adı ilə real həyatdan alınmış və bir qədər də bioqrafik xarakter daşıyan hekayəti maraqlıdır. Bu “nağıl Tufarqanlı Abbas, Qurbani kimi başqa aşıqlarımızın həyatı ilə əlaqələndirilən, lakin məlum aşığın özü tərəfindən qoşulmuş qoşma və gəraylılar əsasında yaradılan bir əhvalatdan ibarətdir: qısa məzmunu belədir: Göyçə mahalının Qızıl Vəng kənd sakini yoxsul Abdulla kişinin qızı gözəl, cəsur Həcər özünə elçi gələn müxtəlif “ad-san” sahiblərini bir sıra tutarlı bəhanələrlə rədd edir, Aşıq Ələsgərin də qoca yaşında ona şeir qoşmasını aşığın özü məzəli bir şəkildə, müşairə şəkildə nəzmə çəkir. Burada əsas nəzəri cəlb edən məsələ qocaman aşığın yoxsul ailədən çıxmış, sadə Azərbaycan qızının cürət və cəsarətinə, ağıl və qabiliyyətinə yüksək qiymət verməsidir. O, Həcərin dili ilə deyir:

İşim yoxdu dövlətinən, var ilə,
Əhdim var xudayi-kirdigar ilə,

Bülbül uymaz xarnan, tərlan sar ilə,
Qarğa qonmaz gülüstana deyirəm.¹

Yaxud son bənddə qoca aşığın diləyinə qarşı incə bir zarafat duyulan misralarında oxuyuruq:

Şövk əhlisən, mən xətrinə dəymərəm,
Səf düşübsən sən pıranə deyirəm.²

Ümumiyyətlə, bu “nağılda” şux bir zarafat, xalq yumoru vardır. Bu ruh Aşıq Ələsgərin Həcər xanıma qoşduğu “Nə dedin”, arvadı haqqında “Varmı” rədifli, qızı haqqında:

Qərib qürbət eldə qız sevən oğlan,
Yaxın qonşusundan soruş halını.³

Beytiylə başlayan qoşma və gəraylısında da hakimdir. Bu qoşmalarda Aşıq Ələsgər, həqiqətən nəsihətamiz fikirlərini öz yaxın adamlarına tənqidi yolla deyir: Onlardan təmizkarlıq, səliqə, işgüzarlıq, təvazökarlıq, xoşqılıqlılıq, şirindillilik tələb edərkən eyni zamanda gənc nəslə, özünü dinləyən cavanları və gəlin-qızları nəzərdə tutur.

---

¹ Aşıq Ələsgər / topl. H.Əlizadə; red. S.Hüseyn, Bakı: Azərnəşr, 1935, s. 251.

² Yenə orada, s. 252.

³ Yenə orada, s. 215.

Müdrük bir el ağsaqqalı olan Aşıq Ələsgər özünün bir çox şeirlərində gənc nəslə öyüd-nəsihət verərək onları əməksevərliyə, düzlüyə, paklığa, mərdliyə, qayğıkeşliyə, səxavətə, ədalətliliyə, insanpərvərliyə, vətənpərvərliyə dəvət edir, namərdlik, riyakarlıq, xəsislik, tənbəllik, paxıllıq, zorakılıq, laqeydlik və s. kimi mənfi xasiyyətlərdən çəkin-dirir.

Cəhd elə əməyin getməsin zaya,
Kəsb elə özünə halaldan maya.
Haramxor, zinakar heç yetməz boya,
Dosta xain baxan kor olacaqdır.¹

yaxud:

Danışdın, barışdın mərhəmət eylə,
İnciklik araya qatma, hayıfsan.
Sən tacir olmazsan bir manat ilə,
Namusu, qeyrəti, satma hayıfsan.²

Aşıq sənətinin ən qatı düşmənləri yuxarıda deyildiyi kimi, din və ruhanilər idi. Əsrlərdən bəri din pərdəsi altında xalqın bütün həyatı eşqini öldürən, insanları ən ibtidai hüquq və zövqlərdən belə məhrum edən, söz, saz sənəti, musiqi, rəssamlıq, heykəltəraşlıq kimi həyat ətri gələn sənətləri haram buyurmuş və yasaq etmişlər. Aşıqlıq sənətinin,

---

¹ Aşıq Ələsgər. Əsərləri, iki cildə, C. 1 / topl. İ.Ələsgərov, tərt. edənləri: Ə.Axundov, M.H.Təhmasib, Bakı: Elm, 1973, s. 266.

² Yenə orada, s. 281.

həyatın aşiqi olan Ələsgər, birinci növbədə “Zatını barsız söyüdə” bənzətədiyi ruhaniləri cəsarətlə ifşa etmişdir. Ayrı-ayrı əsərlərində Aşiq Ələsgər də başqa realist şairlərimiz Vaqif və b. kimi real həyatı gözəlliyi dini məfhumlardan üstün tutmuş, bununla da özünü, dinsiz, ateist olmasa da, xalq müdrikliyindən doğan gözü açıqlığını, dini anlayışlara sərbəst, müstəqil münasibət bəsləməsini bürüzə vermişdir. Onun da əsərlərində gözəl həyatı bir qız nisyə cənnət hurisindən üstündür. Hətta Ələsgər islamda müqəddəs sayılan anlayışları sadəcə bir həyatı insanın köynəyindən, sinəsindən qat-qat aşağı hesab edərək deyir:

Sinən Kəbə, köynək Kəbə örtüyü,
İzin versən sürtəm üz köynəyinə.¹

Rast gəlib məftunu olduğu bir qız haqqında “nə gözəl yaranıb qalü bəladan” deyərkən Ələsgər gözəl bilirdi ki, islamca “qalü bəla”da yalnız “müqəddəslər yaranmışdı”, Ələsgərin sevdiyi orada nə gəzirdi? Ələsgərin öz sevdiyi dünyəvi gözəli də ora çəkib aparması ən azı küfrdür. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, Ələsgər yalnız lirik qoşmalarında dini anlayışlara münasibətini bildirməklə qalmamış, o bir sıra həcv adlandırdığı ciddi tənqidi qoşmalar da yaradır ki, onlarda ruhanilərə münasibətini daha açıq və aydın, həm də böyük bir cəsarətlə söyləyir. “Görmədim”, “Olmaz” kimi qoşmaları bu qəbildəndir. Aşiq Ələsgərin “Görmədim” rədifli qoşması bir qədər hüzn, kədər, vəfasızlıqdan şikayət

---

¹ Aşiq Ələsgər / topl. H.Əlizadə; red. S.Hüseyn, Bakı: Azərneşr, 1935, s. 8.

ruhunda yazılmışdır. Bu qoşmada aşiq zəmanəsində rast gəldiyi “müxənnət”, nakəs, namərd, namussuz, bivəfa adamların iç üzünü açır və son beytdə belə bir nəticəyə gəlir:

Ələsgər, elmində olma nabeləd,
Doğru söylə, sözün çıxmasın qələt.
Şahiddə insaf yox, bəybdə ədalət,
Qazıların düz bazarın görmədim.¹

Ədalətsiz bəylərlə yanaşı düz bazarı olmayan qazılar da xalqın qanını soran parazitlər idi və Aşiq Ələsgər düzlüyə, doğruluğa çağıran nəsihətamiz qoşmasını məhz bu iki silkin ifşası ilə bitirir.

“Olmaz” rədifli qoşmasını Aşiq Ələsgər bilavasitə “Söyüddür zatınız billəm, mollalar” deyə başlayır və elə ilk misradan başlayaraq hədəfinə kəskin satirik münasibətini bildirir. Aşiq Ələsgər üzünü mollalara tutub deyir ki, sizin zatınız bar verməyən söyüddür, sizin dostluğunuz yalnız üzdədir, könüldən uzaqsınız, sizdən doğru, dürüst etibar gözləmək olmaz, ürəkdən xain olduğunuz üçün mərd məclisində yeriniz yoxdur, Aşiq Ələsgər ruhanilərin riyakarlığını, xalq malına xain gözlə baxdıqlarını, namus və qeyrətdən bəqi olduqlarını açıb göstərir:

Yoxsulun malını halal bilərsiz,
Şeytani-lələndən mətləb dilərsiz.²

---

¹ Aşiq Ələsgər / topl. H.Əlizadə; red. S.Hüseyn, Bakı: Azərneşr, 1935, s. 154.

² Yenə orada, s. 191.

“Mollalar” rədifli müxəmməsində Aşıq Ələsgər mollaların “İranı yıxdıqlarını”, “Millətə göz açmağa imkan vermədiklərini”, “Ağılsız arvadları fəndə saldıqlarını” və s. bildirməklə kifayətlənməyib:

Açmıram çox işinizi,
Bular dünyanı, mollalar.¹

deyir və zəhmətkeş kütlələrə başa salır ki,

Aşıq Ələsgər bilir,
Heç kəs bilməz bu hesabı;
Eşidin, ay camaat!
Olmayın onlara tabı!²

Aşıq Ələsgərin bu misraları ruhaniliyə meydan oxuyurdu.

İctimai motivlər Aşıq Ələsgər yaradıcılığında nə qədər aktual və mühüm yer tutsa da, şübhəsiz ki, Aşıq Ələsgər lirikdir. Onun qoşma, gəraylı, gözəlləmə və təcnislərinin əsas mövzusu aşiqanədir. Lirik parçalarında Aşıq Ələsgər təbii insanın gözəlliyini, real həyatı məhəbbəti tərənnüm edir. Qoşma və gəraylılarında bəyəndiyi, el içində ad-san qazanmış bir gözəlin təsviri üçün Aşıq Ələsgər bədii dilimizin, xalq dilinin bütün imkanlarından, həm xalq, həm də klassik yazılı ədəbiyyatımızın ənənələrindən, zəngin

---

¹ Aşıq Ələsgər / topl. H.Əlizadə; red. S.Hüseyn. Bakı: Azərneşr, 1937, s. 211.

² Yenə orada.

bədii ifadə vasitələrindən bol-bol istifadə etmişdir. Aşıq Ələsgərin bənzətmələri gündə gördüyü, kənd arasında, toylarda, mağarlarda gözəlliyinə gözəlləmələr qoşduğu qızların özü kimi təbii və aşığın gündə görüb, yaxşı tanıdığı əşya və predmetlərdir. Bunlar güldür, lələdir, qaymaqdır, süddür, qonçadır, şahmardır, aydır, fərə kəklikdir:

Dişlərin mirvari, dodağın şəkər,
Səni sevən bu dünyadan əl çəkər.¹

yaxud:

Burun püstə, dodaq qaymaq,
Ağ buxaq, qönçə dəhan.²

yaxud:

Ləb qonça, diş inci, yanağı lələ,
Çəkilib qaşların yay, sarı köynək!³

Onun təsvir etdiyi qız-gəlinlər tuti dilli, xoş ləhcəlidir. Aşıq Ələsgər bu el gözəllərinin zahiri əlamətlərinə, geyimlərinin təsvirinə də geniş yer verir:

---

¹ Aşıq Ələsgər / topl. H.Əlizadə; red. S.Hüseyn. Bakı: Azərənəşr, 1937, s. 59.

² Yenə orada, s. 48.

³ Aşıq Ələsgər / topl. H.Əlizadə; red. S.Hüseyn, Bakı: Azərənəşr, 1935, s. 46.

Könül mayıl olub siyah telinə,
Şana barmağına, şümşad əlinə.
Əcəb qurşayıbdır incə belinə,
Gümüş kəmər qəddi-dala yaraşır.¹

Onların camalı günəş, zənəxdanı gülgəz, xalı göyçəkdir.
Aşiq Ələsgərin bənzətmələrində qeyri-təbiilik yoxdur. Onun
hətta mübaliğələri belə ürəkoxşayan və inandırıcıdır.

Ələsgərəm, eşq oduna qalannam,
İzin versən, yar, başına dolannam,
Əlli yol çapıllam, yüz yol talannam,
Bir şey deyil dövlət, mal, incimərəm.²

misralarını oxuduqda belə dərin bir məhəbbətlə sevən aşığın
eşqinin vüsətinə inanır. Mübaliğəsinin həddən ziyadə
şişirilmiş olduğuna diqqət belə edilmir.

Gözəlin təsvirini, eşqinin dərinliyini, təsvir etdiyi
predmeti daha aydın bildirmək üçün Aşiq Ələsgər maraqlı
təzadlar yarada bilmişdir:

Gürbə³ şirə dönüb, muşlar⁴ pələngə,
Bəqə⁵ qızıb kərgədana dönübdü.⁶

---

¹ Aşiq Ələsgər / topl. H.Əlizadə; red. S.Hüseyn, Bakı: Azərənəşr, 1935, s. 48.

² Yenə orada, s. 3.

³ Gürbə - f. Pişik.

⁴ Muş - f. Siçan.

⁵ Bəqə (bəqərə) - ə. İnek.

⁶ Aşiq Ələsgər / topl. H.Əlizadə; red. S.Hüseyn, Bakı: Azərənəşr, 1935, s. 11.

yaxud:

Ələsgər, bilmədin sən dünya sirrini,
Qaranlığa işıq, acıya şirin.¹

Beytlərdə Aşıq Ələsgər qorxaq pişiyin şir, siçanların pələng, inəklərin kərgədanlıq iddəasında olduğu bir dövrün təsvirini verdiyi kimi, qaranlığa işıq, acıya şirin deyən “zülmkar, haramxor dosta xain baxanlar” dünyasını tənqid edə bilmişdir. Ələsgər gözəlin təsvirində aldığı predmetin daha qüvvətli tərifi üçün bəzən bir sözün, bənzətmənin üzərinə xüsusi vurğu vurur, təkrar yaradır:

Gül büsatı, gül əndamı, gül üzü,
Mənim üçün hər növrəği şirindir.²

Burada bir misrada üç dəfə gül sözünün təkrarı heç də onun bədii keyfiyyətini azaltmamış, əksinə təsvir olunan nazənin tam bir gülə bənzər, incə bir məxluq olduğu haqqında təsəvvür yaratmışdır. Bu gözəlin təsvirində Aşıq Ələsgər heç bir şeydən qızırğanmır, o, klassik və xalq ədəbiyyatında bol-bol işlədilən rəmzlərdən – Məcnun, Fərhad, Yusif, Misr, Yaqub, Süleyman, Leyli, Loğman, Əsli, Kərəm, Züleyxa, Sənan adlarından olduğu kimi, öz caynaqları ilə özünü atəşə qalayan əfsanəvi səməndər

---

¹ Aşıq Ələsgər / topl. H.Əlizadə; red. S.Hüseyn, Bakı: Azərneşr, 1935, s. 27.

² Aşıq Ələsgər / topl. H.Əlizadə; red. S.Hüseyn. Bakı: Azərneşr, 1937, s. 28.

quşundan da istifadə edib eşqinin qüvvətini bildirməyə can atır:

Qaldım Səməndər tək qəm dəryasında,
Yandı balü pərim nara dəyməmiş.¹

yaxud:

Mürki-səməndər tək nara aşiqəm.²

Aşiq Ələsgər öz qoşmalarında xalq danışığının canlı ifadə vasitələrindən, idiomatik ifadələrdən, atalar sözləri və məsəllərdən istifadə etməklə şeirinə xüsusi bir ahəng verir, onların daha oyaq, daha musiqar³ səslənməsinə və xalqa daha yaxşı çatmasına nail olur.

Çırağın ki, ilahidən a yana
Ehtiyacı nədir a yağa, yağa.⁴

yaxud:

Heç namərdin adı gəlməz hesaba,
Mərd bir olur, onda iki ad olmaz.⁵

---

¹ Aşiq Ələsgər / topl. H.Əlizadə; red. S.Hüseyn, Bakı: Azərneşr, 1935, s. 155.

² Yenə orada, s. 85.

³ Musiqar - Guya dimdiyində çoxlu dəşiklər olub, külək əsdikcə müxtəlif səslər çıxaran əfsanəvi bir quş.

⁴ Aşiq Ələsgər / topl. H.Əlizadə; red. S.Hüseyn, Bakı: Azərneşr, 1935, s. 84.

⁵ Yenə orada, s. 160

Ələsgərin bir təcnis və bir də nəsihətindən alınmış bu beytlərdən üç məsəl işlənmişdir: “Bir şam ki, haqdan yana, heç bad ilə sönməz”, “Namərdin adı hesaba alınmaz” və “Mərdin adı bir olar”.

Təbiət təsviri də Aşıq Ələsgər yaradıcılığında mühüm yerlərdən birini tutur. Onun “Dalğalar” rədifli iki, “Bənzə-sən”, “Desin”, “Şah dağı” rədifli qoşmaları aşıq şeirimizdə təbiət təsvirinin klassik nümunələridir. Bu əsərlərində o, gah təsxis, gah əntaq, gah da daha başqa bədii ifadə vasitələrindən istifadə yolu ilə Azərbaycanın başı qarlı dağlarını, sərin, bal çeşməli yaylaqlarını, gül-çiçəkli gülzarlarını böyük bir məhəbbət hissi ilə tərənnüm edir, hər biri incə bir mahnı, səmimi və coşğun təranə kimi axıcı nəğmələr yaradır. Məhz nəğmələr, çünki bunların hər biri doğrudan da bir nəğmə, Azərbaycanın zəngin təbiətini bəzəyən çiçəklər, şələlələr kimi ahəngdar, rəngarəng və axıcıdır. O təbiəti duymuş, sevmiş, tanımış və tərənnüm etmişdir.

Aşıq Ələsgər böyük bir ustadlıqla cinas kəlmələrdən istifadə edə bilmişdir. Aşıq Ələsgərin cinas qafiyələrlə bəzədilmiş təcnisləri, cığalı təcnisləri, “İkibaşlı təcnisləri” məharətlə yaradılmış, bədii cəhətdən qüvvətli parçalardır. Bu növ cinas qafiyəli parçalar Aşıq Ələsgərdə 40-a qədərdir

Aləmdə dastan olub səddin, sorağın, Şah dağı!
Açılıb nərgiz, bənövşən, əcəbdi çağın, Şah dağı!
Abi-kövsər kimi axır çeşməni, bulağın, Şah dağı!
Heyif ola, bu çeşmədə yoxdu bir sağın, Şah dağı!
Müxənnət yaylar köysündə, pozar damağın, Şah dağı!

Haqq səni cənnət yaradıb, qanan yoxdu, qədrin bilə;
Sədrin badi-səfasından xəstə könlüm gəldi dilə;
Mürğ tək balü-pər açdım, oxudum döndüm bülbülə;
Bir gözəl keçdi qarşidan gözlərindən gülə-gülə;
Dağıtdı ömrüm qəfləsin, nə çoxdu yağın, Şah dağı!

Süsən, sünbül, gül, ərğəvan köysündə laləzar verib;
Alan, satan gözəllərdir, nə rəvac bazar verib;
Damənin çəhar fəsildi, hər meyvə bitib, bar verib;
Xudam səni çox bəyənilib, bir belə ixtiyar verib;
Dalın dənizə söykənib, Kürdü ayağın, Şah dağı!

...

Mən gəzmişəm Qafqazyanı, haqq səni bir xəlv eləyib;
Ağrı dağı padişahdı, səni vəzir xəlv eləyib;
Çiçəklərin kimyədi, daşını dürr xəlv eləyib;
Boyun minadan çəkilib, sərində pır xəlv eləyib;
Murov, Muşov, Murğuz, Kəpəz olmaz yamağın,
Şah dağı!

Hansı iyid dara düşsə, nəzir deyir, yada salır;
Yeddi kralın qaçağı pənahlanıb, səndə qalır;
Kor gələndə, şəfa tapır, müztər gəlsə, mətləb alır;
Saatda yüz çiçək açır, hər biri bir irəng çalır;
Belə məlum, qüdrətdəndi Küpün, boyağın, Şah dağı!¹

yaxud:

---

¹ Aşıq Ələsgər / topl. H.Əlizadə; red. S.Hüseyn. Bakı: Azərneşr, 1937, s. 205-207.

Çeşmələrin abi-həyat,
Mərcandı daşın, Səfalı!¹

Sadə Azərbaycan kəlmələrində, kamil qafiyələr yaratmaqda Aşıq Ələsgər ayrıca bir ustalıq göstərir. unların içərisində “Narın üz”, “Sini-sin”, “Bir üz”, “Üz-üzə”, “Məni”, “Sinə-sinə”, “Ayağa-yağa”, “Məni” təcnişləri, “Yaxşı-yaxşı”, “Ayağı məni”, “Yüz ha yüz” cığalı təcnişləri xüsusi yer tutur. Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, təcnis yazan, cinas qafiyələr seçən bəzi şairlər və aşıqlar fikirlərini əsasən qafiyə gözəlliyinə verdiklərindən, cinasın zahiri şəklini mühafizəyə səy etdiklərindən məzmunu xələl gətirir, dərin məzmunu formaya qurban vermiş olurlar.

Dərin məzmunu və gözəl forma vəhdətini yarada bilmək üçün yüksək sənətkarlıq və qabiliyyət lazımdır. Aşıq Ələsgər təcnişləri belə bir qabiliyyət və sənətkarlığın nəticəsidir. Bunlarda zahiri kamil cinaslarla yanaşı dərin məzmun, düşündürücü qafiyələrlə yanaşı incə, nəcib hisslər, valeh edici duyğular tərənnüm olunur. “Qar-qar” rədifli təcnişində Aşıq Ələsgər, “Qar-qar” sözünü cəmi üç bənd içərisində dörd yerdə: 1-Qar-qar çayı, 2-qar yağması başqa mənalarda işlətmişdir. Yenə həmin təcnişin ikinci bəndində “Mərd ana” sözlərindən yaradılmış cinaslar kamil cinas nümunələridir. “Məndən” rədifli təcnişində də belədir. Burada da dörd yerdə yara sözü müxtəlif mənalarda kamil cinas kimi işlədilmişdir. Eyni zamanda “Qar-qar” rədifli təcnişdə dərin məzmun vardır. Burada birinci bənddə

---

¹ Aşıq Ələsgər. Əsərləri, iki cildə, C. 1 / topl. İ.Ələsgərov, tərt. edənləri: Ə.Axundov, M.H.Təhmasib, Bakı: Elm, 1973, s. 38.

Qarabağın, Xaçbulağın, Göycə və Muğanın təbiətini bir-iki sözlə, ən sadə ştrixlərlə məharətlə çəkmişdir. İkinci bənddə insan mərdliyi, igidlik, ana haqqında xalq məsəli ola biləcək qüvvətli fikirlər, mülahizələr yürüdülmüşdür.

Cığalı təcnislərində Aşıq Ələsgər təcniyi ikinci misrası ilə üçüncü misrası arasında yeddi hecalı, dörd misralı bayatıları xatırladan və ənənəvi “Mən aşığam”la başlayan cığalar verilmişdir. Nümunə üçün belə cığalı təcnislərdən birini təhlil edək. “Baş-başa” rədifli cığalı təcni həsərətli bir məhəbbətin doğulduğu kədər hissini tərənnüm edir. Aparıcı cinas-qafiyə “Başa-baş” kəlmələridir. Həmin kəlmədən müəllif üç bənddə yeddi cinas qafiyə işlətməmiş və burada başdan-ayağa, əvvəldən-axıra, baş əvəzinə baş sona qədər, kəllələşmək və s. mənalarını vermişdir. İkinci bənddə “İnci” kəlməsindən xüsusi isim-İnci (qız adı), mirvarid, incimək, mərcan və s. mənalarını verən cinas qafiyələr yaratmışdır. Son üçüncü bənddə “Ayağa” kəlməsindən isə aşağı, yağmaq, yağ, ayaq, ağa, kasıblıq mənaları verən cinas qafiyələri məharətlə düzəldə bilmişdir. Bu sonuncu bənd özünün nəsihətəməli mənası ilə də nəzəri cəlb edir. Aşıq mərdlik, sözü üzə cəsərlə söyləmək lazım olduğunu söyləyir. Aşıq Ələsgər yaradıcılığı, ustadlıq, sənətkarlıq nümunəsidir. O yalnız azərbaycança və bildiyi ərəb-fars kəlmələrindən deyil, Quşunarov, Ananov, pristav naçalnik, qubernat, malades, brat, pəjalusta, çinovnik, xod kimi rus dilindən dilimizə daxil olan sözləri də məharətlə qoşmalarında işlətməmişdir.

Bəzi tədqiqatçıların dediklərinə baxmayaraq, bizcə Aşıq Ələsgər savadsız deyildi. O, heç olmasa müəyyən mollaxana təhsili görmüşdü.

İlk və ən doğru sübut aşığın öz əsərləridir. Misallara müraciət edək: “Məni” rədifli qoşmasında öz dilində aşiq deyir:

Əlifdən dərs aldım əbcəd oxudum,
Yetişdim öyrəndim yazıq “əmməni”.¹

“Dal-dala” rədifli təcnisdə oxuyuruq:

Dərs almışam oxumuşam hər ayə.²

“Qoşa qafiyə”li qoşma şəklində qoşduğu hərbə-zorbalardan birində yenə də deyir:

Pirimdən dərs aldım min ayə billəm.³

Yaxud “Olmaz” rədifli qoşmasında Ələsgər deyir:

Ələsgərəm, sözün yetir nisaba,
Səfər edənlər zəbt eləsin kitaba.⁴

Hamıya məlumdur ki, “Nisab” o zamankı ruhani məktəblərdə əsas tədris kitablarından biri idi və savadsız, təməmilə “qaradan bixəbər” aşiq bu kitabı tanımazdı.

---

¹ Aşiq Ələsgər / topl. H.Əlizadə; red. S.Hüseyn, Bakı: Azərnəşr, 1935, s. 78.

² Yenə orada, s. 91.

³ Yenə orada, s. 96.

⁴ Yenə orada, s. 160.

Bundan başqa aşığın öz qoşmalarından birində Nəbati, Firdovsi, Nizaminin adını çəkməsi də onun klassik ədəbiyyata az-çox bələd olduğunu, onlara yüksək qiymət verməsini, müəyyən ədəbi mədəniyyətə malik olduğunu göstərir:

Tutmuşam dəstimdə göz nizami,
Nəbati, Firdovsi, gözəl Nizami.¹

Deyərkən, mənəcə, Aşıq Ələsgər tutduğu nizamın-yolun məhz bu gözəl şairlərin Nəbati, Firdovsi, Nizami yolu olduğu bu gözəl şairlərin-Nəbati, Firdovsi, Nizami yolu olduğu üçün gözəl olduğunu söyləmək istəmişdir. Misalların sayını artırmağa lüzum yoxdur. Əgər misallardan birində aşığın hərbə-zorba şəklinin tələbinə görə mübaliğə yaratdığını, “pirin” bəlkə də müəllim olmadığını iddia etmək mümkünsə də, ilk misallarda bu ehtimala yer belə qalmır. Məlum olur ki, Aşıq Ələsgər hardasa, kimdənsə, nə qədərsə dərs almışdır. Əks təqdirdə müraciət etdiyimiz bu misralar və bəndlər yaradıla bilməzdi, halbuki bu alacağımız misallarda Aşıq Ələsgər klassik yazılı ədəbiyyatımızın müəmma şəklindən istifadə yolu ilə bəzən əbcəd hesabı, bəzən ərəb hərflərinin yazılış qaydası və sairədən istifadə edərək öz dinləyicilərini düşünməyə vadar edə bilən parçalar yaratmışdır. Görünür ki, hər hansı bir səbəbdənsə məclislərin birində Aşıq Ələsgər bəyəndiyi gözəlin adını demək istəməmiş və ona işarə ilə istəklisinin adını ərəb hərflərinin yazılışı qaydası ilə gizlə-

---

¹ Aşıq Ələsgər / topl. H.Əlizadə; red. S.Hüseyn, Bakı: Azərənəşr, 1935, s. 83.

mişdir, “Birisin” rədifli qoşmalarından birində aşiq deyir:

İsmin üç hərfdir, ay çeşmi xumar:

Biri mimdir /م/, biri nundur /ن/, biri sin /س/.¹

Yaxud “çata-çat” rədifli dodaqdəyməz təcnisində oxuyuruq:

Ələsgərin xəddi çıxdı çal indi,

Hey/ح /i yey/ع /ə dal/د /ı rey /ر/ ə çal indi.²

Və yaxud “Roğəni həddində yetər birincə”³, “Gətirər sərinə səqalı tez-tez”⁴, “Şin /ش/ şəhər axtarar şəcərə deyər”⁵ “İgidlikdə Eldar-Nur-ələnnurdu”⁶, “Zənbur qonar şəqayiq-dən mar alı”⁷ və s. Bunlardan başqa onlarla qəssal, sin, fəhm, mina, əmmə, incil, tövrat, zəbur, cəbbari-cəlil, mürği-səməndər, nar, zənbur, şəqayiq, məkəs, kərkəs, tərşə, fəraq, əbcəd, qəvvas və s. kimi sözlər aşığın dilinə göydəndüşmə daxil ola bilməzdi.

Aşiq Ələsgərin lirikasında konkret zaman və məkandan başqa, məhz konkret insanlardan danışılır, aşığı əhatə edən

---

¹ Aşiq Ələsgər / topl. H.Əlizadə; red. S.Hüseyn, Bakı: Azərənəşr, 1935, s. 92.

² Yenə orada, s. 107.

³ Yenə orada, s. 95.

⁴ Yenə orada, s. 108

⁵ Yenə orada, s. 109

⁶ Yenə orada, s. 140

⁷ Aşiq Ələsgər / topl. H.Əlizadə; red. S.Hüseyn. Bakı: Azərənəşr, 1937, s. 111.

20-dən ziyadə qızın-gəlinin adı onun lirik qoşmalarında, gözəlləmələrinin də çəkilir. Bu adlar Maral, Ceyran, Pəri kimi ümumi isim halı almış adlar deyil, Güllü, Güləndam, Səlbi xanım, Xurşud, Şəkər xanım, Müşkünaz, Miniş, Gövhər, Zeynəb, Həcər, Telli, Sarı köynək və başqalarıdır.

Həmçinin Aşıq Ələsgərin əbcəd və sairədən istifadəsi də şablon deyildir. Klassik yazılı ədəbiyyatımızdan xalq ədəbiyyatına keçən ənənələrdəndir ki, Aşıq Ələsgər bu üsuldan istifadə edərək bəzi gözəl müəmmavari parçalar yarada bilmiş, bu müəmma və cinaslar ilə də o öz dinləyicilərini düşündürə bilmişdir. Bu hal XIX əsr aşıq və el şairlərimizin çoxunun yaradıcılığına xasdır. Onlar xalq ədəbiyyatı ilə yazılı ədəbiyyat, şairlə aşıq arasındakı fərqi silməyə başlayırdılar.

AŞIQ SONA

Qadın aşıqlar içərisində aşiq Sonanın şeirləri də müəyyən yer tutur. Xalq ədəbiyyatının məşhur toplayıcıları aşiq Sonanın və Minanın şeirlərini bir-birinə qatıb qarışdırmaqla bir çətinlik, anlaşılmazlıq törətmişdirsə də, Sona, görünür ki, bacarıqlı, qabil aşiq olmuşdur. Onun bəzi qoşmaları ahəngdar və axıcı, şirin bir dillə yazılmışdır; onlar klassik aşiq şeirlərimizin yaxşı nümunələrilə bir sırada dura bilər.

QOŞMALAR

1

Yarımdın həsrəti qaldı canımda,
Sümüyümdə, iliyimdə, qanımda.
Mən öləndə yarım dursa yanımda,
Sıxsa məzarımı, gor mənə neylər?

Gördüm camalını çaşdı xəyalım,
Sən mənim dövlətim, cahım, cəlalım,
Məndən üz döndərmə, qadanı alım!
Daha namus, qeyrət, ar mənə neylər?

Sona deyər, çıxmam yar otağından.
Bülbül deyər: uçmam gül budağından.
Əgər gətirsələr Ağrı dağından
Ləbin təşnəsiyəm, qar mənə neylər.

2

Xoş kəlamın gəldi bizə yetişdi,
Əcəb gəldi ağzım dada, əzizim!

Yeni dərddən bir kənara çıxmışdım,
Ayrılığın saldım yada, əzizim!

Hərlən siz tərəfə eylərəm nəzər,
Sizin üçün mən keçirəm xoş güzər,
Axır sözüm sənə deyim müxtəsər,
Şirin canım düşdü oda, əzizim.

Sona gərək öz yarından yaşına,
Meylim qonub nazlı yarın qaşına,
Görüm, görməyənin gəlsin başına,
O da çəksin bu dünyada, əzizim!

AŞIQ ŞƏHRƏBANI

Əlimizdə “Nadana verdilər” adlı bircə müxəmməsi mövcud olan aşiq Şəhrəbanının Qazaxlı olduğunu bilirik. Əsərlərinə və tərcümeyi-halına dair mənbələrdə başqa məlumatlara rast gəlmədik. Bu bircə şeir öz-özünüdə mövzusu, sənətkarlığı ilə nəzər-diqqəti cəlb edir. Burada müəllif Azərbaycan qadınlığının ağır faciəsini, zorla, ləyaqətsiz adama əvə verilməsini təsvir edir; qadın hüquqsuzluğunu qanuniləşdirən din xadimlərinə oxucuda nifrət oyadır. Müxəmməsin son bəndindən etnoqrafik məlumat alır, gəlinlərin necə geyindiğini də öyrənirik.

Neçə deyim zalım atam yaşasın?
Otağına zəri-zərbaf döşəsin?
Məni necə verib elə boşasın,
Ana, məni bir nadana verdilər,
Günahıma, babalıma girdilər!

Gün qalxanda durar gedər yazıya,
Ağ lavaşı doğrar tökər tazıya.
Lənət gəlsin kəbin kəsən qazıya,
Ana, məni bir nadana verdilər,
Günahıma, babalıma girdilər.

İşvə bilməz, qəmzə bilməz, naz bilməz,
Sevgi bilməz, söhbət bilməz, saz bilməz,
Söz eşitməz, qaş anlamaz, göz bilməz.
Ana, məni bir nadana verdilər,
Günahıma, babalıma girdilər.

Qoyun deyil, qoyunlara qatam mən,
Öküz deyil, çodarlara satam mən,
İgid deyil, qucaqlaşam, yatam mən,
Ana, məni bir nadana verdilər,
Günahıma, babalıma girdilər.

Mən Şəhrəbanıyam xına bağlardım,
Siyah tellərimi yana bağlardım,
Kəlağay altından cuna bağlardım,
Ana, məni bir nadana verdilər,
Günahıma, babalıma girdilər.

ƏSMƏR

Əsmərin əlimizdə yeganə bir şeiri vardır. Kamil usta aşığın dililə düzülən bu parçadan başqa, Əsmərin daha başqa əsərinə təsadüf etmədik, həmçinin tərcümeyi-halı haqqında da bir şey öyrənmək mümkün olmadı. 9 bənddən ibarət olan müxəmməsində Azərbaycanca Sovet hakimiyyəti qurulana qədər, Azərbaycan qadınının həyatını bir-birinin ardınca — ata və ər evində keçirdiyi faciəli günləri təsvir edir; Şeirdə ata evində qədim adətlər qurbanı olaraq pul müqabilində zorla qoca bir kişiyə satılan, ər evində qaynana, ər və günüsünün təhqirlərinə məruz qalan məzlum bir qadının qara günlərini, acı fəryadlarını eşidirik.

Zəhər qatdılar aşıma,
Bəlalar gəldi başıma,
Baxmadılar göz yaşıma,
Satdılar kaftara məni,
Ağyal canavara məni.

Olmadı kimsə havadar,
Gen dünya oldu mənə dar.
Söydülər, danlalılar,
Satdılar kaftara məni,
Ağyal canavara məni.

Anam babalıma batdı,
Qardaşım üstündən atdı,
Atam-yüz tümənə satdı.

Satdılar kaftara məni,
Ağyal canavara məni.

Əmoğlum şirnikdi pula,
Xalam uydu tirmə şala.
Verdilər axır bir çala,
Satdılar kaftara məni,
Ağyal canavara məni.

Vəkil oldu mamam qızı,
Kəbin kəsdi pula qazı,
Qara gəlsin belə yazı
Satdılar kaftara məni,
Ağyal canavara məni.

Zornan ata mindirdilər,
Nə bir kərə dindirdilər,
Çırağımı-söndürdülər.
Satdılar kaftara məni,
Ağyal canavara məni.

Saraldı gül rəngim soldu,
Günüm saçlarımı yoldu.
Qolum quru kösöy oldu,
Satdılar kaftara məni,
Ağyal canavara məni.

Ərim mindi cin atına,
Saldı təpiyin altına,
Dözmədim çata çatına,

Satdılar kaftara məni,
Ağyal canavara məni.

Əsmərəm, anan olmadı,
Dərdimi qanan olmadı.
Oduma yanan olmadı,
Satdılar kaftara məni,
Ağyal canavara məni.

NAZLI

Haqqında heç bir məlumat yoxdur. Əlimizdə olan yeganə şeiri aşiq səpgisində yazılmışdır. Burada şairə feodalizm dövründə Azərbaycan qadınının keçdiyi acınacaqlı həyat yolunu pillə-pillə təsvir etmişdir.

Yalvarram qohum-qardaşa,
Bax gözümdən axan yaşa!
Baxtımı döndərmə daşa,
Vermə məni yada, ata!
Salma yanar oda, ata!

Üzümdə halqa birçəkdir.
Nnşanlım ondan göyçəkdir.
Gəl az mənə cəfa çəkdir,
Vermə məni yada, ata!
Salma yanar oda, ata!

Bax üzümdə burma telə,
Salma məni çöldən-çölə,
Necə gedim qürbət elə?
Vermə məni yada, ata!
Salma yanar oda, ata!

Nazlı sənə şirin bala,
Haqdan gəlib, çəkmə ala.
Allanıb dövlətə, mala
Vermə məni yada, ata!
Salma yanar oda, ata!

MİNA

Minanın adı 5-6 mənbdə çəkilirsə də, şairənin tərcümeyi-halı haqqında bir söz yazılmır. Nə zaman, hansı dövrdə yaşayıb-yaratdığı belə məlum olmayan bu incə ruhlu şairənin rəvan təbi olduğu əsərlərindən aydındır. Şeirlərində adı çəkilən “Xırda” görünür şairənin qızı imiş. Əsərlərində zərif bir xalq yaradıcılığı, aşıq şeirinin ruhu hakimdir. Əsasən məhəbbətdən bəhs edən əsərlər yazmışsa da, rübabi parçalarında dövr və zamanədən, “qanlı fələkdən” şikayət səsləri eşidilir. Sadiq, vəfalı, lakin nakam bir məhəbbəti tərənnüm edən Mina şeirləri, bəzi mənəblərdə gah Sonanın, gah da başqa görkəmli aşıqların şeirlərilə qarışıq salınmışdır. Öldə dəqiq mənəbə olmadığından, təəssüf ki, bunların ayırd edilməsi mümkün deyildir.

Ümumiyyətlə, Minanın əlimizdə 10-a yaxın qoşma və gəraylısı vardır. Onlar Minanın xalq ədəbiyyatı və klassik şeirimizin bədii ifadə vasitələri, ədəbi rəmzlərini dərinləndirən bildiyini göstərir.

Minanın şeirlərində musiqili bir ahəng, incə bir axıcılıq vardır.

1

Ay ağalar, həsrət getdim dünyadan,
Əzəl gündən oldum bəxti qara mən.
Gəşt etdim İrani, cümlə cahanı.
Tapmadım özüm tək şum sitarə mən.

Gecə-gündüz işim ahü zar oldu,
Gen dünyada günün sənə dar oldu.

Üzü dönmüş nə bivəfa yar oldu?
Gəlmişəm əlindən nə zinharə mən.

Kərəm təki atəş mənim, od mənim.
Qəmdən könlüm heç olmadı şad mənim.
Yar özgənin oldu, bədnam, ad mənim,
Başım alım gedim nə diyarə mən?!

Nazlı yarım məclisində sağıdır,
Qaş Məkkədir, gözlər mənə yağıdır,
Beş barmağım bal eləsəm ağudur,
Heç bab ilə yaramadım yara mən.

Mina deyər öz canımdan bezaram,
Dəvasız dərdlərə dərman yazaram.
Səyyadıyam gecə-gündüz gəzərəm.
Salammadım bu tərlanı tora mən.

2

Bir vəfalı yar sevginən
Özgələrə yar olmasın,
Girmə eşqin dəryasına,
İşin ahü zar olmasın.

Əvvəl vəfasın görginən,
Sonra can istər — verginən,
Bir tərlana tor qurginən,
Müddəası sar olmasın.

Mina, sirrin vermə yada!
İlqar-iman gedər bada,
Heç igidin bu dünyada,
Yarı biilqar olmasın.

3

Bizim bağda bir cüt sona seyr elər.
Başı yaşıl, ayaqları qırmızı.
Şəkər əzmiş, dodağına, dilinə,
Alma təki yanaqları qırmızı.

Bakim yoxdur soltanından, xanından,
Səni sevən keçər şirin canından.
Əlvan-əlvan aşıqların qanından,
Həna yaxmış ayaqları qırmızı.

Mənim yarım həm soltandır, həm xandır,
Malım yoxdur, yara peşkəş bu candır,
İnci deyil, yaqut deyil, mərcandır,
Qolundakı qolbaqları qırmızı.

Mina deyər Xırda geysin qurşansın,
Səni sevən aşıq bağı boşansın,
Əlvan-əlvan otaqları döşənsin,
Yanıdakı yastıqları qırmızı.

4

Nə durmusan ucalarda,
En gəl, en gəl bizə barı.

Gəлиндə etibar olmaz.
Meylini sal qıza barı.

Qızıl gülü dəstə dərsən,
Dəribən dostuna versən,
İstəsən məni görəsən
Bəzən gedək bizə sarı.

Mən Minayam boyum bəstə,
Dərdindən olmuşam xəstə,
Yerin salsan sinəm üstə,
Ömrüm olar təzə barı.

5

Namə yazdım yara vəsfi-halımı,
Namə ki, yetişdi sana, durma, gəl!
Nə uymusan fəna dünyə malına?
Cigərim döndərdin qana, durma, gəl!

Mən ha səni sevməmişdim nihandan,
Sağlığın istərəm şahı-cahandan,
Danışanda od tökülür dəhandan,
Dəmadəm cismimdir yana, durma, gəl!

Xəzan ola, bülbül, bağın çapula,
Cigər-bağrın eşq oduna yapula,
Can verməzəm bəlkə canan tapula,
Göz axtarur dənə-dönə, durma, gəl!

Aləm bilür gözəllərdən gözələm,
Badi-xəzan dəgmiş bağda xəzələm,
İnanmazam mən bu dərddən düzələm,
Xırda pərişandır, Mina, durma, gəl!

6

Qanlı fələk, bəsdir, az eylə zülmü,
Yar üzünə həsrət qalan mən oldum.
Eşq atəşi mənə qaldı yadigar,
Pərvanə tək şəm'ə yanan mən oldum.

Hanı mənim tuti dillü həmdəməim,
Günü-gündən artdı möhnətü qəməim,
Nuh kimi girdaba qərq oldu gəməim,
Xizr tək dəryayə dalan mən oldum.

Qanlı fələk, bəsdir, az eylə zülmü,
Alıb dildarımı, büküb belimi,
Bülbül tək güldən üzdüm əlimi,
On bir ayda bir ay gülən mən oldum.

Gecə-gündüz zikr eylədim sübhəni,
Leyli-Məcnun, Şirin-Fərhadın hanı?
Misr içində itirmişəm Züleyxanı,
Yusif tək çərxdə qalan mən oldum.

Mina necə çıxsın qəm otağından?
Bülbül tək ayrıldım gül budağından,
Qələm tək qaşından, gül yanağından,
Tərsa sevdim, Şeyx Sənan mən oldum.

Gecə-gündüz dadü fəryad eylərəm,
 Məni bu hicrana salan yar hanı?
 Yaxam çürüyübdür didəm yaşıdan,
 Nazik əllərilə silən yar hanı?

Yoxdur bərabəri dövri-zəmində,
 Anı sevən aşiq nə baxar qəndə?
 Dili şəhdü şəkər, ləbi pürxəndə,
 Bizimlə danışıb gülən yar hanı?

Həsərətini çəkər behiştə huri,
 Tərifin tutubdur Çini-fəğfuri ,
 Dizimin taqəti, gözümlün nuri,
 Yüz naz ilə canım alan yar hanı?

Mina deyər xəlqdə bu nə mürvətədi?
 Bilmənəm yarımı kimlər öyrətədi?
 Dərman eyləmədi, soluban getdi,
 Usanıb mürvətə gələn yar hanı?

AŞIQ BƏSTİ (1830/35-1936)

Bəsti Kərbəlayı Bayramalı qızı XIX əsrin təxminən 30-cu illərində Kəlbəcər rayonunun Lev kəndində, yoxsul ailədə anadan olmuşdur. Bəsti savadsız olsa da, əql və fərasətilə seçilmişdir. Aşiq Ələsgər və Ağdabanlı Qurban kimi ustad aşıqların məclislərini dinləmiş, onlardan el ədəbiyyatını dərinlən öyrənmiş və şeir deməyə başlamışdır.

Bəsti 17-18 yaşlarında ikən bir çobanla sevişmiş, lakin bu sevgi fəlakətlə nəticələnmişdir. Zəmanəsinin ağıllı, hazır-cavab cavanlarından olan çoban bəylər tərəfindən doğranmışdır.

Bəsti öz faciəli məhəbbətini sazla ifadə etmək istəmiş, kəndlərindən çıxıb el-el, oymaq-oymaq gəzməyə, aşılıq etməyə başlamış, qəlbini çulğalayan dərdləri saz və sözlə ifadə edərək dolaşmış, əsasən Daşkəsən rayonunun Qabaq-təpə kəndində yaşamışdır.

Qoşduğu mahnıları göz yaşları axıdaraq oxuduğundan, az sonra gözləri tutulmuş və el arasında çox vaxt “kor Bəsti” adı ilə tanınmışdır.

Uzun müddət Basarkeçər, Daşkəsən, Gədəbəy və Samux rayonlarında aşılıq etmiş, şagirdləri olmuş və bir çox aşıqlar yetişdirmişdir.

Ömrünün axırlarına yaxın yenidən doğma kəndinə qayıtmış və 1936-cı ildə, təxminən 100 yaşlarında vəfat etmişdir.

Aşiq Bəsti novator aşiq olmuşdur. Onun təkə bu şeirindəki yenilik aşiq şeirinin məziyyətlərinə bir təzəlik əlavə edən forma olmasından başqa Bəstinin özü haqqında necə səciyyəvi məlumat verir.

Bəstinin nəcib, incə, yaşı doxsana çatsa da zərif gəlin qəlbini mühafizə etdiyini göstərir. Baxın:

Bir qəmli bülbüləm
Güllər inanmır.
Məcnunsuz Leyliyəm
Çöllər inanmır.

Göz yaşım sel olur
Göllər inanmır.
Bir qərib yolçuyam
Yollar inanmır.

Deyirəm həsrətəm
Qollar inanmır.
Sözüm dastan olub
Tellər inanmır.

Aşıq Bəsti mənəm
Ellər inanmır.
Sinnim doxsan olub
İllər inanmır.

Bəsti aşiq qadınlarımız içində yeganə sənətkardır ki, onun balaca da olsa müstəqil kitabı çap olunub.

İndi də təbiətin əlvan gözəlliklərinin vurğunu olan Bəstinin nəşr olunmuş kitabına daxil olmayan bir şeirininə baxaq.

Göz dikmişdim ağ buluda,
Yağa-yağa qara gəldi.
Səhər burdan qalxan duman
Qayıtdı, dağlara gəldi.

Ey Xudaya, nə gərdişdi,
Uzaqlara şimşək düşdü.
Can üşüdü, tük ürpəşdi,
Könül ahü zara gəldi.

Ağcınqaldan endi sürü,
Boş qaldı dağların səri,
Bəsti deyir: bir bax bəri,
Xançobanım hara gəldi?

başqa bir şeirindəyə

Dağ üstündən çəkdim dağı,
De, nəydi günahım, dağlar?!
Sən mənə kəsildin yağı,
Tutsun səni ahım, dağlar.

Qara gəlibdir dövrənim,
Əl vurma tökülər qanım.
Hanı mənim Xançobanım,
Oydu qibləgahım, dağlar.

Niyə belə yazdı fələk,
Ayrılığa dözmür ürək.

Bəsti kimi sən də qal tək,
Olmasın pənahın, dağlar.

Aşıq Bəsti haqqında da yeganə müxəmməsindən başqa demək olar ki, məlumat yoxdur. Bəstinin adından da bilinir ki, qız uşağı arzu olunmayan köhnə fikirli bir ailədə doğulmuşdur:

Adımı qoydular Bəsti....
...Atam saymır bala məni –

misraları fikrimizi sübut edir.

Bəsti öz müxəmməsində Azərbaycan qadınının bütöv bir tarixcəsini vermişdir. Oynaq, aşıq şeiri ruhunda düzülmüş bu lirik parçada həzin məhəbbətlə sevən qəlbi tapdalanmış bir qadının ah və fəryadı, zorakılıq dünyasına qarşı nifrət və lənətləri eşidilir.

Sənə qurban olum, ata,
Vermə bir ağyala məni!
Qulaq as ahu naləmə,
Vermə bir ağyala məni,
Salma qeylü qalə məni!

Gün çıxanda günnən durram,
Təndir sallam, hana qurram,
Cütə getsəm igid yorram,
Bibi, çəkmə alə məni,
Salma qeylü-qalə məni!

Adımı qoydular Bəsti.
Qardaş kələyimi kəsdi,
Öldürməkdi məni qəsdi.
Ata bilmir bala məni,
Salıb yaman hala məni.

Qurbanam qohum-qardaşa,
Rəhm et gözdən axan yaşa,
Puç ömrü vurmuşam başa,
Ana, vermə çala məni,
Salma qeylü qalə məni!

Yaşı keçib, olub əlli,
Ağ tükü qaşından bəlli,
Acı sözlü, zəhər dilli,
Dilə tutma, xala, məni,
Ana, vermə qala məni!

Oğlan, de bir, nədir adın?
Bilmədim eşqinin dadın,
Allahım versin muradın,
Salma qeylü qalə məni,
Atam verir çala məni.

Bəsti deyər: yandım, yandım,
Allah adı olsun andım,
Zəhər şərbətindən qandım,
Atam saymır bala məni,
Salma qeylü qalə məni!

Bəstinin bəylərin zülmü haqqında yazdığı şeirləri xüsusi maraq kəsb edir:

Zülmü şəbahətdə bəylərin tayı,
Olmaz bu dünyada, olmaz, ay olmaz!
Nə yar-yara yetər, bir murad alar,
Bir kimsə vay olmaz, olmaz, ay olmaz!

Hər nə görsə deyər: küllü-var mənim,
Alma mənim, heyva mənim, nar mənim,
Söndürdü çırağım biilqar mənim,
Çeşmim kimi bir çay olmaz, ay olmaz!

Çox axtardaq, tapammadaq bir çara,
Bəylər günümüzü eylədi qara.
Bunlar ki, var bəsti daha dağlara,
Nə yaz gəlməz, nə yay olmaz, ay olmaz!

Bəsti bir başqa qoşmasında deyir:

A bəy, nə gəzirsən hallı-havalı,
Süleyman mülkünün yiyəsi kimi.
Nədəndi yaxşının başın kəsməyə
Hazırsan xəncərin tiyəsi kimi?

Güvənməynən dövlətinə, varına,
Lənət olsun qeyrətinə, arına,
Haqdan zəfər dəysin bürcü barına,
Lüt qalginən palaz iynəsi kimi.

Ağladım doyunca, gülmədim haşa,
Bir ah çəksəm dağlar gələr baş-başa.
Bəsti deyər: səni də düş ataşa,
Yan novruz şamının piltəsi kimi.

Bir gəraylısına nəzər salsaq:

Müxənnətə can deyənin,
Dili düşsün, dili düşsün.
Vədəsiz göy zəmisinə,
Dolu düşsün, dolu düşsün.

Dil dedim ağladı cahan,
Bir sirrim qalmaqad pünhan,
Yurdun olsun yerlə yeksan,
Üstən elin yolu düşsün.

Düşmənlə kim peyman bağlar?
Sinəmdən getməyib dağlar,
Bu Bəstini qoyub ağlar
Zalım bəyin qolu düşsün.

Aşıq Bəsti şeirlərindən nümunələr:

Bəstinin ah-nalısından
Oyan dağlar, oyan dağlar.
Qan damır dağ lalısından
Sən də qana boyan, dağlar.

Kəkləklərin qaqqıldaşır,
Ayağı qan eylər daşı,
Sel-sel olub gözümlə yaş,
Hünərin var dayan, dağlar.

Bəylər bizi gətirdi cana,
İgidləri saldı qana,
Ayrımlı eli zülmətxana,
Bəs necədi o yan, dağlar?!

***

Mələykə boyludu, şirin ləhcəli,
Əzəldən tamaşa olan bu dünya.
Qoca, cadugərdir aldadar səni,
Cavanlıq dönəndə qalan bu dünya.

Qananı eləyib talahsız, baxtsiz,
Əyibdi qəddini, qocaldıb vaxtsiz,
Çoxlarını qoyub eyvan-otaqsız,
Varlığın dərdinə qalan bu dünya.

Qəmnən pay götürdüm, naladan qismət,
Görmədim bir ləzzət, çəkdim əziyyət.
Canda eşq ataşı, dildə məhəbbət,
Bəstini odlara salan bu dünya.

***

Varmı ürəyinə zalım dövrəndə,
Fələyin əlindən zədə dəyməmiş?

Namərdin ucundan, nadan dilindən
Çatıb qulağına hədə dəyməmiş.

Demirəm mələyəm, nə də ki, göyçək,
Sözümdə yalan yox gerçəyəm, gerçək,
Ötməyib böyrümdən bir erkək milçək,
Astanama soltan, gədə dəyməmiş.

Bəstiyəm odlara qalandı canım,
Bu tənəyə necə dözümlü dayanıam,
Gəlmədi ağ günüm, təzə dövrənim
Düşman ağzın yummaz pedə¹ dəyməmiş.

***

Məcnunsuz çöllərin Leylisiyəm mən,
İtgin yarın sorağına düşmüşəm.
Yaxşı, Aşiq ilə gəzir çəməndə,
Təkərinin qırağına düşmüşəm.

Şirinin beynində eşqin əsəri,
Fərhad qayalara vurur düsəri,
Kiprik qatlamıram o gündən bəri,
Yata bilməm, qəm dağına düşmüşəm.

Əslini yandırıb gəzləyən fələk,
Namərdlik məqamın gözləyən fələk.
Bəstini ölüncə izləyən fələk,
Öldür qurtar, ayağına düşmüşəm.

---

¹ Pədə – d. Əl ağacı.

***

Yarın qanlı köynəyi tək,
Qızarır yol üstə lalə,
Xan Çobanı gətir dilə,
Bir şirin can istə lalə.

Dərdim dönüb hekayətə,
Canım dözər bu zillətə.
Yar məzarın ziyarətə,
Gəlib dəstə-dəstə lələ.

Hara getsən gələrəm mən,
Ahu kimi mələrəm mən.
Bəsti deyər: ölərəm mən,
Bu dağlardan getsə lalə.

***

Yaxşı tanı Ələsgəri, Qurbanı
Neçə belə nər aşığı bilginən.
Qiymət qoysan gəraylıya, qoşmaya,
Nəzmimdəki yaraşığı bilginən.

Vaxtımız daşım qürbət elə atıldı,
Nə dərd desən mənim üçün tapıldı.
Ağnamaqdan gözlərim də tutuldu,
Getdi gözün nur işığı bilginən.

Həç bilmirsən nələr yatır sinəmdə,
Mən çəkəni, çəkməz Əsli, Kərəm də.

Şirin can çürütdü möhnəti qəmdə,
Bəsti görüb Sənan dağı bilginən.

***

Acı rüzgar döydü ömür qapımı,
Qara döndü ağ dövrənim, a Qurban.
Dağlarımı duman aldı, çən aldı,
Zülmət oldu asimanım, a Qurban.

Bu yazıq canımı gətirdi cana,
Ədalətsiz divan, zalım zamana.
Atəşə pərvanə, oxa nişana
Piltəyə şam oldu canım, a Qurban.

Tər şamama bu tağlardan kəsildi,
Ömr ağacı budağlardan kəsildi.
Tütək səsi budağlardan kəsildi,
Hayıf oldu Xan çobanım, a Qurban.

Aylarım bəd gəlib, illərim nəsdir,
O, azca ülfəti fələk də kəsdi,
Dünya zindan oldu, məhbusu Bəsti,
Yaşamağa yox gümanım, a Qurban.

AŞIQ HAMAYIL (XIX əsr)

Aşiq Hamayıl təxminən XIX əsrin birinci yarısında Şəmkir mahalının Dəllər-Cırdahan kəndində kasıb bir kəndli ailəsində anadan olmuşdur. Əmisi oğlu Hidayətə ərə verilmiş, ömrünün axırına kimi günü ahü zarla keçmişdir. Həmayılın bir çox əsərlər yazdığı məlum olsa da, əldə yalnız bir neçə qoşması vardır. Bu qoşmalar onun Vaqif və Dilqəm yaradıcılığının təsirilə yazdığını göstərir.

GƏLMƏDİN

Əmim oğlu, məndən heç utanmadın,
Üç ay keçdi bir yaylağa gəlmədin.
Yüz min cəfa ilə köç eylədim mən,
Ordan endim Ağbulağa, gəlmədin.

Demədin: dağdadır bir sərvinazım,
Bir bəyaz sinəlim, bir ağ boğazım,
Ay qara tərланım, mənim şahbazım,
Şikar üçün sən ovlağa gəlmədin.

Mən səni istərəm hamıdan əziz,
Mən sənin yanında oldum bir kəviz,
Ətri-can bəslədim, güllərdən təmiz,
Bülbül olub qoxlamağa gəlmədin.

Varlılar yarıyla çəkdilər ləzzət,
Sən yada düşdükcə, mən çəkdim həsrət,

Niyə belə etdin, ay gəda xislət,
Şamama dərməyə tağa gəlmədin.

Mənim adım Hamayıldır, həmaya,
Sinəm bənzər həm ulduza, həm aya,
Mənə və'də verdin "gəlləm bir aya",
Bağlandın arana, dağa gəlmədin.

BİZƏ GÖNDƏR

Başına döndüyüm sərvə-salatın,
Yetgin yemiş, şirin bar bizə göndər.
O gözəl bağçada heyvadan, nardan,
Gilas tez yetişir, nar bizə göndər.

Seyrana çıxanda gözüm qamaşır,
Zülfün kəməndinə qəddim dolaşır,
Güldən, ireyhandan bir dəstə döşür,
Zülfün arasında yar, bizə göndər.

Başına döndüyüm, ay nazlı xumar,
Yaşılbaş ördəklər göllərə cumar,
Səfalı yaylaqdan bu könlüm umar,
Yaylıq arasında qar bizə göndər.

AŞIQ CAMAL (1838(30?) –1908)

Azərbaycan xalq ədəbiyyatının nümayəndələri içərisində adı el arasında tanınmış və unudulmayan el şairlərindən birisi də Aşiq Camaldır. Rəvayətə görə Camal məşhur Üçtübün şairi Nəbatinin dostu və Əndiryanlı aşıq Cavadın şagirdi olmuşdur. Camal 1838-ci ildə Məmməd Şah Qacarın padşahlığı zamanı Dizmar mahalında doğulmuş və onun oğlu Nəsirəddin şahın dövründə yaşamışdır.

Camal 10 yaşında ikən atası İranla Əfqanıstan arasında gedən müharibədə həlak olmuş, anası isə iki il sonra aclıqdan ölmüşdür. Ata anadan yetim qalan Camal 18 yaşına qədər Üçtübün kəndinin varlısı Seyid qızı Tavus xanımın himayəsində yaşamış, Üçtübün kəndinə tez-tez gələn aşıq Cavad ilə tanış olmuş və ondan saz çalmaq, şeir yazmaq və oxumaq öyrənmişdir.

Azərbaycanın görkəmli şairlərindən olan Nəbati Aşiq Camalın doğulub böyüdüüyü Üçtübün kəndini belə təsvir edir:

ÜÇTÜBİNİN MƏDHİ

Səfheyi-aləmdə bir dürri-nihandır Üçtübün,
Vəznə gəlməz, çəkmək olmaz, çox girandır Üçtübün.

Baş çəkib ərşi-bərinə dörd tərəfdən dağları,
Filhəqiqə ləngəri-gövnü məkandır Üçtübün.

Səddi-İsgəndər kimi hər bürçi bir hüsni-həsin,
Dideyi-bədxahə bir tiri kəmandır Üçtübün...

Allah abad eyləsin abü həvası canfəza,
Qalibi-insanə bir ruhu rəvandır Üçtübün.

Maşallah gör nə yaxşı boy çəkmiş sərvlər,
Cənnəti-şəddad, ya bağı-cinandır Üçtübün.

Narının hər dənəsi yaqut, ya ləli-yəmən,
Müxtəsər bir gəncdir, bülluri kandır Üçtübün.

Suyunu hər kimsə içsə istəməz abi-həyat,
Ondan ötrü Xizrtək gözdən nihandır Üçtübün.

Görmüşəm həm Əsgəranı, Qırçını, Ağdamları,
Onların yanında bir sultani-candır Üçtübün.

Gəzmişəm Hind arxını, həm Bərdəni seyr etmişəm,
Hər biri bir çöl, vəli bir busitandır Üçtübün.

Vermərəm külli-cəhanə bir hərasın seyrini,
Qıl tamaşa gör, nə göyçək, xoş məkandır Üçtübün.

Doğrusu yaylağının vəsfində aciz qalmışam,
Bilmirəm bağı-İrəm, ya Gülüstandır Üçtübün.

Bir-biri üstündə damlar, yaxşı ali köşklər,
Bəs deyirsən Lənkəran, ya Saliyandır Üçtübün.

Camal 18 yaşında olduğu zaman ustadı olan aşiq Cavad kimi gözəl şeirlər yazır və saz çalır. Lakin o, şeir yazmaq və saz çalib oxumaqla kifayətlənməyərək, eyni zamanda

qolu qüvvətli, fikri geniş, əxlaqlı və tədbirli bir gənc idi. O, həzin saz çalar, incə ,ruhnəvaz şeirlər qoşar, özünün yüksək məhəbbətini gözəl və məlahətli səsi ilə ifa edər, yeri düşsə qılinc çalan qorxmaz qəhrəman kimi öz məhəbbəti uğrunda, vətən uğrunda çarpışardı.

Nəbati Aşıq Camalın müasiri, yaxın dostu və həmvətəni idi.

Nəbati Təbrizdə təhsilini bitirib Üçtübün kəndinə qayıtdıqdan sonra, Azərbaycanın bir çox yerlərini səyahət etmiş, yenə də Üçtübün kəndinə qayıtmışdır. O, gənc yaşlarında Camalın igidliyini və şeir sənətkarı olduğunu eşidib onunla tanış olmağa maraqlanmışdı.

Nəbati Üçtübünə qayıdıb evlənəndən sonra, bağçaçılığa başlamış və Camalın təsiri altında Azərbaycanca şeir yazmışdır.

Camalın Nəbati yaradıcılığına həsr etdiyi şeirləri onun öz dostunun təbinə siyasi və ictimai istiqamətlər verdiyini sübut etmişdir. Camalın ələ keçən bəzi şeirləri, Nəbatinin ilk yaradıcılıq dövrlərində mədhiyyələr yazmasından narazı qaldığını, hətta onun xanın müvəkkili və Üçtübün kəndinin hakimi Mirzə Səlim kimilərə yazdığı şeirə etiraz etdiyini göstərməkdədir.

Nəbati Üçtübini tərifdə yazırdı:

Hakim olmuş onda ta Mirzə Səlimi-kamikar ,
Ol səbəbdən xəlqə bir darül əmandır Üçtübün !

Camal Nəbatiyə yazdığı uzun bir şeirində öz ağası Fəzləli xan və başqa varlıların iç üzünü açıb:

Qaplanın, kərgədanın, qurdun əbəs şöhrəti var,
Yer üzü görməyəcək Fəzləli xan tək canavar.

Lotudur məmləkətin seyyidi, mollası belə,
Ağası, müctehidi, məmləkəti verdi selə.
Ey Nəbati, nə düzürsən belə əlvati telə,
Nə qədər su versən, verməyəcək meyvə çinar.

Ağalar sözbir edib tutdular xalqın toyunu,
Toyuğu tülkü yedi, qurdlar apardı qoyunu.
Açdılar başımıza min cürə baqqal oyunu,
Qalmadı bağçada nar, bitmədi bostanda xiyar.

Şeirinə təkmə Nəbati, bu qədər qəndü nabati,
Xana həsr eylədiyən şe'rə ilan zəhrini qat.
Qoymadı yaş, qurudan bizdə nişana bu həşarat,
Soydular hər tərəfi, qoymadılar dar-nədar.

Camal dağlarda çobanlıqla yaşadığı üçün Nəbati onunla tez-tez görüşə bilmirdi, buna görə də Nəbati, nə yol ilə olursa olsun, Camalı kənd həyatına və oturaq məişətə alışdırmaq istəyirdi. Lakin Camal Nəbatinin bu təkliflərini nəzərə almayaraq öz çoban yoldaşlarından ayrılmaq istəmirdi. O bir kərə kənddə təhqir olunduğu və Tavus xanımın vərəsələri tərəfindən evdən qovulduğu üçün Üçtübün kəndinə nifrət bəsləyirdi. Hətta Camalın Nəbatiyə yazdığı son şeirindən anlaşıldığına görə Nəbati ona bir daha məktub göndərüb Üçtübün kəndinə qayıtmağı məsləhət görübmüş.

Nəbati ona yazdığı məktubunda: “Sən abadanlıqda nə yamanlıq gördün ki, dağlara çəkilib vəhşilər içərisində

məskən tutdun?!" deyirdi. Yığış gəl kəndə, qoy sənin mövzun, səlis və şirin kəlamlarını mədəni insanlar eşidib ləzzət aparsınlar. Yığış kəndə gəl, bir yerdə şeir yazaq.

Camal Nəbatinin son təklifinə cavab olaraq yazdığı şeirində deyirdi:

Abad gördüyün kənd xarabazardır,
Bir daşqalağıdır, qara məzardır.
Abad dediyin yer Camala məhbəs,
Qeydimə qalmadı orada bir kəs.
Qınadı, qarğıdı məni hər yetən,
O kənd mənim üçün deyildi vətən.
Şeir yazdım, şeirimə qoymadı qiymət,
Yad bildi kəndimdə məni cəmiyyət.
Dedilər sən kimsən?! Bir yetim gedə,
Yaşaya bilmədim o mə'rəkədə.
Qaçdım bir kərəlik məğrur başlardan,
Püstə dəhanlardan, qələm qaşlardan.
Riyalı söhbətlər məni doyurdu,
Saxta gülüşlərdən başım yordu.

Camal şeir sənətində şöhrət tapdığı kimi qəhrəmanlıq sahəsində də şöhrət tapmışdı, Camal çobanlıq etdiyi zaman Əhər, Güleybər və Çələbyan quldurları Dizmar və Astimal dağlarından mal qovub apara bilməzdi. Çələbyan quldurları "Xanagüv" adlı erməni kəndinə tökülüb qoyun sürülərini qovduqları zaman Camal öz çobanları ilə bərabər quldurlardan bir neçəsini öldürüb, mal-qaranı saldırmışdı. Az bir zaman içərisində Qaradağın hər tərəfində Camalın adı şöhrət tapdı.

Rəvayətə görə, aşiq Camal Fəzləli xanın qızı Zərəfşan xanımla sevişmiş, lakin Fəzləli xan öz qızını adi bir çoban olan aşiq Camala vermək istəməmiş, onu zorla qardaşı oğlu Ələkbər xana vermişdir. Zorla öz sevgilisindən ayrılan Zərəfşanın dilindən yazılmış bu dilruba gəraylı sevgilisinin ayrılıq dərini çəkən qızın incə, nakam hisslərini tərənnüm edir.

AYRILDIM

Bəlalar gəldi başıma,
Bağçamda bardan ayrıldım.
Atam verdi Əkbər xana
Sevgili yardan ayrıldım.

Dağlar başı duman oldu,
Xan atam bəd güman oldu
Getdi, halım yaman oldu,
Namusdan, ardan ayrıldım.

Açılibdı bağda güllər,
Oxuyur şeyda bülüllər,
Zərəfşan, gözünə millər,
Camal tək yardan ayrıldın.

Zərəfşan xanım Camalı adi bir çoban olmasına baxmayaraq dərin bir məhəbbətlə sevmişdir. Aşiq Camalın “Zərəfşan” rədifli qoşması hər iki gəncin saf, səmimi duyğularını tərənnüm etdiyi kimi, bu iki aşiqi bir-birinə qovuşmağa qoymayan zalım zəmanəyə və mühitə, Camal kimi igid və

qabiliyyətli bir gənci yoxsul hala salan ağalara nifrət hissi doğurur. Bu şeirdə aşığılarımızın zərif bir dillə yazdığı rübabi parçaların rayihəsi, təravəti duyulur. Sevən bir aşiqin ah və əmin¹ dolu nəfəsi eşidilir.

Əfşan tellərini dara, Zərəfşan,
Çək məni zülfündən dara, Zərəfşan.
Edəcək bir zaman qara gözlərin
Camalın gününü qara, Zərəfşan.

Sənin hər baxışın həyatdan xoşdur,
Eşqin badəsindən Camal sərxoşdur.
Aşiqəm aşiqin kisəsi boşdur,
Yox məndə qanavuz, xara, Zərəfşan.

Hicranın qatı qış, vüsalın yazdır,
Vüsal dəftərində adımı yazdır.
Sənə qovuşmağa gümanım azdır,
Olubdur günlərim qara, Zərəfşan.

Camalın gözündə camalın güldür,
Ağlama, Zərəfşan, gül məni güldür.
Ayna cəbinində tər güldür-güldür,
Can qurban həyalı yara, Zərəfşan.

Aç gül camalını, gülə naz eylə,
Al çöhrəni göstər, qışı yaz eylə.

---

¹ Əmin - ə. Qorxusuz, etibarlı, sakit, arxayın.

Camalın könlünü bir dәм saz eylә
Çәkdirmә zülfünlә dara, Zәrәfşan.

Deyilәnlәrә görә, Fәzlәli xanın oğlanları xan qızı Zәrәfşanı sevmәyә cәsarәt edән aşıq Camalı mәhv etmәk üçün dөнә-dөнә ona hücumlar etsәlәр dә, Camalın çoban dostları vә xalq öz sevgili aşığını qorumuş, onun zalımlar әlindә mәhv olmasına imkan vermәmişlәр. Camal öz ustadı aşıq Cavada yazdığı mәktubunda Fәzlәli xan oğlanları vә Zәrәfşanı almaq istәyән Әlәkbәр xanla olan vuruşmasını, xalqın, çobanların bu döyüş zamanı Camalı qoruyaraq göstәrdiyi igidlikləri tәsvir edәрәk yazırdı:

Xana divan tutdu xan çobanlarım,
Daşlara axıtdı qan çobanlarım.

Kәskin qılıncımdan ildırım çıxdı,
Xanın dәstәsini yandırıb yaxdı.
Yüzlәrcә atlını suya buraxdı.
Düşmәndән alırdı can çobanlarım.

Dәрәlәр tәpәlәр boyandı qana,
Cәmdәklәр bir yana, başlar bir yana.
Sifariş aparın Әlәkbәр xana,
Ağladar xanlara qan çobanlarım.

Bir dәfә Camal kәnddә ikән Әlәkbәр xan nöкәrlәrindән birini öyrәdib onu öldürtmәk istәyir. Bu zaman Әlәkbәр xanla aşıq Camal üz-üzә durub söhbәt edirlәrmiş. Lakin uzaq pәncәрәdән atılan bir güllә Camala dәymәdi. Camal ilә

üz-üzə duran Ələkbər xanın bu böyründən dəyib o biri böyründən çıxdı. Xan dərhal yıxılıb öldü, güllə atan nökeri tutub gətirdilər. İstintaq zamanı o, Camalın üzünə diqqətlə baxaraq soruşdu:

– Sən məni tanımırısanmı?!

– Xeyr tanımıram, sən nə üçün tapşırığa xəyanət etdin?!
Nə üçün mənim əvəzimə xanı vurdun?!

– Bütün Qaradağın sevdiyi bir adamı öldürməkdənsə, bütün xalqın sevmədiyi bir adamı öldürmək lazım idi.

Bu hadisədən sonra Camal Üçtübün kəndinə köçdü və həmişəlik Nəbati ilə birlikdə həyat keçirməyə qərar verdi.

Bir qədər sonra sevmədiyi ərin zülmündən xilas olmuş Zərəfşan ata və qardaşlarının Herat cəbhəsinə yola düşməsindən istifadə edərək Camala qoşulub Qaradağa gəldi. Aşıq Camalın çoxdan bəri həsrətində olduğu sevgilisinə qovuşarkən söylədiyi “Gəldi” rədifli şeirinə nikbin bir əhvali-ruhiyyə hakimdir.

Zərəfşan, güllü yaylağa
Çıxmalı çağların gəldi.
Ağ əllərə əlvən həna
Yaxmalı çağların gəldi.

Açılıbdı yaxan bəndi,
Mat eylədin Rumu, Hindi.
Ağ qızıl gülləri indi,
Qoxmalı çağlarım gəldi.

Varam qıya baxmağına,
Aşıq evin yıxmağına.

Qızıl üzük barmağına,
Taxmalı çağlarım gəldi.

Mən Camalam Üçtübində,
Oturmuşam gül dibində,
Zərəfşanı belə gündə,
Qucmalı çağlarım gəldi.

Lakin aşığın toylu-bayramlı günləri uzun sürmədi. Müharibədən qayıdan Fəzləli xanın uşaqları yenidən bu xalq aşığının izinə düşdülər və aşiq Camal vəhşicəsinə öldürüldü, qəbri belə bilinmədi. Zərəfşanı isə zorla Təbrizə, atası evinə qaytardılar.

Camalın faciəli bir surətdə məhv olduğunu eşidən aşiq Cavad Əndiryan kəndindən çıxıb birbaşa Dizmar mahalına getmiş və Camalın tələf olduğu dağın dibində oturub bu şeirləri demişdi:

Əlvan döşlərini qar, duman aldı,
Yaşıl meşələrin saçı saraldı.
Bir xəbər ver görüm harada qaldı,
Qoynunda zarlayan yaralı, dağlar?

Ey daşlar, dilə gəl, Camalım harda?!
Aslanım vuruldu hansı şikarda?
Məhv etdin Camalı bu qayalarda,
Saldın Cavadından aralı dağlar.

Aşiq Cavad çalar şuri-şikəstə,
Nakam Zərəfşanın qulağı səsde,

Söylə sağaldımı yaralı xəstə?
Kim yarın əlindən yaralı dağlar?!

Deyilənlərə görə aşiq Camalın sədaqətli gəlini sevgilisinin məhv olduğunu eşidən gənc özünü həyətlərindəki böyük hovuzda atıb intihar etdi.

Aşiq Cavad ömrünün axırını illərində 85 yaşında ikən bir daha Camalın məhv olduğu dağı ziyarət etmək üçün sazını götürüb Dizmar mahalına getmiş, artıq öz kəndinə qayıtmamışdı. Qoca aşığın da harada ölüb, harada dəfn olunduğu heç kəsə məlum deyil. Buna görədir ki, həm aşiq Cavad, həm də Camal kimi aşığın əsərlərindən az bir şey yadigar qalmışdır. Ancaq aşiq Cavadın bəzi şeirləri qoca aşıqların dilindən eşidilir. Camaldan isə Nəbatinin dağınıq kağızları içərisində bir neçə parça tapılmışdır.

Aşiq Camal haqqında dastanın bir sıra nöqsanlarına baxmayaraq, M.S.Ordubadinin Respublika Əlyazmaları fondunda saxlanan arxivindən almaq olar. Bu məlumat 1900-cü ildə məşhur Azərbaycan şairi Nəbatinin və Aşiq Cavadın qohumu olan qoca Molla Musanın dilindən yazılmışdır.

MOLLA CÜMƏ (1855-1920)

“...Vaqifi və ustad xalq aşıqlarını izləyərək sadə dildə, heca vəznində qoşma, təcnis, gəraylı, ümumiyyətlə, aşıq poeziyasının bütün növlərində şeirlər yazan”¹ aşıq-şairlər içərisində Molla Cümənin adı xüsusi bir yer tutur. Başqa klassik aşıq və şairlərimiz kimi Molla Cümənin də həyatı haqqında mənbələrdə demək olar ki, elə bir dəyərli məlumat qeyd edilməmişdir. Bizə ən yaxın olan və həyatı daha çox öyrənilmiş Aşıq Ələsgərə nisbətən belə, bu sahədə Molla Cümə daha çox fərqlənir. Belə ki, o, öz əsərlərində özü haqqında bütün başqa şairlərimizə nisbətən daha çox məlumat, hətta tarixlər belə vermişdir. O, özü haqqında tərcümeyi-hal yazmamışsa da, bir sıra qoşma, gəraylı və müəşşərlərində maraqlı bioqrafik faktlar və rəqəmlər söyləmişdir. Buna baxmayaraq hələ də Molla Cümənin tərcümeyi-halı və yaradıcılığı lazımınca tədqiq edilib öyrənilməmiş, bu dəyərli aşıq-şair oxuculara lazımınca tanıtılmamışdır. Molla Cümənin əsərlərinin hələ öz sağlığında belə çox geniş yayılmasına, özündən sonra bəzi əlyazmalarının qalmasına, qohum, dost və tanışlarından bir neçəsinin, hətta indiyə kimi yaşamasına baxmayaraq, bu əsərlər uzun illər toplanılmamış, bəziləri hafizələrdən silinmiş, bəziləri isə ağızdan-ağıza keçərkən ciddi dəyişikliyə uğramışdır. Molla Cümə haqqında mətbuatda ən çox məlumat verən şübhəsiz ki, Azərbaycan xalq ədəbiyyatı materiallarını toplayan Hümmət Əlizadə olmuşdur. 1935-ci

---

¹ Qasımzadə F. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi / Bakı: ADU, 1956, s. 463.

ildə nəşr etdirdiyi “Aşıqlar” kitabına Hüm-mət Əlizadə, Molla Cümənin 30, 1936-cı ildə nəşr etdirdiyi “Aşıqlar”ın 2-ci cildinə 80, 1937-ci ildə yenidən çap etdirdiyi “Aşıqlar”ın 1-ci cildinə 42 şeir daxil etmişdir. Bunların bəzisi 1935 və 1937-ci il nəşrlərində təkrarlanır. Ümumiyyətlə Hüm-mət Əlizadə Molla Cümənin 123 şeirini nəşr etdirmişdir. Bunların içəri-sində qoşmalar, təcnislər, cığalı təcnislər, gözəlləmə və gəraylılar, divanilər, yumorist-həcvlər və s. vardır. Bu şeirlərin bir çoxunda Molla Cümə özü haqqında bioqrafik məlumat vermişdir. Bununla belə, onun haqqında ən çox yazan Hüm-mət Əlizadə də Cümənin tərcümeyi-halını, xüsusilə anadan olub vəfat etdiyi tarixləri dürüstləşdirməmişdir. XIX əsr təzkiyələrində, artıq bəzi aşıqlarımız haqqında az da olsa bəzi xırda-para qeydlər arasında da Cümə haqqında elə bir dəyərli məlumat yoxdur. XX əsrin ilk on illərində də belə bir tərcümeyi-hala təsadüf olunmur. Hüm-mət Əlizadənin materialı isə yalnız bundan ibarətdir: “Molla Cümə Şəki rayonunun Qışlaq Layski kəndindəndir. Nə zaman anadan olduğu barədə doğru tarix yoxdur. Deyildiyinə görə 1920-ci ildə 55-60 (1937-ci il nəşrində isə 50-60 yaşlarında deyir – Ə.C.) yaşlarında ölmüşdür.¹ Göründüyü kimi məlumat çox azdır. Halbuki, Cümə özü haqqında ən çox söz söyləyən şairdir. Cümə yazır:

Binəm Layskiyə düşübdü mehman,
Pədərım Salahdır, madərım Reyhan,

---

¹ Aşıqlar, I hissə / topl. H.Əlizadə; red. H.Mehdi, Ə.Cavad, Bakı: Azərnəşr, 1935, s. 155.

Vələdim Həsəndi, adım Süleyman,
FamiliM Molla Oruc ədnasiyam mən.¹

Akad. F.Qasımzadə də şair haqqında danışarkən ətraflı bir tərcüme-yi-hal materialı verməmiş, əksinə, H.Əlizadənin göstərdiyi tarixləri başqasıyla (1855-1919) əvəz etmişdir.²

1960-cı illərin ortalarında prof. P.Əfəndiyev Molla Cümənin əsərlərini toplamaq məqsədilə “Bir neçə dəfə Şəki, Qax, Zaqatala, Balakən rayonlarının kəndlərini dolaşmış, aşığın şeirlərindən ibarət bir neçə əlyazması əldə etmiş, Molla Cümə dövrünün adamları ilə söhbət aparmış, onların dilindən çoxlu şeirlər, xatirələr”³ yazmışdır. Bunların əsasında o, 1966-cı ildə aşığın ilk şeirlər kitabını və 1983-cü ildə isə həmin kitabın təkmilləşdirilmiş, xeyli əlavələr edilmiş ikinci nəşrini çap etdirmişdir. Bu kitablarda aşığın 200-ə yaxın şeiri toplanmışdır.

Altmışıncı illərdən başlayaraq Molla Cümə haqqında məlumat xarakterli bir neçə kiçik məqalə də çap olunmuşdur⁴. Lakin bütün bu adını çəkdiyimiz və çəkmədiyimiz müəlliflər Molla Cümənin dəqiq tərcüme-yi-halını dürüstləşdirməmiş, onun Azərbaycan SSR EA Respublika Əlyazmaları fondunda mühafizə olunan əlyazmalarını öyrənməmiş, yaradıcılığını lazımınca tədqiq etməmişlər.

Molla Cümə öz əsərlərində özü haqqında bütün başqa şairlərimizə nisbətən daha çox məlumat, hətta tarixlər belə

---

¹ Respublika Əlyazmalar Fondu. Şifr: B-3156, vər.10^a

² Qasımzadə F. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi / Bakı: Maarif, 1974, s. 383.

³ Molla Cümə. Ön söz. P.Əfəndiyevindir. Bakı, 1983, s. 5.

⁴ Qiyasbəyli D. Molla Cümə. “Elm və həyat”, 1971, №6, s. 24-25.

vermişdir. O, öz tərcümeyi-halını yazmışsa da, bir sıra qoşma, gəraylı və müəşşərlərində maraqlı bioqrafik faktlar və rəqəmlər söyləmişdir. Molla Cümə “Aşıqlıq” şeirində göstərir ki, mən əslən Şəkinin Göynük kəndindənəm.

Binəm Layskiyə düşübdü mehman,
Pədərim Salahdır, madərim Reyhan,
Vələdim Həsəndi, adım Süleyman,
Familim Molla Oruc ədnasiyam mən.¹

Buradan məlum olur ki, Molla Cümə təxəllüslü şairin əsl adı Süleyman Salah oğlu Orucovdur. Anasının adı Reyhan, oğlunun adı Həsən imiş. Daha sonra həmin şeirin başqa bir bəndindən aydın olur ki, “Ustaddan dərs almış, ərəb, türk və fars dillərinə aşına olmuşdur”.

Şairin başqa bir gəraylısında “Qızım Reyhan yada düşdü”² deməsindən məlum olur ki, sonradan o, anasının adını qızına vermişdir.

Başqa bir neçə qoşmasından öyrənirik ki, Molla Cümə olduqca ağır, üsrətli bir həyat keçirmişdir.

Bağman oldum bağda gülün dərmədim,
Ha ki, cəfa çəkdim, səfa sürmədim.
Cüməyəm dünyada xoş gün görmədim
Haqqın dərgahında bədbəxt qul oldum.³

Cümə ailəsi kasıb kəndli həyatı keçirmiş, əkinçiliklə məş-

---

¹ RƏF şifr. B-3156, vərəq 10a.

² Aşıqlar, I h., II çap / topl. H.Əlizadə. red. M.Arif. Bakı: Azərneşr, 1937, s. 245.

³ RƏF. B-3156, vərəq 13a.

ğul olmuşdur. Bütün bunları o, özünün “ay arvad” rədifli qoşmasında aydın deyir:

Üç ildi ki, yarımçıqdı hanamız...
Ayaqyalın gəzib fağır anamız.
Həsərət qaldıq qoyun, quzu ətinə...
Qəm ağartdı bu saqqalı, bu bığı.
Məşədilərin üstümüzdə borcu var
Saldat pulu bir də mirzə xərci var.
İki koxa, otuz manat töycü var.
Az deyirəm hələ çoxdu, ay arvad.
Qapımızda torpaq qoymur xozeyn...¹

“Ay arvad” rədifli qoşmadan aldığımız bu misralarda Molla Cümə həm özünün, həm də xalqın ağır məişətini təsvir etmişdir. “Sərçələr” rədifli qoşmada isə anasının ağır həyatını, acınacaqlı, zəhmət-məşəqqət dolu məişətini böyük bir ürək ağrısı ilə verə bilmişdir:

Nə zulumnan alasını çəkibdir
Ayaqyalın Reyhan qarı, sərçələr²

Molla Cümə öz həyatı haqqında bir neçə dürüst tarixi rəqəm də söyləyir. Bunlardan biri Molla Cümənin nisbətən gənclik illərinə aiddir. “İsmi pünhan, əgər xəbər alasan” mətləli bu təcnisində Molla Cümə, adını söyləmədiyi, lakin sevdiyi bir nəfərə müraciət edib deyir:

---

¹ Aşıqlar, I h., II çap / topl. H.Əlizadə, red. M.Arif. Bakı: Azərnəşr, 1937, s. 255.

² Yenə orada, s. 256.

Cümə səni sevəndəydi o tarix
Min iki yüz doxsanınıc sənədə.¹

Min iki yüz doxsanınıc hicri ilini miladiyə çevirdikdə 1873-cü il alınır. Demək həmin təcni Molla Cümə gənclik illərində-1873-cü ildə yazmışdır.

İkinci tarixi Molla Cümə oğluna müraciətlə yazdığı “Həsən” rədifli müəşşərində vermişdir. Bu əsərdə Cümə, aşılıq sənəti əsərlərinin mühafizəsi və s. haqqında oğluna nəsihətlər sırasında belə misralar yazır:

Min üç yüz otuz iki
Tarixdir indi sənə
Altmışa çatmış yaşım
Sevda sərdə durur yenə.²

Yuxarıda Hümmət Əlizadənin Cümənin tərcümeyi-halından bəhs edərkən “Nə zaman anadan olması barədə doğru tarix yoxdur” söylədiyini xatırlayaraq və əksər mənbələr onun 1920-ci ildə 50-60 yaşlarında vəfat etdiyini qeyd edirlər. Lakin yuxarıda Cümənin öz şeirində söylədiyi tarixdən aydın olur ki, 1332-ci (miladi 1913-cü ilə mütabiqdir) ildə Molla Cümənin yaşı 60-a çatmışmış. Deməli, öz sözünə əsasən əgər Molla Cümənin 1913-cü ildə 60 yaşı varmışsa, o zaman onun 1853/54-cü ildə doğulduğunu qəti söyləmək mümkündür. ³ Bundan doğru

---

¹ Aşıqlar, II h. / topl. H.Əlizadə. Bakı: Azərnəşr, 1936, s. 184.

² Yenə orada, s. 200.

³ Bu fikri gördüyünüz həmin misal əsasında tədqiqatçılarımızdan

məlumat axtarmaq tapmaq mümkün də deyil, bu müəllifin öz sözüdür. Vəfatı haqqında Hümmət Əlizadənin 1920-ci il təxmini doğru qəbul edilərsə, onda Molla Cümənin 50-60 yaşlarında deyil, təqribən 67-68 yaşlarında vəfat etdiyini söyləmək olar. Beləliklə Cümənin doğum və vəfat tarixləri qismən (xüsusilə doğum) dürüstləşdirilmiş olur (1854-1920).

Molla Cümənin oğluna:

Yazdığım bu dəftəri
Saxla yadigar a Həsən.

deyə tapşırdığı dəftərlər ehtimal ki, Respublika Əlyazmaları fondunda A-534, B-1470 və B-3156 şifrləri ilə saxlanılan əlyazmalarıdır. Müxtəlif ölçülü kağızlara və üç pərakəndə dəftərə yazılmış bu əlyazmaları olduqca dağınıqdır. Təxminən eyni xətlə, lakin müxtəlif dövrlərdə yazıldığı ehtimal olunan bu solğun, pərakəndə yazılarda böyük bir el şairi-əşiqin xəyalatı toplanmışdır. Məncə bunlar Cümənin öz xətti-avtoqraflarıdır. Bir qədər pozğun olsalar da onlar özünə görə savadlı bir adamın, müəyyən təhsil görmüş şəxsin qələmindən çıxmışdır. Bəzi vərəqlərdə (güman ki, sonradan) Molla Cümə əsərlərini toplayıb nəşr etdirən və ya üzərində işləyən birisinin karandaşla “yazıldı” qeydləri vardır. Dəftərlərindən birinin əsas bir qismini XVIII əsrin müqtədir şairi M.P.Vaqif, XIX əsrdən Q.Zakir və başqalarının görünür ki, Cüməyə xoş gələn əsərləri təşkil edir. Bir cüng təsiri bağışlayan bu dəftərə Cümənin də bir neçə şeiri qeyd olunmuşdur. Lakin o biri iki dəftər və pərakəndə

Ə.Axundov və P.Əfəndiyev və başqaları irəli sürmüşlər. Biz də Cümənin doğulduğu tarixi dürüstləşdirən həmin alimlərlə şərikik.

vərəqlərdə yazılmış əsərlərin çoxu Molla Cüməninindir.

Dəftər və dağınıq vərəqlərdə Oruc, Molla Oruc və sadəcə molla imzasilə də bir neçə şeir vardır. Məlumdur ki, Cümə öz nəslindən bəhs edərkən dönə-dönə, bir neçə yerdə özünü Molla Oruc nəslindən “familim Molla Oruc” və sair şəkildə təqdim edir. Bəlkə də bu şeirlər Molla Cümənin babasının şeirləridir. Aşırıq şeiri tərzində yazılmış həmin parçalar Cümənin əsərlərinə nisbətən zəifdir.

Yuxarıda dediyimiz kimi, dəftərlərdə M.P.Vaqifin bir çox şeir və müşairələri qeyd olunmuşdur. Görünür ki, sevdiyi bu şairin əsərlərini Molla Cümə toplayır, xatirindən çıxmasın deyər, əlinə düşəni dəftərinə qeyd etmiş. Molla Cümə, Vaqif şeirlərini sadəcə sevib yazmamış, bəlkə onların yaxın təsiri altında yazıb yaratmışdır. Əgər bir tərəfdən onun da ədəbi bədii qida aldığı mənbə xalq yaradıcılığı, klassik aşırıq şeiri olmuşdursa, digər tərəfdən yazılı ədəbiyyatımızın məhz Molla Pənah Vaqif ədəbi məktəbi Cümənin yaradıcılığı üçün bir örnək, Vaqif əsərləri bir məktəb olmuşdur. Bu təsir özünü Molla Cümənin təsvir obyektində, dilində, bədii ifadə vasitələrində özünü göstərir. Cümənin təsvir etdiyi gözəllər də real həyatı gözəllərdir. Cümə bunları bütün əfsanə, əsatir hurilərindən, pərilərindən, dini məfhum və anlayışlardan üstün tutur.

M.P.Vaqifin məşhur:

Kür qırağının əcəb seyrangahı var,
Yaşılbaş sonası hayıf ki, yoxdur.

Misraları ilə başlayan qoşmasını Molla Cümənin:

Görüm qalsın Qum kəndini virana,
İçində dərd bilən maralı yoxdur.¹

yaxud M.P.Vaqifin:

Gədə, mən qurban olum qaşları kaman bacına.

Misrası ilə başlanan müxəmməsini Molla Cümənin:

Oğlan, mən qurban olum
Gözləri görən bacına.²

Misraları ilə qarşılaşdırsa bu yaxınlıq daha aydın nəzərə
çarpar.

M.P.Vaqifdə olduğu kimi Cümə də gözəli:

İncə belli, şümşad əlli,
Fəsih dilli, şirin sözlü,
Orta boylu, gözəl xoylu,
Ənbər buylu, qəmər üzlü,
Qələm qaşlı, şux baxışlı.
İncə dişli, maral gözlü.³

və s. arzulayır. O da sevdiyinin örtülü, “pünhan” olmasın-
dan yana xiffət çəkir:

---

¹ Aşıqlar, I h., II çap / topl. H.Əlizadə. red. M.Arif. Bakı: Azərnəşr, 1937, s. 243.

² Molla Cümə. Seçilmiş əsərləri. / Tərt. ed. və ön söz müəl. P.Əfəndiyev. Bakı: Yazıçı, 1983, s. 127.

³ Yenə orada, s.112.

Oğrun daldalarda yaşınma üzün
Adətdir, gözəllər mərdanə gəzər.¹

Bu zahiri oxşarlıqlar, nəzirələr, üç-dörd şeirdə olsa da, Cümə yaradıcılığının mahiyyəti xalq şeiri və Vaqif ənənələri ilə bağlıdır. İrəlidə Cümə əsərlərinin bədii xüsusiyyətlərindən bəhs etdikcə bu daha aydın nəzərə çarpacaqdır.

Molla Cümənin yaradıcı insanı, aşığı-şairi necə təsəvvür etməsi çox maraqlıdır. O, aşığı kamallı, düşüncəli, məclislərdə cəfəng danışmayıb, gövhər sözlər saçan əsl bir el atası, müdrik xalq müəllimi kimi təsəvvür edir. Cüməcə aşığın sifətləri belə olmalıdır:

Aşığı olan bir məclisə girəndə
Gəzinər dörd yana qızan nər kimi.
Gövhər sözlərini tamam edəndə
Əqli başdan alar əsl ər kimi.²

Elə buna görədir ki, Cümənin nəsihətlərində (bunlar onun divani və ustadnamələrində əks olunur) xalq fəlsəfəsi, müdrik bir xalqın nəfəsi duyulur:

Ayıb olmaz mərdin heç nərəsində,
Namərd çovuş olsa kənd arasında,
Gədə padşahla donluq davalar.³

“Namərdinən mərddən xəbər söyləyim” misrası ilə başlayan həmin nəsihətnaməsində Molla Cümə başdan-

---

¹ Aşıqlar, II h. / topl. H.Əlizadə. Bakı: Azərnəşr, 1936, s. 165.

² Yenə orada, s. 191.

³ Yenə orada, s. 159.

ayağa öz dövrünün xalq arasında mərdlə-namərd məsələsi ətrafında cərəyan edən fikirlərini ifadə etmişdir. Bu əsərdə o öz həmvətənlərindən mərdlik, yaxşı tinətli olmaq kimi təmiz sifətlər tələb edir.

Molla Cümənin əsas əsərləri lirik qoşmalar, gəraylı, müxəmməs, təcnis və gözəlləmələrdən ibarətdir. Bu rübabi parçalarda o, M.P.Vaqifin məşhur “Nimtənə” müstəzadında və başqa əsərlərində olduğu kimi gözəlin bütün batini və zahiri gözəlliklərini saçlarından tutmuş ayağına, örpəyindən tutmuş yaxa düymələrinə qədər sevərək tərənnüm edir. O hətta gözəlin düymələrini belə unutmur:

Çıxanda seyrana yar yaxasında,
Verirsiz baş-başa üzə düymələr.¹

Həm də Cümə gözəlləmələrində nə qədər də şux, oynaq, nikbin bir ruh hakimdir, onlarda incə bir şuxluq-zarafatlaşma canlılığı vardır. Məsələn “Hərgiz” rədifli gözəlləməsinin hər bir bənzətməsi bir ləffü-nəşr təsiri bağışlayır. Bu gözəlləmədəki canlılıq məhz Cümə şeirlərinə xas olan ayrıca bir xüsusiyyətdir. Cümə bəzən elə yazır ki, elə bil o, şux bir sərpayıdır, hansı bir toyun-mağarınsa alaçığının ortasında durub aralığı qızışdırır:

Əl çalın, bir səs salın,
Bu bəxtəvər gəlsin coşa.
Gəlin yaxın, bircə baxın,
Ağ üzündə qələm qaşa...

---

¹ Aşıqlar, II h. / topl. H.Əlizadə. Bakı: Azərnəşr, 1936, s. 189.

Aç üzün, çıxsın gözün
Bir bəri bax, a müştəri.¹

Misralarının sayını sonsuz dərəcədə artırmaq mümkündür. Bu misralarda, oxucu və dinləyici, təsvir dilinin canlı və reallığındandır ki, müəllifin qələmə aldığı hadisəni sanki görür, ruhu yüksəlir, bu coşqun rəqsin iştirakçısı, təmtəraqlı rəqqasənin məftunu olur. Cümə şeirlərindəki bu canlılıq onun əsərlərinin təsir qüvvəsini artırır, oxucusunu şən və müəssir edir. Beləcə atəşin, canlı, həyati məhəbbətin, həyati qəm və kədərin və s. kimi hisslərin doğurduğu heyvətəməz oynaqlıq Molla Cümənin “Kimdir?”, “Fələk” rədifli gözəlləmələrinə də xasdır. İncə, nəcib bir məhəbbətdən doğan ehtiras, hiss və həyacan coşğunluğu Cümənin bu tipli şeirlərində qələbə çalır və aşıqla birlikdə oxucunu da sərməst edə bilir, onlarda da eyni nəcib hisslərin oyanmasına səbəb olur.

Molla Cümənin rübabi parçalarında bəzən epik təsvir təsiri bağışlayan bəndlərə də rast gəlirik, məsələn “Kağız” rədifli gözəlləmə bu nöqtəyi-nəzərdən maraqlıdır. Burada o, məlum bir hadisəni təsvir edir, bu kiçik parçada surətlər, hətta canlı mükəllimə təsiri bağışlayan misralar aşıq şeirinə xas olan bir dillə verilir. Yarına göndərdiyi məktubda özünü sevgilinin hüzurunda necə aparmalı olduğunu izah etdikdən sonra Cümə sevgilisinə nə yolla dilcavab edəcəyini, nə deyəcəyini belə anladır:

Sorsa canan nə gəzirsən
Xəbər ver namə, gəlmişəm,

---

¹ Aşıqlar, II h. / topl. H.Əlizadə. Bakı: Azərnəşr, 1936, s. 209.

Səxavətim faş olubdur
Küllü aləmə gəlmişəm.
Xəstə dərmana göndərmiş
Neçə kəlamə gəlmişəm...¹

Bu misralarda bir hekayə, təhkiyə əhvali-ruhiyyəsi vardır. Molla Cümənin təbiət təsvirləri də təbiətin özü qədər canlı və cazibədardır...

Gedibdir zimistan, bahar irişdi,
Abi-nisan yağıb dağlar bəzənir.
Bülbülün canına qəhər yetişdi,
Açılır qonçalar, bağlar bəzənir.²

Bir-iki şeiri müstəsna olunarsa Molla Cümə bütün əsərlərdə tarix demir: lakin bununla belə Cümənin bəzi şeirlərini məzmunca, onlardakı bəzi işarələrə əsasən nə zaman şairin gəncliyində və ya qocalığında yaratdıqlarını təyin etmək olur. Məsələn, “qoyaydım” rədifli qoşmasını əgər o, gəncliyində yazmışsa, “aman” rədifli gəraylısını və “qocalıq” rədifli müxəmməsini şübhəsiz ki, qocalığında söyləmişdir:

Ağalar, tutdu qolumdan bixəbərdən qocalıq,
Aldadıb yıxdı evim, giribən dərdən qocalıq,
İşləyib cəsədimə həm yeri-yərdən qocalıq,

---

¹ Respublika Əlyazmaları fondu, şifr B-31-56, vər, 2-a.

² Aşıqlar, II h. / topl. H.Əlizadə. Bakı: Azərnəşr, 1936, s. 184.

Ürəyimdən baş veribdir, əzəl cigərdən qocalıq,
Ətəyim əldən qoymayı, açılmır sərdən qocalıq.¹

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, Molla Cümənin ən üsyankar, ən şikayət dolu şeirlərində belə həyatdan küskünlük, inziva iyi gəlmir. Onun dövr və zamanəsinin haqsızlıqlarına işarəni “gəlin” rədifli ən şən bir duvaq qappasında belə duyuruq:

Ay gəlin, durma, gəlin,
Bu kəndlər tamam yaşlıdır.
Ay gəlin, təmiz gəlin,
Ürəklər hamı paslıdır².

Bu misralar şən əhval-ruhiyyəli, kiminsə toyu münasibətilə təzə gəlinə müraciətlə söylənmiş duvaqqapmanın ümumi ahəngini pozmur, qəm-kədər yaratmır, sanki o bir ata nəsihətilə gəlinə ağır vəziyyətli bu xalqı unutmamasını tapşırır.

Xalq təfəkkürü, xalq müdrikliyinə böyük qiymət verməsi Molla Cümənin atalar sözü və məsəllərindən öz əsərlərində çox və yerində istifadə etməsindən də məlum olur. O, dönə-dönə qoşma, nəsihətnamə, divani və b. növ əsərlərində xalq idrakının ölməz nümunələrindən, əvəzsiz təzahürlərindən istifadə etmişdir. Aydın olmaq üçün bir neçə atalar sözü və məsəllərini Molla Cümənin necə işlətdiyini göstərən nümunələri yanaşı nəzərdən keçirək:

---

¹ Molla Cümə. Seçilmiş əsərləri. / Tərt. ed. və ön söz müəl. P.Əfəndiyev. Bakı: Yazıçı, 1983, s. 193.

² Aşıqlar, II h. / topl. H.Əlizadə. Bakı: Azərnəşr, 1936, s. 202.

Xalq:
Əyri oturaq, düz danışaq
Cümə:
Əyri oturuban, doğru söyləyək.¹
Xalq:
Qaşığı yalamaqla qarın doymaz.
Cümə:
Qarın doymaz yalamaqla qaşığı.
Xalq:
Ustadına kəm baxanın gözlərinə qan damar.
Cümə:
Ustadına kəc baxarsan, bil başında xata var.²
Xalq:
Eşşək axtarır, nalını çıxartmağa.
Cümə:
Anladım, düşsə soyarsan ölü eşşək nalını.³

Molla Cümə yalnız atalar sözü və məsəllərdən deyil, həmçinin sadə xalq dilinin ən canlı ifadələrindən, idiomalarından, danışiq-mükəlimə dilindən bacarıqla öz şeirlərində istifadə etməklə onlara xalq dilinə məxsus zərif bir yumor vermişdir ki, oxucu və dinləyicinin dodaqlarında xəfif bir təbəssüm doğurur. Məsələn, kasıb tarlasındaki çəltiyi dənələyən sərçələrə müraciətlə söylədiyi yumoristik bir qoşmasında ağır həyatdan doğan kədər hissini belə xalq dilinə

---

¹ Aşıqlar, I h., II çap / topl. H.Əlizadə. red. M.Arif. Bakı: Azərnəşr, 1937, s. 250.

² Molla Cümə. Seçilmiş əsərləri. / Tərt. ed. və ön söz müəl. P.Əfəndiyev. Bakı: Yazıçı, 1983, s. 81.

³ Yenə orada, s. 197.

məxsus canlı bir yumorla verir, bununla da həyat eşqinin sönməz, qəlbinin məğlubedilməz olduğunu bildirir, yüz sərçə, min koxa da gəlsə, yenə də Cümənin qalib gələcəyinə inam hissi doğurur. O, canlı danışığ dilindəki bəzi ifadələrə bəzən yalnız bir neçə heca artırıb əskiltməklə şirin, nazəndə misralar yarada bilir:

Bir halım, əhvalım sorsan nə olur?¹

yaxud:

Ah çəkib zığılda, ay Molla Cümə.²

yaxud:

Mən görmüşəm, kafir bəndə görməsin,
Nə yaman dərdimiş zalım ayrılıq.³

və ya:

Dolanım başına, qurbanın olum.⁴

yaxud:

Görürsən ki, od tutuban yanırım,
Durursan qıraqda “yan” deyə-deyə.⁵

və ya:

---

¹ Aşıqlar, II h. / topl. H.Əlizadə. Bakı: Azərnəşr, 1936, s. 160.

² RƏF, B-3156, vər.13.

³ Aşıqlar, II h. / topl. H.Əlizadə. Bakı: Azərnəşr, 1936, s. 185.

⁴ Molla Cümə. Seçilmiş əsərləri. / Tərt. ed. və ön söz müəl. P.Əfəndiyev. Bakı: Yazıçı, 1983, s. 44.

⁵ Aşıqlar, II h. / topl. H.Əlizadə. Bakı: Azərnəşr, 1936, s. 189.

Dolanım başına, buğda rəngli yar.¹

yaxud:

Bir busə aşiqə versən nə olur?²

və ya:

Sağ üzün bənövşə, sol üzün güldü,
Əhmədi almadan aldı yanağın.³

Kimi ifadələr, Cümə şeirində canlı xalq dili məzəsi vermişdir. Molla Cümənin dilində bəzən dəhr, fəsadü fitnə, fitnə, əxtər, libasi-məxmər, nəsrin, əhmər kimi ərəb-fars söz və tərkibləri olsa da bunlar aşıq-şairin dilini qəlizləşdirə bilməmişdir. Hətta bu kəlmə və ifadələr belə onun ümumi təbii ahəngi içərisində itib batmışdır, nəzərə belə çarpmır.

Bu nöqteyi-nəzərdən Molla Cümənin klassik ədəbiyyatından istifadə məsələsi də maraqlıdır. Belə ki, onun əsərlərində klassik ədəbiyyatımızdan gələn Firon, Şüeyb, İsmail, Mənsur, Qənbər, Rüstəm, Ənuşirəvan, Şəddad, Hörmuzd, Xosrov, Fərhad, Sənan, Məryəm, İbrahimxəlil, İsa, Xızır Nəbi, Həvva, Yunis və s. kimi dini əfsanələrdən alınmış rəmzlərlə yanaşı məsələ:

---

¹ Aşıqlar, II h. / topl. H.Əlizadə. Bakı: Azərnəşr, 1936, s. 191.

² Molla Cümə. Seçilmiş əsərləri. / Tərt. ed. və ön söz müəl. P.Əfəndiyev. Bakı: Yazıçı, 1983, s. 50.

Süleyman və Qarun:

Süleyman möhrüsən, Qarunun gənci
Satılsa, qiymətsiz maldı yanağın.¹

Düldül:

Altımda Düldüldür, belimdə qılınc,
Var ismi-əzəmin duası məndə.²

Məcnun:

Məcnun olub yenə düşdüm çöllərə,
Mənim bu dərdimi bil, ağrın alım.³

Adəm:

Ol Adəm atanın nəvəsiyəm mən⁴

Züleyxa, Yusif, Vərqa, Gülşa:

Eşq ucundan Züleyxa gör getdi Yusif-Kənanə,
Fağır Vərqa Gülşa üçün canın verdi qurbana⁵

Yaqub, Yusif, Zülqərneyn, Loğman:

Yaqub, Yusif, Zülqərneyn, həkim Loğman qalmaq.⁶

Klassik ədəbiyyatın bəzi şəkli cəhətlərindən də istifadə

---

¹ Molla Cümə. Seçilmiş əsərləri. / Tərt. ed. və ön söz müəl. P.Əfəndiyev. Bakı: Yazıçı, 1983, s. 51.

² Yenə orada, s. 51.

³ Yenə orada, s. 62.

⁴ Yenə orada, s. 66.

⁵ Yenə orada, s. 81.

⁶ Yenə orada, s. 87.

olunmuşdur. Bunlardan ən çox maraqlı kəsb edəni aşiq şeirimizə xas olmayan, lakin XIX əsrdə bir çox aşiq-şairlərin həvəslə müraciət etdikləri rəddüləcəz ələssədrdir. Məsələn, Cümənin bu şəkildən istifadə yolu ilə yaratdığı “Məryəm” rədifli gözəlləməsinin müxtəlif bəndlərindən aldığımız:

Doyunca tamaşa edim
Ta başdan-ayağa Məryəm¹
Əzəl başdan səni görüb...
Qaşların qələmə bənzər
Gözlərin çırağa, Məryəm,
Qaş-gözlərin süzə-süzə...
Gəlirsən qabağa, Məryəm,
Gəlübəni qabağıma və s.

Misralarında rəddüləcəzdən istifadə olunmasına baxmayaraq dil sadə bir xalq dili, bənzətmələr aşiq şeiri təşbihləri olduğu kimi, şəklin özündə də Cümə özü istədiyi kimi dəyişiklik yaratmış, yəni bir sıra başqa bu növdə yazan aşiq-şairlərimiz kimi məhz son kəlməni o biri misranın ilk kəlməsi etməmiş, əvvəlki misradan istədiyi, məqsədinə uyğun, şeirinin məzmununu pozmayacaq kəlməni seçmiş və bu kəlməni də o biri misranın demək olar ki, mütləq əvvəlində deyil, məhz müvafiq yerində işlətməmişdir. Eyni üsulun köməyi ilə yaratdığı “Minib səməndinə olubsan səvar” misrası ilə başlanan və 11 hecalı qoşma şəkilli lirik əsərində hər bəndin sonuna müstəzad şəkilli bir qafiyəli, yarımçıq misra əlavə etməkdən başqa, bu yarım misraları növbəti

---

¹ RƏF, B-3156, s. 6 b-7.

bəndin başlanğıcı etmişdir. Bütün bunlar isə onu forma oyunbazlığına aparıb çıxarmamış, əksinə fikri, ahəngi pozmadan şeirə daha incə bir ahəngdarlıq verməyə nail olmuşdur:

Bu küstax sözümə asginən qulaq,
Dodağı qaymaq.
Dodağın qaymaqdır, dişlərin mərmər...¹

Aşıqların “qoşa qafiyə” adlandırdıqları bu parça bütünlükdə səmimi, sədaqətli, məhəbbət dolu sevgili haqqındakı incə xalq ifadələrilə düzölmüş bənzətmələrdən ibarətdir. Beləliklə Cümə bir sıra aşıq-şairlərimizdə olduğu kimi klassik ədəbiyyatdan aldığı formaya bir yenilik gətirməyə çalışmış, onu doqma kimi qəbul etməmiş, ona yaradıcı münasibət bəsləmişdir.

Molla Cümənin yaradıcılığında klassik ədəbiyyatla əlaqədar olaraq nəzəri cəlb edən məsələlərdən biri də müəmma məsələsidir. Molla Cümə öz oxucu və dinləyicisini düşünməyə məcbur edən yaradıcılardandır. Buna görə də o, ərəb əlifbası hərflərindən istifadə ilə bir neçə qız-gəlin və ya istəkli dostunun adını müəmma şəklində söyləmişdir. Məsələn:

İsmi söylərəm fey /ف/² /tay/ ط / miminən /ع/³

---

¹ Aşıqlar, I h., II çap / topl. H.Əlizadə. red. M.Arif. Bakı: Azərnəşr, 1937, s. 167.

² Nəşrdə tay /ت/ getmişdir ki, mənəcə doğrusu tay / ط / olmalıdır.

³ Aşıqlar, II h. / topl. H.Əlizadə. Bakı: Azərnəşr, 1936, s. 163.

Aydındır ki, aşıq Fatma / فطما / demək istəmişdir.

İsmi söylərəm Qaf / ق / Zeyinən / ز /¹

Yeyinən / ی / , / teyinən / ت / , Bir də reyinən / ر /²

Misralarında da Cümə, Qızıyetər / قزیتەر / demək istəyir.

Unutmaram ismin eylərəm əzbər.

İki mim / م / , rey ilə / ر / , bey / ب / üstə dilbər.³

Əgər buradakı bey / ب / mənəcə, oxunuşda xəta getmişdisə və o yey / ی / isə onda Cümə başqa bir gözəlləməsində adını açıq dediyi Məryəmi / مريم / nəzərdə tutmuşdur.

Bu baxımdan Cümənin bir gəraylısı xüsusilə maraqlıdır:

Yar istər mənim daşımı
əlifə, əlifə
Kəsib başımı düşməni
əlifə, əlifə
Badəm döndü ağulara,
Dostum döndü yağulara,
Könlüm qara qayğulara
əlifə, əlifə.
Oxuduğum qara heca,

---

¹ Nəşrdə bey / ب / getmişdir, mənəcə doğrusu yeydir / ی /.

² Aşıqlar, II h. / topl. H.Əlizadə. Bakı: Azərnəşr, 1936, s. 163.

³ Aşıqlar, I h., II çap / topl. H.Əlizadə. red. M.Arif. Bakı: Azərnəşr, 1937, s. 249.

Çox danışmaq gəlməz vecə,
Cümə sənə bircə gecə
əlifə, əlifə.¹

Göründüyü kimi şair bu müəmmada “ata”, “sata”, “bata” və “yata” sözlərini gizlətməmişdir.

Molla Cümənin bütün müəmmaları beləcə sadə yolla açılır. Onun daha çətin açılan, daha çox düşüncə tələb edən, əbcəd hesab ilə əlaqədar müəmmaları da vardır. Məs:

Əbcəd hesab ilə adın onbeşdir.² və s.

Cümənin bənzətmələri onun xalq ifadələrindən istifadəsində toxunduğumuz kimi olduqca təbii və həyatidir. Onun elə gözəlləmələri var ki, bir çox aşıqlarımızda olduğu kimi bunlar bütövcə bənzətmələrdən ibarətdir:

Hələ baxın bu gözəlin
Üzü kağızı, ya qarmı?
Dili bal, dodağı qaymaq
Yanağı qonçamı, narmı.³

Baxanda gözüm qamaşır
Aya, günə barabarmı?⁴

---

¹ Molla Cümə. Seçilmiş əsərləri. / Tərt. ed. və ön söz müəl. P.Əfəndiyev. Bakı: Yazıçı, 1983, s. 24.

² Aşıqlar, II h. / topl. H.Əlizadə. Bakı: Azərnəşr, 1936, s. 165.

³ Yenə orada, s. 165.

⁴ Yenə orada, s. 191.

Əlbəttə, yox, suallar əbəs deyil, Cüməcə onun sevdiyi bütün bu saydıqlarından da üstündür. Bənzətmələr ümumiyyətlə bütün aşıq-şairlərimizin sevə-sevə və ən çox müraciət etdikləri bədii ifadə vasitələrindəndir. Cümədə isə bunların ən gözəl növlərinə, ən gözlənilməzlərinə təsadüf etmək olur. Həm də bunlar məhz çox sadə, həyatın özü kimi təbii və səmimi olduqları üçün gözəldirlər. Məsələn, “içində” rədifli qoşmasında Cümə üç bəndin üç son misrasında üç gözəl bənzətmə yaratmışdır:

Onun sevdiyi:

1. Açılmış bənövşə yarpız içində.
2. Deyəsən şam yanır gündüz içində
3. Ay kimi görünür ulduz içində.¹

Cümə ən sadə bənzətmələr işlətməkdə xüsusi məharət göstərir:

Ceyranın quzusu ürkübdü məndən.²

Cümənin bənzətmələri yay, qələm, büllur, mey, qonça, qəmər, inci, maral, şirin, bal, çinar, gümüş, bənövşə, gül, nar, şəkər, şərbət, mərmər və s. kimi sadə xalqa anlaşıqlı sözlərdir.

Qəddin çinar, sinən şüşə,
Dişlərin oxşar gümüşə,
Buxaqların gül-bənövşə
Yanaqların narmı sənin?³

---

¹ Aşıqlar, II h. / topl. H.Əlizadə. Bakı: Azərnəşr, 1936, s. 161.

² Yenə orada, s. 162.

³ Yenə orada, s. 221.

Cümə bənzətmələrindəki bu sadəlik, təbiilik, özünü onun təzadlarında da göstərir. Onun təzadları “gözəl” ətrafında hər gün gördüyü əşya və s. üzərində qurulmuşdur. Bir neçə misal əlaq:

Heç oxşarmı günə lampa işığı.¹

Günəş işığı ilə müqayisə olunmayacaq dərəcədə zərif olan lampa işığı ilə Cümə qüvvətli təzad yaratmışdır:

Heyif oldu yarın şirin söhbəti
Zəhərə, zəqquma, ağıya döndü.²

təzadında şirinliklə acılıq,

Dostlarla danışdım-düşmən də qandı.³

misrasında dostla düşmən

Bir əlində sudur, bir əlində od
Gah verib içirlər, gah yaxar gedər.⁴

beytində Molla Cümə iki şəkildə təzad yaratmışdır. Əgər bir tərəfdən o odla su arasında təzad vermişsə, digər tərəfdən məşuqunun gah gəlişilə sərirlədici gedişilə yanqılı, yandırıcı əhvali-ruhiyyə oyatması təzadını məharətlə yaratmışdır. Bundan başqa Cümə azla-çox, acla-tox, varla-yox, durmaqla-

---

¹ Aşıqlar, I h., II çap / topl. H.Əlizadə. red. M.Arif. Bakı: Azərnəşr, 1937, s. 250.

² Yenə orada, s. 244.

³ Aşıqlar, II h. / topl. H.Əlizadə. Bakı: Azərnəşr, 1936, s. 185.

⁴ Yenə orada, s. 186.

getmək, səfa ilə səfasızlıq, şəfa ilə şəfasızlıq, vəfa ilə vəfasızlıq, gümüşlə-qara pul, aşkarla-pünhan, zərrin yəhərlə-əskik çul kəlmələrindən də təzadlı qafiyələr yaratmış, şeirinin gözəlliyini artırmağa nail olmuşdur.

Həm klassik, həm də aşıq şeirimizin maraqlı və zəngin bədii ifadə vasitələrindən biri olan mübaliğələr Cümə şeirlərini də bəzəyidir. Cümə öz qoşma, gəraylı, təcnis və xüsusilə hərbə-zorbalarında, mübaliğələrdən geniş istifadə etmişdir. Onun mübaliğələri qüvvətli və inandırıcıdır. Əgər Cümə öz sevgilisinə

Yeddi il ruzü şəb tərif eyləsəm,
Yenə də az olar bal dodağında.¹

deyirsə, oxucu və dinləyici onun sevdiyinin doğrudan da gözəl, şirin dil olduğuna inanır, çünki Cümə öz saf və böyük məhəbbətinə oxucunu inandıra, məşuğunun bu tərif və məhəbbətə layiq olduğuna inandıra bilir.

O, “həsətli gözlərin giryan” edə bilər çünki onun göz yaşının “çəşməsi çaya bağlıdır”.²

Məhəbbət onun “könlünün evinə zəlzələ düşdü”³rmüşdür. Onun “eşqin kürəsində bağıri bişmiş”⁴ dir. O “xalq içinə

---

¹ Aşıqlar, II h. / topl. H.Əlizadə. Bakı: Azərnəşr, 1936, s. 177.

² Yenə orada, s. 176.

Həsətli gözləri giryan eylərəm,
Yaşımın çəşməsi çaya bağlıdır.

³ Yenə orada, s. 196.

⁴ Molla Cümə. Seçilmiş əsərləri. / Tərt. ed. və ön söz müəl. P.Əfəndiyev. Bakı: Yazıçı, 1983, s. 46.

Nuh tufanı sala” bilər¹, çünki “Çillə kimi qar salan”dır,², “Qaf dağına darağına götürə”³ biləndir.

Cümənin elə hər bə-zorbaları vardır ki, bunlar bütünlüklə mübaligələrdən qurulmuşdur. Məsələn, əgər savadlı bilici olduğuna görə xalq arasında molla adlandırılan Cümə, üzünü ruhanilərə, islam mübəlliglərinə tutub:

Hər kim istər isə qəvvasım olsun
Bəhri-mühitlərin dəryası məndə,
Firon tək döş atan meydana gəlsin
Şüeybü Musanın əsası məndə.⁴

Deyirsə, heç kim bunu bir növ, necə deyərlər gop kimi başa düşmür, əslində doğrudan da xalqı soyan, kəmsavad və riyakar ruhanilərin qarşısında xalq müdrikiyi ilə silahlanan el atası sayılan aşıq Cümənin doğrudan da, kəlamının Musa əsası, biliyinin dərya, hökmünün Firon kimi kəsərli olduğuna şübhə etmir, bunu heç ağına da gətirmir, o məhz xalq içindən çıxan bir adamın hamının zəhləsi gedən bir düşməni cəsarətlə ifşa etdiyi üçün qəlbən sevinirdi. Aşıqlarla mollaların qədimdən düşmən olduqları məlumdur. İlin az qala on bir ayını matəmlərlə keçirən xalq, yalnız əli sazlı aşığı görəndə dodaqları təbəssümlə aralanır, zəhmətkeş həyatını yalnız aşığın nəğmələri, dastan və nağılları ilə azacıq şənlədə bilirdi. Xalq mollaya adətən bir qara xəbər bayquşu kimi

---

¹ Molla Cümə. Seçilmiş əsərləri. / Tərt. ed. və ön söz müə. P.Əfəndiyev. Bakı: Yazıçı, 1983, s. 33.

² Yenə orada, s. 57.

³ Yenə orada, s. 68.

⁴ Aşıqlar, II h. / topl. H.Əlizadə. Bakı: Azərnəşr, 1936, s. 194.

baxırdı. Elə buna görə də Molla Cümənin bu xalq düşmənlərini amansızlıqla ifşa etməsi təəccüblü deyildir. O hələ sünnü şiə təəssübü belə “çəkmədən” həm şiə mollasını, həm də sünnü əfəndisini eyni dərəcədə cəsarət və nifrətlə qamçılıyırdı.

Məsələn, “Əfəndim” rədifli qoşmasında o, əgər:

İki sizə, bir qəribə paylamaq
Şəninizə yaraşarmı, əfəndim?¹

deyə fəqir-füqəranın payına iki qat ortağ çıxan əfəndini tənqid atəşinə tutursa, “Molla” rədifli

Mənə böhtan demə, dili qurumuş,
Vergilən ağzına qadağa, molla.²

Misraları ilə başlayan kəskin-ifşaçı qoşmasında mollaların ucuz alıb baha satmalarını, yalandan and içib, mallarına haram qatmalarını kəskinliklə açıb göstərir və bu nəticəyə gəlir:

Yediyin haramdır, halal yeməzsən,
Gəl çəkmə xalçanı qırağa, molla.³

Xalq fəlakətində birinci növbədə müqəssir saydığı mollaların yaxalarını kənara çəkə bilməyəcəklərini açıq söyləyir.

---

¹ Aşıqlar, I h., II çap / topl. H.Əlizadə. red. M.Arif. Bakı: Azərnəşr, 1937, s. 257.

² Yenə orada, s. 198.

³ Yenə orada, s. 198.

Molla Cümənin “Hacılar”¹ rədifli müsəbbə-həcvi bu baxımdan xüsusilə diqqəti cəlb edir. Məlumdur ki, o dövrdə islamiyyətin ən ali ziyarətgahlarını ziyarət edib gəlmiş şəxslər-hacılar el içində son dərəcə mömin, pak, təmiz adam hesab edilir, hər yerdə sayılır, hörmət edilirdi. Molla Cümə isə ifşa edir, qorxub-çəkinmədən onların əsl simasını zəhmətkeş kütlələrə göstərib bildirir ki, onlarda “namus, qeyrət yoxdur”, “yedikləri rüşvət, içdikləri şərab olur”, “haramı halal bilib yağ-bal kimi yeyir”, “ağız-burun əzir, din-məzhəbə söyür”, “ev yıxır”, “yalan söyləyir”, “əllərindən vilayət batır” və s.

Nəzərə alınsın ki, bütün bunlar XIX əsrdə, bütün mütərəqqi fikirlərin xüsusilə təqib olunduğu, ruhaniliyin sanki yeni bir qüvvət kəsb etdiyi illərdə deyilirdi. Bu zaman Cümənin xalqı oyatmaq işindəki əməyi və fəaliyyəti aydın olar.

Cümənin təkrirləri də çox qüvvətli, bəlkə də aşıq ədəbiyyatımızda, misli yalnız ustad aşıqlarımızda təsadüf olunan ədəbi bədii təkrirlərdir. Cümə çox vaxt bir sözü alıb, bütün bir gözəlləməni həmin söz əsasında qurur. Nəsihətamiz parçasından bir bəndi nəzərdən keçirək:

Çoxlarına tər bənövşə iylədir,
Çoxlarını gecə-gündüz göynədir,
Çoxlarını dırnaq üstə oynadır,
Çoxlarına tanbur çalan dünyadır.²

---

¹ Molla Cümə. Seçilmiş əsərləri. / Tərt. ed. və ön söz müəl. P.Əfəndiyev. Bakı: Yazıçı, 1983, s. 208-212.

² RƏF, A-534 v, 9c

Ağalar-qullar, haqsız bölgülər dünyasına nifrət hissilə yaradılmış bu bənddəki “çoxları” kəlməsi dörd dəfə təkrar olunmuşdur. Bu azdır, Cümədə elə bəndlər var ki, bunlarda eyni bir söz daha çox işlənir. Məsələn, bədi cəhətdən olduqca qüvvətli, yandırıcı bir eşq hissilə yazılmış “Of fələk” rədifli müəşşərində Cümə, təkcə bir bənddə 14 yerdə fələk kəlməsini işlətmişdir. Halbuki, bu təkrar heç də oxucunu yormur, əksinə, bu məna və kəlmə təkriri oxucuda Cümənin dərdinin böyüklüyünə bir inam hissi oyadır. Fikrimizi daha aydın bildirmək üçün Cümənin “Görüm” rədifli duvaqqapmasını bu nöqtəyi-nəzərdən bütünlükdə təhlil edək. Beş bənddən, 50 misradan ibarət olan bu müəşşərində Cümə 49 yerdə gəlin sözünü işlətmiş, nə məzmunu xələl gətirmiş, nə də ahəngə ziyan vermişdir. Məsələn:

Ay gəlin, aman, gəlin,
Bircə incə belin görüm.
Ay gəlin, yaxşı gəlin,
Bircə ənbər telin görüm.
Ay gəlin, gözəl gəlin,
Bircə danış dilin görüm.¹

Burada Cümə təkcə “gəlin” kəlməsini deyil, bu bənddə “bircə” kəlməsini də təkrarlamışdır. Həm də bu iki kəlmə ilə şeirə nə qədər incə bir nəvaziş, həzin bir yalvarış ahəngi verilmiş, eyni zamanda şeirdə oynaqlıq əldə edilmişdir. Oxucu duyur ki, aşiq aşkarca “yanır”, eşqin atəşindən yanır.

---

¹ Aşıqlar, II h. / topl. H.Əlizadə. Bakı: Azərnəşr, 1936, s. 200-201.

Cümə həm də daxili qafiyələr yaratmaq ustasıdır. Məsələn, onun yüksək bir məharətlə yaradılmış, şux ahəngli, çoşğun bir rəqs musiqisi kimi səslənən “oyunayır” rədifli gözəlləməsi bütünlüklə daxili qafiyələrin köməyilə düzülmüşdür:

Mərdana, bu meydana
Açıb gəlir qollarını.
Ha belə, sığmaz dilə
Vəsf eləsəm dallarını.
Qaz ayaq, durna sayaq
Xoş oynadır əllərini.
Yan çəkə, səkə-səkə
Vurub gedir bellərini...¹

Molla Cümə aşıq şeirinin müxəmməs növündə böyük məharət qazandığı kimi, hətta Aşıq Ələsgər təcnislərilə belə eyni sırada dura bilən, bəzən hətta ondan da üstün cinas qafiyələri olan təcnislər yarada bilməmişdir. Onun cinas qafiyələri təbii və kamildir. Cümə ara-sıra heç bir zor işlətmədən cinaslar qurmuş, kəlmələrin zahiri oxşarlığından, onların müxtəlif mənə verən eyni yazılışlı şəklindən bacarıqla istifadə etmiş, şeirinə ahəngdarlıq vermişdir.

Məsələn o, təcnislərindən birində “təndir” sözündən üç müxtəlif mənada 1-cidə bədən, 2-cidə təndir (çörək bişirilən məlum mənalı yer), 3-cüdə bərabər, tən mənalı cinaslar düzəltmiş; başqa bir yerdə “yaralar” sözlərindən yaralar (yar xəbər alar), yaralamaq və yara mənalarında cinas

---

¹ Aşıqlar, II h. / topl. H.Əlizadə. Bakı: Azərənəşr, 1936, s. 209.

qafiyələr yarada bildiyi kimi, “məni” rədifli təcnisində də aşağıda göstərilən bənddəki kimi həm zahiri, həm də batini vəhdət əldə edərək, şeirin məna və şəkli gözəlliyinə nail olmuşdur:

Bilməm necə keçirərəm bu yazı,
Baxtım kimi pərişandır ba yazı.¹

Kimi qüvvətli cinas-qafiyəsi olan misralar söyləmişdir. Burada o fəsl və yazmaq sözlərindən bacarıqla istifadə etmişdir. Cümənin belə cinasları birər ədəbi kəşf olduğu kimi, onun eyni hərflə başlayıb, eyni hərflə bitən misralardan yaradılmış qoşmaları da ədəbi müvəffəqiyyət sayıla bilər. Bu kimi qoşmalarını Cümə mim / م /üstə, kaf/ ك /üstə, yey/ ي /üstə, qaf / ق / üstə və s. adlandırır.

Onun z, m, k, x və başqa hərflər üzərində qurulan qoşmaları çox maraqlıdır. Məsələn, k-g üzərində qurulmuş qoşmalarından birində Cümə yazır:

Gəşt etdik çölləri divanə düşdük,
Kələyə, qovqaya, divana düşdük,
Göstərdin camalın divana düşdük
Kərəm et Cüməyə, ya dili göyçək.²

Göründüyü kimi Molla Cümə burada yalnız eyni “k-g” hərfləri ilə başlayıb bitən misralar yaratmaqla kifayətlənməmişdir, şeir həm də qüvvətli cinas-qafiyələri olan təcnisdir.

---

¹ Aşıqlar, I h., II çap / topl. H.Əlizadə. red. M.Arif. Bakı: Azərənəşr, 1937, s. 253.

² Aşıqlar, II h. / topl. H.Əlizadə. Bakı: Azərənəşr, 1936, s. 169.

Aldığımız bənddə Cümə “divana” sözünü cünun, Məcnun mühakimə və qəzəbə keçmək mənalarda işlətmişdir. Həmin təcnisdə daha başqa qüvvətli cinas qafiyələr də vardır. Buradaca Cümənin qafiyə və təcnisin dəyişməsi əsərini, həmin əsərdə xüsusən məharətlə yaradılmış parçalarında şair-aşığın ürfana, sənətə, insaniyyətə qiymət verdiyini də qeyd etmək lazımdır.

Molla Cümənin dilində ara-sıra qəliz ərəb-fars kəlmələrilə yanaşı moda, xozeyin, doktor kimi-rus dilindən keçmə kəlmələr də olmasına baxmayaraq, onun dili olduqca sadə bir el şairinin dilidir. O dönə-dönə atalar sözləri, idiomatik ifadələr və s. işlətməklə şeirlərini xalq ruhuna daha yaxın edə bilmiş, xalqına sevdirmiş, elə saydığımız sənətkarlıq xüsusiyyətləri, ustadlığı, zəngin ifşaçı məzmunu əsərlərindəki vətənpərvərlik, beynəlmiləçilik, humanizm, yalançı ruhanilər ifşa, zəhmətkeş kütlələri müdafiə, halal əməyə, yüksək əxlaqi keyfiyyətlərə dəvət və s. kimi ictimai motivlərlə və sadə dili ilə də özünə müasir olan və özündən sonra gələn bir sıra aşuqların yaradıcılığına müsbət təsir göstərmişdir.

AŞIQ ZÜLEYXA KATRUXLU (1876 -?)

Aşiq Züleyxa 1876-cı ildə Dağıstanın Rutul rayonunun Katrux kəndində anadan olmuşdur. Ərəb əlifbasını və Quranı öyrənmişdir. Gənc yaşlarından şeirə, aşığılığa meyli olub. 1902-ci ildə kəndlisi Aşiq Hacı ilə ailə həyatı qurmuş və ərri ilə birgə aşığılıq etmişdir. Bu nikahdan Aşiq Soltan (1925-1999) dünyaya gəlmişdir.

Aşiq Züleyxa ilə Aşiq Hacı birgə "Hacı və Züleyxa" dastanını yaratmışlar.

Aşiq Züleyxa Aşiq Sənəmlə birgə 1928-ci ildə keçirilən Aşıqlar Qurulatyında iştirak etmişdir.

ANA

Hamı ürəklərdə bəslənir bu ad,
Ən istəkli arzu anadır, ana.
Əbədi qəlblərdə səslənir bu ad,
Ən istəkli arzu anadır, ana.

Beşiyin başında laylay çalmısan,
Hər gecə sübhədək ayıq qalmısan.
Ona görə axır, sən ucalmısan,
Ən istəkli arzu anadır, ana.

Aşiq Züleyxada saz, söhbət oldu,
Bütün arzuların həqiqət oldu,
Həyatın firavan bir cənnət oldu,
Ən istəkli arzu anadır, ana.

AŞIQ HACI İLƏ DEYİŞMƏ

Aşiq Züleyxa:

Dodeyib gəlmişəm indi meydana,
Ver cavabını, ay Aşiq Hacı
Rast gəlmisən Zərnigar tək insana,
Ver cavabını, ay Aşiq Hacı.

Aşiq Hacı:

Dodeyib gəlmişəm indi meydana,
Al cavabını, Aşiq Züleyxa.
Rast gəlmisən Valeh tək insana,
Al cavabını, Aşiq Züleyxa.

Aşiq Züleyxa:

İkimiz meydanda deyişək qoşa,
Dözməzsən mənimlə cəngə, savaşa.
Döndərrəm indi səni lavaşa,
Ver cavabını, ay Aşiq Hacı.

Aşiq Hacı:

İkimiz meydanda sevişək qoşa,
Sevişək, eşqlə vuraq biz başa,
Toy xəbəri verək qohum-qardaşa,
Al cavabını, Aşiq Züleyxa.

AŞIQ HACI İLƏ DEYİŞMƏ

Aşiq Hacı:

Sallana-sallana gəlir,
Katruxlu qızı Züleyxa.
Samur çayı işıq salır,
Katruxlu qızı Züleyxa.

Aşiq Züleyxa:

Səndə gördüm etibarını,
Aşiq Hacı, Aşiq Hacı.
Sənsən könül vəfadarı,
Aşiq Hacı, Aşiq Hacı.

Aşiq Hacı:

Qoynunda bir cüt narı,
İtirdim ağlını, səri.
Sənə yoxdur heç xəbəri,
Katruxlu qızı Züleyxa.

Aşiq Züleyxa:

Qoynumdakı nar sənindi,
Bu bal dodaqlar sənindi,
Canımda nə var sənindi,
Aşiq Hacı, Aşiq Hacı.

Səndə gördüm etibarını,
Aşiq Hacı, Aşiq Hacı.
Sənsən könül vəfadarı,
Aşiq Hacı, Aşiq Hacı.

Aşıq Hacı:

Çatdın on altı yaşına,
Haqq sürmə çəkib qaşına.
Gəlmisən mənim xoşuma,
Katruxlu qızı Züleyxa.

Aşıq Züleyxa:

On alt yaşu yaş məndədir,
İnci sədəf diş məndədir.
Cavanlara huş məndədir,
Aşıq Hacı, Aşıq Hacı.

Aşıq Hacı:

Düşmənləri yandıraram,
Elçiləri göndərərəm.
Hər əhvalı bildirərəm,
Katruxlu qızı Züleyxa.

Aşıq Züleyxa:

Xanı, bəyi yandır oğlan,
Elləri xoş dindir oğlan,
Elçiləri göndər oğlan,
Aşıq Hacı, Aşıq Hacı.

NABIRLI BADAM (1880/82-1962/64)

El arasında Nabırlı Badam adı ilə tanınmış Badam Müslüm qızı təxminən 1880/82-ci illərində Şamaxı qəzasının Nabır kəndində anadan olmuşdur. Kiçik yaşlarından “sözündən söz qoşmağa” həvəs göstərmiş, “nə görmüşsə, ona bir qulp qoymuşdur”. İlk dəfə 24-25 yaşlarında həmkəndlisi Ələsgərlə, ikinci dəfə Şorsulu kəndindən Əhməd adlı bir nəfərlə evlənib oraya köçmüş və 1962/64-cü illərdə Şamaxı rayonunun Şorsulu kəndində vəfat etmişdir. Hazırcavab, məzəli hadisələrə bədahətən söz qoşan, xoşxasiyyət, gülərlü və mehriban bir qadın olmuşdur. Uca boylu, buğdayı rəngli qadın hər kişi kimi təsərrüfatda işləmiş, yaxşı əl qabiliyyətinə malik olmuş, həmkəndlisi qadınlar kimi palaz-xalça da toxumuşdur.

Əri Ələsgərin sarı şalvar geyib, qonşu kəndlərdə iş axtarması və ya başqa əməlləri ailədə, dost arasında şirin gülüş doğuran və bədahətdən deyilmiş miniatürlərin yaranmasına səbəb olmuşdur:

Ay sarışalvar Ələsgər,
Evində talvar, Ələsgər.
Xilmilidə iş olmasa,
Badama yalvar, Ələsgər!

yaxud:

Paho! Durdu, Ələsgər,
Hortda vurdu Ələsgər.
Şorba gec bişib deyən
Başı qırdı Ələsgər.

Nabırlı Aşıq Canəli, Aşıq Hümbət, Əngəxaranlı Aşıq İbrahim, qubalı Aşıq İsgəndər, Aşıq Məmməd və başqaları ilə qarşılaşdığını, bir sıra hallarda üstünlük qazandığını el arasında söyləyirlər. Təəssüf ki, şeirlərinin çoxu ağızlardan toplanmamışdır.

QOŞMALAR

1

Üzdüm qəvvas kimi söz dəryasında
İqbalım arzumla heç tən olmadı.
Min-min könül tikdim abad eylədim
Könül sarayımı tikən olmadı.

Mənə qismət oldu elə bir dövran,
Nə insaf yox, nə ədalət, nə divan,
Haqqı gördüm getdi nahaqqa qurban
Durub hesabını çəkən olmadı.

Pulu namus bildi azğın ağalar,
Peysəri piylilər, qarnı yoğunlar,
Din-imandan gop eyləyən mollalar
Özlərində iman nədən olmadı?

Yordu eli çovuşların cır səsi,
Beşaçlandı kəndxudanın silləsi.
Necə yandı kasıb-kusub dədəsi,
Ərşə çıxdı, ayırd edən olmadı.

Qərib sayılısam da doğma elimlə,
Aydındı aləmin sirri gözümdə,

El dərdini gizli çəkdim sinəmdə
Badam, heyif, aşkar bilən olmadı.

2

Xəstə idim, apardılar Bayıla,
Sevindim ki, xəstəlikdən ayılam.
Hər nə dava versən ona qayılam,
Aman həkim, səndən imdad istərəm.

Çağırdılar həkim gəldi yanıma,
Çatan kimi əl atdılar qanıma.
Lərzə düşdü bu üzülmüş canıma,
Aman həkim, səndən imdad istərəm.

Doktor Bədir baxdı mənim vəzimə,
Bircə dəyqə gözün dikdi gözümə,
Yumşaq döşə qoyma xəstə əzilə,
Aman həkim, səndən imdad istərəm.

Aman həkim, allam sənın qadanı,
Evdə qoydum mən ikicə nadanı,
Gəl incitmə bu gün xəstə Badamı,
Aman həkim, səndən imdad istərəm.

3

Çağırram qohumu, bacı, qardaşı,
Bugünkü günümdə yanımda gərək.

Gətirmədim gəlin, qurmadım pərdə,
Qardaşım əlindən düşmüşəm dərdə,
Azarım vərəmdi, yırtılıb pərdə
Bugünkü günümdə yanımda gərək.

Geyməmişəm ipək, geymişəm kətan,
Geyinə libasın o yazıq atam,
Hanı bir qardaşım əlimdən tutan,
Bugünkü günümdə yanımda gərək.

Badamam dərdimə tapılmaz çara,
Gözümdə yox zərbağ, qanovuz, xara,
Allahı çağırıb yalvarram yara,
Bugünkü günümdə yanımda gərək.

Xəstə yatağında anaynan bacı,
Bu günkü günümdə yanımda gərək.

DEYİŞMƏLƏR

AŞIQ BİLALA DEYİŞMƏ

Aşiq Bilal:

Biləydim sevdiyin, nişanlın kimdi,
Yaraşırımı sən tək canana, Badam?
Zamanın qəhrindən, bəd adətlərdən
Yoxsa satılmısan yamana, Badam?

Badam:

Çalış xoş söz söylə, könül şad eylə,
Eyham söz nə lazım qanana, Bilal?
Bu gün həcv də desən qəbuldu, elə,
Çün bizdə hörmət var mehmana, Bilal!

Aşiq Bilal:

Sənin sorağını aldım elindən,
Şikayətin çoxdu dövrün əlindən,

Qanun bilər əhli-halı dərindən
Mən olmuşam elçin yanan, a Badam!

Badam:

Gəl göynətmə yaralarım birbəbir,
Kotan nə bilir ki, qayış nə çəkir?
Xan, bəy, kovxa, molla hərə bir əmir,
Qara gəlsin belə zaman, a Bilal!

Aşiq Bilal:

Bilalın qəlbini sən etdin şan-şan,
Aylar bu ellər, qalxar yuxudan
Şad gün gələr, qəmli günün dalıncan
Bu sözlərim həxdı, inan, a Badam!

Badam:

Bizləri heç yerdə saymırlar adam,
Kasıbca bir qızam özü Naburdan,
Elçin ağsaqqalsan, elə atasan
Yetir dərdlərnmi hər yan, a Bilal.

AŞIQ NİZAMLA DEYİŞMƏ

Aşiq Nizam:

A sözlü qız, aç de halın, danış bir,
Mən səni sultana, xana vermərəm.
Səni şux yaratmış qüdrəti-qadir,
Can içində heç bir cana vermərəm.

Badam:

Sona göldə gəzər, bülbül gül bağı,
Çəmənini yüz cahana vermərəm.
Daz düzlərdi saxsağanın oylağı,
Saxsağana göldən sona vermərəm.

Aşıq Nizam:

Qəribədi, zənən nədi, söz nədi?!
Sən bilməzsən xara nədi, bez nədi.
Kəlamların çox dayazdı, üzdədi,
Qorxma, sirrin qeyri yana vermərəm.

Badam:

Həqiqi aşıqlar həcvə can atmaz,
Könül yıxmaz, bihudə qan qaraltmaz.
Zənən özün sən kişiyyə tay tutmaz,
Mən saf sözü boş lisana vermərəm.

Aşıq Nizam:

Nizam deyər: nə xoflusan, nə ürkək,
Beşgünlük dünyada kef-damaq gərək,
Mən dönürəm səndən, dönməyir ürək,
Fürsət düşüb heç hədyana vermərəm.

Badam:

Badam deyər: zənən, kişi mərd ola,
Papaq deyil başdan-başa qoyula.
Mərd odu ki, Nəsimi tək soyula.
Get, könlümü hər nadana vermərəm.

AŞIQ SAVAD ŞƏFİ QIZI (1885-1950)

1885-ci ildə Göyçə mahalının Daşkənd kəndində Molla Şəfinin ailəsində anadan olmuş, atasından ruhani təhsil almışdır. Tanıyıb sevmədiyi, Seryaqub kənd sakini Temir adlı birisinə ərə verilmişdir. 1950-ci ildə Gədəbəy rayonunun Söyüdlü kəndində vəfat etmişdir.

Temirdən saz havaları çalmaq öyrənmiş, aşılıq etmiş, toylarda, el şənliklərində özünün, xüsusən, ustad aşıqların dillər əzbəri sözlərini oxumuş, çalıb-çağırılmışdır.

QOŞMA

Canı kabab, qanı şərab eylədin,
Candan kabab, qandan şərab olarmı?
Yarımdan ayrılan, candan ayrılar,
Eşq əhlinin könlündə tab olarmı?

Məni xab içində bilmə, ey nadan!
Diləmdə həsrətdi hər sökülən dan,
Mən ki dərd əhliyəm əzəl binadan,
Dərd əhlinin gözündə xab olarmı?

Bir ov itirmişəm, çətin ki, tapam,
Versin sorağını bu el, bu obam.
Savadam, zarıncı, qəmxar, bitabam,
Qəm-hicran çəkməyən bitab olarmı?

GƏRAYLILAR

Dərd ağırdı tək çəkilməz,
Bacım, məni yoldaş götür,
Ağır yola, ağır günə,
Dözmək üçün sirdaş götür.

Pöhrələndi qəmdə qəmin,
Şaxələndi bəd sitəmin.
Quruyubsa gözdə nəmin,
Gözlərimdən gəl yaş götür.

Savadam, günlər sayıram,
Qəm yükünü daşıyıram.
Elsiz, günsüz yaşayıram,
Sal başıma bir daş götür.

***

Tumanının ağzı məngülə,
Mən gedirəm Həsəngilə.
Həsən deyir, boşangınan,
Səni verim qəşənginə.

Yayığımın gülü lala,
Üz tutmuşam yad mahala.
Taleh gülə, bəxt oyana,
Qismət olam bir insana.

Başmağımın ucu əyri,
Pis gün varmı bundan qeyri?
Gecə-gündüz dörd divarda,
İnsaf-mürvət yoxdu yarda.

ÜLKƏR (XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlli)

Ülkər təbi rəvan aşıqlardan biri olmuşdur. Əsərlərindən aydın göründüyü kimi XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində yaşamış, bir sıra aşıqanə qoşmalar, xüsusilə rəvan, bayatıvari gəraylılar yazmışdır. Öz yaradıcılığı ilə tədqiqatçıların nəzərini cəlb etmiş, Böyük Vətən müharibəsinə qədərki aşıq və dastan kitablarına əsərlərindən nümunələr də daxil edilmişdir. Lakin haqqında heç bir tərcümeyi-hal məlumatı verilməmişdir. Ülkər beynəlmiləlçi aşıq-şair olmuş, əsərlərindən göründüyü kimi, savadlı imiş.

Ülkərin Aşıq Dilşadla deyişməsi, Dilşaddan bəhs edilən səhifələrdə verilmişdir.

1

Hər kəsə dost desəm, məni düşmən sanır,
Yoxsa bu qəm taleyim şum sitarədir.
O pərişan könlüm dəmadəm yanır,
Bilməm nədən günü gündən qarədir.

Dözmək olarmı bir belə ahü zara,
Tər lan aşıq ikən uyubdur sara.
O bivəfa edib dilim həzar para,
Bir daha yara üstündən yara nədir?

Fəsli-növbahardır açılmaz gülüm,
O səbəbdən lal olub şeyda bülbülüm.
Nar atəşinə yanır divanə dilim,
Eşq əhlinin dərdinə çarə nədir.

Ey dərd əhli, Ülkərə divanə demə,
Çoxdan mübtəlayəm mən dərdü qəmə.
Ruzi-şəb həsrətəm bir ləhzə dəmə,
Ciyərim olubdur sədparə nədir?

2

Bağçadan gəlirdim, qafil əylədi,
Can alan qaşu cəllad, gözü yağ.
Cismü canım könlüm tamam boyladı,
Zülfü şahmar qarşım da duran çağı.

Yanıf yanaqları güldən ayrılıb,
On dörd hörük saçan bəldən ayrılıb,
Nə əcəb sonadır göldən ayrılıb,
Tərlənsiz gəzəmmir çölü irəğı.

Ülkərdən bir səda guşimə yetdi,
Ənküşti dəndanda dəm fikrə getdi.
İnnabi ləbləri təbəssüm etdi,
Gözlərdə işarə gəzək həm bağı.

3

Canımı qurban elərəm,
Mətləb qanana, qanana.
Malım, dövlətim verərəm,
Qədir bilənə, bilənə.

Nakəs olan qədir bilməz,
Qohumun qeydinə qalmaz.

Muzdur işlədər, muzd verməz,
Haqqa inana-inana.

Xayin, çuğul, ikiüzü,
Çıxdaş etsin tanrım özü,
Çarxı dönsün, çıxsın gözü,
Qalsın dilənə-dilənə.

Mərd igid yarını bulsun,
Onunla həmsöhbət olsun.
Namərdləri həsrət qalsın,
Daim canana, canana.

Dünyada sadıq olasan,
Hər milləti bir biləsən;
Pərvanə kimi yanasan,
Arif olana, olana.

4

Mal-qoyunun arıq çağı
Səfa gəldin güllü bahar.
Cənnət etdin çölü, bağı
Sən yaşılı, allı bahar.

Gahdan qövsi-qüzeh doğar,
Göy guruldar, yağış yağar,
Qız-gəlinlər naxır sağar,
Gündə yüz xəyallı bahar.

Yağan qar əriyən zaman,
Çaylar deyər qana qan-qan.
Cənginə keçərsə insan,
Tez ölür zavallı, bahar!

5

Ala gözlü, qələm qaşlı,
Mən səni yar, axtarıram.
Mina gərdən, qarğı saçlı,
Şux məmə — nar axtarıram.

Pərişan könlüm olmaz çağ,
Məcnun tək gəzirəm daş-dağ,
Şəki, Şirvan, ay Qarabağ,
Hər nə ki var axtarıram.

Tarıdan dilərəm dilək,
Neyçün qoymur biz də gülək.
Sənin kimi huri, mələk,
Qucubdu xar, axtarıram.

6

Mənə qaş-göz atan dilbər,
Əlim çatmır sənə neynim.
Ay köynəyi kətan dilbər,
Yatıb qalma dana neynim.

Guşinə asıb tananı,
Qurubsan zərbafxanını.

Dilədim ata-ananı,
Səni vermir mana, neynim.

Qurbanam tuti dillərə,
Al-yaşıl, qızıl güllərə.
Aşalım qürbət ellərə,
Qohum-qardaş, ana neynim.

AŞIQ SƏNƏM (1887 – 1978)

Aşiq Sənəm Hacı qızı Məmmədova Balakən rayonunda Gülüzən kəndində 1887-ci ildə dünyaya gəlmiş, orada da 1978-ci ildə vəfat etmişdir. Aşiq Sənəm uzun ömür sürmüş, 1928-ci ildə I Aşıqlar qurultayında öz tamburu ilə iştirak etmişdir. Sənəm bu yerlərdə Muğal adlanan Azəri tayfalarından biri arasında yayılmış “hayla gecələri”nin iştirakçısı olmuşdur. El şənliklərinin sevimli aşığı külli miqdarda hayla-bayatı qoşmuşdur. Bunları gözəl, məlahətli səsi ilə, çaldığı tanburun¹ müşayiətilə oxumuşdur.

Qədim musiqi alətlərimizdən olan tanburda, “çay daşı, çaylaq daşı” və s. kimi el havalarını məharətlə ifa edən Aşiq Sənəm yaradıcı sənətkar olmuşdur.

HAYLA-BAYATILAR

Car yoluna gələsən,
Əsgər paltarı geyəsən.
Kağız yazıb yollaram,
Qum kəndinə gələsən.

---

¹ Aşiq Sənəmin tanburu Əzizə Cəfərzadənin Ev muzeyində qorunub saxlanır. – T.İ.

Tanbur (tənbur) – Türk xalqlarının musiqisində istifadə olunan saz növü: qazaxlarda “dombra”, qırğızlarda “dombura”, özbəklərdə “dombrak”, türkmənlərdə “danbura”, osmanlı türklərində “tenbur” və ya “tambur” adları ilə məlumdur.

Mizrabla deyil, baş və şəhadət barmaqları ilə çalınır (Tərtibçidən).

Bu dərə uzun dərə,
Yazılıbdur dəftərə.
Burda işim düzəlmir,
Mən gedirəm sərdərə.

Ay doğubdu bizlərə,
Qulaq verün sözlərə.
Bu canım qurban olsun,
Yalqız qalan qızlara.

Aşıqlara, sazlara,
Tamburda qotazlara.
Bu canım qurban olsun
Gəlinlərə, qızlara.

Quşların cürə-cürə,
Uçar gedər hündürə,
Qız, mənimlə dostluq et,
Düşmənlər hürə-hürə.

Namaz qıldım sünnətə,
Adam saldım minnətə.
Atanı ilan vursun,
Anan getsin cənnətə.

Oğlan, otur daş üstə,
Yumru papaq baş üstə.
Oğlan deyər: "bir öpüş",
Qızlar deyər: "baş üstə!"

Bir cüt quş var gül üstə,
Bir cüt göz var yol üstə.
Allah, məni öldürmə,
Toyum vardır il üstə.

Bu gecə ziyan gecə,
Yar boyun əyən gecə.
Cəsəddə canımı qalar,
Əl-ələ dəyən gecə?

Lampa üstündə şüşə,
Gül üstündə bənövşə.
İlahi, yada salaq,
Bəlkə sevən yar düşə.

Ay qız, adın Səlminaz!
Kağız verim, otur yaz!
İkimizin toyu var,
Üstə gələn qara yaz.

Əl yaylığı açılmaz,
Saçaqları saçılmaz,
Bu mənim sönmüş göylüm
Yar görməsə açılmaz.

Bu daşdan aşmaq olmaz,
Kağızdan başmaq olmaz.
Küsülü yar ötürdüm,
Daha barışmaq olmaz.

Suya gedən sarı qız,
Sarı köynək, sarı qız.
Gözləri şah alması,
Özü dünya malı qız.

Yarım gəzmə al gündə,
Çıxıb otur balkunda.
Ömrünə duaçıyam
Əl götürüb hər gündə.

AŞIQ SƏNƏMLƏ GÖRÜŞ

Aşıq Sənəmlə görüşüm heç yadımdan çıxmaz. İlk dəfə onun şəklini görmüşdüm. Aşıqların I qurultayında iştirak edən yeganə aşıq qadın idi Sənəm. Sonralar Sənəmin izi itmişdi, sağdımı, hələ də yaşayırmı – bilmirdik. “Qobustan” jurnalı 1974-cü ildə Sənəmin o vaxtkı şəklini çap etdi, soraqladı, cavabı isə mənə gəldi. Sabiq tələbələrimdən, Gülüzən kəndindəki 8 illik məktəbin direktoru Sənəmin dilincə mənə məktub yazmışdı, məktub məni qocaman aşığın bayatısı ilə Balakən rayonunun Gülüzən kəndinə çağırırdı.

Eləmi Gülüzənə,
Gün düşüb Gülüzənə,
Sənəmi görmək istəsən,
Gəlginən Gülüzənə.

Getdim, televiziyanın bir neçə əməkdaşı ilə birgə getdim. Həmin bu gördüyünüz şəkil o zaman, yəni 1975-ci ilin baharında çəkilib.

Kəndə gələndə kimi bizi aşığın elliləri qarşıladı. Sanki kəndə hay düşdü, hayla səsləndi:

Hayla haylanın bəndi,
Hayla bürüdü kəndi,
Birin sən də, birin mən,
Görək kim kimi yendi.

Sənəm nənə biz görəndə beləcə, meşədən gətirdiyi odunlar kimi qocaman, ildırımsındırmaz kötüyə bənzəyirdi. Sualıma cavab olaraq dedi: “Biz Muğal tayfasındanıq, türkdilli xalqlara mənsubuq. Səhvən bizi gah monqollar, gah da Dağıstan tayfaları ilə qarışdırırlar. Bizdə bayatıya hayla deyilir, haylayıb səsləmişik dostu, yarı, sevdalını:

Hayla haylanın başı,
Hayla bilməz hər naşı,
Hayla bir elə şeydi,
Qərib yerin yoldaşı.

Hayla gecələri düzənlərdik qabaqlar, televiziya, radio, mədəniyyət evləri olmayan vaxtlarda. Kimin nə əyər-əskiyyəti oldu, haylaynan düzəldərdik. Elimizin həyatında baş verən hər bir yeniliyi də haylaynan əbədiləşdirərdik. Hər hayla tariximizin bir sözü, bir misrasıdı, hayıf ki, muğalların haylalarını yaxşıca toplayan yoxdu. Bir vaxtlar aşıqlar qurultayına gedəndə Salman Mümtaz bir qadınla gəldi,

görüşdü mənən, xeyli hayla¹ yazdı dilimdən.”

Sənəm nənənin güclü hafizəsi var idi. Sənəm artıq həyatdan köçüb. Amma həmyerliləri onu indi də sağlığında olduğu kimi unutmur, xatırlayır, hörmətlə yada salırlar.

1986-cı ilin payızında Balakən rayonunun Gülüzən kəndi gül içində üzürdü, doğrudan. Buraya respublikanın tanınmış şairləri, alimləri, ziyalıları, pionerlər, fəhlə və qulluqçular gəlmişdilər. Gülüzənlilər öz sevimli aşıq nənələrinin xatirəsini əbədiləşdirmək üçün kəndin girəcəyində onun adı ilə bağlı “Sənəm bulağı” tikib istifadəyə vermiş, böyük bağ salmışdılar. Elə qonaqları da buna görə dəvət etmişdilər. Burada Aşıq Sənəmin adı ilə bağlı “Tənbur çalan qızlar” ansambli çalıb çağırır, öz böyük nənələrinin bayatı-haylalarını oxuyurdular. Sənəm nənənin məzarının da üstü götürülmüş, gül-çiçəyə qərq olmuşdu. Gülüzən kəndinin əməkçiləri həmyerlilərinin adını iftixar hissilə çəkir, gəncləri onun adına layiq vətəndaş olmağa ruhlandırırlar.

---

¹ Əzizə Cəfərzadə də bu görüş zamanı Aşıq Sənəmdən topladığı 200-dən çox hayla-bayatı “Azərbaycanın aşıq və şair qadınları” (1991) kitabında dərc edilmişdir.

AŞIQ ŞƏMŞİR¹ (1893-1980)

May bayram ayıdır, may təntənələr, təbəssümlər, güllər, çiçəklər ayıdır. Respublikamızın ictimaiyyəti bu bayramlar ayına bir bayram da əlavə edib. Bu da qocaman aşığımız Aşiq Şəmşir Qurban oğlu Qocayevin anadan olmasının 80 illik yubileyidir. Mən bu münasibətlə bir neçə yoldaşla qədim Gəncəyə səfər etmişdim.

May ayının 19-da qocaman aşığı Gəncə ictimaiyyəti sıcaq

---

¹ Aşiq Şəmşir 15 mart 1893-cü ildə Kəlbəcərin Dəmirçidam kəndində görkəmli el sənətkarı, şair Qurbanın ailəsində dünyaya gəlib.

İstisu yaylaqlarında istirahət edən görkəmli şair Səməd Vurğun günlərin birində özünəməxsus səsi, sözü və çalğısı olan bir ozanla — Aşiq Şəmşirlə tanış olur və ona məşhur qoşmasını həsr edir. Beləliklə o, aşığı bütün Azərbaycanca daha yaxından tanıdıb.

Dədə Şəmşirin 40-dan artıq şəyirdi vardı. Aşiq Qardaşxanın, Qəmkeş Allahverdinin, Aşiq Xalıqverdinin və bu gün çoxlarının yaxşı tanıdığı onlarla saz-söz sənətkarlarının yetkinləşməsində, kamilləşməsində Aşiq Şəmşir məktəbinin əvəzsiz rolu olub.

İlk dəfə musiqişünas Əminə Eldarova 1958-ci ildə Aşiq Şəmşirin ifasında 75 aşıq havasını lentə köçürüb.

Aşiq Şəmşirin "Şeirlər" adlı ilk kitabı 1959-cu ildə "Akademiya" nəşriyyatı tərəfindən buraxılıb. Sonralar müəyyən fasilələrlə ustad sənətkarın "Qoşmalar", "Seçilmiş əsərləri", "Dağ havası", "Şeirlər", "Öyüdlər" və s. kitabları işıq üzü görüb. Onun həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş "Aşiq ürəkli şair, şair ürəkli Aşiq Şəmşir" (Osman Sarıvəlli, 1973), "Saxla izimi, dünya" (Məmməd Aslan, 1989), "Dədə Şəmşir yaddaşlarda" (Qənbər Şəmşiroğlu, 2000) kitabları vardır.

Aşiq Şəmşir 1980-ci ildə, 87 yaşında dünyasını dəyişib. Kəlbəcər Ermənistanın işğalına məruz qaldığı dövrdə Ağdabanda yerləşən məzarı dağıdılmışdır. – T.İ.

bir təntənə ilə qarşıladı. Axşam saat 6 radələrində Həsən bəy Zərdabi adına Azərbaycan Dövlət Pedaqoji institutunun akt salonu ağzına qədər ziyalılar, tələbə və müəllimlər, institutun professor-müəllim heyəti ilə dolmuşdu. Hamının üzündə əllərdəki qızılgüllərin qonçası kimi mehriban, ətirli təbəssüm oynayırdı. Gənclər institut binasına daxil olan qoca aşığı gül-çiçəklə qarşıladılar.

Təntənə akt salonuna keçdi. Yubiley təntənəsini tanınmış yazıçı və müəllim Altay Məmmədov açdı. Aşıq Şəmşirin yaradıcılığı haqqında filologiya elmləri namizədi, xalqımızın folklor yaradıcılığını məftunluqla toplayan Sədnik Paşayev Aşıq Şəmşirin yaradıcılığı haqqında geniş danışdı. O, qeyd etdi ki, Aşıq Şəmşir hələ binası Miskin Abdal tərəfindən qoyulmuş, Ağdabanlı Qurban və başqaları kimi görkəmli aşıqlar yetişmiş bir nəsildəndir. Sədnik Paşayev Aşıq Şəmşirin şeirlərindən bəhs edərkən onun ata və babasının da aşıq ədəbiyyatımıza xidmətlərindən danışmağı unutmadı.

Bu yığıncaqda mən də danışdım. Mən onu 80 illik yubileyi münasibəti ilə təbrik etdim. Bu zaman gözüm həm zala, həm də Aşıq Şəmşirə baxırdı. Şəmşirin üzündə elə bir ifadə var idi ki, nəzərimdə o qədim ozanlarımız, “Dədə Qorqud” dastanlarındakı dədə aşıqlar kimi canlanırdı.

Mənə elə gəlirdi ki, bu müdrik yaradıcı indi çıxış etməyib sakit otursa da, salonda əyləşən gəncləri seyr etdikcə gözü önündən böyük bir tarix, bütün bir ömür, bir xalqın inkişaf tarixinin dönüş anları gəlib keçir. O özü canlı bir tarixdir. O elə insanlardan biridir ki, gəncliyində arzu edə bilməyəcəyi bir səadət onun balalarına, nəvə-nəticələrinə, oğul və qızlarına nəsib olmuşdur. Bəlkə də qoca Aşıq bu gülümsər əli çiçəkli, sabahın müəllimlərinin simasında xalqınun gələcə-

yini gördükcə, onu keçmişlə müqayisə edirdi. Bəlkə də üzdən şənlilik içində arabir bir kölgə keçəndə məhz bu ağır keçmişini xatırlayırdı. Hər halda bunları bir az sonra biz onun çıxışından eşidəcəkdik. Bütün bunları düşünə-düşünə mən xalqımızın Aşıq Şəmşir şeirinə, ümumiyyətlə aşıq yaradıcılığına məhəbbətindən danışdım. Mən Şəmşirin adını ilk dəfə xalq şairimiz Səməd Vurğunun məşhur “Aşıq Şəmşir, Dəlidağdan keçəndə, Kəklikli daşlardan xəbər al məni” misraları ilə başlayan şeir qoşması vasitəsilə tanımışdım. İstəli sənətkarımızın aşıq şeirinə, xalq poeziyamıza vurğunluğu o dərəcədə idi ki, folklorla məşğul olduğumu və ya folklor həvəsli olduğumu bilincə hər dəfə məni görəndə “bayatı de, tənisi de” deyər və elə bir həvəslə dinlərdi ki...

Bir dəfə mən ona Nəbatinin:

Çəkin getsin mən minmərəm yad ata,
Sevə bilməz özgə oğlun yad ata.
Bu yorğun maralı qoyma yad ata,
Özün xədənginə didar, ay pəri.

tənisi bəndini oxudum. Sonra də Tufarqanlı Abbasdan yadımda qalan və çox sevdiyim bu gəraylıyı oxudum:

Dəvələr gəlir Gəncədən,
Yükün tutmuş Migincədən.
Boyu uca belə incədən,
Mən dönərəm, könül dönməz.

Dəvələri gəlir Cardan,
Yükünü tutmuş heyva, nardan.

Abbas deyər Gülgəz yardan,
Mən dönərəm, könül dönməz.

Xalq şairimiz fikrə getdi, “Görürsənmi bizim müasir sovet poeziyası necə bir qaynaqdan, çeşmədən su içir? Təcnisi nahaq gözdən salmışıq. Təcnis aşıqlardan, şairdən əsil hünər, sənətkarlıq istəyir,” bax bir – deyə bir bənd şeir oxudu:

Uca-uca dağ başını qar alar,
Sönər şəmi gönlüm evi qaralar.
Fələk bir gün yazdığını qaralar,
Çəkər məni baxt bu yana, o yana.

Üç cinas tapmışam dedi, şeirlərimdən birində işlədəcəyəm “ Ürək dayandı, ürəkdə yandı, ürək də yandı”. Elə bu gün aşıq Şəmşirin yubileyi keçirilərkən də Səməd Vurğun canlı qanlı, dili şirin gəlmiş xalq şeirinə məhəbbəti ilə salonda iştirak edən və qocaman aşığı təbrik edib alqışlayanlar içərisində idi. Təsadüfi deyildi ki, Aşıq Şəmşir özü də gənclərimizin səadətli günlərindən dövlətin aşıq yaradıcılığına və şəxsən onun özünə qayğısından danışandan sonra sözlərini Səməd Vurğuna həsr etdiyi həzin bir şeirlə qurtardı.

AŞIQ MAYILI TANIYIRSINIZMI?¹ (1900-1970)

Mən də tanımırdım. Qəfil soruşan olsaydı. əlbəttə, elə beləcə də cavab verərdim: “Tanımıram!.. Amma... Amması bundadır ki, bu günlərdə “İşığa doğru” romanımı nəşriyyata təqdim edəndən sonra, əlimdə elə bir böyük iş yox idi və sanki darıxdığımdan köhnə qeydlərimi nəzərdən keçirmək istədim. Meşin cildli dörd köhnə qovluq... Açdım. İlahi, burada yüzəcən “bloknot”, cib dəftəri, qeydlər edilmiş adi şagird dəftəri. Bədbəxt əlifbamızın tarixi boyu müxtəlif hərflərin dəyişilməsilə bağlı yazılmış bayatılar, mahnılar, köhnə nəğmələrin əski mətnləri, adət-ənənələrimizdən

---

¹ Hüseyn Paşa oğlu Hüseynov 1900-cü ildə Qazax qəzasının Göyərçin kəndində (sonradan Dilican rayonu) Paşalar nəslində anadan olmuşdur. Ulu babası Təbrizin Dəvəçilər məhəlləsindən olub.

İlk təhsilini mollaxanada alan Hüseyn Dilicanda Pedaqoji Seminariyanı qurtardıqdan sonra Tovuz və Gədəbəyin müxtəlif kəndlərində müəllimlik etmiş və qəzet redaksiyalarında çalışmışdır. O 1930-cu illərdə lüğət də hazırlamışdır.

Onun ilk şeiri 1925-ci ildən qəzetlərdə nəşr olunmağa başlamışdır.

Hüseyn Hüseynov şeirlərini əsasən Hüseyn Sanı və Mayıl təxəllüsü ilə yazmışdır. 1930-cu ildə nəşr olunmuş “Azərbaycan aşığıları” kitabında şairin 11 qoşması və 3 gəraylısı çap edilmişdir [s. 225–234]. 1938-ci ildə çap olunan “Aşıqlar” kitabında isə şairin 40 qoşması, 14 gəraylısı və 2 müxəmməsi olmaqla 56 şeiri çap olunmuşdur [s.240–288]. O heç vaxt əlinə saz alıb el məclisləri keçirməmişdir. Sazın hazırlanmasında usta kimi fəaliyyət göstərmişdir. Bəzi kitablarda isə səhvən Aşiq Hüseyn Mayıl kimi təqdim olunmuşdur.

1970-ci ildə Ermənistanın İcevan rayonunun Salah kəndində vəfat etmişdir. – T.İ.

xoşuma gələn və ya gəlməyən — qeyd zamanı mənə maraqlandırmış olan nə varsa... Müxtəlif aşiq şeirləri. Türkiyənin o zaman adı çəkilməsi mümkün olmayan şairlərinin əsərlərindən nümunələr...

Anamdan dinlədiyim “Adalar”, “Arş, iləri”. “Yaşa, yaşa, min yaşa, — Mustafa Kamal paşa” ... Hə... Bax bu ilk qəbul etdiyimiz latın əlifbasıyla yazılanlar şübhəsiz ki, müharibədən əvvəlin söhbətidir. Özü də nə çox aşiq şeirləri, dastanların mənzum parçaları...

Yadıma düşdü: bunların bir qismini mən qonşuluğumuzda yaşayan Seyid Məhəmməd ağanın böyük qızı Münirədən eşitmişdim ilk dəfə. Yamanca gözəl qız idi, hayıf ki, anamın “Mirzeyi-səncərani” adlandırdığı o tayda və bu tayda ölüm hökmü çıxarılmış bir qaçağa vəd olundu o qız, repressiyadan qaçan alim, ruhani atasını, ərəb qızı anasını, özünü və kiçik bacısı Səfiyyəni tutulmaqdan xilas edib “o taya” keçirməsi üçün; keçirdi də. Sonra mənbə kimi, bəzən bizi atamız kəndə aparanda, toylardan yadımda qalan aşiq şeirlərdir. Bu toyda eşitdiyim indi də yadımdadır. Üç gün çəkən toy mağarında Aşiq Şamil oxuyur və dastan, nəğil söyləyirdi. Burada ondan eşitdiyim “Seydinin nəğili” indiyə qədər yaddaşıma həkk olunub. Bu haqda xatirəmi “Aşiq Şamulla görüşüm” məqaləsində bu kitabda vermişəm.

Üçüncü mənbə mənimçün o zaman — yəni 1936-38-ci illərdə qanlı-qadalı olan şəhərimizdə tez-tez aşıqlara rast gəldiyimdi. Yazıcılar İttifaqına təzə-təzə gedirdim. Aşıqları çox vaxt orda görürdüm. Aşiq Əsəd, Aşiq Mirzə... Aşiq şeirinə marağımı görüb həvəslə mənə diqtə edirdilər. Kimisə gözləyəndə, vaxtları boş olanda. Yazırdım. Əlimə düşən dəftərə, vərəqə... Bunlardan başqa bir də əmi adlandırdığım,

atamın dayısı oğlu Məşəd Böyükağa vardı. El ədəbiyyatı xəzinəsiydi. Mənə o qədər tapmaca, düzgü deyər, yazdırar, sonra da oxutdurub deyərdi: “Hə, yaxşısan, savadun artıb”. Mən maraqlandıqca mənbələr artırdı. Kənddə qarılar məni görcəyin “bayatılayırdı”. Mən də yazırdım. İndi həmin yazılar, o vaxtdan bəri toplanıb qalmış qeydlər içində itibbatdım, bir “qoltuq dəftəri” məni nə üçünsə hamıdan artıq maraqlandırdı. İlk qeydlərim, daha doğrusu, ilk “cüng”üm idi bu. Burada yalnız şeirlər toplanmışdı. 168 vərəq, 336 səhifə¹! Otuzdan ziyadə aşığın şeiri, dastanlardan mənzum parçalar... “Leyli və Məcnun”, “Əsli və Kərəm” və başqaları. Nəbati kimi tanınmış şairlərlə yanaşı Tufarqanlı Abbas, Qurbani, Aşıq Söyün, Şair Vəli, Aşıq Mirzə və başqa aşıqlarla yanaşı bir qisminin də adı ya heç məlum deyil, ya da ola bilsin ki, yalnız mütəxəssislərə bəllidir. Hər halda elələri var ki, mən aşıq şeirinin pərəstişkarı olduğum halda onlara nəşr olunmuş kitablarda rast gəlməmişəm. Məsələn, Aşıq Rəzi, Aşıq Qoca, Aşıq Kəmtər, Aşıq Şirin, xüsusilə Aşıq Mayıl!

Bu Aşıq Mayılın dəftərdə ondan ziyadə qoşma və gəraylısı vardır. Hamısı da təxminən XIX yüzilliyin sonu, XX yüzilliyin əvvəlindəki aşıq şeirinin ətrini verir. Kimdir, haralıdır, Azərbaycanın qərbi, şərqmi aşıq məktəbinə mənsubdur? Hardan bilim? Axı o zamanlar şübhəsiz ki, mənim “xalq ədəbiyyatını toplamaq təcrübəm” yox idi. Mən

---

¹ Adı çəkilən dəftər Əzizə Cəfərzadənin Ev muzeyində aşağıdakı adla qorunur və çapa hazırlanır:

Şeir dəftəri (35-40-cı illər) (seçmə şeirlər) (1935-1940) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'P', Qovluq № 111, Sənəd № 1, vərəq – 167.

bu şeirləri yalnız onların ahəngi, məzmunu gənc ürəyimi tutduğu üçün toplamışdım. Toplamışdım ki, könlüm istəyəndə oxuyum, onlardakı aşiqanə, şeiriyyət dolu misralara bələnim. Tədqiqat qabiliyyəti, haçansa, harasa məqalə yazmaq marağı ağılıma da gəlmirdi. İndi isə şeirləri oxuduqca... Aha... İki yerdə Aşiq Mayıl özünü Hüseyn adlandırır. Baxın:

Bir od vurdun, cismim yanıb qaraldı,
Hayva kimi Hüseyn Mayıl saraldı.
Sən bağban olalı kimlər bar aldı?
Yetmədin haraya, haya Sənəməm.

yaxud:

Bir od saldın Hüseyn Mayıl canına;
Təbirlər yığışib gəlsə yanıma,
Sağalmaz yaralar keçib qanıma,
Ölsəm gözəl ada bağışla məni.

Dəftərdə sadəcə “Hüseyn” təxəllüsüylə möhrbəndini bitirən aşiq də tanınmış Söyündümü, Hüseyndimi, ya elə Mayılın özüdümü, bunu şeirlərin o biri Hüseynlərlə tutuşdurulması aydınlaşdıracaq. Məsələn:

Gülgəz camallıdı, xoş xiyallıdı,
Şəkər dahanlıdı, ləbi ballıdı;
Simin zənəxdanı qoşa xallıdı,
Hüseynəm qaşında tağı görəydim.

Dəftərdə “Hüseyn” adıyla təxəllüsləndirilmiş qoşma və gəraylılar mütləq tutuşdurulub yoxlanılmalıdır. Mən verdiyim misallarda orfoqrafiyanın olduğu kimi saxlanmasına diqqət etdim. Onları ya mənə diktə edən şəxs eləcə söyləmiş, ya da aşığın öz yerli şivəsidir.

Aşıq Hüseyn Mayılın dəftərdə on iki şeiri vardır ki, bunlardan yalnız ikisində təxəllüs “Hüseyn Mayıl” şəklində getmişdir. Qalanları Mayıl kəlməsiylə təxəllüsləndirilmişdir. Şəkilcə “Şirin”, “Zöhrə” rədiflilər gəraylı, qalanları əksərən qoşmadır. Burada yalnız tanışlıq məsələsini güddüyüm, əsərləri təhlil məqsədini qarşıma qoymadığımçün bu məlumatla kifayətlənir və hörmətli oxuculara, aşıq yaradıcılığı ilə maraqlanan tədqiqatçılara Aşıq Hüseyn Mayılın bir neçə şeirini təqdim edirəm.

SARI QIZ

Nə müddətdi atəşinə yanırım,
Sən də mənim kimi yan, ay sarı qız.
Könlümün sirrini pünhan deyirəm,
Arifsən, sözümdən qan, ay sarı qız.

Aşıq oldum sən tək qaşı kamana,
Səni gördüm, gəldim dinə-imana.
Uyma seyrəqibə, uyma yamana,
Nəsihət bil sözüm, sən, ay sarı qız.

Aparır aqlımı qıya baxmağın,
Müjganın sinəmə hərdəm çaxmağın.
Olmasaydı sənin evlər yıxmağın,
Can deyərdim sənə, can, ay sarı qız.

Pünhan sîrrin hər yetənə bildirmə;
Saqın, seyrəqibi bizə güldürmə.
İnsaf elə sən Mayılı öldürmə,
Eləmə bağrımı qan, ay sarı qız.

NEYLƏYİM

Bir gözəl sallanıb çıxdı qarşıma
Ağlını başımdan aldı, neyləyim?
Atdı rübəndini gül camalından,
Məni bəlalara saldı, neyləyim?

Süzüldü gözləri, çatıldı qaş,ı,
Dilbərin eşqində mən oldum naş.ı.
Həddi kamalında, on beşdir yaşı,
Dil şəkərdi, dodaq baldı, neyləyim?

Boynu sərvi, yanaqları qırmızı.
Geyinmiş əyninə alı qırmızı,
Örtübdür başına şalı qırmızı,
Zənəxdanda qoşa xaldı, neyləyim?

Gözəllər içində əcəb baş gözəl,
Haramı baxışlı, qələmqaş gözəl.
Cavanlar bağına döyür daş, gözəl,
El içində qiyli-qaldı, neyləyim?

Haramı gözləri Mayıla yağı,
Çoxdandı olmuşam hüsnün dustağı;
SİNƏMƏ ÇƏKİBSƏN DÜYÜNLÜ DAĞI,
Sevdan bu başımda qaldı, neyləyim?

DİLŞAD (1912-?)

Dilşad, 1912-çi ildə Tovuz dairəsinin Xunam kəndində doğulmuşdur. İbtidai təhsilini məhəllə məktəbində almışdır. Güzəllik və sadəliylə bütün mahalda böyük ad qazanmışdır. Əsil adı Şövkət olduğu halda, aşılıqda Dilşad təxəllüsünü qəbul etmiş, çoxlu qoşmalar söyləmiş, yeri gəldikcə aşılara gözəl cavablar vermişdir. Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan bir neçə il sonra Bakıya gəlmiş, mamalıq texnikumunda oxumuş, quruculuq illərini tərənnum edən şeirlər yazmışdır.

1

Başına döndüyüm xırdaca qızlar,
Bu gün bir tər lanım uçdu, neyləyim?
Əhvalım soruşub, dərdim bilmədi,
Ağlım və kamalım çaşdı, neyləyim?

Ağ buxaq, zənəxdən, bu qoşa xalı,
O hələ görməyib ləbimdə balı,
Olmaya dəyişdi yarın xəyalı?
Bir zaman qalmadı, köçdü, neyləyim?

Dilşad deyər: ağlım, huşum qarışar,
Bir saat görməsəm canım alışar,
Dedim qalar, pozğun halım soruşar,
O zalımın bağı daşdı, neyləyim?

AŞIQ VƏLİ İLƏ DEYİŞMƏ

2

Dilşad:

Baharın xoş çağı, güllər açanda,
Lalədən bir budaq üzmək istərəm.
Sonalar silkinib, qazlar uçanda,
Yuyunmaq, çalxanmaq, üzmək istərəm.

Şair Vəli:

Eşqin bəhri yenə təlatüm eylər,
Qəvvas kimi cumub üzmək istərəm.
Mə'dəin-gövhərin, can sənubərin,
Vəslinə bir qəzəl düzmək istərəm.

Dilşad:

Uçar könül quşu dönər hər yanı,
Yerləri, göyləri, ərşi, səmanı,
Gürcüstan tavarı, Qazax tərlanı,
Aşıqlar bağrını üzmək istərəm.

Şair Vəli:

Dərdim əyan olsun dərd əhli yara,
Salmasın aşığı çox ahü zara,
Xəstələr meyl edər heyvaya, nara,
Könül məhbubilə gəzmək istərəm.

Dilşad:

Ariflər dərdinə Dilşaddı dərman,
Şairlər çoxdandı hüsnünə heyran,

Qaragöz laçın tək hələ bir zaman,
Havada dövr edib süzmək istərəm.

Şair Vəli:

Şair Vəli deyər: ey mah-para,
Laçınsan “bəli” de şahin-şonqara,
Müsəlsəl aşiqəm, yandırma nara,
Eşqin kürəsində dözmək istərəm.

ÜLKƏR İLƏ DEYİŞMƏ

3

Ülkər:

Əlləri hənalı, ey gözəl kəklik!
Qanad çal, qaqqılda bahar, yaz ara!
Nəş'ələr çəkməyin zamanı gəlmiş,
Sevgi ara, söhbət ara, söz ara.

Dilşad:

Eşqin dəryasına dalan, ay aşiq!
Yayın, çalxan, çalış quba qaz ara.
Xas bağlar çiçəyi xublar içindən,
Nəcib axtar, nazik tanı, naz ara!

Ülkər:

Gözəllər ülkəri, ay çeşmi xumar!
Yandırar, yaxarsan aləm-aşikar,
Qəmə qərq olmaqdan axı bir nə var?
İşvə ara, qəməzə ara, naz ara,

Dilşad:

Çoxları müştəqdı ağ üzdə xala,
Yar gərək yarına ilqarlı qala,
Gözəllik özü də bir yaman bəla,
Dərdim çoxdur, deyə bilməm, az ara.

Ülkər:

Dərdli Ülkər kimi ah çəkmə dildən,
İrəngin artıqdı qönçədən, güldən,
Bir cavan ara, bul, kəndinə eldən,
Şirin kamə yetiş, xoş muraz ara.

Dilşad:

Gövhər xəridarı bir qəvvas ola,
Könlüm qəm çəkməkdən sərəfraz ola,
İstəsən dünyada dərdin az ola,
Get, axtar Dilşad tək anlamaz ara.

AŞIQ NABAT CAVADOVA (1914-1973)

Aşiq Nabat Paşa qızı Cavadova 1914-cü ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Parçı kəndində anadan olmuşdur. Valideynlərini erkən itirmişdir. Aşiq şeirinə kiçik yaşlarından meyl göstərmiş, 1932-ci ildə dayıları ilə birgə Qarabağa Bərdə rayonunun Piyadalar kəndinə köçmüş, üç il Aşiq Ələsgərin qardaşı oğlu Aşiq Musanın yanında şagirdlik etmiş, ondan dastan və saz havalarını öyrənmişdir. Bundan sonra el şənliklərində, toy-bayramlarda öz mələhətli səsi ilə dinləyicilərin rəqəbətini qazanmışdır. Bir müddət Bərdə və Yevlaxda yaşamış, Azərbaycan və Gürcüstanın el məclislərində həvəslə dinlənmişdir.

1938-ci ildə Moskvada ədəbiyyat və incəsənət ongünlüyünün və Aşıqların II və III qurultayının iştirakçısı olmuşdur. Bir sıra dastanları, el havalarını mükəmməl bildiyi kimi, yaradıcılıqla da məşğul olmuş, bayatı, qoşma və gəraylılar söyləmişdir. Klassik aşıqlarımızdan Qurbani, Tufarqanlı Abbas, Ələsgər və başqalarının yaradıcılığını mükəmməl bildiyi kimi yaradıcılıqla da məşğul olmuş, bayatı, qoşma və gəraylılar söyləmişdir.

1938-ci ildə nəşr olunmuş "Qoşmalar" kitabında bir qoşma və gəraylısı çap edilmişdir.

1973-cü il, oktyabr ayının 3-də vəfat etmiş, Arpaçay sahilindəki Siyaqut kəndində anasının yanında dəfn olunmuşdur.

Mən aşiqəm üz üşər,
Bu dərdədən can üzüşər.
Bülbül qanad tərpedər,
Külək əsər, üz, üşər.

MƏHƏBBƏTİM VAR

Gəlin seyrə çıxmaq Kür qırağına,
Mənim o yerlərə ziyarətim var.
O, Vaqif dolanıb gəzən torpağa
Əzəldən bağliyam, məhəbbətim var.

Gözlərim axtarır, hanı Xan qızı,
O şeir pərisi, şeir ulduzu.
Ürəyinin sözü, qəlbinin gözü,
O dağlar qızma məhəbbətim var.

Nabat, köklə sazı, zilə çək sazı,
Başla ağ günlərdən söhbəti, sözü.
Dağlar tək gül açıb ömrünün yazı,
Sənin xoş əməlin, xoş niyyətin var.

MƏN DƏ

Fələk vurdu ayrı saldı,
Düşdüm bu diyara mən də.
Ya bu dərd məni öldürər
Ya eylərəm çarə mən də.

Gürcüstanın vecəsiyəm,
Gözəllərin incəsiyəm.
Qızıl gülün qönçəsiyəm,
Çuğlanmışam xara mən də.

Mən Nabatam – sayım çoxdur,
Səğ rəqibə dəyən oxdur.
Gözəllikdə tayım yoxdur,
Göz tikiblər nara məndə.

AY SARI QIZ, SARIM QIZ

Ay sarı qız, sarım qız,
Gəl ol mənim yarım qız.
Dolaydan gəl, doladan,
Bir üzünü görüm qız.
Gül üzünü görüm qız.

Ay sarı qız, sarım qız,
Saçlarını hörüm qız.
Ayaq saxla, çəməndə,
Sənə bir gül dərim, qız,
Sənə bir gül verim qız.

Ay sarı qız, sarım qız,
Dağlardakı qarım qız,
En gəl Daşlı bulağa,
Gəl səni aparım qız,
Sən ol mənim yarım qız.

GƏRAYLILAR

1

Qürbət eldə bir bağ sallım,
Dedim necə gül yaxşıdır.
Dərdimi söylədim ona,
Ondan mehdə dil yaxşıdır.

Elə ki çatdım yaşıma,
Həsərət qaldım sirdaşıma.
Gör nələr gəldi başıma,
İndi bildim el yaxşıdır.

Aşiq Nabat saz çalınca,
Gedib qürbətdə qalınca,
Qürbət eldə xan olunca,
Öz yerində qul yaxşıdır.

2

Gəl söyləyim, əziz bala,
Gör bir fələk neyləyibdir.
Salıb məni yaman hala,
Axır həlak eyləyibdir.

Haşa, dad əlindən, haşa,
Məqsədim yetmədi başa.
Oxum tez vuruldu daşa,
Mənə fələk eyləyibdir.

Nabata yağdırdı qarı,
Heç yoxdur namusu, arı.
Gül əkdim dərmədim barı,
Ələk-fələk eyləyibdir.

3

Azərbaycan ölkəsinə
Xoş gəldi yaz gülə-gülə.
Bahar gəldi, göldə üzür
Ördəklə qaz gülə-gülə.

Bülbül ötür, nəğmə yazır,
Nə istəsən olur hazır.
Faytonlarda qoşa gəzir
Oğlanla qız gülə-gülə.

Qızlar gül-bənövşə dərdi,
Dəri bün altına sərdi.
Nabat, sazın dilə gəldi
Çal, oxu, gəz gülə-gülə.

4

A yoldaşlar, gəlin sizə söyləyim,
Açılıb hər yanda gülü Yevlağın.
Baxısan hər yana çil-çırağbandı,
Şad olub, sevinir eli Yevlağın.

Səadət minibdi bir köhlən ata,
Beşillik plana tez gəlib çata.
Qoymaram tənbellər bircə an yata,
Yuyulubdur şoran çölü Yevlağın.

Nabat deyər gözə körpü salmışıq,
Yetmiş iki hava sazda çalmışıq.
Düşmənlərdən daha qisas almışıq,
İşləyir hər yana yolu Yevlağın.

5

Bu bayrama xoş həvəslə
İnsan aşib daşa gəlir.
Kişi-qadın bir hüquqda
Veribdi baş-başa gəlir.

Həmi bahar, həm də martdır,
Hər bir tərəf toy-büsatdır.
Azadlıq bizə sovqatdır,
Həyatımız xoşa gəlir.

Qəhrəmandır Alagözüm,
Hüsnünə dastanlar yazım,
Nabat deyər telli sazım
İlham alıb coşa gəlir.

6

Sizə qurban olum yığılan canlar,
Nadan olan yar əlinə düşmüşəm.
Yarı olan məyər görünməz yara,
Siz də bilin xar əlinə düşmüşəm.

Tanımadım sultanımı, xanımı,
Yara qurban etdim xanımanımı.
Hər qıya baxanda aldı canımı,
Gözləri xumar əlinə düşmüşəm.

Mən Nabatam bunda mənə say gərək,
Gözəllərin qara qaşu yay gərək,
Belə yarın gündə mini ay gərək,
Siz də bilin mar əlinə düşmüşəm.

HÜSEYNLƏ DEYİŞMƏ

Hüseyn:

Aşiq Nabat, götür sazı deyişək,
Düz ilqardan, sədaqətdən danışıraq.
Şairlərin sənətindən söz açaraq,
Görünməmiş məharətdən danışıraq.

Aşiq Nabat:

Şair qardaş, sən qələmlə, mən sazla,
Əlli yaşlı bu bahardan danışıraq.
Mın gül açıb Azərbaycan torpağı,
Tükənməyən arzulardan danışıraq.

Hüseyn:

Gülə-gülə keçək uca dağlardan,
Əmirxanın becərdiyi bağlardan.
Soraq tutaq Muğandakı çağlardan,
Qüdrətli bir şe'riyyətdən danışıraq.

Aşiq Nabat:

Gözəllikdə qənirsizdir bu diyar,
Sərvəti var, neməti var, varı var.
Yurdumuzda əbədidir xoş bahar,
Aradakı düz ilqardan danışıraq.

Hüseyn:

Ceyran gəlib su içəndə bulaqdan,
Bizi görüb qaçammasın uzaqdan.
Vurğun adı eşidəndə dodaqdan,
Ağızdolu gəl Səməddən danışıraq.

Aşıq Nabat:

Gəz dağları, Muğana gəl, Milə gəl,
Telli sazım, bəmdə durma, zilə gəl.
Nabat deyir: — Könül, sən də dilə gəl,
Bu xoş gündə dostdan, yardan danışaq.

AŞIQ ŞAMILLA¹ (ŞAMİL PİRİYEV) GÖRÜŞÜM (1902-1985)

Xatirimdə çoxdan vardı yazım. Macal, həvəs olmurdu. Çoxdanın söhbətidir. Hələ başımıza bu bəlalər gəlməmişdi. Evdə tək idim. Qapı vuruldu. Çıxdım. Bir milis nəfəri, yanında da arıq, ucaboy, yaşlı bir kişiylə qarşılaşdım. Milis nəfəri dilləndi:

– Bu yoldaş sizi axtarırdı. Mənə rast gəlib soruşdu. Mən də evinizi bilirdim, gətirdim.

– Sağ olun...

Milis getdi. Kişiyə ehtiramla “buyurun” deyib evə dəvət elədim. Əyləşdi. Ağır-ağır dilləndi:

– Mən aşiq Şamılam. Bəlkə eşitmiş olarsız.

– Əlbəttə, əlbəttə. Xoş gəlib, səfa gətirmisiz. Sizi görməyimə şadam. İki dəfə sizi dinləmişəm. Biri, Çaylıda qonaq idim. Məlhəmdə toy apardığınızı eşidib, qızlarla tamaşaya getdik. Nağıllarınızın həsrətindəydım.

– Sağ olun... Sizə işim düşüb.

– Sözlünüzü kəsəcəyəm. Axı iki dəfə dedim. O, ikinciydi. Birinci dəfə sizi Udulu sovetliyinin Qəfərli kəndində yaz yurdunda Mənsimə nənəylə Heybət babanın oğlu Qulunun toyunda görmüşəm. Uşaqdım. Bizlərdə uşaq-böyük, qız-gə-

---

¹ Şamil Piriyeu 1902-ci ildə Şamaxının Tağlabiyan kəndində anadan olub.

Musiqi sənətinin ilk sirlərini dayısı Soltan Hüseynovdan öyrənib. Aşiq Bilalla dost olan xanəndə Soltan Hüseynov bacısı oğlunu Aşiq Bilalla tanış edib və Şamil Aşiq Bilala şəyirdlik edib.

Aşiq Şamil 1985-ci ildə Tağlabiyan kəndində vəfat edib.

lin toyxanaya girməz. Mağarın xalçaları arasından sizə tamaşa edirdi kənd arvadları. Balacaydım, güclə bir deşik tapmışdım. “Seydi”nin nağılını deyirdiniz. İndi heç onu deyən, yazan, çap edən yoxdur. Nağıl yadımda deyil. Məzmunun unutmuşam. Amma oxuduğunuz bir gəraylının üç misrası hafizəmdə ilişib qalıb. Bilirəm ki, dörd misra olmalıydı. İndi yaxşıca əlimə düşmüşünüz. O misra...

Gülümsədi. Mehribanlıqla, nəvazişlə:

– Hansıdı?

Minmisən alaçapanı,
Qoyma qabaqdan qaçanı,
Qoyma, qoçum, Seydi, qoyma!

– Hə, elədi. Unutduğun misra “Kəsmisən dar küçəni”di. Deməli, belə olur bütövü:

Minmisən alaçapanı,
Kəsmisən dar küçəni.
Qoyma qabaqdan qaçanı,
Qoyma, qoçum, Seydi, qoyma!

– Çox sağ olun. Bu sizinlə üçüncü görüşümdü. Sizin arzunuzla. Dinləyirəm. Buyurun. Əlimdən gələni...

Xəfifcə gülümsədi. Dünya görmüş, məclislər aparmış ağsaqqala uyuşmayan utancaqlıqla sözə başladı:

– Mən Bakı camaatına dastan danışmaq istəyirəm, səhnədən...

– Aşırıq, səhnədə siz ən azı iki saat tamaşaçıyla üz-üzə tək-təkə qalacaqsız. Arada 10-15 dəqiqə fasiləylə. Bina, üzr

istəyirəm, yaşınız, səhhətiniz, səsiniz yol verəcəkmi?

Qətiyyətlə dedi:

– Bəli.

– Onda gözüm üstə. Hər şeyi sahmanlayıb sizə xəbər elərəm, vaxtında gələrsiz.

Getdi.

Aktyor evi, Filarmoniya, Mədəniyyət sarayı ilə danışdım. Hər üçü məmnuniyyətlə razılıq verdilər. O zaman sarayda çalışan mərhum Cahangir Aslanoğlu dedi:

– Gözəl afişalar vurdurruq Bakının hər yerinə. Əla olar.

İsmayılının Tağlabiyan kəndində yaşayan qocaman aşığı, bütün Şirvan mahalında toylar bəzəyi, ağsaqqal sənətkara xəbər göndərdiyim yerdə, mənə qara xəbər verdilər: “Aşığı Şamil dünyasını dəyişib.”

Allah sənə rəhmət eləsin, aşığı! O, üçüncü – sonuncu görüşə sanki “Seydi” nağılından unuttuğum bir misranı yadıma salmağa gəlmişdin. Rəhmət sənə.

AŞIQ BARAT (1915-1997)

Həmişə mənə elə gəlib və uzun illərin tarixi öyrənmə prosesi də belə göstərir ki, Azərbaycanın müxtəlif zonalarında, rayonlarında, şəhərlərində hələ ta qədimdən daha çox və məhz müəyyən bir sənətə meyl özünü göstərir. Yəni əgər Bakıda ən qədimdən zərgərlik, rəssamlıq meyli güclü olubsa, Şuşa xanəndələr, musiqişünaslar yetirib, Şamaxı şairlər vətəni olubsa, Qazax, Tovuz tərəfləri daha çox el sənəti aşıqlığa meyl göstərər, gözəl aşıqlar yetirir. Bu sənətin ən qədim şəklini mühafizə etmişdir. Bu o demək deyildir ki, Şamaxı, İsmayılı, Salyan tərəflərdə tanınmış aşıqlar yetişməyib və yaxud əksinə, müəyyən bir sənətə daha çox həvəs göstərən şəhərlərdə gözəl şairlər, xanəndələr yetişməyib. Şamaxıda boya-başa çatmış xanəndə Mirzə Məhəmməd-həsən Şuşanın ən adlı-sanlı musiqi bilicilərinin də heyranlıqla bəyəndikləri xanəndədir. Yaxud Qazaxdan çıxmış Vidadi, Vaqif kimi şairlər realist poeziyanın banisi olub. Şuşa XIX əsrdə ədəbiyyatımıza Natəvan kimi şəxsiyyət verib və s. Elə buna görə də, poeziyamızın tədqiqatçılarının etdiyi kimi, aşıqlar qurultayı qarşısında təkcə bir-iki zonanın aşıqlarından deyil, bütün respublikanın aşıqlarından söz açmaq lazımdır.

Bütün müsbət və qüsurlu cəhətləri ilə birlikdə qurultay qarşısında yetişməkdə olan aşıqların ən görkəmlilərindən bəhs açmaq lazımdır. Haqqında danışmaq istədiyimiz belə aşıqlardan biri 1916-cı ildə Şamaxı rayonun Cəyirli kəndində dünyaya gəlmiş, 1938-1945-ci illərdə Xasan gölündə, Ağ finlərə və alman faşistlərinə qarşı çarpışmalarda iştirak etmiş, müharibədən sonra beş il həmvətəni aşıq Sultan

Muradın şagirdi olmuş aşığı Barat Əhməd oğlu Məmişovdur.

1950-ci illərin əvvəllərindən bəri el şənliklərində çıxış edən Aşığı Barat təkcə Şirvan mahalında deyil, Gəncə, Quba, Xaçmaz, Dərbənd, Lənkəran, Lerik, Yardımlı, Masallı və b. rayonlarda da olmuş, minlərlə şənliklərə rəvnəq vermişdir.

20-yə yaxın dastan ("Qurbani", "Valeh", "Abbas və Gülgəz", "Küçə Rza", "Seydi", "Kərəm", "Novruz və Qəndəf", "Dilsuz və Xəzəngül" və s.), yüzlərlə rəvayət, əfsanə, saysız-hesabsız qoşma, gəraylı, bayatı, nəsihətnamə, qəzəl və s. bilən aşığı Baratın məclislərində həmişə yeni söz, yeni ifa tərzı var. Aşığı daima arayıb-axtarır, qədim sənətkarların ifa etdiyi, indi unudulmaqda olan dastan və nağılları, nəsihətnamə və qıfılbəndləri, qoşma və gözəlləmələri yenidən xalqa çatdırır. Bu baxımdan onun şikəstələri təbliğ etməsi xüsusi təqdirə layıqdır. Aşığı eyni bir toy məclisində "Sarı torpaq", "Şirvan", "Qabıstan" ("Qobustan"), "Qocaman", "Zarını", "Aşuran" və "Yekbə" şikəstələrini ifa edərkən dönə-dönə alqışlanır və bu şikəstə növləri az bir zaman içərisində əhali arasında geniş yayılır, unudulmaq təhlükəsindən xilas olur.

1957-ci ildən bəri Şamaxı şəhər mədəniyyət evində təşkil etdiyi "İncə tellər" adlı aşıqlar ansambli qarşısına çox böyük və şərəfli bir məqsəd qoymuşdur: qədim aşığı sənətini qoruyub-saxlamaq. Məhz bu məqsədlə aşığı Barat öz ansambli ilə tez-tez zəhmətkeşlər qarşısında – Şamaxı, Ağsu, Naxçıvan, Neft Daşları, Lənkəran, Göyçay və başqa yerlərdə çıxış edir. Məhz buna görə də 1974-cü ildə o, Moskvada "Mənim ünvanım Sovetlər İttifaqıdır" adlı televiziya filminə çəkilib. Çoxlu mükafatlar alıb. Azərbaycan Aşıqlarının III və IV qurultaylarının nümayəndəsi olub.

Aşıq Barat müasir mövzulu qoşmalar da oxuyur. Lakin həmişə aşıq ifa tərzini saxlayır, muğamatı gözəl bilsə də, aşıq musiqisinə muğam ünsürləri daxil etmir, Şirvanın ustad aşıqları – Mirzə Bilalın, Məlhəmli Şakirin, Bəylərin, Şamılın, Abbasın yoluyla gedir.

Aşıq Barat aşıq üçün zəruri olan 4 ünsürə-gözəl səsə, danışıq qabiliyyətinə, oynaq rəqsə və şirin çalğıya malikdir. Odur ki, onun apardığı məclislər əsil bayram olur.

Aşıq Barat yaradıcı sənətkardır. Onun qələmindən çoxlu qoşma, gəraylı, nəsihətnamə, gözləmə və s. çıxmışdır. Bunların bir qismi vətən, partiya, əmək adamları, sülh və s. həsr edilsə də, əksəriyyəti məhəbbət mövzusunda. Aşığın bu şeirləri öz təbiiliyi, musiqikarlığı, vəzn oynaqlığı, gözəl rəmzləri, bənzətmələri, təkrirləri ilə seçilir:

Kəsmə iltifatın, üzmə canları
Rəhm elə aşıqı-naləmə, ay qız.
Ürək qoru bilməz, könül şad olmaz
Məhəbbət gələndə tüğyanə, ay qız.

yaxud:

Sən məni yandırıb hicrin oduna
Elədin avarə, ay Göyərçinim.
Sənin həsrətindən, eşqin qəmindən
Olub gözüm yaşı çay, Göyərçinim.

və ya:

Qulaqlarım qalıb səsdə,
Göz dikirəm yolun üstə.
Həsərətindən oldum xəstə,
Dərdim sənə bəyan, gözəl.

Aşığın şeirləri içərisində vətən təbiətinə həsr edilmiş qoşma və gəraylılar xüsusi yer tutur. Barat vətənin şəhər və kəndlərini, bağ və meşələrini, çay və göllərini, heyvanat və quşlarını sonsuz bir məhəbbətlə vəsf edir, özü də bu məhəbbəti dinləyicilərə aşılaya bilir:

Kəkliksiz qayalar xarabazardır,
Ceyransız arxacın bağı qubardır...

yaxud:

Uçub xınalı kəkliyi,
Köçüb maralı dağların.

və ya:

Çıx bu dikə, qalx o qaşa:
Vətənimiz bir tamaşa!
Yurdumuzun tayı yoxdur,
Bir cənnətdir başdan-başa!

Aşıq Barat tez-tez kənd klublarında və məktəblərdə çıxış edib istedadlı gəncləri axtarıb-tapır. Onlarla məşğul olub qədim aşıq sənətinin sirlərini öyrədir, bu sənəti sevir. Onun xalqımıza xidməti də məhz bundadır.

30.04.1983

AŞIQ ŞAKİR¹ (1922– 1978)

II Dünya müharibəsindən sonrakı illərdir. Hələ lazımınca hərbin qara günlərinin bitdiyinə alışmamışdıq. Bununla belə qəlbimiz ədəbi-bədii gecələrə can atır, sanki müharibənin ürəyimizə çökdürdüyü acıları qazıb çıxarmaq istəyirdik. O davadan sonrakı bir-iki ildə belə yığıncaqlar, görüşlər, yubileylər, xatirə gecələri tez-tez olurdu. Hamısına da dəvətnamə alıb, bacardıqca yaraşığı geyinib getmək arzumuzdu. Geyim deyəndə də, indiki bər-bəzək yox idi. Yadıma gəlir ki, mərhum şairəmiz Mədinə Gülgün Bakıya gələndə bir müddət bizdə qaldı. Anam ona da analıq edir, öz Təbrizdə qalan

---

¹ Aşiq Şakir Hacıyev 1922-ci ildə Ağsu rayonunun Xəlilli kəndində dünyaya gəlmişdir. Sonralar Kürdəmir şəhərində yaşamışdır. 1939-cu ildə orta məktəbi bitirib. Oğlunun məlahətli səsinə və aşiq sənətinə böyük həvəsini görən Şahverdi kişi yeddinci sinfi bitirəndən sonra onu Göyçaylı Aşiq Mürsəlin yanına aparıb.

1947-ci ildən aşıqlıq edən Şakir Hacıyev məşhur el aşığı, Aşiq Bilal məktəbinin yetirməsi və Şirvan aşiq məktəbinin ən tanınmış nümayəndələrindən biri olmuşdur. O, həm də muğam sənətinin də mahir bilicisi və bənzərsiz ifaçısı olmuşdur.

Onun lirik havacatları ilə yanaşı oxuduğu şux və oynaq ritmlər də xalqın yaddaşında əbədi olaraq yaşayır. "Kəndimiz", "Maral", "Telli sazım", "Nə bağ bildi, nə də bağban", "Şirvan şikəstəsi", "Döymə Kərəm", "Bakı", "Bala nərgiz" havaları sazsevərlər sevimlisinə çevrilmişdir.

O, Azərbaycan Aşıqlarının III Qurultayında iştirak edib.

1967-ci ildə Azərbaycanın Əməkdar mədəniyyət işçisi fəxri adına layiq görülüb.

Aşiq Şakir Hacıyev 1979-cu il aprelin 10-da vəfat edib. – T.İ.

anasını yada salıb ağlayanda “can bala” deyib onu ovundurdu. Mənim bircə qara gipür paltarım vardı, bayır-bacaqçün: növbəynən geyirdik onu. Mədinə gedəndə mən evdə qalırdım, mən gedəndə yığıncaqlara, o qalırdı evdə anamla. Qərəz... Həmin illərdə birdən elan olundu ki, Bakıda o vaxtkı Azərbaycan Drama (indi Musiqili Komediya) teatrının binasında Aşıq Şakirin konserti olacaq.

İlahi! Elə can atırdım ki! Düzdü, heç Aşıq Şakiri tanımırdım. Amma... Amma axı aşıq oxuyacaqdı. Mənim uşaqlıq illərindən xatirimdə Aşıq Şamılın dastan, nağıl danışaraq apardığı toy məclisləri canlandı. Ölsəm də gedəm gərək. Getdim də. Mənim kimi aşıq şeiri pərəstişkarları zalı elə doldurmuşdu ki, adamın çoxu ayaq üstə durmuşdu. Yuxarı mərtəbədə rejissor lojasıyla üzbəüz lojada misilsiz komediya aktyoru Mirzağa Əliyev oturmuşdu. Təkcə onu gördüm öndə, ortada. Qalanlar kimdi, bilmədim. Canım pərdənin açılmasına bağlıydı, gözlərim heç kəsi, heç nəyi görmür, pərdəyə zillənib qalmışdı.

Nəhayət pərdə açıldı. Aşıq Şakir göründü. Əlində saz, əynində noxudu qalife və köynək, belində dörd barmaq enində qayış, başında papaq. Vəssalam! Sazı da sadəydi, üstündə sonralar gördüyümüz bər-bəzək, sədəf, ad yoxuydu. Zala tərəf baş əydi, sazı sinəsinə qaldırdığını gördüm... və türklər demişkən, bayıldım. İndi ha çalışırsansa, onun o gecə hansı qoşma, gəraylı, gözəlləmə oxuduğunu xatırlaya bilmirəm. Musiqinin ecazına, ifanın gözəlliyinə elə dalmışdım ki!!! Deyəsən sözlərin mənimçün bu anda əhəmiyyəti yoxuydu. Dörd-beş ağır müharibə illərində həsrətindəydi hamı, mən də... musiqinin... Belə musiqinin. Belə aşıqanə aşıq ifası oxuyurdu!

Birdən qulağıma qəribə bir səs gəldi. Şakir bəndlər arası “buy-buy-buy... Dərdin alım...” deyəndə lojada oturan Mirzağa Əliyevin səsi ona qatıldı. O da “buy, buy, buy” deyə-deyə çirtiq çalır, oxuyurdu, aşığa səs verirdi. Allahdan sürməli gözləri sevinc təbəssümündə qıyılmış, ətrafa işıq saçırdı.

Söz arası deyim ki, Mirzağa Əliyev dünyasını dəyişəndən sonra, onun şəxsi arxivini almağı Respublika Əlyazmalar fondu (indi İnstitut) mənə həvalə etmişdi. Evlərinə getdim. Yeganə qızı sənədlər siyahıya alındıqca ağlar səslə mənə dedi ki “Başsağlığı verməyə gələnlərdən kim isə atamın cürə sazını götürüb aparıb”. “Oğurlayıb” demədi. Sən demə, o zaman mənim gördüyüm səhnə doğrudan da o gözəl sənətkarın aşiq musiqisinə bağlılığından irəli gəlirmiş. Qərəz...

Aşiq Şakirlə ikinci, yaxın görüşüm Udulu sovetliyinin Qubalı kəndində baş verdi. Orada bütün Udulu sovetliyinin kənd soveti sədri Tutu xanımın oğlu Əlinin toyuna dəvət olunmuşdum. Tutu xanımı tanıyır və sevirdim. Bu mərd qadın bütün müharibə və sonrakı çətin illərdə əvvəlcə öz Qubalısında kolxoz sədri, sonra da bütün sovetlikdə ağbirçək, kənd sovet sədri olmuşdu. Böyük hörmət və məhəbbət qazanmışdı. Cavandı, əri müharibədə həlak olmuşdu, yeganə oğlunu nə çətinliklərlə böyütmüş, istəyənə ərə getməmiş, yəni ailə qurmamışdı. “Arvadın başı bir ərin yastığına qoyular. Məhəbbət bir olar, Allah ikinci bəxt yazmır mənim kimisinə” deyərdi. Bax, həmin Tutu xanımın oğlunun toyunda Aşiq Şakiri ikinci dəfə gördüm, yaxından tanıdım, bəzi səciyyəvi cəhətlərinə bələd oldum. Üç gün qaldı Tutu xanımgildə (elə mən də). Üç nağıl söylədi.

Əlbəttə, bizim adətdə qadınlar, qızlar toyxanaya girməz, biz mağarın bu üzündən dinləyirdik aşığı. Orada öyrəndim ki, Aşıq Şakir ümumiyyətlə dövrən yığmağa çalışmaz, ağayana dolanar, pula tamah salmazdı. Şakir həmin toyda elə nəcib, elə gözəl oxudu, “Abbas və Gülgəz” dastanını elə danışdı ki, hamımız maraqla, həvəslə səhərin gözü açılanacan bu dastana qulaq asdıq. Çox ağayana aparır özünü. Xalqın vəziyyətini yaxşı bilirdi axı. İkinci, o Tutu xanımdan toy haqqı almadı, belə mərd ananın, müharibə qurbanı oğlunun toyunu öz oğlununmuş kimi apardı, heç bir xalturaya yol vermədi. Hələ üstəlik, bir tanış, toya dəvətli qonaq kimi toya nəmər də saldı.

Şakir aşıq sənətinə yüksək qiymət verən, dədə aşıqların nəcibliyini, təvazökarlığını, ustad təmkinini qoruyan sənətkar idi.

Şakirin oxuduğu, danışdığı dastanlarda rəngarənglik, günün və həmin şəhər-kəndin gündəlik hadisələri ilə bağlılıq həmişə diqqəti cəlb edərdi. Zərb alətlərinə, balabana, dəmkeşə arxalanmazdı. Günün zəruri məsələlərini zəif mənzumələrlə qarşılamaz, bacardıqca aşıq sənətinə uyğun ustadnamə, gözəlləmə və s. oxuyardı. Özünün və ustad yaradıcı aşıqların şeirlərinə hörmətlə yanaşar, aydın tələffüzlə oxuyardı, dinləyicilər onun ifasında bütün sözləri, nəsihətləri aydın eşidərdi.

Aşıq Şakir Aşıq Şamıldan çox şey öyrəndiyi kimi öz növbəsində gənc aşıqlar içərisində xeyli şagird tərbiyələndirmişdi.

Mən tanıdığım illərdə balabançısı ustad Həsərət idi.

Sonralar mən Aşıq Şakiri konsertlərdə görür, radiolarda çıxışlarını sevinclə, fərəhlə eşidirdim. Sevinir və fərəhlənir-

dim ki, xalqımızın belə qabil, mərifətli ozan — aşığı var.

Bir dəfə haqqında müsahibə də vermişdim. Təəssüf ki, o zamanlar video olmadığından deyəsən onun canlı çıxışı qal-mayıb yadigar üçün, yaxşı ki, hələ səsi qalıb. Arabir radioda dinləyəndə kədərlənirəm. Şirvan aşıq məktəbinə deyilən böhtanlar ürəyimi ağrıdır. Bu məktəbin Aşıq Şakir kimi güclü nümayəndəsinin dünyanı çox tez tərk etməsinə heyifsilənirəm.

14.02.2001

AŞIQQ ƏLİAĞA¹ (1934-2019)

Şirvan mahalının hər yerində sevilən, tanınan ustad aşıqlardan biri aşıq Əliağadır. Aşıq Əliağa (Əlağa) Əbil oğlu Qasimov 1934-cü ildə keçmiş Şamaxı, indiki Hacıqabul rayonunun Udulu bölgəsinin Tağılı kəndində anadan olmuş və həmin kənddə 2019-cü ildə vəfat etmişdir. Kamil aşıq üçün zəruri olan dörd şərtin dördü də — gözəl səs, məharətlə saz çalmaq, rəqqaslıq bacarığı və bədii qıraət — Aşıq Əliağada vardır. Aşıq sənətinə çox kiçik yaşlarından maraqla göstərmiş Əliağa bir neçə il Şirvanın məşhur el sənətkarları — Aşıq Şamıl, Aşıq Abbas və Aşıq Əlidən bu sənətin sirlərini öyrənmişdir. O, “Koroğlu”, “Əsli və Kərəm”, “Aşıq Qərib”, “İbrahim”, “Dilqəm”, “Qurbani”, “Şahzadə Əbülfəz”, “Güləndam”, “Tahir və Zöhrə” və başqa bu kimi 32 dastan, həmçinin yüzlərlə nağıl, rəvayət, əfsanə, lətifə, saysız-hesabsız qoşma, gəraylı, ustadnamə, gözəlləmə, qıfılənd və s. bilir.

Aşıq Əliağanın apardığı el şənlikləri, sözüün əsl mənasında, tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir. Çünki onun məclislərdə danışdığı rəvayət, əfsanə və hekayətlər tərbiyəvi mövzularda olur, oxuduğu nəsihətnamə-ustadnamə və ibrətnamələr gəncləri ata-ana ehtiramını saxlamağa, özünü ləyaqətli aparmağa, halal əməklə məşğul olmağa, pak məhəbbətlə sevməyə, Vətənin, elin qədrini bilməyə çağırır. Aşıq Əliağa el məclislərində Tufarqanlı Abbas, Xəstə Qasım,

---

¹ Qalib Sayılov “Şirvanlı Aşıq Əliağa” (2007) adlı kitab tərtib edərək, aşıq haqqında geniş tədqiqat aparmış və şeirlərini toplayaraq dərc etdirmişdir. – T.İ.

Qurbani, Aşıq Ələsgər, Molla Cümə, Şəmkiqli Hüseyin və başqalarının bu mövzularda olan şeirlərindən — ustadnamələrindən tez-tez istifadə edir.

30 ildən artıq el şənliklərində iştirak edən aşıq Əliağa Əli Bayramlı (indi Şirvan), Şamaxı, Ağsu, Göyçay, Quba, Xaçmaz, İsmayılı, Kürdəmir, Ucar, Sabirabad, Salyan, Saatlı, Qazıməmməd (indi Hacıqabul), Qutqaşen (indi Qəbələ), Sumqayıt və Bakı şəhərlərində, habelə həmin rayonların bir çox kəndlərində konsert proqramları ilə çıxış etmiş, hər yerdə ləyaqətli çıxışları bəyənilmişdir. Aşıq Əliağa bir müddət Ağsuda aşıqlar ansamblının bədii rəhbəri vəzifəsində çalışmış, bir neçə gənc aşığın yetişib püxtələşməsinə kömək göstərmiş, qədim aşıq sənətinin xüsusiyyətlərini qorumaq, onu müasir mövzularla zənginləşdirmək işində xeyli əmək sərf etmişdir. Bununla belə, Aşıq Əliağa aşıq şeirinin öz janrlarına: ustadnamə, gözəlləmə, qıfılənd və s. daha çox yer verib, onu yersiz “ictimailəşdirmələrlə” yükləmiş.

Aşıq Əliağa uzun illərdən bəri Şamaxı rayonundakı Tava kənd klubunun müdürüdür. O bu klubda məktəblilərdən ibarət aşıqlar dərnəyi təşkil etmiş və uşaqlara artıq nəzərə çarpacaq dərəcədə saz çalmaq, oxumaq, məclis aparmaq qaydalarını öyrətməyə nail olmuşdur.

Aşıq Əliağa yaradıcı aşıqdır. Onun xeyli qoşma və gəraylısı, nəsihətnamə və gözəlləməsi, bayatısı və s. vardır. Bunların həm forma, həm də mövzu dairəsi genişdir. Bu əsərlər arasında aparıcı yer tutan gözəlləmə ilə yanaşı Vətənə, əmək adamlarına, beynəlxalq aləmdə baş verən hadisələrə, gənc nəslin tərbiyəsinə, təbiətin mühafizəsinə və s. həsr edilmiş şeirlər vardır. Aşığın yaradıcılığında tərbiyə mövzusu aparıcı mövzudur və bu da təbiidir. Çünki aşıq

daima el içərisində olur, yaxşını-pisi daha tez görür, nəyin islah, nəyin təshih edilməli olduğunu daha tez müəyyənləşdirir. Odur ki, onun şeirlərində:

Bir insanın paksa qəlbi, tinəti,
Xeyirxahlıq olar işi, sənəti.

yaxud:

İnsan tez seçilər insan içində,
Gözəl əməlilə, ləyaqətilə!

və yaxud:

Qəlbi təmiz olsa, kamalı dərin,
Başqasına pislilik dilərmi insan?

və ya:

Atanı-ananı bədnam eyləyər,
Müftəxor, nanəcib, naxələf övlad.

və s. kimi parçalara tez-tez rast gəlmək olur ki, bu da klassik aşiq şeirimizin ən yaxşı ənənələrinin davamıdır.

Aşiq Əliağanın “Ana”, “Oğlum”, “Görmüşəm” və s. rədifli qoşmaları neçə illərdir ki, müxtəlif aşiq və xanəndələr tərəfindən el şənliklərində oxunur.

Aşiq Əliağanın şeirlərindən ikisini oxuculara təqdim edirik.

VƏTƏNİM

Gör necə də vüqarlıdır,
Uca dağların, Vətənim.
Bərəkətlidir, barlıdır.
Yaşıl bağların, Vətənim.

Göyə qalxır kosmik gəmin,
Ümidgahısan aləmin.
Nə kədərin var, nə qəmin,
Xoşdur çağların, Vətənim.

Adın şirindir, gözəldir,
Əlağaya çox əzəldir.
Min dastandır, min qəzəldir,
Bu şən çağların, Vətənim,

GƏLSİN

Saz tutub, söz deyən, yaradan aşıq,
Şairlər məkanı Şirvana gəlsin.
Sazda, sözdə görsün hansımız başıq,
Qorxub-çəkinməsin, mərdana gəlsin.

Daldada sanmasın özünü mahir,
Sərraf bazarına töksün cəvahir.
Cavab versin suallara birbəbir,
Əyər hünəri var meydana gəlsin.

Sərində eyləsin əqli, fikri cəm,
Çəkməsin iztirab, heç yeməsin qəm.
Şövqilə çalanda “Şərili”, “Dilqəm”,
Mizrab ötsün, sazı fəğanə gəlsin.

Hünər meydanında dursun ər kimi,
Nərə çəksin bir əsrimiş nər kimi.
Sənətdən söz açsın Ələsgər kimi,
Bal kimi sözləri dəhanə gəlsin.

Aşıq Əliğa tək xəyala dalsın,
Şanlı partiyadan o ilham alsın.
Təmiz adla, düz ilqarla ucalsın,
Qiymət versin bu xoş zamana gəlsin.

TAĞILIDA BİR AŞIQ VAR¹

Aşıq Əliğa Şirvan kəndlərində yaxşı tanınan, toylarda qədim ata-baba aşıqların adət və ənənələrini hörmətlə qoruyub saxlayan aşıqlardandır. Mən Aşıq Əliğanı oxuculara bir yaradıcı kimi təqdim etməzdən əvvəl qəsdən onun əsil aşıq sənətinə hörmət və ehtiramından söz açdım. Çünki bəzi üzdəniaraq “aşıqlar” pul dalınca qaçıb öz sənətinə hörmət etmir, aşıq dəstəsinə yaramayan musiqi alətlərini öz “ansambllarına” daxil edir, mikrofon və s. əl atır, toylarda gözəl dastan və nağıllarımızın əvəzin də lazımsız, “ucuz-bəsər” sözlər oxuyurlar. Məhz belələri aşıq yaradıcılığının və

---

¹ “Yeni Şirvan” qəzeti, 19 Fevral 1980, s. 4.

sənətinin gözdən düşməsinə söz-sova səbəb olur. Odur ki, toylarımıza gözəl aşiq sənətkarlar əvəzinə müxtəlif qastrol-yor xanəndələr yol tapıb bir-iki saat ərzində üç-dörd mahnı oxuyur və küllü miqdarda pul qoparır. Aşiq sənətini pəşə eləyənlər haqqında qədim babalar “Hər əlinə çömçə alan aşiq olmaz” deyiblər və Qurbanidən, Tufarqanlı Abbasdan, Aşiq Ələsgərə, Molla Cüməyə kimi bütün ustad sənətkarlar öz ustadnamələrində əsil aşiq və sənət haqqında çox yüksək fikirlər söyləmişlər. Əsrlər boyu aşiq ustadnamələri, gözəlləmələri, duvaqqapmaları, təcnis, qıfılbənd və dodaqdəyməzləri xalqımızın zövqünü oxşamış, onun mənəvi inkişafına xidmət etmişdir.

Olduqca təvazökar, mən deyərdim həтта utancaq, həyalı insan olan Aşiq Əliağa sənəti ucuz tutan adam deyil. O, bacardığı qədər toylarda əski aşiq sənətinin əsil qaydalarına riayət edir, özünü ləyaqətli aparır, hərislik etmir. Eyni zamanda Aşiq Əliağa yaradıcı aşiqdir. Onun bir çox qoşma, gəraylı və bayatısı vardır.

“Yeni Şirvan”ın hörmətli oxucularına Udulu Sovetliyinin Tağlı kəndində yaşayıb yaradan aşiq qardaşımın bir neçə bayatısını təqdim edirəm.

BAYATILAR

Mən aşiqəm qoşa gəz,
Dolan yarla qoşa gəz.
Vətənim gül-çiçəkdir,
Qəm-qüssəsiz yaşa, gəz.

Mən aşiqəm Gülsənəm,
Danış Sənəm, gül Sənəm
Həsərətini çəkirəm –
Hərdən bizə gəl, Sənəm.

Mən aşiqəm Gülpəri,
Danış Pəri, gül Pəri!
Aşiqinə əlinlə,
Bir dəstə ver gül, Pəri.

Mən aşiqəm Gülnisə,
Oxu, oyna, gül, Nisə!
Sən gülşəndə bir gül ol,
Mən şeyda bülbül, Nisə!

AŞIQ QƏNDAB SEYİDOVA (1935-?)

Aşiq Qəndab Hacı İsa qızı 1935-ci ildə Dağıstanın Rutul rayonunun Katrux kəndində anadan olmuşdur. Kiçik yaşlarından Qubaya köçüb burda yaşamış, 1948-ci ildən aşığılığı başlamışdır. 1954-də Qubada orta təhsilini bitirmiş, bir sıra festivalların iştirakçısı olmuş, aşıqların III qurultayında iştirak etmişdir.

Qəndab 1948-ci ildən aşığıqla məşğul olur. Onun şeirləri, qoşmaları Azərbaycan və Dağıstan mətbuatında dərc olunmuşdur. 1956-cı ildə Aşiq Qəndab Quba Rayon Mədəniyyət Evinə işə qəbul edilmişdir. O, Moskvada keçirilən dünya festivalında iştirak etmiş və festivalın laureatı adına layiq görülmüşdür.

Aşiq Qəndab sazda 50-yə yaxın hava çalıb və oxuyurmuş. O, 300 dən çox şeirin, "Azad qadın", "Qəndab və Samur" dastanlarının və bir çox rəvayətin müəllifidir.

Mətbuatda xeyli şeiri çap edilmişdir.

Aşağıda Aşiq Qəndabın dörd şeirini oxucularımıza təqdim edirik.

1

Dağıstanın qardaşdır,
Bakı, Şirvan, Azərbaycan.
Dostudur, həm sirdaşdır,
Millə, Muğan, Azərbaycan!

Bir sinədə iki ürək,
Birgə vurur, birdir dilək,

Ay hər yeri gözəl-göyçək,
Qədim, cavan, Azərbaycan!

Qəndab sənə vurulmuşdur,
Qucağında uçan quşdur,
Səni görmək mənə xoşdur,
Ay zərəfşan Azərbaycan.

2

Hər telində bir avaz var,
Mənim incə telli sazım,
Sən dinəndə el oxuyar
Ay obalı-elli sazım.

Görən hansı usta əli,
Yaradıb sən tək gözəli,
Sənsən eşqin əzəli,
Min nəğməli, dallı sazım.

Yaxşı-yamanı seçənsən,
Yar üçün candan keçənsən,
Qəlblərdə çiçək açansən,
Bağ-bağçalı güllü sazım.

Sən Qəndabı bacı sandın,
Ürəyində nə var, qandın,
Hər meydanda mərd dayandın
İlhamı dağ selli sazım.

NƏSİHƏT

Oğlum Seyida

Tənbəllik, yaltaqlıq, bir də nadanlıq —
Bil, sənin şəninə yaraşmaz, oğlum.
Əsil insan olan, sözün mərdanə —
Deməyib, arxadan danışmaz, oğlum.

Öyrən bir sənəti, işə xor baxma,
Kamil olmamışdan ortaya çıxma.
Namərdlə dost olub, əlini sıxma —
Onunla taleyin barışmaz, oğlum!

Elləri özünə arxa, dayaq bil,
Namərd dost atanı, el atan deyil!
El ilə bir sevin, el ilə bir gül,
Yoxsa səndən elə kar aşmaz, oğlum.

Gündə bir gözələ meylini salma,
Ürək çox incədir nişanə alma...
Vəfasızdan cəfa çəkib qocalma,
O sənə qaynayıb, qarışmaz, oğlum!

ŞAHDAĞ

Üstündən köç edib gedən buludlar,
Bənzəyir düzülmüş karvana, Şahdağ.
Ətirli, çəmənli o yaylaqların
Tanışdır hər kəsə, hər yana, Şahdağ.

Zirvəndə qartalla qoşa dayandım,
Mən səni qəlbimə bir həmdəm sandım.
Əsdi zirvə mehi, gül tək allandım —
Qoydun yanağımda nişanə, Şahdağ.

Qüdrətdən yaradıb səni təbiət,
Bəllidir hamıya bil, bu həqiqət.
Yurduma pay verib nemət, həm şəfqət—
Qürurla baxırsan cahana, Şahdağ.

Nəfəsin ilıqdır, buzdur dodağın,
Məcrası səndədir neçə bulağın.
Aşıq Qəndab oldu bir gün qonağın
O şəm oldu, sənsə pərvanə, Şahdağ.

DANIŞ

Susma, bu dövrəndə, ay aşiq Qəndab,
Mən nəğməli şirin dillərdən danış,
Elin zəhmətilə bulağa dönən,
Bol məhsullu geniş çöllərdən danış.

Xalqımın üzünə gülür xoş iqbal,
Sən də öz işinlə yaradıb ucal,
Basıb sinən üstə telli sazı, çal! —
Bu toylu-büsatlı ellərdən danış.

Nur ilə açılır hər yeni səhər,
Günəşdən güc alır arzu-əməllər.

Şehli çəmənlərdən neçə rəng gül dər —
Çiçək tərəvətli yerlərdən danış.

İnsanın cövhəri zəhmətdir hər an.
Xoşbəxtdir əməkdən, işdən doymayan.
Qüdrətli insanın gücünə inan —
Hər polad biləkli əllərdən danış.

AŞIQ ULDUZ (1945)

Aşiq Ulduz Sönməz (Ulduz Əsgər qızı Quliyeva) 1945-ci ildə Azərbaycanın Gədəbəy rayonunda anadan olub. Müasir dövrdə Azərbaycan aşiq sənətinin inkişafında xidmətləri olan, özünəməxsus dəst-xətti ilə seçilən qadın aşıqlardan biridir. O, eyni zamanda “Aşiq Pəri” Məclisinin ilk üzvlərindəndir.

Hələ gənclik illərindən (1964-1971-ci illər) Sumqayıt şəhərində Mədəniyyət evində xalq çalğı alətləri ansamblının bədii rəhbəri kimi fəaliyyət göstərmiş. M.Maqomayev adına Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının solisti kimi yaddaqalan çıxışları olub.

Yaradıcı aşiq olan Ulduz Sönməz eyni zamanda Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin də üzvüdür, kitabları nəşr olunub.

Ulduz Quliyeva sadəcə ifaçı aşiq deyil, həm də bu sənətin tədrisi ilə məşğul olan sənətkardır. 1984-cü ildən Sumqayıt şəhərindəki musiqi kollecində aşiq sənətini tədris edib.

Özünəməxsus sənətkarlığı ilə seçilən Ulduz Quliyeva respublikamızda keçirilən dövlət tədbirlərində həmişə uğurla çıxış edib, dəfələrlə Amerika, Almaniya, İsrail, Türkiyə, İraq və başqa bir çox ölkələrdə Azərbaycan mədəniyyətini ləyaqətlə təmsil edib.

AŞIĞIYAM

Xəbərdaram hər gedəndən-gələndən,
Söyləmərəm kimsəyə söz yalandan.

Min oda düşmüşəm aşıq olandan,
Mən alov aşığı, söz aşığıyam.

Haraylaram obaları, elləri,
Səhər yeli darayanda telləri,
Cəm edərəm, şirin deyən dilləri,
Şirin söhbət, şirin söz aşığıyam.

Başda Ələsgəri gərək tanıyam,
Cəmi ustadları bir-bir sanıyam,
Ulduzam, onların vəfa kanıyam,
Mən də vətənimin qız aşığıyam.

DİLLƏNİRƏM

Mirzablarım çalın-çarpaz,
Pərdə-pərdə dillənirəm.
“Kərəmi” də yanır canım,
“Dilqəmi” də güllənirəm.

Pərdə-pərdə sazım dinir,
Alovumla közüm dinir,
Dözəmmirəm, dözüüm, dinir,
Axıb-axıb sellənirəm.

Kərəm qalxır Ərzuruma,
Sevən dözüür hər zuluma,
Dözməz belə nər zuluma,
Yana-yana küllənirəm.

DƏRDİM

Gəl mən deyim, bir-bir sana,
Yetişibdi yüzə dərdim.
Ha dedim ki, pünhan edəm,
Axır çıxdı üzə dərdim.

Bir bülbüləm həsrət yaza,
Qorxuram ki, yolum aza.
Meylimi salmışam saza,
Bəlkə deyim saza dərdim.

Ulduz, bəxtin boş gəlibdi,
Neçə deyim xoş gəlibdi,
Düz üstümə tuş gəlibdi,
Kaş yolunu aza dərdim.

NİYƏ

Yollar da intizar, gözləyir səni,
Nə vaxtdır getmisən, gəlmirsən niyə!
Çoxmu yorulmusan eşqin əlindən,
Soruşub əhvalım bilmirsən niyə!

Aylar, illər ötür yaman, gözləmir,
Günlərim ah ilə aman gözləmir,
Aşkaradı sırım, güman gözləmir,
Vaxtında danışıb gülmürsən niyə?

Soruşub axtarmaq ar gəlir mənə,
Sənsiz bu gen dünya dar gəlir mənə.
Xəyalım, düşüncəm zor gəlir mənə,
Həsrəti qəlbimdən silmirsən niyə!

Bu ötüşən aymı, ilmi, bilmirəm,
Ağlamaq peşəmdi, heç vaxt gülmürəm,
Ulduz deyər bir qərara gəlmirəm,
Vaxtsız gələn payı bölmürsən niyə!

DİLARƏ AZAFLI (1947-2005)

Dilarə Azafli (Zeynalova Dilarə Mikayıl qızı) 5 mart 1947-ci ildə Tovuz rayonunun Azafli kəndində aşıq Mikayıl Azaflinin ailəsində anadan olub. Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini bitirib. 1971-ci ildə Bakı şəhəri Biləcəri qəsəbəsi 2 saylı Dəmiryol orta məktəbində, 1973-cü ildə 5 saylı (indiki 300 saylı) orta məktəbdə müəllimlik etmişdir. Ali dərəcəli müəllimədir. “Xalq maarifi əlaçısı”, “Fəxri dəmiryolçu” adlarına layiq görülüb.

1984-cü ildən Aşıq Pəri Məclisinin üzvü olub. 14 yaşından şeir yazmağa başlayan Dilarə Azafli 1985-ci ildən dövrü mətbuatda çap olunmağa başlayır. “Aşıq Pəri Məclisi və el şairələri” (1987), “Azərbaycan poeziya almanaxı” (1991), “Dan ulduzu” (1998), “Haqqım var yaşamağa” (2001) kitablarında və digər almanaxlarda şeirləri çap olunub.

Gülərə Azafli 25 avqust 2005-cı ildə Bakıda vəfat edib.

HARA GEDİR BU DÜNYANIN AXIRI?

Ağa qara, qaraya ağ deyənlər,
Düzə dərə, təpəyə dağ deyənlər,
Qanqallığa meyvəli bağ deyənlər,
Hara gedir bu dünyanın axırı?

Üşüyürəm dumanların altında,
Sular axır samanların altında.
Haqq-ədalət yalanların altında,
Hara gedir bu dünyanın axırı?

Həqiqətim yalan olub gözümdə,
Ağ ləkələr, dağ ləkələr üzündə,
Ceyran qaçmaz, lələ bitməz düzündə,
Hara gedir bu dünyanın axırı?

Ürəklərdə məhəbbəti qoruyaq,
Yeri, göyü, təbiəti qoruyaq.
İnsanları, ülvyyəti qoruyaq,
Hara gedir bu dünyanın axırı?

Dilərəyəm, yaralandım min dəfə,
Parçalandım, paralandım min dəfə,
Öz-özümdən aralandım min dəfə,
Hara gedir bu dünyanın axırı?

GÖZLƏMƏK OLMUR

Hər kəsdən dəyanət, vicdan, qeyrət, ar,
Məhəbbət, sədaqət gözləmək olmur.
Hər ağacdən meyvə, hər güldən ətir,
Hər vardan bərəkət gözləmək olmur.

Kimi çox qəribə ömür-gün sürür,
Kimi insanlığı, kimi var güdür.
Təbiət yaradıb hərəni bir cür,
Hər kəsdən səxavət gözləmək olmur.

Kimi nur paylayar bəşəriyyətdə,
Kimi ağ gün dilər hər cəmiyyətdə.

Kimi tələ qurar xalqa, millətə,
Hər kəsdən saf niyyət gözləmək olmur.

Sular axıdılır samanlar altda,
Həqiqət boğulur yalanlar altda,
Dağlar da görünür dumanlar altda,
Hər "haq"dan həqiqət gözləmək olmur.

Azafılı qızıyam, Dilarə adım,
Haqdır, ədalətdir ilk sözüm, andım.
Elə arxalandım, elə inandım,
Ellərdən xəyanət gözləmək olmur.

MƏNİM

Taleyin mənimlə oyununa bax.
Özümü özümə qaytardın mənim.
Dünyaya baxardım sənin gözünlə,
Gözümü özümə qaytardın mənim.

Gəl elə bilmə ki, məhv olacağam,
Zərif çiçək kimi tez solacağam.
Bulanıb-bulanıb durulacağam,
Dözümü özümə qaytardın mənim.

Sənsiz sənsizliklə dolanacağam,
Bu qəm paltarını soyunacağam.
Birtəhər dözəcək, ovunacağam,
Nazımı özümə qaytardın mənim.

Müqəddəs amalla yaşayacağam,
Bir həsrət yükünü daşıyacağam.
Daha taleyimlə barışacağam.
Sözümü özümə qaytardın mənim.

Dilərə, aldatma daha özünü,
Qopartma könlünün həsrət közünü.
Ömrün payızında səbri, dözümü,
Sazımı özümə qaytardın mənim.

QOYMAYIN

Vətənin müdafiəsində duran oğullara

Vətən torpağından, a qartallarım,
Düşmən bir qarış da ala, qoymayın!
Dağıdın, çığnayın daşnak yuvasın,
Bir də çıxartmağa bala, qoymayın!

Qeyrət meydanıdır, ər igidlərim.
Dar gündə bilinər nər igidlərim.
Tanrı olsun sizə yar, igidlərim,
Ümid çiçəyimi sola, qoymayın.

Müqəddəs arzum var, zəfər günündə,
Qurban kəsəcəyəm Cıdır düzündə,
Həsrətdən, qubardan ana gözündə,
Bircə damla yaş da ola, qoymayın!

Yetişsin ellərə Qələbə səsi.
Müqəddəsdi “Ana”, “Vətən” kəlməsi,
Sizi çaşdırmasın düşmən hiyləsi,
İlandı, əqrəbdi, çala, qoymayın!

Sizə göz dikibdir Azərbaycanım,
Başınıza dönüm, qadanız alım.
Dilarəyəm, necə dözümlü, dayanım,
Qisas qiyamətə qala, qoymayın!

AY BABA

Qoca qartala

Qoca qartal məclisinə el gəlib,
Saz-söz üçün darıxmışdıq, ay baba.
Yağış yağıb, çaqlar daşdı, sel gəlib.
Saz-söz üçün darıxmışdıq, ay baba.

Qoca qartal, dilə gətir sazını,
Tərif elə Vətənimin yazını.
İmtahan et mərd oğlunu, qızını,
Saz-söz üçün darıxmışdıq, ay baba.

Qoca qartal zirvələrdən enməsin,
Qoy tutduğu haqq yolundan dönməsin.
Arzulan alovlandı, sönməsin,
Saz-söz üçün darıxmışdıq, ay baba.

Qoca qartal, “Dübeyti”nə bələdik,
Həm zilinə, həm bəminə bələdik.
Sevincinə, dərd-qəminə bələdik,
Saz-söz üçün darıxmışiq, ay baba.

Qoca qartal, “Dağlar”ına güvəndim,
“Azaflının dünyası”na bələndim.
Dilarəyəm, Kür, Araza çiləndim,
Saz-söz üçün darıxmışiq, ay baba.

HAQQ-ƏDALƏT ÇIRAĞINDA

Hayıf, ömrüm-günüm keçdi,
Əzabların qucağında.
Şaxta döydü, tufan əzdi,
Öz evimdə, ocağımda.

Dilim susdu, könlüm dindi,
Dərd anlamaz gəndə sindi,
Bu nə qubar, bu nə çəndi,
Ürəyimin bucağında.

Zirvələrə qonacağam,
Elə bilmə donacağam.
Dilarə tək yanacağam,
Haqq-ədələt çıraqında.

AŞIQ SOLMAZ KOSAYEVA (1955)

Aşıq Solmaz Kosayeva 1955-ci il iyunun 3-də Qazax rayonunda ziyalı ailəsində anadan olub. 1961-ci ildə S.Vurğun adına Qazax pionerlər evində sazçı qızlar ansamblına üzv yazılıb. 1975-ci ildə Özbəkistanın paytaxtı Daşkənd səhərində keçirilən tədbirdə Azərbaycan mədəniyyətini layiqincə təmsil edərək Vətənə mükafatla dönüb. “Aşıq Pəri məclisi”nin ilk üzvlərindəndir.

Aşıq Solmaz Kosayeva 1978-ci ildən Xalq artisti İslam Rzayevin rəhbərlik etdiyi ansamblıda müğənni kimi fəaliyyət göstərib. 1984-cü ildə Azərbaycan aşıqlarının IV qurultayının nümayəndəsi olub və buradakı bənzərsiz ifası ilə böyük rəğbət qazanıb. 1985-ci ildə Moskvada keçirilən XII Ümumdünya festivalında 1-ci dərəcəli diploma layiq görülüb.

1986-cı ildə Nikaraqua, 1987-ci Əfqanıstan, 1988-də İsveç və Norveç, 1991-də Meksika, Kuba, İrlandiya, 1994-cü ildə Almaniya, Hollandiya və Belçikada olaraq Azərbaycan mədəniyyətini və incəsənətini layiqincə təmsil edib.

1997-ci ildə İraqda keçirilən Beynəlxalq Babilistan Festivalı, 1998-ci ildə Türk Cümhuriyyətinin 75, Qarsın qurtuluşunun 78 illiyinə dəvət alaraq, “Bostançı” konsert salonunda çıxışına görə qızıl medal və pul mükafatına layiq görülüb.

2000-ci ildə YUNESKO-nun xətti ilə Bakıda keçirilən “Kitabi-Dədə Qorqud – 1300” tədbirində fəal iştirakına görə Türkdilli Dövlətlərin VI zirvə toplantısına da dəvət olunub. Həmin ildə Ankarada keçirilən “Türk Dünyası – I Aşıqlar şöləni”nə dəvət alıb, çıxışı qızıl medalla mükafatlandırılıb.

1984-cü ildən Aşıqlar Birliyinin üzvüdür. AMEA-nın Folklor İnstitutunun “İrs” folklor ansamblında aşıq-müğənni kimi də fəaliyyət göstərir. O, həmçinin şeir yaradıcılığı ilə də məşğul olur. Sənətdə özünəməxsus yolu var. Aşıq mahnıları ilə yanaşı bəstəkar mahnılarını da ifa edir.

TAPAM MƏN

Sənə güvəndiyim, ay uca dağlar,
Sitəmindən mənim didəm qan ağlar.
Vaxtsız xəzan oldu, soldu gül bağlar,
Bağbanım yox, gülzarımı tapam mən.

Gecə-gündüz səni deyib ağlaram,
“Sənəm üstün çalın-çarpaz dağlaram.”
Qəlbim para-para, yara bağlaram,
Təbibim yox, dərmanımı tapam mən.

Məcnun kimi səhralarda gəzərəm,
Kərəm kimi eşq odunda közərrəm,
Niyə yazdı kor qisməti, bezaram
Allahım yox, taleyimi tapam mən.

Xudam məni saldı, yaman günlərə,
Ahım çatmır, ünüm yetmir ünlərə.
Qayıdım mı keçmişlərə, dünlərə,
Bu günüm yox, dünənimi tapam mən.

Solmazın var bir müqəddəs ürəyi,
Arxamıza dayaq olmuş kürəyi.

Gənc yaşında puça döndü diləyi,
Xoş günüm yox səadətə çatam mən,
Əcəl çatmır Əzrayılı tapam mən.

KƏLBƏCƏRDƏ

Vətən oğlu, Vətən sizi çağırır,
Düşmənin boynunu vur Kəlbəcərdə.
Özgə torpağında gözümüz yoxdur,
Dayan Kəlbəcərdə, dur Kəlbəcərdə.

Kimsəsiz qalıbdı gör neçə məzar,
Çatıbdı qaşını Murovla Qoşqar.
Çağır köməyinə ehtiyacı var,
Ədalət divanı qur Kəlbəcərdə.

Gir meydana dəliqanlı savaşa,
Yürüşü Şuşadan, Laçından başla
Solmaz, qələbəni sazla alqışla,
“Pəri” məclisini qur Kəlbəcərdə.

DÖNDÜM

Alov baxışınla, od baxışınla,
Sən elə yandırdın közünə döndüm.
Məni məndən aldı bir dəli sevda,
Ömrün çiçəklənən yazına döndüm.

Bu eşq ürəyimdə heç zaman sönməz.
Ötən günlər bir də geriyə dönməz.

Xəyalım göylərdən bir an da enməz,
Kərəmin çaldığı sazına döndüm.

Vüsəlın şəkərdir, nabatdı, baldı,
Eşqin ürəyimi odlara saldı.
Solmazam, gerçəkdi, yoxsa xəyaldı,
Deyəsən Leylinin özünə döndüm.

EY VƏTƏN

Qəfil qada aldı başın üstünü,
Dumana bürüdü dağlar, ey Vətən.
Vaxtsız xəzan gəldi, soldu-saraldı,
O güllü-çiçəkli bağlar, ey Vətən.

Qaldı yağılara Şuşa qalası,
Sağalmaz qəlbimin Göyçə yarası.
Daşı diksindirdi şəhid naləsi,
Yerlərim, göylər ağlar, ey Vətən.

Solmaz deyər, Oğuz oğlu od ola,
Vətən üçün ölən igid ad ala.
Torpaq vermə bircə qarış yad ala,
Səni gözü üstə saxlar, ey Vətən.

GÜLARƏ AZAFLI QIZI (1959)

Gülarə Azafli (Gülarə Mikayıl qızı Zeynalova) 1959-cu ildə Tovuz rayonunun Azafli kəndində görkəmli aşığı Mikayıl Azaflinın ailəsində anadan olub. Aşığı ailəsində böyüdüyündən uşaqılıqdan bu sənətə marağı göstərib. Orta məktəbi bitirdikdən sonra təhsilini kollecdə davam etdirib.

Ustad ocağında böyüyən Gülarə xanım uşaqılıqdan aşığı sənətinə bağlanıb. Hələ gənc yaşlarından müsabiqələrdə iştirak edib və laureat olub, Gəncə şəhərindəki universitetdə “Çəşmə” folklor ansamblının bədii rəhbəri olub (1983-1994). Qadın aşıqları özündə birləşdirən “Aşığı Pəri məclisi”nin ilk üzvlərindəndir. Avropa və şərq ölkələrində Azərbaycan aşığı sənətini layiqincə təmsil edib, beynəlxalq festivallarda qalib olub.

OLAMMARAM

Nə çox imtahana çəkirsən məni,
Mən mənəm, özgə bir mən olammaram.
Özünlə bir ölçüb, biçirsən məni,
Sən Sənsən, Mən dönüb sən olammaram.

Tanıya bilmədin deyəsən məni,
Silginən gözündən dumanı, çəni,
Ürək başqa səmtə döndərsə səni,
Mən sənın yolunda çən olammaram.

Gülarəni bu sevgidə yanılma,
Safdır məhəbbəti ayağa atma,

Nadanlıq eyləyib özgəyə satma,
Özgə sevincinə tən olammaram.

SAZIM

Dillən, sənə qurban olum,
Sənsiz könlüm ağlar, sazım.
“Yanıq Kərəm”i, “Dilqəmi”,
Ürəyimi dağlar, sazım.

Necə duysun səni naşı,
Məğrur saxla, əymə başı,
Misri qılıncın yoldaşı,
Çaylar kimi çağlar, sazım.

Gülarənin arzu, varı,
Dədəm Qorqud yadigarı,
Qoyma, hələ ömür yarı,
Duman yolu bağlar, sazım.

BİL

Elə yanışam ki, həsrət içində,
Ocaq da yanımda əfsanədir, bil.
Sevinc ürəyimdə xəyala dönüb,
Möhnət hədəfinə nişanədir, bil.

Bənzətmə bir kövrək budağa məni,
Oxşat başı qarlı o dağa məni.

Gəl salma özündən uzağa məni,
Ürək sənin üçün pərvanədir, bil.

Duymadım necədir vüsalın dadı,
İsidər aləmi qəlbimin odu.
Eşitsən Gülarə Azafı adı,
Atam Mikayıldan nişanədir, bil.

NEYLƏYİM

Bu dünyanın həm sevinci, həm qəmi
Saza qalıb, bizə qalıb, neyləyim.
Sevgilərin sevinc dəmi, göz nəmi,
Saza qalıb, bizə qalıb neyləyim.

Əslinin fəryadı, Kərəm naləsi,
Biçarə Dilqəmin nakam nəğməsi.
Səhnəbanı deyən Ələsgər səsi
Saza qalıb, bizə qalıb, neyləyim.

Azafı Gülarə ağlayar, gülməz,
Anamı səslərəm, göz yaşım silməz.
Sözüm harayını bir kimsə bilməz,
Saza qalıb, bizə qalıb, neyləyim.

BƏNZƏRƏM

Bu könül dünyama güzar eyləmə,
Boranlı, çovğunlu qışa bənzərəm.
Elə kövrəlmişəm, elə dolmuşam,
Gözlərdən süzülən yaşa bənzərəm.

Haray da, həşir, də, dad da içimdə,
Alov da, atəş də, od da içimdə.
Elə qovrulmuşam içim-içimdə.
Heyrətdən çatılan qaşa bənzərəm.

Azafılı qızına dərd olub dağlar,
Halına yerlər də, göylər də ağlar.
Bir daha qayıtmaz, keçdi o çağlar,
Duyğusuz, istisiz daşa bənzərəm.

DARIXMIŞAM

Güzarını bir bizə sal,
Sənsiz yaman darıxmışam.
Küsmüşəmsə könlümü al
Sənsiz yaman darıxmışam.

Qoyma məni gözü yolda
Başım daim qeyli-qalda.
Günüm keçir ahu-zarla,
Sənsiz yaman darıxmışam.

Etmə məni aləmə faş,
Qalmayıbdı gözümdə yaş.
Sən oldun könlümə sirdaş,
Sənsiz yaman darıxmışam.

Gülarədə yoxdu dözüm,
Yollarında qalıb gözüm,
Bir bizə gəl gülsün üzüm.
Sənsiz yaman darıxmışam.

AŞIQ ZÜLFİYYƏ (1970)

Aşiq Zülfıyyə İbadova 1970-ci il noyabr ayının 26-da Tovuz rayonunun Alakol kəndində anadan olmuşdur.

Uşaqlıqdan bu sənətə həvəsi olub. Altı-yeddi yaşında artıq saz çala bilirdi. Aşiq Zülfıyyənin babası da aşiq olub. O vaxtı “Koroğlu” dastanı üçün məlumatların çoxunu babasının dilindən eşidib, yazıblar. İlk ustadı isə dayısı Fərrux olmuşdur. On dörd yaşından peşəkar səviyyədə saz çalmağa başlayıb. 16 yaşında qadın aşıqların “Aşiq Pəri” Məclisinin ən kiçik üzvü olmuşdur. Azərbaycan Aşıqlar Birliyinin üzvüdür.

İlk dəfə 16 yaşında (1986) Almaniyada, 17 yaşında isə Rusiya və Türkiyədə festival və yarışlarda iştirak etmiş və təltif olunmuş, fəxri fərmanlara və mükafatlara layiq görülmüşdü. Konya şəhərində keçirilən aşıqlar şölənindəki uğurlarına görə “Atatürk ödəülü” ilə mükafatlandırılmışdı. Türkiyənin nüfuzlu qəzetlərindən olan “Tərcüman” qəzetinin “17 yaşlı bir ulduz” məqaləsi tanınmış alim Əli Qafqaziyalı tərəfindən yazıldı və böyük əks-sədaya səbəb oldu. 1991-ci ildə Türkiyənin Konya şəhərində ona ən yüksək qiymət olaraq “Atatürk ödəülü” təqdim olundu. Ankara, İstanbul, Ərzurum, Bayburd və digər şəhərlərdəki konsertlərdə də medallara layiq görülmüşdü.

Zülfıyyənin ən uğurlu səfərlərindən biri Almaniyanın Köln şəhərində baş tutmuşdu. (1996).

2000-ci ildə keçirilən “Türk dünyası” festivalında da çıxışları yüksək qiymətləndirilmişdir. “Xan qızı Natəvan” adına mükafata və laureat adına layiq görülmüşdür.

80-ə yaxın klassik havanı, bir çox muğam və təsnifləri,

İran və Türk havalarını yüksək professionallıqla ifa edən Aşiq Zülfiyyə saysız-hesabsız qoşma, gəraylı, təcnis və müxəmməs, divanilərin, bir çox dastan-rəvayətlərin bilicisi və ifaçısına çevrilir.

SƏNDƏN ÖTƏRİ

Əsli-Kərəm kimi oda,
Yanaram səndən ötəri.
Ayrı düşsək həsrətindən,
Donaram səndən ötəri.

Qurban ollam vüqarına,
Çağırsan gəlləm yanına.
Bir quş kimi gül bağına,
Qonaram səndən ötəri.

Gecə-gündüz hey yanıram,
Hər əzaba qatlanıram,
Deməyə də utanıram,
Ölürəm səndən ötəri.

Zülfiyyənin din-imanı,
Bir sənə gəlir gümanı.
Sən istəsən bu dünyanı,
Danaram səndən ötəri.

DARIXMIŞAM

Ay insafsız həsrət üzüb canımı,
Sənsiz yaman darıxmışam, hardasan?
Esq atəşi bürüyüb hər yanımı,
Darıxmışam, darıxmışam, hardasan?

Bu fani dünyada sevilək-sevək,
Gəl, sevgilim mənalı ömür sürək.
Ölüm varsa, hər ikimiz bir ölək,
Darıxmışam, darıxmışam hardasan?

Zülmətə dönübdü göz ümdə hər yan,
O nurlu baxışa olmuşam heyran.
Bu sevən ürəyim gəl sənə qurban,
Darıxmışam, darıxmışam hardasan?

Qıyma, gülüm qəddimi qəmlər əyə,
Intizarda saxlamısan bəs niyə,
Gələrsən ki, dərddən ölüb Zülfiyyə,
Darıxmışam, darıxmışam, hardasan?

DEYİLSƏN

Nə qədər ağlayıb, sızlasam da mən,
Onsuz da sən geri gələn deyilsən.
Həsrətdən qəlbimi dağlasam da mən,
Onsuzda sən geri gələn deyilsən.

Əriyib şam kimi sönsəm də belə,
Yolunda ağaca dönsəm də belə,
Sənin həsrətindən ölsəm də belə,
Onsuzda sən geri gələn deyilsən.

Taleyin hökmüydü yazmış alınına,
Canım qurban olsun nakam canına,
Axır bir gün mən gələrəm yanına,
Onsuzda sən geri gələn deyilsən.

ÖMRÜM-GÜNÜM

Deyirsən ürəyim yaman darıxır,
Deyirsən həsrətə dözə bilmirəm
Deyirsən olmasın sənsiz bir günüm,
Bəs niyə gəmirsən, ay ömrüm-günüm?

Mənim bu dünyaya həvəsim də sən,
Mənim aldığım hər nəfəsim də sən,
Mənim tanıdığım hər kəsim də sən,
Əgər bir mənəmsə mənəsbən, dinin,
Bəs niyə gəlmirsən, ay ömrüm-günüm?

Sevgi çəmənində çiçəklər əkdin,
Onu sulamağa göz yaşı tökdün,
Sən bu həsrətinlə bağrımı sökdün,
Gəl ki, qoy solmasın məhəbbət gülüm,
Bəs niyə gəlmirsən, ay ömrüm-günüm?

Gəzirsən qəddini qəm əyə-əyə,
Ürəkdə Zülfiyyə, dildə Zülfiyyə,
Əgər darıxırsan ayrılıq niyə?
Mənsiz puç olursa gər ayın-ilin,
Bəs niyə gəlmirsən, ay ömrüm-günüm?

ANAMIN

Oğul həsrətinə dözə bilmədi,
Yaman bükülübdü beli anamın.
Sən gedəndən bir gün üzü gülmədi,
Nə tez açıb soldu gülü anamın.

Coşqun çaylar kimi çağlayamırdı,
Sinəsini aşkar dağlayamırdı.
Oğluna dil deyib ağlayamırdı,
Sanki tutulmuşdu dili anamın.

Fələk ağ gününə qaralar yazdı,
Qəlbini doğradı, bağırını əzdi.
Dərdi olmayanlar bunu bilməzdi,
Göylərə sovruldu külü anamın.

AŞIQ YARADIÇILIĞININ
TƏDQIQINƏ DAİR
MƏQALƏLƏR

AZƏRBAYCANIN QADIN ŞAİR VƏ AŞIQLARI¹

Qadın ləfzi, qadın anlayışı şərq aləmində “Şərq qadını” məcmuəsinin yazdığı kimi, bir “od” olmuşdur ki, ona əl vurmaq barıta əl vurmaq kimi xətalı hesab olmuşdur.

XX əsrin əvvəllərinə kimi Azərbaycanda, yalnız ictimai həyatda deyil, hətta evdə, ailədə belə qadının rolu adi bir qul, bir kölə rolundan uzağa getmirdi. Qız doğulması ailə üçün ayıb, bəlkə də bədbəxtçilik gətirirdi, çünki “qız yükü duz yükü idi”, “qız özgə çırağı yandırır”, “un çuvalına tay olub evdə qalır”, “qız qazanc gətirmir, qazanc itirirdi”, “saçı uzun, ağı gödək idi”. Buna görə də Qızbəs, Bəsdi, Qızıyətər, Qıztamam, Qızqayıt, Yetər, Tamam, Osandıq, Oğdangərək kimi eybəcər adlar qoymaq, çox qız doğulan ailələrdə adət şəklini almışdı. Bu bəs deyildi ki, ailə başçısı, ata və ər öz qadınını, ömür yoldaşı, həyat yoldaşını adilə çağırmağa utanır, yalnız başqalarının yanında deyil, dar ailə çərçivəsində belə onu “ayə, ay adam” deyə səsləyir, “uşaqların anası, külfət, ev adamı” və s. adlandırır. Qadına yalnız öz fərdi deyil, mənliyi belə unutturulur, ata evində ixtiyarı atasında və ya qardaşında, ər evinə getdikdən sonra isə ərinə çatırdı. Onun “Mən” kəlməsilə doğulduğu gündən əlaqəsi kəsilirdi, onun əvəzinə düşünür, onun əvəzinə qərarlaşdırır, rəyini soruşmadan nişanlayır, ərə verirtilər. 2-ci hökmdarın ərini evində özünü neçə aparmaq haqqında da onun üçün irəlicədən düsturlar seçilib müəyyənleş-

---

¹ Müəllif bu məqaləni aşiq və şair qadınlara həsr etmişdir. Biz bura müdaxilə edib ancaq aşıqları qadınları ayırmaqdan çəkindik və onu tam şəkildə dərc etmək qərarına gəldik. – T.İ.

dirilmişdi: Onun üçün “Ər bir, Allah da bir” idi (evdə bir neçə günü varkən), “ər başının sahibi” idi, “ər evi kor evi” idi, “el yığılıb bir dama tərmiş, el də yığılıb gora aparacaq” idi. Xüsusi mülkiyyətçiliyin hökmran olduğu bu cəmiyyətdə hər bir şeyin, malın sahibi olduğu kimi qadının da “sahibi vardı”, ona “flankəsin arvadı” deyirdilər. Bütün bu cəmiyyət normalarını qanuniləşdirən, çoxarvadlılıq, siğə, hicab kimi amansız qanunların meydana gəlməsi və mühafizə olunmasında, dərin kök salmasında əsas rolu ruhanilər oynayırdı. Məhz islam dini, qadını “orət” etmişdi. Şəmsəddin Sami bəyin “Qamusül-A'ləm”ində bu kəlməyə belə bir məna təbir verilir: “Orət” (övrət) ərəbcə bədəni insanın görünməsi və göstərilməsi eyib sayılan və haram olub namazda örtülməsi şərt olan yerləridir”. Demək qadın da “orət” idi, “Adəmin kəc qabırğasından yaranan” bu “üzvü” örtmək, gizlətmək lazım idi, “naqisül-əql” olduğu, “zəifliyi” üçün özünü qoruya, dolandıra, yaşada bilməzdi,” yaşadana, müdafiəçiyə ehtiyacı vardı. Belə bir çürük fəlsəfənin nəticəsində islamın Azərbaycana gətirdiyi hicab bəlası, on üç əsrdən ziyadə bir müddətdə vətən timsalı kimi sevib hörmət etdiyimiz qadınlığı – analığı qula çevirmiş, “səyyar həbsxanaya” çadraya məhkum etmişdi.

Qıza qadına ev işləri görmək, namaz və oruc adabı¹, ərə və onun qohumlarına ağzı bağlı qul kimi itaət (buna görə də analar ər evinə köçürülən qızın cibinə daş qoyar və deyərdi: “bu daş dillənəndə sən də dillən”) öyrədilir, başqa heç bir şey təlim olunmurdu. Əksinə, elm və maarifə olan həvəsini öldürmək üçün qadına yazmaq, qələm tutmaq qadağan

---

¹ Adab - ə. Qayda-qanun.

edilirdi. O dünyada tutduğu qələmin od olub barmaqlarını yandıracağı, xətlərin ilana çevrilib bədənə dolaşacağı ilə qorxudulur, məhdud edilirdi.

Bu fəlsəfənin nəticəsində yaranan qanun, ictimai tərbiyənin xüsusilə qız qadın tərbiyəsinin poetik ifadəsini böyük Füzuli, Leylinin anasının dili ilə canlandırmışdır:

Gözdən gərək olasan nəhan sən
Ta demək ola sənə ki, cansan...
... Oğlan əcəb olmaz olsa aşiq!
Aşiqlik işi qıza nə layiq?..
... Minbəd gəl eylə tərki-məktəb,
Bil əbcədini həmin cədü əb.

Etmə qələm ilə məşqdən yad
Süzən tutü nəqş eylə bünyad.

Aydandır: çadra ört, sevmə, məktəbə getmə, əbcəddən başqa bir şey öyrənmə, qələm tutma, iynə götür və naxış tik. Budur islamın, orta əsr fəlsəfəsinin, ictimai quruluşunun qadına verdiyi hüquq.

Alovlu satirik şairi Mirzə Ələkbər Sabir bu “tərbiyə”nin nəticələrini qadınla ilgili bir şəkildə rüsvay edirdi.

Qadın azadlığı sahəsində ən çox çalışın ədib Cəlil Məmmədquluzadə 1924-cü ildə “Şərq qadını” məcmuəsinin bir illiyi münasibətilə yazdığı “Köhnə dərdim” adlı məqaləsində deyirdi: “...Şərq qadını azad etmək. Nədən? Şəriətin kəməndindən, müsəlmançılığın zəncirindən, hərəmxanaların zindanından, qara çadırşəbin zülmündən”. Cəlil Məmmədquluzadə qadının ictimai həyatda özünə

ləyaqətli mövqe tuta biləcəyinə dərindən inanmış, ona tərbiyə verməyi, onu işıqlı dünyaya çıxarmağı tələb etmişdir. Sanki N.Q.Çernişevskinin :”...Qadın təbiətən nə qədər sadıq, güclü, zəkali olmuşdur, lakin cəmiyyət bu zəkadan istifadə etmir, onu rədd edir, onu sıxışdırır, onu boğur, halbuki, bu zəka rədd edilməsəydi, əzilməsəydi, fəaliyyət göstərsəydi bəşər tarixi on qat artıq sürətlə inkişaf edərdi” sözlərini təsdiq edərək tanınmış Azərbaycan ziyalılarından Rəşid bəy Əfəndiyev yazırdı ki, qadınları heyvan kimi, qul kimi tərbiyə və elmdən bibəhrə saxlamaq gələcək nəsli də fəlakətə sürükləyər “...Təcrübə ilə isbata yetişmişdir ki, hər bir millətin və hər bir tayfanın səadəti və xoşbəxtliyi arvadların dərəcəyi-elmiyyəsindən asılıdır”.

Qadın zəkasının güdrətinə dərindən inanan və bu zəkayı səhnədə canlandaran M.F.Axundovun yaratdığı qadın surətlərindən bəhs edərək Cəlil Məmmədquluzadə yazırdı: “Qara pərdə dalından dünyanın işığına bunları çıxarıb göstərməkdə Mirzə Fətəli bunu kişilərə demək istəyir: Bax, bu qoçaq və gözəl qadınlar indi avam və nadan bir insandırlar. Görürəm ki, indi siz bunlara dərs və tərbiyə verməkdən ehtiyat edirsiniz. Çünki bilirsiniz ki, bu zəkali və qeyrətli qadınlar gələcəkdəki inqilabın sayəsində almış olduqları tərbiyə və elmin təsiri altında öz azadlıqlarını əldə edib və ondan sonra dəxi sizin ailə içərisində ağılınıza və səfahətinizə imkan qalmayacaqdır, zira ki, dəxi insanlıq hüququndan agah olan bu qadınlar şəriətin çomağını dəxi siz kişilərin əlindən alıb həmişəlik tullayacaqdır”.

Lakin xalq arasında isə qadın ana ağbirçək sayılmışdır, onun məsləhətini dinləmiş, ayağına durmuşlar, “ana qan qaytaran” olmuşdur. Xalqımızın müdrik babaları isə “Asla-

nın erkəyi dişisi olmaz” kimi məsəllər yaradaraq qadına, anaya böyük hörmət doğuran atalar sözləri, məsəllər, bayatı və ağılar yaratmışlar. Bayatıların bir çoxu qadın əsarətini, hüquqsuzluğunu, qadın dərđini-ələmini tərənnüm edən, qadın bədbəxtliyinə inləyən könullərin nidası, əninidir¹. Ana məhəbbətinin himni kimi səslənən bu bayatı xalqımızın bu böyük duyğuya bəslədiyı hörmətin, ehtiramın nəticəsidir:

Araz daşanda mələr,
Kür qovuşanda mələr.
Analar balasından
Ayrı düşəndə mələr.

Bu sözlər kim bilir bəlkə də gözü baxa-baxa övladı qul edilib satılan, yaxud yad ölkələrə bir parçacıq çörək üçün gedən bir ananın nalələri, fəryadlarıdır.

Analar anar ağlar,
Gününü sanar ağlar.
Dönər göy göyərçinə,
Yollara qonar ağlar.

Bəlkə də bu iniltilər illər uzununu həsrətli bir intizarla yollara baxmaqdan gözlərinə qara su enən, “qara saçını ağ hörən” bir ananın oğul həsrətiylə çırpınan sinəsindən qopmuşdur. Ana adilə başlayan, ana adilə də bitən ana vətən məhəbbətiylə dolu bayatılarımız vardır ki, bunlarda xalqımızın uzun əsrlərdən bəri məruz qaldığı əzablar, iztirablar,

---

¹ Ənin - ə. İnləmə, inilti, zarıltı.

istismar və keşməkeşlər, yadelli işğalçılara qarşı qəzəb və nifrət hissi çox bariz verilmişdir.

Qadınlarımızın vəziyyətilə yaxından tanış olan və qadın məsələsinə bir sıra dəyərli əsərlər həsr edən Yusif Vəzir Cəmənzəminli, vaxtilə ictimai həyatda heç bir hüququ olmasa belə, mühüm həyat hadisə və problemlərinə nüfuz etmək qüdrətinə malik olan qadın zəkasından bəhs etdikdən sonra yazır: “Şifahi ədəbiyyatımızın əksər hissəsi bütün lətafət və zərafətiylə bərabər qadın fikrinin məhsuludur”.

Xalq ədəbiyyatımızda, dilimizdə elə atalar sözləri, məsəllər və qanadlı sözlər, idiomatik ifadələr işlənir ki, bunlar üzvi surətdə ana ad ilə bağlıdır. Məgər çox yaxşı iş görmüş, qəhrəmanlıqlar, ixtiralar etmiş bir igid və ya alim, yaxud da öz sənətinin ustadı olan gözəl bir sənətkar haqqında danışılanda “Anasının südü halal olsun” deyilmirmi? Bundan gözəl, bundan yüksək qiymət təsəvvür etmək də çətindir. Əksinə, geridə qalan, xalq qarşısında üzü qara çıxan, ailənin başını aşağı edən adam haqqında “Anasının südü ona haram olsun” deyilməkdən böyük təhqiramız və nifrət dolu bir iradə tapmaq çətindir.

Ana tərbiyəsinə yüksək qiymət verən müdrik baba və nənələr məhz “Anasına bax, qızın al”, yaxud “Lalın dilini anası bilər”, ya da “Analı qızın **özü** böyüyər, anasız qızın **sözü**” kimi yüzlərlə sərrast ifadələr söyləmişlər.

Azərbaycanlı qadın-ananın qəhrəman, cəngavər surəti də xalq ədəbiyyatı incilərində öz ifadəsini tapa bilmişdir. Nağıl və dastanlarda öz oğlunu yola salan analar, “Get, düşmən qabağından qaçma, **südü**m sənə halal olsun” demiş, oğlallarını mərd olmağa səsləmişlər. Koroğlu haqqında o, “Düşmənin anasını ağlatdı” deyərkən ən kamil bir

qəhrəman surəti nəzərdə canlanmışdır.

Xalqımızın ən qədim ədəbi abidələrindən biri olan “Dədə Qorqud dastanları”na nəzər yetirsək bu ana surətini daha aydın görürük. Qazan xanın qadını Burla Xatın oğlunun yaralandığını və bu yaraya yalnız ana südiylə dağ çiçəyi lazım olduğunu bildikdə atın minib dağlara çapır, axtarır lazımı çiçəyi tapır, lakin artıq yaşlı bir qadının südü olmadığından, övlad məhəbbətiylə **döşünü** elə sıxır ki, illərdən bəri qurumuş **döşündən** qanla qarışıq **süd** çıxır və bu südlə dağ çiçəyindən düzəltdiyi məlhəmlə **düşməndən** yara almış qəhrəman oğluna şəfa verir.

Öz məhəbbətini həzin laylay təranələrinə çevirən ananın nəğmələrindən şirin və unudulmaz bir musiqi təsəvvür etmək mümkün deyil. Gecələr sübhə kimi yuxusuna haram qatıb bala beşiyi başında laylay deyərkən, məhz ananın düzdüyü bu sətirlər necə də incə bir qəlbin səsləridir:

Laylay beşiyim laylay,
Evim-eşiyim laylay.
Sən yat, şirin yuxu tap
Çəkim keşiyin laylay.

Laylay dedim həmişə,
Karvan gedər yemişə.
Yastığında gül bitsin
Döşəyində bənövşə.

Xalq ədəbiyyatımızdan onlarla kiçik həcmli növün yanılmaclar, tapmacalar, saymalar, uşaq dindirmələri, ninnilər, mahnı və oyunlar vardır ki, onların məhz qadınlar,

analar tərəfindən düzəldiyini təsəvvür etmək çətin deyil; bunlar uşağı əyləndirmək, onun dilini, zehni inkişaf etdirmək işinə xidmət edir.

Maraqlı burasıdır ki, Azərbaycan səyyahlarından Zeynalabdin Şirvani öz Hindistan səfərini təsvir edərkən Benqalə şəhərindən birinin hökmdarı olan Həlimə Nisa Bəyim adlı bir qadın ana ilə müsahibəsini verir. Zeynalabdin Şirvani göstərir ki, məclis qurulub müşairələr, dini və fəlsəfi məsələlər ətrafında mübahisələr düzəldən bu qadına, peyğəmbər və imamlardan heç birinin qadın olmaması haqqında sual verildikdə, Həlimə Nisa Bəyim belə cavab vermişdir: dünyanın böyük şəxsləri peyğəmbərlər, şair və filosoflar, ürəfa və üləmalar qadın olmamışlar; lakin onların hamısını qadın doğmuş, onlar hamısı anadan doğulmuş və yalnız ana tərbiyəsiylə böyüyüb kamala çatmış, yüksək mərifət, tərbiyə, ali məqam sahibi olmuşlar.

Xalq ədəbiyyatımız qadın-ana ilə bağlı gözəl şeir inciləri düzdüyü kimi, onlarla qadın aşıqlar da yaratmışdır. Hər şeydən artıq diqqəti cəlb edən də burasıdır ki, məhz Azərbaycanda, qadınlığın heç bir bəşəri hüququ olmadığı feodalizm və dini əsarətin hökm sürdüyü bir ölkədə vaxtilə, başqa məmləkətlərə nisbətən daha çox qadın aşiq və şair yaranmışdır. Son tədqiqat göstərir ki, bunlardan bizə məlum olanların sayı yüzə yaxındır. Onlarla qadın aşıqlarımız içərisində aşiq Sona, Mina, Şəhrəbanı, Əsmər, Aşiq Pəri başqalarının adı olduğu kimi qadın şairələrimiz içərisində adı ölkəmizdən xariclərdə belə məlum olan Məhsəti xanım Gəncəvi, Xurşidbanu Natəvan, Şahnigar xanım Rəncur, Heyran xanım, Fatma xanım Kəminə və başqaları vardır. Hətta bir sıra görkəmli aşıqlarımızla üz bəüz deyişə bilən

qüvvətli qadın aşıqlar olmuşdur. Bu qadınların bir qismi saz çalmış, şairlərlə müsairəyə çıxmış, həm şeir, həm də musiqi sənətinə dərinlən bələd olmuş və haqlı olaraq aşiq adı qazanmışlar. Bir qismi isə saz çalıb aşıqlıq etmişlər də, yenə də, xüsusi təhsil görmədən bədahətən şeir söyləyən sadə el şairləri olmuşlar. Buna baxmayaraq, onları da “aşiq” adlandırmışlar. Respublika əlyazmaları institutunda saxlanılan qədim əlyazmaları içərisində belə el şairlərinin bir qisminin müxtəlif katiblər tərəfindən yazılmış əsərləri saxlandıqı kimi, vaxtilə Hümmət Əlizadənin topladığı xalq ədəbiyyatı nümunələri (“Aşıqlar”, “El aşıqları” və b. kitablar) arasında da qadın aşıqlarının adına rast gəlirik.

Azərbaycan qadın aşıqları içərisində ən çox şöhrət qazanan Aşiq Pəri olmuşdursa da, əlyazma cümlələrində ondan daha əvvəl yaşayıb yaratdığı ehtimal oluna bilən qadın aşıqların əsərləri əlimizdə mövcuddur. Köhnə bir əlyazmasından qopmuş vərəqlərdən birində Mina adlı bir qadının “Durma gəl” rədifli qoşması vardır. Bu qoşmada Mina incə, vəfalı bir məhəbbətdən bəhs edir, sədaqətlə sevdiyinin yolunu gözləyən nəcib qəlbli gənc qız surəti yarada bilir:

Xəzan ola, bülbül, bağın çapula,
Cigər bağrın eşq oduna yapula,
Can verməzəm bəlkə canan tapula,
Göz axtarır dönə-dönə, durma, gəl!

Ümumiyyətlə, Minanın əlimizdə 10-a yaxın qoşma və gəraylısı vardır. Bunlar Mütfi Hüseyn əfəndi Qayıbovun əlyazmasında, Hümmət Əlizadənin topladığı kitabda, fondumuzda saxlanan başqa əlyazmalarında mövcuddur. Bu

şeyrlər Minanın dərin bilikli, xalq ədəbiyyatı və klassik şeirimizin bədii ifadə vasitələri, ədəbi rəmzlərini dərindən bildiyini göstərir. Minanın “Mən oldum” rədifli qoşması bu nöqtəyi-nəzərdən xüsusilə maraqlıdır.

Bu şeirdə Mina, sevgilisindən ayrılmasını Xızır, Leyli, Məcnun, Yusif, Züleyxa, Şeyx Sənan əfsanələri ilə müqayisə edir, öz məhəbbət və sədaqətinin onlardan az olmadığını göstərir.

Minanın şeirlərində musiqili bir ahəng, incə bir axıcılıq vardır. Məsələn: “Yar hanı” rədifli qoşmasında Mina deyir:

Həsərətini çəkər behiştə huri,
Tərifin tutubdur Çini-fəğfuri,
Dizimin taqəti, gözümün nuri,
Yüz naz ilə canım alan yar hanı?

Minanın qoşma və gəraylıları aşıq şeirimizə xas olan sadə bir dildə yazılmış, onlarda aşıqanə bir bayatı ruhu vardır.

Qızıl gülü dəstə dərsən,
Dəribən dostuna versən.
İstəsən məni görəsən,
Bəzən gedək bizə sarı.

Mən Minayam boyum bəstə,
Dərdindən olmuşam xəstə. –

və s. və yaxud:

Əvvəl vəfasın görgilən,
Sonra can istər, vergilən.

Bir tərlana tor qurgilən
Müddəası sar olmasın.

Mina, sirrin vermə yada,
İlqar, iman gedər bada.
Heç iyidin bu dünyada
Yarı biilqar olmasın.

Qadın aşıqlar içərisində aşiq Sonanın şeirləri də müəyyən yer tutur. Xalq ədəbiyyatının məşhur toplayıcısı Hümmət Əlizadə aşiq Sonanın və Minanın şeirlərini biri-birinə qarışdırmaqla bir çətinlik, anlaşılmazlıq törətmişdirsə də, Sona görünür ki, bacarıqlı, qabil aşiq olmuşdur. Onun bu qoşması nə qədər ahəngdar və axıcı, nə qədər şirin bir dillə yazılmış, klassik aşiq şeirlərimizin ən yaxşı nümunələrilə bir sırada dura bilər:

Yarımın həsrəti qaldı canımda,
Sümüyümdə, iliyimdə, qanımda.
Mən öləndə yarım dursa yanımda
Sıxsa məzarımı, gor mənə neylər?

Sona deyər çıxmam yar otağından,
Bülbül deyər uçmam gül budağından.
Əgər gətirsələr Ağrı dağından,
Ləbin təşnəsiyəm, qar mənə neylər?

Azərbaycanda vaxtilə tanınmış olan aşiq qadınlar içərisində Qazaxlı aşiq Şəhrəbanı, Nazlı və Əsmərin də adı görkəmli yer tutur. Hər üç aşığın yaradıcılığından əlimizdə

birər şeir mövcud olsa da bu aşıqların yaradıcılığı haqqında müəyyən söz demək imkanı vardır. Maraqlı burasıdır ki, hər üç aşıq Şəhrəbanı, Nazlı və Əsmər eyni bir mövzu qadın əsarətilə maraqlanmış, kiçik yaşlı qızın böyük pul, mal-dövlət müqabilində yaşlı adama satılması, öz arzusu olmadan ərə verilməsi əleyhinə çıxış etmişdir.

Əslə Qazaxdan olan aşıq Şəhrəbanının yaratdığı “Nadana verdilər” rədifli müxəmməs zorla ləyaqətsiz adama ərə verilmiş, nadan ərin zülmündən cana doymuş qadının üsyankar qəlbindən qopur, kəbin kəsən qızıya lənət yağdırır:

Necə deyim zalım atam yaşasın,
Otağına zəri-zərbaf döşəsin.
Məni necə verib elə boşasın, Ana!
Məni bir nadana verdilər,
Günahıma, babalıma girdilər.

Gün qalxanda durar gedər yazıya,
Ağ lavaşı doğrar, tökər tazıya.
Lənət gəlsin kəbin kəsən qızıya,
Ana! Məni bir nadana verdilər
Günahıma, babalıma girdilər.

Feodalizm dünyasının iç üzünü, pul-mal hökmranlığının mahiyyətini ifşa edən aşıq Nazlının “Ata” rədifli müxəmməsindəki bu bircə son bənd fikrimizi sübut üçün ən yaxşı misaldır:

Nazlı sənə şirin bala,
Haqdan keçib çəkmə ala,

Allanıb dövlətə-mala,
Vermə məni yada, ata!
Salma yanar oda, ata!

Aşıq Əsmərin “Məni” rədifli müxəmməsi nəzəri-diqqəti xüsusilə cəlb edir. Bu əsərdə Əsmər inqilaba qədərki Azərbaycan qadınlarının keçdiyi acınacaqlı həyat yolunu pillə-pillə, canlı, real həyat səhifələri yaradaraq təsvir edir. Şeir in bu mövzuda yazılmış bütün bir roman ifadə edən qüvvətli məzmunu və bədii dəyərini nəzərə alaraq ondan qısa şəkildə misal gətiririk:

Zəhər qatdılar aşıma,
Bəllələr gəldi başıma,
Baxmadılar göz yaşıma,
Satdılar kaftara məni,
Ağyal canavara məni.

...

Əsmərəm, anam olmadı,
Dərdimi qanan olmadı,
Oduma yanan olmadı.
Satdılar kaftara məni,
Ağyal canavara məni.

Təəssüf ki, xalq ədəbiyyatımızın böyük bir hissəsinin yaradılmasında mühüm rol oynamış qadın aşıqlarımızın çox az bir hissəsinin adı bizə qədər gəlib çatmışdır. Biz onların çoxunun tərcümeyi-halını, hətta hansı əsərdə, harada yaşayıb-yaratdığını belə bilmirik. Təzkiyə və cümlərimizdə aşıq qadınlarımızdan yalnız bir neçəsinin adı çəkilir. Yazılı

ədəbiyyatımız isə bu nöqteyi-nəzərdən zəngindir. Burada Heyran xanım kimi divanı, Məhsəti, Natəvan, Kəminə kimi pərakəndə də olsa çoxlu əsərləri və haqqında az-çox bioqrafik məlumat olan şairlərimiz vardır.

Ədəbiyyatımızda adı bizə məlum olan ilk şairə hesab edilən Məhsəti xanım Gəncəvi böyük şairimiz Nizami ilə həmvətən və həməsr olmuşdur. Yüksək yaradıcılıq qabiliyyətinə, dərin elmi biliyə və musiqi bacarığına malik olan Məhsəti xanımın həyatı haqqında məlumatımız azdır. Onun yoxsul ailədən çıxaraq, Gəncədə yaşayıb yaratdığını, Əmir Əhmədlə sevişdiyini, hazır cavab olduğunu, bədahətən gözəl və dərin fəlsəfi məzmunlu rübailər söylədiyini yazan təz-kirəçilər təəssüf ki, şairənin tərcümeyi-halı haqqında heç bir məlumat vermirlər. Şairənin öz müasirləri və əri Əmir Əhmədlə müasirələri sonradan bir dastan şəklində düşmüşdür.

Mənbələrdən aydın olur ki, şairə yüksək istedad və nüfuz sahibi olmuş, xalq içərisində böyük hörmət qazana bilmişdir.

Şairənin əlimizdə olan saysız-hesabsız rübailərində əsas mövzulardan birini məhəbbət təşkil edir:

Yarın damarını çərtəndə, aman!
Diqqət et, incitmə sən, ey qan alan!
Qoluna vurduğun hər bir nəştərin,
Ucu ürəyimə sancılır, inan!

Bu vüsəl gecəsi amandır, yatma,
Murada yetməyə zamandır, yatma.
Xumar gözlərini qapama, ey yar!
Bu ələ düşməyən bir andır, yatma!

Toxunma könlünə biçarə gülün,
İncitmə qəlbini avarə gülün
Səbanın eşqilə olmuşdur, ey dost
O qanlı köynəyi səd parə gülün.

İncə şeirlərdə nə qədər də səmimi bir hiss tərənnüm olunmuşdur.

Bəzi rübailərindən anlaşılır ki, şairə öz zəmanəsindən narazı olmuş, özünü qızıl təşt içində başı kəsilən adama bənzətmiş və demişdir:

Mən ki, çöldə bitən bir otam, ey mah!
Nə suyum var mənim, nə taleim, ah!
Nəsihət əbəsdir: qızıl təşt içrə
Kəsilmiş bir başın nə xeyri, eyvah...

Şairə feodalizm dövründəki qadın əsarəti, insan mənliliyinin çeynənməsi, insan hüquqsuzluğu əleyhinə çıxış edərkən, ürəyini odda yanan kababa, göz yaşlarını isə xənçərdən çilənən qana bənzədərək yazırdı:

Nəmli gözlərimdən axan gilələr,
Xəncərdən damlayan al qana bənzər.
Qəlbim kabab olmuş, tökür qanlı su,
Kababdan qanlı su damlamaz məgər?

Doğrudan da, bu qədər ağır kədəri ifadə etmək üçün şairəni nə qədər böyük dərdi olmalı, zülmələr çəkməli imiş. Mənbələrdə şairəni doğma vətəmindən sürgün edildiyi, bəzən hətta yaşadığı sənətkar insanlar məhəlləsi – Xərəbatın

daşa basıldığına dair işarələr vardır. Aydındır ki, islamiyyətin ən qatı istibdadı dövründə musiqi çalan, gözəl nəğmələr qoşan, dini şəriət ehkamlarını saymayaraq gənc nəslə incə zövq aşılayan-ədəbiyyat və musiqi öyrədən bir qadın rahat yaşaya bilməyəcəkdi. İslam dini və feodal hökmdarlar buna yol vermirdilər. Odur ki, kamı gözlərində qarıyan bu nəcib insan yazırdı:

Məni kam almağa qoymadı zaman,
Gücü çatan qədər eylədi divan.
Deyəsən əhd etmiş, dolandıqca yer,
Məni də özüylə hərlətsin dövrən.

Ey ürək, ömrümü vermişən bada,
Gülüb yetməmişəm kama, murada.
Kimsə yetişmədi dadıma, heyhat,
Mən sənənin əlindən gəldim fəryada.

Lakin nə təqiblər, nə də sürgünlər böyük şairəni, xalqını dərin bir məhəbbətlə sevən nəcib insanı qorxutmamışdır. O, zəmanəsinin hökmdarlarına meydan oxuyaraq, onları zəhmətkeş kütlələri incitməməyə və xalqın dərдинə qalmağa çağırmış, aqibətləriylə qorxutmuşdur:

Xalqın başında gər olsan da bir tac,
Ağladar səni də bir gün ehtiyac.
Xalqın dərдинə qal, ona yaxın ol,
Qorx o gündən özün olasan möhtac.

Şairə, xalqın qanını soran istismarçılarının konkret surətini yaradan kiçik miniatür parçalarında əməkçi kütlələri, sahib-

siz insanları incidənlərə nifrət yağdırır:

Yolda darğa mənə rast gəldi dünən,
Əlində tutduğu çubuqla, bərkdən
Döyürdü qəzəblə o bir qarını,
Tamaşa edirdi hər yoldan ötən.

Şairənin bəzi rübailərində dərin fəlsəfi mənə olduğu halda, bir qismində də incə, xoşagələn bir zarafat ruhu vardır:

Bir gün Miyanəni eylədik vətən,
Ağcaqanad yedi bizi sübhətən:
Dedik, kim dəf edər bizdən bu dərdi?
Qalxdı səhər yeli söylədi ki: "Mən!"

Gülə mənzil olmuş yenə də çəmən,
Köynəyi yırtılmış ta ətəyindən.
Dedim kim yırtmışdır səbr pərdəni?
Qalxıb səhər yeli söylədi ki: "Mən!"

Sevimli şairəmiz Nigar xanım Rəfibəyli, Məhsəti rübailərinin ruhunu dərindən duymuş, onları ahəngdar, axıcı bir dillə farscadan dilimizə tərcümə etmişdir. Nigar xanımın tərcümələrində Məhsəti şeirinin gözəlliyi, mənası, bədii təravəti mühafizə olunduğu üçün, bu parçaları məhz dilimizdə yaranan orijinal şeirlərdən fərqlənmək olmur:

Yetməzmi qəribə verdin işgəncə?
Cəfanın hüdudu olmazmı, səncə?!

Demişdin Gəncədə kamə yetərsən,
İndi bu mən, bu sən, bax, bu da Gəncə!

Ədəbiyyatımızda Göyçək təxəllüsü ilə şeir düzən iki aşiq qadın adına rast gəldik. Bunlardan biri Vanlıdır, ikincisinin isə kimliyi məlum deyil. Hər iki aşığın cəmi 4 şeiri məlumdur. Bəzi əlamətlərə əsasən bu əsərlərin eyni bir şair qələminin məhsulu olduğunu söyləmək mümkündür. Vanlı Göyçəyin aşağıdakı şeirinə diqqət edildikdə onun kamil bir aşiq olduğu aydınlaşır, həm də Göyçəyin vətəndən ayrılıb; qəriblikdə əzablar çəkdiyi məlum olur:

Bu aydınlıq gecələrdə,
Nə azdırdı Xuda məni.
İçdim eşqin şərbətindən,
Məst eylədi badə məni.

Bu viranə qədəm basdım,
Vətəndən ümidim kəsdim,
Ölməsin vəfalı dostum,
Əlbət salar yada məni.

Budur Göyçəyin son sözü
Sinəmdə var eşqin közü,
Duman tutdu dağı, düzü,
Axır verər bada məni.

Yazıcılarımızdan Qulam Məmmədli “Təsnifi-Gülşad” adlı bir mənzuməni Cənubi Azərbaycanda 1697-ci ildə yazılmış bir əlyazma cüngdən alıb nəşr etdirmişdir.

Qulam Məmmədlinin verdiyi məlumatlara görə “bu təsnif Osmanlılar tərəfindən əsir edilib Türkiyəyə aparılmış bir azərbaycanlı qızın yazısıdır. O, bu təsnifdə özü ilə bərabər əsir edilmiş digər azərbaycanlı qızlarının yadelli osmanlılar əlində dəhşətli faciəsini” təsvir edir. Şeirin bir parçasında əsir qızların vəziyyətindən danışan şairə Gülşad, doğma vətən həsrətiylə üzünü durnalara tutub deyir:

Beş qız idik bir arada, bu yerdə,
Ya ilahi, dərman elə bu dərdə!
Canım durna, hər vətəndə, hər eldə,
Bizdən salam olsun Əcəm elinə!

Bizi ayırdılar ata-anadan,
Ya rəbbim, sən qurtar bu qəmxanadan!
İstambul şəhrindən, Konstantinadan
Bizdən salam olsun Əcəm elinə!

Bu sözü sözləyən yanar özündən,
Yaş yerinə qan tökülər gözündən,
Məlik, qan Gülşadın bircə sözündən,
Bizdən salam olsun Əcəm elinə!

Qızıyətər adlı şairənin talei daha maraqlıdır. Onun tərcümeyi-halı haqqında heç bir məlumatımız yoxdur, əlimizdə yeganə bir gəraylısı vardır. Lakin bunun özü də onun həyatı haqqında müəyyən təsəvvür oyadır. Adının Qızıyətər olmasından çox qız uşağı olan kasıb ailədə doğulduğunu görürük. Məlumdur ki, Qızıyətər, Qızbəs kimi adlar keçmişdə çox böyük olan ailələrdə qoyulardı, qadın məhkum-

luğuna işarə idi. Qızıyetərin şeirindəki “Şahdağdır əsl soyum” misrasından Şahdağı ətrafı rayonlarından olduğu, “qiyamətə qaldı toyum” misrasından böyük bir faciə keçirdiyi aydınlaşır. Qızıyetərin gəraylısı nakam bir məhəbbətin ifadəsi, sədaqətlə sevən azərbaycanlı gəlininin naləsidir:

Ellər yaylaqdan qayıtdı,
Nə yatıbsan, oyan yarım.
Əzəl başdan şirin canın,
Dost yoluna qoyan yarım.

Keçmişəm eldən ellərə,
Düşmüşəm dildən dillərə,
Əlvan xına ağ əllərə
Üzərindən qoyan yarım.

Şah dağdır əsl soyum,
Şanə incitməsin muyum.
Qiyamətə qaldı toyum,
Məhşər olsun divan, yarım!

Qara geydi mənim bəxtim
Yıxılıbdır uca təxtim.
Soyulubdur fərəh rəxtim,
Qəm xələtin geyən yarım!

Bilməm kimə gedim dada?
Aman, sirtin vermə yada!
Qızıyetəri bu dünyada
Gözü yaşlı qoyan yarım.

Şirvanlı Dostuxanımın əlimizdə cəmi bircə şeiri mövcud olmasına baxmayaraq, biz, onun nə qədər savadlı, sözə hakim və ustad şairə olduğunu aşağıdakı təcnisindən öyrənirik. Baxın, bu təcnisdə şairə, cinas sözləri nə qədər böyük bir məharətlə seçib işlədə bilmişdir:

Rəxtin ağ geyinmiş bağçaya gedər,
Başına götürmüş bu tabaqları¹.
Bülbül də səyriyib bağ sarı gedər,
Üzünə tutubdur bu tabaqları².

Sevgilim atlandı tərsə mini, gör,
Açıldı bağların tər səməni gör.
Eylədi axırda tərsa məni gör,
Şeyx Sənan təki bütə bağları³.

Niyaz məndən, üzün yarın görəndə,
Bayqular çıxırışır yarın görəndə.
Ağlar həsrət gözüm yarın görəndə,
Bulur bir dəm tutsa bu ta bağları⁴.

Cananıma deyın canıma gəlsin,
Təşnəni göndərsin canıma gəlsin.
Atsın tir oxların canıma gəlsin,
Kəmandarsan gözlə buta bağları⁵.

---

¹ Tabaq

² Yarpaq

³ Bağladı

⁴ Bağı ətir tutur

⁵ Nişangahı

Bizə zor eylədi kəlbi yüzündən,
Qal desə qalarıq kəlbi yüzündən.
Dostu der görəsən kəlbi yüzündən,
Boynuma salıbsan buta bağları?¹

Nuxa rayonundan qadın şairlər silsiləsinə iki şairənin adı daxil olunur. Bunlardan biri Mahtab xanım, ikincisi Mah xanımdır. “El şairləri” kitabında hər iki şairənin realist səpkidə yazılmış birər qoşması çap olunmuşdur. Qoşmalar müşairə şəklində yazılmışdır. Mah xanımın şeiri qəmli, fəryadlı bir dildə, şikayətlər, ələmlər dolu yazılmışdırsa, Mahtab xanımın şeirində nisbətən şux bir nikbinlik duyulmaqdadır. Mah xanımın şeiri belədir:

Ağızın bal, dilin şəkər Mahitab!
Yenə ciyərimin başı söküldü.
Günüz qərarım yox, gecələr bixab,
Kor oldu gözlərim, belim büküldü.

Yenə yaraqlıdır durmuş qəsdimə,
Ya Allahım, damən düşdü dəstimə!
Bu hicran ləşkəri gəldi üstümə,
Hər tərəfdə hücum etdi töküldü.

Hicran oduna mən olmuşam kabab,
Günüz qərarım yox, gecələr bixab,
Başın üçün doğru sözdür, Mahitab!
Ürək parçalandı, ciyər söküldü.

---

¹ İp

Mah xanımam, bu sinəmi dağlaram,
Öz yaramı öz əlimlə bağlaram.
Gecə-gündüz sızıldaram, ağlaram,
Qəm cərisi sinəm üstə çöküldü.

Mahtab xanımın şeiri isə belədir:

Başına döndüyüm, ay Mah xanım,
O güllü bağlara varmışam bu gün.
Gecə-gündüz cani-dildən sevdiyim
Qönçə güllərini dərmışəm bu gün.

Səhərdən vardım o gözəl bağa
Bir tuti quş gəlib qondu budağa
Mübarək qədəmin basdı otağa
Gizlicə sirrimi vermişəm bu gün.

Dolanıb başına düşüm ayağa
Bir canım var yara verim sadağa,
Əlimdə piyalə qabaq-qabağa
Yarımı yuxuda görmüşəm bu gün.

Mahtabam, yaman günüm keçildi,
Dolandı saqilər badə içildi,
Gözün aydın olsun, bəxtim açıldı
Bir ali nəsəbi sevmişəm bu gün.

Göyçək təxəllüsü ilə yazan şairənin də iki şeiri məlumdur: Bunlardan biri "El şairləri" kitabçasında çap olunan gəraylısı, ikincisi isə fondumuzda saxlanılan "Qəlyan" adlı şeirin əlyazmasıdır. Göyçəyin gəraylısından bir parçaya

qulaq asın:

Yenə fəsli-bahar oldu
Yanıb-yanıb ötər bülbül
Qonça gülün həsrətindən
Qayğulara batar bülbül.

Qonça gülün həmdəm yarı
Cismimə salıbsansan narı.
Eləmə fəryadü zarı
Sənə bir gül yetər, bülbül!

Gələr gəzər bu dağlarda,
Məkan tutar budaqlarda
Yenə bağçada, bağlarda,
Qonça güllər tutar bülbül.

Düşübsən gülün bəndinə,
İnanma qonça fəndinə
Dərdli Göyçəyin dərdinə
Dağı daşı qatar bülbül.

Ədəbiyyatımızda Gövhər bəyim və ya Gövhər xanım adı ilə tanınmış şairənin də azərbaycanca bir qoşması, farsca bir qəzəli əldə mövcuddur. Farsca yazdığı qəzəldə şairə, öz gözəlliyinə və mənəvi qüdrətinə fəxriyyə tərzində bir şeir yaratmışdır. Şairənin azərbaycanca qoşması isə ədəbiyyatımızda “Sarı bülbül” rədiflə məşhur olan Tahir qoşmasına nəzirə olaraq söylənmişdir: həzin-qəmli bir parçadır. Görünür ki, şairənin ağır günlərində yazılmışdır.

Olmuş bu baxçamda
Nə gəzirsən, sarı bülbül?
Gəl görünmə gözlərimə,
Ağlamayım barı, bülbül!

Duman alıb dörd yanıma,
Qəm-qüssə üzüb canımı,
Yarım pozub peymanımı
Mehman edib sarı, bülbül!

Gövhərəm, bitməz əfqanım,
Kimsəyə gəlmir gümanım,
Ölüb-itmir mənim canım
Yoxmuş qeyrət-arı, bülbül!

Zöhrə xanım adlı şairə haqqında ilk məlumatı Abbasqulu ağa Bakıxanov Qüdsinin "Gülüstani-irəm" əsərindən alır. Anadan olduğu və vəfat etdiyi tarixi məlum deyilsə də Bakıxanovun təsvir etdiyi hədisələrə əsasən XIX əsrdə yaşamışdır. Bakıxanova görə Usmi sülaləsindən gənc və gözəl Hüseyn xanı sevmiş olan Zöhrə xanım Qacar əmirləri xanədanından idi. Bakıxanov göstərir ki, "O, Hüseyn xanın şücaət və gözəlliyinə məftun oldu... ona hər cür köməklik edirdi. Hüseyn xanın haqqında yazılmış və bu ölkədə çox şöhrət tapan bu şeiri o qıza nisbət verirlər".¹

Bundan sonra Bakıxanov -"çəkib rüxsarə yapuncu, edər can qəsdin ol yağı" mətlə ilə başlayan qəzəli misal gətirir. Əlimizdə Zöhrə xanımın daha başqa bir mənbədə rast

---

¹ Bakıxanov "Gülüstani-İrəm", Bakı, 1951, s. 128-129.

gəlinən əsəri olmadığı üçün onun şəxsiyyəti və yaradıcılığı haqqında söz söyləmək çətindir. Lakin bu bircə qəzəl öz məlahət, bədii gözəlliyi, incə bənzətmə və söz güləşdirməsi, dil zənginliyi ilə oxucunu Heyran buraxır:

Çəkib rüxsarə yapunci, edər can qəsdin ol yağı,
Könül dərbəndini çapdı, qoyanda başə Qeytağı.

Dağıstan dağını gör-gör, sığınmaz dağı köysümə,
Qara geymiş Qumuq xalqı, tutubdur Dəşti-Qırçağı.

Bitən hər gül olur xoşbu, taallallah, bu mənzildə,
Gülüstani-İrəm bulmuş, məgər bu Qübbə torpağı?

Ləbi-lə'li-şəkərbarın təkəllümdən, təbəssüzdən,
Sanasan bağ ara titrər sədədən lalə yarpağı.

Gözüm yaşını mən billəm, yıxar könlüm evin axır,
Odur əlbəttə viran, olsa hər mənzil su oynağı.¹

Qəzəl müəllifin sözə hakim olduğu və təsvir etdiyi Dağıstan ölkəsini yaxşı tanıdığını göstərir. Xüsusilə son beyt Zöhrənin klassik şeirimizi, xüsusilə ən yaxşı qəzəlxanlarımız məsələn Füzuli yaradıcılığını dərindən bildiyini və sevdiyini sübut edir.

Tuğra xanım məşhur Azərbaycan şairi, alim və mütəfəkkiri Abbasqulu ağa Bakıxanov Qüdsinin qızıdır.

XIX əsrin birinci yarısında yaşamışdır. Respublika

---

¹ Bakıxanov "Gülüstani-İrəm", Bakı, 1951, s. 128-129.

Əlyazmaları institutunda saxlanılan və 1242-ci ildə (1826 m) yazılmış “Tarix Nadir” adlı əlyazmasının bir vərəqində Tuğra xanım Bakıxanovanın məşhur şairə olduğu qeyd olunur. Oradaca şairənin öz əl xətti ilə bizə məlum olan yeganə beyti yazılmışdır.

Tuğra xanımam mən bu cahan içrə əzizəm,
Abasqulu ağa qızı Zöhrəyə kəvizəm.

Respublika əlyazmaları institutunun fotolar şöbəsində saxlanılan bir qadın şəkli çox maraqlıdır. Şəkilin arxasındakı yazıdan məlum olur ki, bu Qarabağ şairəsi, Qəmər bəyimin fotosudur. 27 aprel 1925-ci ildə Hüseyn Mirzə Camal tərəfindən Salman Mümtəza yadigar verilmişdir. Şəkildə milli azərbaycanlı qadın geyimində həzin, xəyalpərvər baxışlı, nəcib bir gözəl gənc qız görünür, onun ala gözləri hara isə uzaqlara baxır, sanki indicə dodaqlarını açıb, öz gözəlliyinə fəxriyyə olaraq deyilmiş bu misraları söyləyəcəkdir. Bu şeir İrəvanlı şairə Ziba xanımın qəzəlinə cavab olaraq yazılmışdır:

Dağıtsam hər tərəf zülfi-səmənsanı, ağan canı,
Giriftar eylərəm sən kimi Zibanı, ağan canı.

Əgər olsam gözəllikdə bərabər mahi-tabanə,
Sənə Xurşid olan ruyim olar mane, ağan canı.

Sənin tək yüz ola Ziba mənim bir muyimə çatmaz
Camalım Yusifi-Misri edib fani, ağan canı.

Mələhət gülşənində bir güləm qönçə libasında,
Açılsam gər tutar qovğa bu dünyanı ağan canı.

Lətafət mülkünün sultaniyəm sən kimi Zibalər,
Kənizi-mətbəximdir et tamaşanı, ağan canı.

Şəkkər, sözü şirin bu Şeydatək hərifin var,
Əgər mümkün ola tərək et bu sövdanı, ağan canı.

Qarabağın görkəmli şairlərindən biri Ağabacı adı ilə tanınmış Ağabəyim Ağadır. Pənah xan nəslindən olan bu incə ürəkli şairə, Natəvanın bibisi olmuş, gənclikdən Qarabağ xanlığı ilə İran şahlığı arasında cərəyan edən siyasi mülahizələrin qurbanı olmuş, Fətəli şahın hərəmxanasına göndərilmişdir. Bu talesiz şairənin fars mənbələrində azərbaycanca bir beyti misal gətirilir:

Əfsus ki, yarım gecə gəldi, gecə getdi,
Heç bilmədim ömrüm necə gəldi, necə getdi?!

Lakin şairənin klassik üslubda yazdığı çoxlu qəzəllərindən, lirik şeirlərindən mənbələrdə bəzi beytlər mühafizə olunmaqdadır. Bu beytlər Azərbaycan və fars dillərindədir. Şairə hər iki dili mükəmməl bilən savadlı bir şəxs olmuşdur. Onun vətən həsrətilə yazdığı əsərlərinə nümunə olaraq xalq ədəbiyyatı ruhunda yazılmış bu bayatını misal gətirirlər:

Əzizinəm Qarabağ!
Qara salxım, qara bağ.
Tehran cənnətə dönsə,
Yaddan çıxmaz, Qarabağ!

Bu bayatı göstərir ki, ilk yaradıcılığa Vaqif təsirilə

başlayan şairənin azərbaycanca realist poeziyamıza yaxın parçaları mövcud imiş. Təəssüf ki, bunlardan əlimizdə az bir şey qalmışdır. Yaxud, bu beyti şairə, sanki, vətəni olan gözəl Şuşanın təbiətinə məftun və ayrılıq həsrətindən məhzun olaraq söyləmişdir:

Ta həşrə qədər yazsalar hərgiz sona yetməz,
Nə dəftəri-hüsnün və nə tumari-fəraqım.

XIX əsr ədəbiyyatımızda:

Bir bülbüləm eyləmiş zəmanə,
Qəm oxlarına sinəm nişanə.

deyən şairəmiz Heyran xanım klassik qəzəl şeiri üslubunda yazan şairlər içərisində xüsusi yer tutur. Heyran xanım incə ruhlu, aşıqanə qəzəllər yaradarkən, qəzəl şeirinin ən gözəl və müqtədir ustadı Füzuli yaradıcılığını rəhbər tutmuşdur. O, azərbaycanlı qadınların kəmtale həyatını, ahlar, nalələr dolu məişətini, məhəbbətin zərif, şairanə hallarını tərənnüm edən qəzəllərində Füzuliyənə obrazlar, bənzətmə və mübaliğələr işlədir, bədii dilə mükəmməl vəqif olduğunu göstərir. Onun Füzuliyə nəzirə olaraq yazdığı bir qəzəl bunun üçün ən yaxşı sübutdur. Füzuli deyir:

Tutuşdu qəm oduna şad gördüyün könlüm,
Müqəyyəd oldu o azad gördüyün könlüm.

Heyran xanımın qəzəlində oxuyuruq:

Olubdu qəm yatağı şad gördüyün könlüm,
Dağıtdı qüssədən abad gördüyün könlüm.

Diyari-qəmdə giriftarü dəstgir oldu
Kəməndi-firqətə, azad gördüyün könlüm.

Xanəndələrimiz Heyran xanımın qəzəllərini oxuduqları muğamlar üçün həvəslə mətn seçdikləri kimi, müasir bəstəkarlarımız da bu zərif ruhlu şairənin oynaq qəzəllərindən ruhnəvaz romanslar bəstələyirlər. Məsələn: Heyran xanımın bu qəzəlini alaq:

Ey fələk, dərdü qəmim şərhini cananə yetir,
Səbt qıl mülk xəracini o sultanə yetir.

Daha yox tabü təvan cismi-zərifimdə mənim,
Ya ki, al canımı, ya dərdimi dərmanə yetir!

Ruhipərvərdi ləbi-bəxti-təbəssümdə, səba,
Ya ki, al canımı, ya dərdimi dərmanə yetir!

Gördü ol zülfü könül, oldu pərişan əhval,
Bu pərişanlığımı zülfi-pərişanə yetir.

Zülfü ruyin elədi məzhəbimi sust mənim,
Ya məni kafər elə, yada ki, imanə yetir.

Getdi ol Yusifiməhru, gözüm, ağlama az,
Xuni-nabi-ciyərin cəhd elə ümmanə yetir.

Bunca, heyrani-həzin, salma ayaqdan özünü,
Gülşəni-canda bitən sərvə xuramana yetir.

Heyran xanımın qəzəllərinin dili canlı və təsirlidir. Onun aşiqanə qəzəlləri sanki lap bu günki ədəbi-bədii dilimizdə yazılmış, yüksək, pak, sədaqətli bir məhəbbət tərənnümüdür. Bu qəzəli oxuyanda, şairənin qələminin qüdrətinə heyran olmamaq mümkün deyildir:

Könlüm quşu ol zülfi-pərişan arasında,
Biçarə qalib cənnəti neyran arasında.

Gör kim, necə sərgəştə qılıb valehü tənha,
Ol xali-Xəta ilə Bədəxşan arasında.

Tüğyan eləyib dərdü qəmim, bu dili-zarim,
Bir kəştiyə bənzər qala tufan arasında.

Dil zülfilə rüxsarüvə çün qıldı tamaşa,
Avarə qalib küfr ilə iman arasında.

...A gör nə əcəb möcüzədir kim, necə bitmiş,
Bir sünbülü-tər atəşi-suzan arasında.

Ey dil, eyləmə qəm kim, onun yoxdu təfavüt,
Kuyində çu dərviş ilə sultan arasında,

Çün yar qılıb lütfini kəm, hanı o həmdəm,
Ta sülh bula yar ilə heyran arasında.

Heyran xanım yalnız ülvi bir məhəbbət tərənnümü etməklə qalmamışdır. O, yüksək və nəcib arzular şairi idi. Rübailərindən birində insanların dərd və qüssədən azad, bəxtiyar yaşamasını qəlbən arzu edən şairə yazırdı:

Aya nə ola, öylə bir əyyam olsun,
Nakam dönüb dəhridə-bakam olsun?!
Yarəb, bu rübailəri tək Heyranın
Hicranı da qoy axırı itmam olsun!

Yalnız sovet hakimiyyəti dövründə, ölkəmizdə əsl xalq hökuməti yarandıqdan sonra, Heyran xanımın arzuları həyata keçdi, onun nəəsiləri, xüsusilə, nakam bacıları insan ləyaqəti qazandı, öz kamına çatdı.

Zəmanəsinin şeir pərisi, “Şuxi-cahanı” olmuş şairəmiz aşiq Pəri haqqında onun müasirlərindən Məhəmməd bəy Aşiq yazırdı:

Xoş yaradıb səni ustadi-əzəl,
Hüsnü vəcahətdə yekta, bibədəl,
Dızaq mahalında sən təkin gözəl,
Həqdən istəmişəm bərqərar ola.

Aşiq Pəri yoxsul bir kəndli ailəsində Qarabağ mahalında Maralyan kəndində doğulmuş, daha sonra Şuşaya köçmüşdür.

Yoxsul, yetim böyüdüyünü Mirzəcanın “Sənə” rədifli şeirinə yazdığı bu cavabdan bilirik:

Mən fəqiri bəsləmişüz arada,
Dad rəsim bunda yetişsin dada.

Pəri Şuşada tezliklə şöhrət qazanmış, ədəbi və şənlik (toy) məclislərində sayılmış, tanınmışdır. Onun hər bir şeiri ədəbi mühitdə dərhal əks-səda tapmış, bir neçə yeni şeir və

deyişmənin yaranmasına səbəb olmuşdur. Müasirlərindən çoxu ilə Mirzəcan Mədədov, Məhəmməd bəy Aşiq, Cəfərqulu xan Nəva, Mirzə Həsən Mirzə, Əsəd bəy və b. müşairləri olmuşdur. F. Köçərlinin yazdığına görə “Vaqifə nəzirətən yazdığı mürəbbələri və bağlamaları var”. Təbi rəvan olmuş, hazırcavab, bədahətən şeir demişdir. Anadan olub, vəfat etdiyi illər məlum deyilsə də, Zakir və başqaları ilə müasir olduğu, XIX əsrin birinci yarısında yaşayıb yaratdığı aydındır.

Əllərdə 40-50 şeiri mövcuddur, çoxu itib-batmışdır. İslamiyyətin dərin kök saldığı Şuşada, şiələrin, qatı mütə-əsibləri arasında, kişilərə belə şeiri, sazı-sözü haram buyuran bir mühitdə, qadının adını belə çəkmək böyük günah hesab olunduğu yerdə Aşiq Pərinin – gənc bir qızın əlinə saz alıb çalması, kişilərlə qabaq-qənşər şeirləşməsi, məclislərə çıxması böyük cəsarət, qəhrəmanlıq tələb edirdi. Bu igidliyi və qorxmazlığı biz Aşiq Pəri şeirlərindən duyuruq: Məhəmməd bəyə cavab şeirinin bir yerində deyir:

Can içində mən bu canı neylərəm,
Ləli-yəmən bədəxşanı neylərəm.
Xanı, bəyi, mən paşanı neylərəm,
Pəriyəm, eylərəm dualar sənə.

Yenə onun Cəfərqulu xan Nəva kimi azğın bir xanзадanın Peşminə saymırsan sultanı, xanı, Eyləyirsən xanlar kimi divanı Beytinə qarşı şeirində Pəri deyir:

Adam bildik biz də gəldik yanına,
Adamlığı qanmayıbsan hələ sən.

Aşiq Pəri bütün bu hücumlara cəsarətlə sinə gərmiş, tikanlı sözlərin, iynəli şeirlərin çoxunu saymamış, saydıqlarına da layiqli cavablar verməkdən, müxatibəni susdurmaqdan çəkinməmişdir. Həyasız xan zadələr, arsız bəyzadələr ilə üz-üzə durub deyişən bu incə qadın, qorxmaz bir ürək yiyəsi olmuşdur. Məhəmməd bəyə cavab şeirinin bir yerində deyir:

Can içində mən bu canı neylərəm,
Ləli-yəmən bədəxşanı neylərəm.
Xanı, bəyi, mən paşanı neylərəm,
Pəriyəm eylərəm dualar sənə.

Yenə onun Cəfərqulu xan Nəva kimi azğın bir xan zadanın:

Peşminə saymırsan sultanı, xanı,
Eləyirsən xanlar kimi divanı.

Beytinə qarşı şeirində Pəri deyir:

Adam bildik biz də gəldik yanına,
Adamlığı qanmayıbsan hələ sən.

Xan zadaların zülmünü üzlərinə çırpmaqdan qorxmur, deyirdi:

Xanzadasan söz tapıram sözündən,
Əyri demə, doğru söylə, düzündən.
Zülmündə yox bir xəbərin özündən,
Hər yerdə deyirlər rəhbər ona.

Onun Məhəmməd bəy Aşıqlə qarşılaşarkən bayatıvari deyişməsi də maraqlıdır. Bir bəyzadənin həyasız arzısına açıq və cürətli cavab verir:

Aşıq:

Qarşıda Pəri yeri,
Dizaqda Pəri yeri.
Haçan olar biz eydə,
Saldıraq Pəri yeri?

Pəri:

Qəlyanın səri yeri,
Eşqin əsəri yeri.
Əqlinə dua yazdır,
Olma sərsəri, yeri.

O, şeirlərinin bir qisminə özünü “Fəqirə Pəri”, “Şikəstə Pəri” adlandırır: Mirzəcanla deyişməsinin sonunda deyir:

Şikəstə Pərinin vəsfin eylərəm,
Sənin tək mən əğyarı neylərəm.
Söz bəhrində desən xərid eylərəm,
Mən ləlimi bədəxşanə yetirrəm.

Bütün bunlara baxmayaraq nə qədər şux, nikbin bir şairə olmuşdur. Belə ki, o, Mirzəcanın

Çünki bilmiş ağlamağın ləzzətin
Qoy ağlasın yana-yana gözlərin.

Beytinə qarşı deyir:

Təbib olan yara bağlamağılə,
Eşq oduna ciyər dağlamağılə,
Kim vayə çatıbdır ağlamağılə,
Bica yerə doydu cana gözlərim.

Mirzəcanın Pəriyə olan eşqi o qədər yüksək olmuşdur ki, həmin deyişmədə deyir:

Gör sənə nə deyim ey qaşı kaman,
Dönərəm dinimdən verəsən fərman.
Edəcək yolunda canını qurban,
Baxsa əgər Mirzəcana gözlərin.

Əlbəttə, o dövrdə erməni tərəfindən sevilən bir qız üçün bu məhəbbət baş qaxınıcından başqa bir şey deyildi. Aşıq Pəri və Mirzəcanla şeirləşən şairlərin çoxunun məs. Nəva, aşiq və b. əsərlərində bu izə rast gəlirik.

XIX əsr ədəbiyyatında Aşıq Pəri Vaqif ədəbi məktəbinin genişlənməsinə, heca vəzninin Qarabağda daha çox yayılmasına səbəb oldu. Çünki, şeirləşdiyi şairlərin çoxu ona əruzla deyil, eyni vəzndə cavab verməyə məcbur idi. Onlarla Qarabağ şairinin Pəriyə yazdığı şeir buna misaldır.

Xalq ədəbiyyatı və realist şeirlərdə işlənən cinas, təşbih, təkrir və s. istifadə edir. Pərilə şeirləşən və şeirləşməyən Qarabağ şairlərinin çoxunda biz heca ilə yanaşı əruzun da işlədiyini görürük. Pəri isə yalnız heca vəznində yazır, özü-nü əhatə edən qəzəlxanlar, gül-bülbül tərifiçiləri arasında realist şeirin meydanını genişlədən, onu yayan, təbliğ edən,

bayrağını ucaldan bir bayraqdar kimi yüksəldən, xalq dilini klassik ədəbi dilə keçirməyə qədəm qoyan şairlərdəndir.

Onun şeirlərindəki bədii ifadə vasitələri, rəmlər klassik şeirə də dərinədən bələd olduğunu göstərir.

Aşıq Pərinin Mirzəcanın “Oynaşır” rədifli şeirinə cavab olaraq söylədiyi bu qoşma nə qədər maraqlıdır:

Katiblərin şahı dəftər içində,
Qələm ilə nazik əllər oynaşır.
Fitnəli, fellisən, nazü qəməzli,
Dəhanında şirin dillər oynaşır.

Eşqinin əlindən gəlmişəm dada,
Dərdim olur gündən-günə ziyada
Şiveyi-rəftarın düşəndə yada
Bağrımın başında millər oynaşır.

Dad elərəm haray naşı əlindən,
Yandı cigər eşq ataşı əlindən.
Mən nə deyim gözüm yaşı əlindən
Üzüşür sonalar, göllər oynaşır.

Adam var dolanır məkrin içində
Adam var dolanır zikrin içində
Sənin kamalında fikrin içində
Əcayib, qərayib hallar oynaşır.

Pəriyəm xəlv içrə olmuşam bacı,
Kimsənin kimsəyə nə ehtiyacı?
Bəlxü Buxaranın, hindin xəracı
Zənəxdanda siyəh xallar oynaşır.

Yarım əsrdən artıq bir müddətdə Aşıq Pəri ədəbiyyatımızda deyişmə, şeirləşmə meydanı açmışdır.

Qarabağın yetirdiyi ondan artıq qadın şair içərisində adı XIX əsr təzkirələri və XX əsr ədəbiyyat tədqiqatçıları tərəfindən xüsusi hörmətlə qeyd olunan şairə Fatma xanım Kəminədir¹.

Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, bu incə ruhlu, lirik şairənin həyat və yaradıcılığı sovet tədqiqatçılarımız tərəfindən öyrənilməmiş, əsərləri demək olar ki, dövrümüzdə tamamilə nəşr edilməmiş, geniş oxucu kütləsinə çatdırılmamışdır.

Fatma xanım Kəminə, Fəna təxəllüslü Ağa Mirzə bəy babanın qızı imiş. Müctəhadzadənin fikrinə görə Kəminə, şərqi Məhsəti, Nigar xanım, Nuricahan bəyim, Ayışə, Teyyübə kimi şairələri içərisində fəxri yer tuta bilər. Müctəhidzadə yazır ki, o, vaxtilə şairənin sağlığında onun tam divanını görmüşdür. Bundan sonra təzkirə müəllifi şairənin

Cana, bu nə cadudur qaşu göz arasında?
Nitqim tutulur görcək hərdəm söz arasında?

və:

Rəhi-eşq içrə mənzurəm bütüm ol tacidarımdır,
Könül mülkinə sultanəm, xocəstə şəhriyarımdır. –

mətləli qəzəlini nümunə verir.

Azərbaycan ədəbiyyatı tədqiqatçısı F.Köçərlinin yazdı-

---

¹ Əzizə Cəfərzadə Fatma xanım Kəminənin “Seçilmiş əsərləri”ni (1971, 2022) kitab şəklində tərtib edərək çap etdirmişdir.

ğından aydın olur ki, Fatma xanım Kəminə “Qarabağın üçüncü şaireyi-möhtərəməsidir, Şuşada hicrətin 1257-ci ilində (1840/42 miladi) anadan olmuş, 1898-ci ildə sentyabrın əvvəllərində Şuşada vəfat etmişdir. Fatma xanım Kəminə, hələ kiçik yaşlarından öz əql və fərasətilə müasirlərini heyran qoymuş, hörmət və şöhrət qazanmışdır. Ona savadlı, bilici olduğu üçün Azərbaycanda vaxtilə adət olduğu kimi “Mirzə” ləğəbi belə vermiş, “mirzə Fatma xanım” demişlər. Fatma xanım Kəminə təhsilini Şuşada almış, dərin bilik qazanmış, doğma ana dili ilə birlikdə fars dilini də mükəmməl öyrənmiş və hər iki dildə şeirlər yazmışdır.

Respublika Əlyazmaları institutunda Kəminənin müxtəlif vərəqlər, fraqmentlərdə saxlanılan əlyazma əsərlərindən başqa, Nəvai divanının kənarlarına yazılmış bir neçə qəzəl və müşairəsi də mühafizə olunmaqdadır. Nəvainin həmin divanı üzərindəki yazıdan anlaşıldığına görə kitab Qarabağ şairlərindən Məməiyə məxsus olmuşdur. Belə görünür ki, şair Məmai öz şeirlərilə birlikdə Fatma xanım Kəminə və bir sıra başqa Qarabağ şairlərinin əsərlərindən bəyəndiyi parçaları Nəvai divanının kənarlarına köçürmüşdür. Burada Kəminənin:

Nə Çin olaydı, nə xaqan, nə Rumü Qeysər olaydı,
Tamam yer üzü bir qəmzənə müsəxxər olaydı. –

mətləli qəzəlini yazmışdır. Bu qəzəl şairənin klassik ədəbiyyat rəmzlərini, ədəbi obrazlarını (Sənan, Züleyxa, Amir, Leyla və Məcnun və b. əfsanələri, Yüsif əfanəsi, Sənanın xaç salması və b.) dərindən bildiyini göstərir. Xüsusilə qəzəlin son beyti maraqlıdır. Burada şairə yazır:

Nə hökm olaydı, nə hakim, nə hübb, nə məhbub,
Nə hökmi-eşqə Kəminə ha belə kəmtər olaydı.

Şairənin “Sənsiz” rədifli qəzəli Natəvana nəzirədir. Bu qəzəldə Natəvanın mərsiyə şəklində oğlunun vəfatı münasibətilə yazdığı qəzəlin əksinə olaraq aşiqanə bir ruh hakimdir:

Düşər könlüm, əziza, qanə sənsiz,
Gəlür şamü səhər əfğanə sənsiz.

Səninlə duzəxin narinə yannam,
Behiştə baxmaram qılmanə sənsiz.

Edən abad memari-visalım
Olubdur hicridə viranə sənsiz.

Müsəddər bəzmi-vəslində olan dil,
Neçün hicran çölündə yanə sənsiz.

Gülüstan-vəslilə həsrət oldum
Dönüb aləm bana zindanə sənsiz.

Ənis olmuşdu dil ol şəm qəddə,
Yanar billah necə pərvanə sənsiz.

Nə sənsiz xəmə əyağinə əl ürrəm,
Nə də nuş eylərəm peymanə sənsiz.

Olur bərhəm pərişan qanə dönmüş
Könül zülfə çəkəndə şanə sənsiz.

Dilimdə zikrsən, könlümdə fikrim,
İki aləm dəxi əfsanə sənsiz.

Kəminə, ey hərifi-bimürüvvət,
Oda qorxum budur divanə sənsiz.

Kəminənin əsas mövzusu qəzəllərinin leytmotivi təmiz, vəfali bir məhəbbətdir. Aşıqanə parçalar yazır, o, çox vaxt hicrandan, vüsal həsrətindən bəhs etsə də, incə şair qəlbinin ümidlə döyündüyü duyulur. Hicran onun lirik qəhrəmanını ümitsizliyə, bədbinliyə salmır, əksinə, onun saf və pak məhəbbətində sadıq olan qəzəl qəhrəmanı sevgilisinə, onun sədaqətinə inanır, ümidini itirmir, məhz buna görədir ki, bir sıra qəzəlxanlardan fərqli olaraq, diqqətlə oxuduqda şairənin ən qəmli, ən həzin parçalarından belə xoş, nıkbın bir əhvali-ruhiyyə ilə ayrılırsan. Nəvai divanı kənarlarında qeyd olunan:

Oldu zülfün telbətəl yetdi dimağə buyi-müşk,
Açılıb könlüm, Kəminə, gör necə tellənmişəm.

Beytilə bitən qəzəli klassik ədəbiyyatımıza xas olan saqi və meyxanədən bəhs edir. Burada şairə, künci-meyxanə tutan aşıqın vəziyyətini necə bir zarafat yolu ilə təsvir edir. Gözlənilməz qafiyələr və bədii ifadə vasitələrindən istifadə edir.

Qəzəllərində klassik ədəbiyyatda çox yayılmış olan təşbih, təzad, istiarə, mübaliğə və rəmzlərdən bol-bol istifadə edir. Bəzən hətta bütün bir qəzəli klassik ədəbiyyatda məşhur olan rənz və ədəbi surətlər üzərində qurur.

Rəncur (1850-1899) XIX əsrdə tanınmış şairə Şahnigar xanımın taxəllüsüdür. O, Qazax mahalının Ağköynək kəndinin sakini Kazımağa Qiyasbəyovun qızı, Paşa Ağa Dilbazonun qadını idi, ərinin və yeganə qızı Abihəyat xanımın vəfatına qəmli şeirlər, mərsiyə, yazılmışdır. Şahnigar xanım Qazaxda naqşibəndi təriqətinə başçılıq edən şair Seyid Nigarın təsiri altında dini mahiyyətli şeirlər yazmışdır. Əsasən mürtəcə bir cərəyana qoşulsa da:

Yağmasa hicran, gözüm, yanmaz könül hər dağ ilən,
Əyməsə hicran, əyilməz qədd dərd olmağilən.

Əsərləri içərisində mənbələrdə xüsusilə tez-tez misal gətirilən bir qəzəldir:

Eşqdə sud etmədim düşməm dəxi sevdəyə mən,
Tapmadım bir sud oldum beylə bisərməyə mən.

Beytül-əhzanə Züleyxa tək girib gəm çəkməyim,
Yey dögül ondan düşəm Məcnun kimi səhrayə mən.

Cani-ağuşin açub gəmlər basub qan könlümə,
Cümlə əfali-qəmə ta olmuşam bir dayə mən.

Arifü saliklərin peşminə dilçin verməzəm,
Dəhridə tanrı bilür yüz ətlasü dibayə mən.

Kuyi-eşqə girməyə könlüm dəxi etməz həvəs,
Rahi-pür əşubudur düşdüm əcəb qovğayə mən.

Xaki-kuyi-dərgəhi-Nəvvab olaydım kaş ki,
Bulmuşam bəxtimi yetməm rütbeyi-ələyə mən.

Abışa, bilmiş Qaradağı, Kəminə dağlanub,
Olalı sərkar Növrəs, Bakiyə həmsayə mən.

Beytilə başlanan qəzəлиндə gördüyümüz kimi sadə,
anlaşılan əsərlər yazmışdır.

Hər kim yolunda can verdi sevdi cananı-cananı,
Vəleykin yoxdur xublarn əhdi-peymanı-peymanı.

Yaratmış həqqin həzrəti, kimsədən çəkmən minnəti,
Dəbi-lə'linin şərbəti dərdlər dərmanı-dərmanı.

Qəddin şümşad ər-ərdir, yüzün qızıl güldən tərdir,
Nafeyi-müşki-tatərdir zülfə reyhanı-reyhanı.

Əbdi-şöhrətin dəmqacı hündüstandan alur bacı,
Misr şəhərinin xəracı ləlin mərcanı-mərcanı.

Rəncur, çünki sevdin ol yar; istə vəslini ağla zar,
Kərəmli Mürşüdə yalvar: çağır sübhəni-sübhəni.

Ədəbiyyatımızda ən çox tanınmış şairə Xurşidbanu Natəvandır¹. Əsərləri dönə-dönə nəşr edilən, xanəndələrin dilindən düşməyən, haqqında dissertasiyalar, pyeslər, poemalar yazılan bu xoş dilli, bir qədər hüznü şairə həm də gözəl miniatürələr çəkən, mahir əl işi tikən bir rəssam-

---

¹ Əzizə Cəfərzadə Natəvan haqqında elmi məqalələrlə yanaşı həm də “Natəvan haqqında hekayələr” (1963, 2020, 2022), pyes və kino-senari də yazmışdır.

sənətkar idi. Bu şairə XIX əsrdə Qarabağ hakimi Mehdiqulu xanın ailəsində böyümüş, yaxşı təhsil görmüş, Şuşada məşhur olan “Məclisi-üns” ədəbi məclisinin müəssisi olmuşdur. Natəvan öz ətrafına Qarabağ şairlərini toplayıb, ədəbi məclisdə birləşdirdiyi kimi, Şamaxı və b. şəhərlərdə də ədəbi məclislər yaranmasına səbəb olmuş, zəmanəsinin görkəmli şairlərilə yazışmış, şeirləşmişdir. Onun əsərləri müasirlərinə dərin təsir bağışlayan qüvvətli parçalar olmuşdur. Məsələn təkcə bunu göstərmək kifayətdir ki, Natəvanın məşhur “ölürəm” rədifli qəzəlinə şairlərdən Piran, İsgəndər təxəllüslü şairlər və onlarla başqaları dərhal cavab vermiş, onun:

Nə mən olaydım ilahi, nə də bu aləm olaydı,
Nə də bu aləm ara dil müğəyyidi-qəm olaydı.

Natəvan 1830-cu ildə Şuşa şəhərində Qarabağın axırını hakimi Mehdiqulu xanın ailəsində anadan olmuşdur.

İlk təhsilini xüsusi müəllimlərdən alan Natəvan ərəb və fars dillərini öyrənmiş, bundan sonra klassiklərin əsərləri ilə tanış olmuşdur. Prof. F.Qasımzadənin göstərdiyinə görə “bir müddət dəxi Tbilisidə yaşayaraq rus aristokrat-dvoryan mühitində təhsil və tərbiyə almışdır”¹.

Natəvan çox gənc ikən dağistanlı general Xasay xan Usmiyevə ərə verilmişdi. Sevmədiyi bu adamla Natəvan uzun müddət yaşamalı olmuş və nəhayət 60-cı illərin əvvəllərində ondan boşanmışdır.

Xasay xandan Natəvanın iki uşağı olmuşdur ki, bunların

---

¹ Qasımzadə F. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, Bakı: ADU, 1956, s. 471.

da hər ikisi şair idi, qızı Xanbikə və oğlu Mehdiqulu xan “Vəfa”.

Usmiyevdən boşandıqdan sonra Natəvan şuşalı Seyid Hüseynə ərə gedir. Bundan onun iki oğlu Mir Möhsün, Mir Abbas, Həcər və Sara adlı iki qızı olur.

1885-ci ildə oğlu Mir Abbas 17 yaşında ikən ölür. Oğlunun ölümü Natəvanı kədərə batırır. O, hamıdan uzaqlaşır, tənha ömür sürməyə başlayır. Belə vəziyyət onu xəstələndirir və o, uzun müddət xəstə yatdıqdan sonra, 1897-ci ildə vəfat edir. Natəvan Ağdamda “İmarət” adlı yerda dəfn edilmişdir.

Natəvanın qohumlarından bibisi Ağa Bəyim Ağa, əmisi Nəva, dayıları Hali və Müsahib də şair olmuşlar. Belə bir ailədə böyüyən Natəvan hələ çox gənc ikən ədəbiyyat və incəsənəttə böyük həvəs göstərmiş, dövrünün istedadlı şairi və rəssamı olmuşdur.

Natəvan ədəbi fəaliyyətə təxminən 19-cu əsrin 50-ci illərində başlamışdır. Onun Azərbaycan və fars dillərində çoxlu qəzəlləri və lirik şeirləri vardır. Natəvanın qəzəllərinə çoxlu nəzirələr yazılmışdır. Natəvanın “Məclisi-ünsə” başçılıq etdiyi dövrdə yazdığı qəzəllər Füzuli ədəbi məktəbinin ən yaxşı nümunələri hesab oluna bilər.

1865-ci ildə Natəvanın divanı bütünlüklə gəlib bizə çatmasa da, əldə olan əsərlərinə əsasən nə qədər böyük sənətkar olduğunu müəyyən etmək çətin deyildir.

Natəvan Fizulinin ən mahir davamçılarından biridir. Onu yüzlərcə qəzəl şairlərindən fərqləndirən əsas cəhət budur ki, Natəvan Füzulinin təsiri ilə və ondan çox şey öyrənərək yazırdısa da, heç vaxt Füzulini təqlid etmir, daima yeniliyə, müstəqilliyə can atırdı.

Əsasən məhəbbəti tərənnüm edən müasirlərindən fərqli olaraq, Natəvan həm məhəbbətdən, həm də xalqın acınacaqlı vəziyyətindən, həm təbiətin gözəlliklərindən və nəhayət son dövrlərdə öz şəxsi kədərindən yazırdı.

Məhəbbət mövzusu şairənin yaradıcılığında görkəmli bir yer tutur. Bu mövzuda olan əsərlərində Natəvan pak məhəbbəti, ayrılığı, intizarı, görüş arzusunu və s. məharətlə təsvir etmişdir. Özü zorla ərə verildiyi üçün Natəvan həmişə bütün müasirlərinin məhrum olduğu azad və qarşılıqlı məhəbbətdən yazırdı:

Gül üzün görmək əgər mümkün olaydı bir dəm¹

Tükəndi tabu təvan, ey xüdayi-ləmyəzəli!
Ya tez bu canımı al, ya yetir vüsalə məni²

Hicrin edibdi könlümü bərbad, ağlaram,
Çoxlar tutar bu halıma irad, ağlaram.³

Bu nümunələr Natəvanın pak, təmiz və ülvi bir məhəbbətdən danışdığını göstərir. Saray mühitində yaşadığına baxmayaraq onun şeirlərində pozğun, yüngül və ötəri məhəbbətin təsviri yoxdur.

Natəvan yaradıcılığında təbiət təsviri də mühüm yer tutur. Müasiri olan qadınların tam hüquqsuz olduğunu bildiyi üçün Natəvan azad təbiətə, azad quşlara və güllərə

---

¹ Natəvan Xurşidbanu. Şeirlər / red. M.Rahim, Bakı: Azərnəşr, 1938, s. 11.

² Yenə orada, s. 12.

³ Yenə orada, s. 15.

qibtə edir, qadının da onlar kimi azad olmasını arzu edirdi (“Gül”, “Pərvanə”, “Bülbül”, “Qərənfil”, “Bənəfsə”).

Natəvan Azərbaycanın mədəni və maarifpərvər bir qızı idi. O, yoxsullara yardım edir, Şuşanın abadlaşması üçün çalışırdı. Onun Şuşaya çəkdiyi (1291 h = 1873-1875 m) su kəməri bu gün də durur və “Xan qızı bulağı” adlanır.

Natəvan tez-tez kənd və şəhərləri gəzdirdiyi üçün əhalinin ağır vəziyyətinin şahidi olurdu. Məhz buna görə də onun xalq və vətən mövzusunda həsr olunmuş bir sıra təkrar-olunmaz şeirləri vardır.

Nə bəhr olaydı, nə ümman, nə boylə göz yaşı cari,
Nə can olaydı, nə zindan, nə karivən güzəri həm. ¹

Zəmanə saldı əcəb möhnətü mələlə məni ...
...Zəmanə indi edib sinədağlı lələ məni.²

Şairənin yaradıcılığında “Ağlar” rədifli qəzəl xüsusi yer tutur. Bu qəzəldə o təkcə öz xüsusi kədərini deyil, həm də öz sinfinin dağılmaqda olan xanlığın kədərini verir.

“Olmuşam dəhri-bəla içrə bu gün divanə mən”

mətləli qəzəli şairənin öz dövründən nə qədər narazı olduğunu parlaq bir şəkildə göstərir.

“Dövrü dönmüş dövr, dövrən ötmədi kamımca, ah,

---

¹ Natəvan Xurşidbanu. Şeirlər / red. M.Rahim, Bakı: Azərnəşr, 1938, s. 10.

² Yenə orada, s. 12.

Düşmənimdir, bilməzəm gil netmişəm dövrənə mən?"¹

Lakin şairə dövrənə qarşı mübarizə apara bilməzdi. Yaşadığı şəraitdə xan sarayında Natəvan zəif etirazdan irəli gedə bilməzdi. Əlbəttə, demək olmaz ki, onun özbaşınalığa qarşı mübarizəsi təkəcə göz yaşları axıtmaqdan ibarət olurdu. Əksinə, şairənin haqsızlıqlara qarşı bir-sıra cürətli sətirləri vardır.

Oğlunun ölümü Natəvanın yaradıcılığına güclü təsir edir. Bu dövrün qəzəl və şeirləri dərin bir kədərlə doludur. Bəzi ədəbiyyatçılar şairənin yaradıcılığındakı bu kədəri şəxsi kədər adlandırır və göstərirlər ki, Natəvan öz şeirlərində oğluna mətam saxlamışdır. Lakin bu, o qədər də düz deyil. Çünki yaradıcılığının son dövründə şairənin əsərlərində şəxsi kədər və ümumxalq kədəri birləşir:

“Varımdı sinədə dərdü qəmü-nihan, ölürəm...
...Vətəndən ayrı düşüb, indi laməkan ölürəm”.²

Natəvanın əsərləri yüksək bədiiliyi, rəngarəngliyi, dilinin sadəliyi, daxili qafiyələri, təkrirləri, oynaq və ahəngdar bəhrlərdə yazılması, fikir vəhdəti və s. ilə seçilirlər. Məhz buna görə də XIX əsrin II yarısında XX əsrin əvvəllərində yaşamış əllyə yaxın Azərbaycan şairi ona şeirlər həsr etmiş, onun təsiri ilə və onu təqlidən qəzəllər yazmışlar.

---

¹ Natəvan Xurşidbanu. Şeirlər / red. M.Rahim, Bakı: Azərneşr, 1938, s. 31.

² Yenə orada, s. 9

Natəvanın yazdığı qəzəllər (məsələn “Ölürəm”, “Ağlasın” və s.) bəzən bir sıra qəzəl və şeirlərin yazılmasına səbəb olurdu.

Onun şöhrəti təkcə Şuşaya və ya Qarabağa deyil, Azərbaycanca və ondan uzaqlara da yayılırdı. Məhz buna görədir ki, keçən əsrin 60-cı illərində Qafqaza səyahət edən fransız yazıçısı Aleksandr Duma Natəvanla görüşmüş və onun əl işlərindən nümunələr hədiyyə almışdır.

Natəvan Şuşa şəhərindəki ədəbi qüvvələri birləşdirmək məqsədilə 1872-ci ildə “Məclisi-üns” adlı bir ədəbi məclis təşkil edir və uzun müddət onun rəhbəri olur. O zamanki Azərbaycanda heç bir nəşriyyatın olmadığına baxmayaraq Natəvanın əsərləri tezliklə bütün Azərbaycana yayılır və bugün ədəbi məclislərdə müzakirə edilirdi.

Sovet hakimiyyətinə qədər Natəvanın əsərləri ayrıca bir kitab halında çap edilməmişdir. Sovet hakimiyyəti illərində isə bu məharətli şairənin əsərləri 4 dəfə: 1928,1938,1956 və 1981-ci illərdə nəşr olunmuşdur, müxtəlif toplulara daxil edilmişdir, doğma Şuşada, Ağdamda məzarı üstündə və paytaxtımız Bakıda bir neçə gözəl heykəli qoyulmuşdur.

Natəvan istedadlı şairə olmaqdan başqa, görkəmli bir rəssam olmuşdur. Onun

Bu gün eydi-şərif oldu məgər sən bixəbərsənmi?
Güman etmə ki, işrət içrə əylənsin anan sənsiz.
Güli-ruyindən ayrı neylərəm mən gülsitan sənsiz,
Edər bülbül kimi nalə bu zarü Natəvan sənsiz.

Bunlarda şəxsi dərdin nəticəsi olan mərsiyə ruhu vardır. Lakin Natəvan yaradıcılığı bu inilti-sızıltılarla ana nalə və

fəryadları ilə dolu olan qəzəllərlə bitmir. Onun ahəngdar, bədii cəhətdən ustalılıqla yazılmış aşiqanə qəzəlləri vardır. Məhz bu qəzəllər Natəvanı Füzuli ədəbi məktəbi nümayəndələrinin ön sırasına çəkir.

Könül qanın gözümdən navüki-qəmzən rəvan eylər,
Məsəldir mərdüm içrə “məst olan əlbəttə qan eylər”.

Könül bil kim o çeşmi məst olub heç bir xəta etməz,
Yəqinimdir əgər qan etmiş olsa qanə-qan eylər.

Əgər qaşü gözün xişm eyləsə, ey mahi-növ bir dəm,
Könüldə fitnələr peyda olar, hərdəm fəğan eylər.

Nəhani baxmağından iztirabi-könlüm əfzundur,
Nə cadudur ki, hər dəm kəşfi-əsrari-nəhan eylər?

Uçub mürği-dilim qonmuş səri-zülfi-pərişanə,
Bəla sərmənzilində gör nə qafil aşıyan eylər!

Deyirlər: dərdi-eşqin adəm öldürməz dürüstdür bu,
Vələkin əmr elər mən kimi zari-Natəvan eylər.

Yaxud Natəvanın “Gətirir” rədifli qəzəlini alağ. Bu qəzəldə Natəvan klassik şeirimizin bədii ifadə vasitələrini, ədəbi rəmzlərini nə qədər dərinləndən bildiyini, Füzuli yaradıcılığını qəlbən sevdini göstərir:

Şuri-eşqin başıma axırı sevda gətirir,
Bu müşəxxəsdi ki, eşq-aşiqə qovğa gətirir.

Tari-zülfündə məni boylə giriftar eləmə,
Nə gələ başıma od zülfi-mütərra gətirir.

Gül üzün görmək əgər mümkün olaydı bir dəm,
Hər zaman görmək onu nuri-təcəlla gətirir.

Qaşü göz, növgi-müjən fitnə üçün cəm olmuş,
Ox atıb, tiğ çəkib, hər biri dəva gətirir.

Könlümü qarət edir eylə ki, tari-zülfün
Rumə sanki həbəşi ləşkəri-yəğma gətirir.

Naqənin varımı şüuru bula aşiq kuyin,
Anı Məcnuna tərəf məzbeyi-Leyla gətirir.

Yusifin sanma dübarə görə Yəqub üzünü,
Mehr bazarinə gər getsə Züleyxa gətirir.

Yusif Misridə gər aldı Züleyxa nəqdə,
Nəqdi-can aşiq olan əldə mühəyya gətirir.

Sidqi-qəlb ilə nisar etmiş idin can nəqdin,
Natəvan, müjdə bu gün qətlinə fərma gətirir.

Natəvan qəzəllərinin səlisliyi, sünilikdən uzaq olması onu xalqa sevdirmiş, bu qəzəlləri xanəndələrin dilinin əzbəri etmişdir.

Natəvan yalnız şairə deyildi, o həm də gözəl miniatürələr çəkən rəssam, mahir əl işi tikən sənətkar, həm də ictimai xadim idi. O, öz xalqını, doğma vətəninin şairanə təbiətini çox sevirdi. Bütün XIX əsr təzkirələri və şairə haqqında xatirə

yazanlar göstərir ki, Natəvan rəhmli, nəcib qəlbli bir insan idi, o öz doğma şəhərində bağlar saldırmış, gözəl sulu bulaqdan su kəməri çəkdiymişdi, həmin bulaq indi də “Xan qızı bulağı” adı ilə məşhurdur.

Natəvanın nəvəsi Sənubər xanımın xatırladığına görə Natəvan Bənövşəni çox sevirmiş və ölərkən qəbri ətrafında bənövşə güllərinin əkilməsini qızı şairə Xanbikədən xahiş etmiş imiş. Bu kiçik epizod, həmçinin qocaman ziyalılarımızdan Rüstəmbəyov, artist Cəlil Bağdadbəyov və başqalarının xatirələri göstərir ki, Natəvan təbiət aşıqı, təbii gözəlliklərin məftunu imiş, eyni zamanda o, gənclərin maariflənməsinə, oxumasına ürəkdən çalışmış. Məsələn, Respublika Əlyazmaları İnstitutunda saxlanılan şəkil albomu, habelə tikmələri Natəvanın qiymətli eksponatlarıdır. XVI əsrdə gözəl əl xətt ilə yazılmış bu quran Natəvanındır, kompozitor Zülfüqar Hacıbəyov yazır ki, mən və qardaşım Üzeyr təhsil almaq üçün Qoriyə getdikdə Xurşidbanu Natəvanın görüşünə gəldik, O, həmin bu quranla bizə xeyir-dua verib yola saldı, bizə müvəffəqiyyətlər arzu etdi.

Natəvan həm də incə ruhlu, mahir bir rəssam kimi də mahir oluğunu göstərir. Albomun üz qabığını Natəvan öz əl ilə tikmişdir. Üstündə toxunmuş tarixdən məlum olur ki, şairə-rəssam bu albomun üzərində 1886-cı ildə çalışmışdır.

Natəvan bu albomu maraqlı bir şəkildə qurmuşdur. Albomun bir səhifəsində o, istədiyi şəkli çəkmiş, digər səhifəsində isə həmin mövzuya görə şeir yazmışdır. Qara, nazik qələmlə, incə bir zövqlə çəkilmiş “Gül” şəkli və şeir “Qərənfil”ə həsr olunmuş səhifələr buna misaldır. Yaxud şairənin çox sevdiyi bənövşəni təsvir edən parçanı alaq:

Fələk rənginə bənzər bu bənövşə,
Tutub səhraları hər su bənövşə.

Neçin gülşənlərin tərkin qılırsan,
Düşübsən çöllərə dilcu bənövşə,

Belə qəddin bükülmüş pirlər tək,
Deyirsən sübhü şam ahu bənövşə.

Səni şövqi-bahar aşuftə qılmış,
Çəkər aşiq olan qayğuşu bənövşə!

Dilər ətrin könül badi-səbadən,
O zülfi-yar-tək xoşbu bənövşə.

Natəvan Azərbaycan miniatürüst rəssamları içərisində çəkdiyi şəklin həcm-tənasübünü, mənzərələrdə isə görünüşün perspektivini gözləyən ilk rəssamdır. Onun albomunda çəkdiyi şəkillərdən birini xatırladan bir tikməsi var. Bu gül dəstəsini Natəvan, qəhvəyi məxmər üzərində balıq sümüyü, güləbətın, mirvarid və ipək sapdan düzəltmişdir. Bu incə tikmə Natəvanın nə qədər böyük bir zövqə malik olduğunu göstərən yüksək sənətkarlıq əsəridir.

Natəvan XIX əsrin ən məşhur yazıçılarından M.F.Axundov, Qasım bəy Zakir və başqaları ilə şəxsən, Seyid Əzim Şirvani kimi şairlərimiz Natəvana xüsusi şeirlər həsr etmişlər. Şuşanın bəzi köhnəpərəstlərindən müdafiə etmişlər. Məsələn S.Ə.Şirvani yazırdı:

Gərçi ol vən dəki bir şir-zəni yektadır
Ki təzəkkürdə bizim tək kişidən əladır.

Yaxud, Natəvanın xəstə vaxtında Q.Zakirin yazdığı bu bəndləri alağ:

Bəstəri-möhnətdə bixurdü-bitab,
Kimdir aya razı çəkəsən əzab?

Ol saqi-yi-Kövsər eyləsin sirab,
Əzizim daruyi-şəfədən səni.

Səqfi-sarayını, ey güli-novrəs,
Həddi nədir eda nişimən məkəs.

Tərcih verə gərək aqil olan kəs,
İsmətdə yüz huri-liqadən səni.

Mirzə Fətəli Axundov isə Zakirə xitabən Natəvan haqqında yazırdı:

O qafiyən mənə çox etdi əsər,
Qalmaq könlümdə ondan bir kədər.
Novcavandır, təkdir, iyzədi-dəvər,
Eyləsin ömründə onu kandar.

Rəvadırmı çəkə bu xurdu bixab,
Bəstəri-möhnətdə bu qədər əzab?
Duayi-xeyr ilə eyləyin şitab,
Siz də mənim kimi hər leylü nahar.

S.Əzim, Zakir və M.F.Axundov kimi böyük müasirləri ilə yanaşı olaraq Natəvan haqqında "Məclisi-ünsü"n üzvü olan şairlər də şeirlər yazmışlar. "Məclisi-ünsü"ün aktiv iştirakçı-

larından olan Həsən təxəllüslü şair Yüzbaşıyev yazırdı:

Arzum oldu ki, çox ömr edəsən aləmdə
“Məhfili-üns”-də sən virdi-zəbansan getmə!

Biz sənində edirik aləm ora fəxr həmin,
Sən bizim izzətimiz, fəxri-zamansan getmə.

Bəstəkarlarımız şairin əsərlərini bəstələmiş, rəssamlar şəklini, heykəltəraşlar heykəlini yaratmışlar.

Xalqımız özünün bu lirik, incə duyğulu, həssas qəlbli şairəsini yüksək qiymətləndirmiş, onun heykəlini Füzuli, Vaqif, Axundov, C.Məmmədquluzadə, C.Cabbarlı ilə bir sırada yüksəltmişdir. Bu yaxınlarda sevimli şairənin heykəltəraş Ömər Eldarov tərəfindən düzəldilmiş monamenti şəhərimizin ən gözəl guşələrindən birində “Azərbaycan” kino-teatrı qarşısında qoyulacaqdır.

Görünüyü kimi Azərbaycan ədəbiyyatının 1920-ci ilə qədərki dövr içərisində nəzərə çarpan bütün qadın yazıçılarımız əsasən aşiq və ya şair olmuşlar.

Yalnız XX əsrin ilk on ilində Azərbaycanda mətbuat və kitab çapının inkişafı ilə əlaqədar olaraq ədəbiyyatımıza bir sıra nasir qadınlar da gəlmişdir. Bunların içərisində “İki yetimə” kimi hekayənin müəllifi, ilk azərbaycanlı müəllim və jurnalistlərdən olan Şəfiqə xanım Əfəndizadə, yazıları “Məktəb” və başqa uşaq mətbuatında dərc olunan müəllimə Gövhər xanım Şövqiyyə, “Molla Nəsrəddin” satirik məcmuəsi iştirakçılarından olan Xanbacı təxəllüslü Ceyran Bayramova, Böyükxanım Cəfərova dramaturgiya sahəsində Qəmərbəyim Şeyda, Səkinə Axundzadə və başqalarını gös-

tərmək olar. Lakin sözün əsl mənasında qadınlığın ədəbiyyatımıza axını, əlbəttə, yalnız respublikamızda 1920-ci ildən sonra mümkün olmuşdur. Yalnız sovet dövründə uşaqlarımızın tərbiyəçisi olan minlərlə müəllimə, səhhətimizin keşiyində duran həkimlər, alimlər yarandığı kimi, şeirimizdə Nigar xanım Rəfibəyli, Mirvarid xanım Dilbazi, uşaqlar üçün incə şeirlər düzən Xanımna Əlibəyli, ədəbiyyatşünaslıq və tənqiddə Gülrux Əlibəyova, Dilarə Əliyeva, nəsrdə Həbibə Zeynalova, Ələviyyə Babayeva, Xalidə Hasilova, Əzizə Əhmədova, tərcümə ədəbiyyatımızda həqiqi sənətkar kimi tanınan Sürəyya xanım Bəylərbəyova və onlarla başqaları vardır.

Yalnız bizim ölkəmizdə qadın bir ana, ailədə, zövcə, ictimai həyatda vətəndaş kimi qiymətləndirilir, hörmət görür və sevilir. V.İ.Lenin dediyi kimi, qadınlar "...çox böyük bir əmək ordusudurlar, onlar bizim uşaqlarımızı, bizim gələcək nəslimizi, yəni gələcəyimizi tərbiyə etməlidirlər".

Bu gün biz qadınlığa bu yüksək qiyməti verən ölkəmizə ürəkdən minnətdarlığımızı bildiririk.

1988

GÜNEY AZƏRBAYCANIN QADIN AŞIQ VƏ ŞAİRLƏRİ¹

Əslində Azərbaycan ədəbiyyatını olduğu kimi Azərbaycanın qadın aşiq və şairlərinin də yaradıcılığını bir küll, bir tam halında, bütövlükdə tədqiq etmək zəruridir. Bu, əvvəl də, indi də vacibdir, çünki həyat həqiqətləri, dərdlər, əzablar, ictimai haqsızlığa qarşı mübarizə, üsyan, şikayət, nəhayət, mübarizəyə, həm də ölüm-dirim çarpışmasına çağırış mövzularında bir eyniyyət vardır. Lakin təəssüf ki, məlum səbəblər üzündən Güney Azərbaycan və onun mənəvi sərvətləri, poeziyası, incəsənəti, bütünlükdə ədəbiyyatı bizim üçün bağlı, qapalı bir xəzinədir. Ara-sıra mətbuatda, sərhəddən keçə bilib əlimizə çatan, qədim cüng, təzkirə və əlyazma nüsxələrdə əldə edə bildiklərimiz haqqında mülahizə yürüdür, xalqımızın ədəbiyyatının bütövlükdə öyrənməyə səy göstəririk.

Söhbət qadındən, yaradıcı da olsa, islami anlayışca “övrət”dən gedəndə məsələ bir qədər də çətinləşir. Çünki qadının adını belə çəkmək qəbahət sayılan bu mühitdə onun əsərlərinin qiymətləndirilməsi, adının cüng və ya təzkirəyə düşməsi, divanının tərtib olunması ağıla sığmayan bir məsələdir. Belə də olub. Əsrlər boyu nadir, olduqca nadir hallarda qadının adı poeziyasevərlərin qələmindən dəftərinə süzülə bilib. XI əsrdən bəri ən qədim dövrlərdə tək birçə Məhsəti xanım Gəncəvi deyilirsə. XIX əsrə qədər demək, olar ki, poeziyamız tarixində başqa bir qadın adına rast gəlmirik. Cünglərin künc-bucağına yol tapmış bəzi şeir inciləri,

---

¹ “Azərbaycan” jurnalı, Avqust 2022, s.152-165.

xüsusilə bayatların müəllifi əgər orada az deyilibsə, indi bizə məlun olur, deyilməyibsə, müəllifinin açıq-aydın qadın olduğu məzmunundan görünən poetik parçaların belə ünvanını tapa bilmirik:

Gülgəziyə qıy davar,
Mehman üçün qıy davar.
İtirmişəm ağlımı,
Bir kamanın qıy da var (get).

Gülgəzin gül adaşı,
Mey daşı, gülə daşı.
Yıxar bülbül öyünü,
Kim atsa gülə daşı.

Kimdir, nəçidir Gülgəz? Hansı əsrdə, harda yaşayıb-yaradıb? Bircə şeyi qəti deyə bilərik ki, Gülgəz XVIII əsrdən əvvəl yaşayıb-yaradıb. Çünki onun bayatlarına XVIII əsrdə yazılmış cüngün haşiyələrində təsadüf edirik. Şübhə yoxdur ki, cüngə düşəcək qədər şöhrət və məhəbbət qazanmaq üçün xeyli vaxt əvvəl (nə vaxt?) yaşamalı idi aşıq, şair (hansıdır?) Gülgəz ki, tanınsın, sevilsin, ağızdan-ağıza keçib cüngə düşə bilsin. Yaxud Lalə! Kimdir, nəçidir, harada, nə zaman yaşayıb-yaradıb — bilmirik. Bayatlarına XIX əsr əlyazmalarında rast oluruq.

Mən Laləyəm, şah vardır,
Vərqavü Gülşah vardır.
Nə dünyadan şah gedər,
Nə gələcək şah vardır.

A qızum, vurma dağı,
Laləyə vurma dağı.
Ağlama, bacım Zeynəb!
Sinəmə vurma dağı.

Bacı dərdi ilə sinəsi dağlanan Lalə kimdir? Şuşalı Züleyxa xalanın dilindən yazıya alınan hu bayatılar Natəvanındırmı? Əsr bir, ruh uyğun:

Eləmi belin bükər,
Kaman tək belin bükər.
Cavan oğul ölməyi,
Ananın belin bükər.

Gəl gedək Daşbulağa¹,
Suyu meyxos bulağa.
Sən dərqli, mən yaralı,
Tökək qan-yaş bulağa.

Ruh, məlum hadisələr Natəvanın cavan ölən oğlu Mirab-bas haqqında yazdığı qəzəl-mərsiyələrlə nə qədər yaxın səsləşir. Xüsusilə 2 əvvəlcilər. Xanbikənin qızı Sənubər xanımın görüşüm zamanı bu sualı da verdim ona. “Qəti deyə bilmərəm, — dedi, — amma nənəm deyəsən dayımın yasında bunları ağrı deyib oxşayıb.” Bəlkə də Natəvana ürəkdən yanan, dərдинə şərik olan dili, sinəsi sözlü ağrı bir nənə deyib böyük şairənin dilindən. Bəlkə də, Sənubər xanımın da dediyi kimi, yanğıyla oxşayan ana özü deyib.

---

¹ Qarabağda kənd adıdır.

Hər halda ana yaradıcıların XVIII əsrdən bəri adlan cünglərə yol tapıb burada da, Cənubda da. Təbrizli bayatçı qadınlardan Humay xanımın, Əsmər xanımın adı məlumdur. Kərkükdə də belə qadın-bayatçı adlarına təsadüf etdiyini tədqiqatçı alim Qəzənfər Paşayev söhbətlərində bildirmişdi. Hər nəysə, XVIII əsrdən bəri bir neçə bayatçı-aşıq-şair qadının, eləcə də poeziyada özünə müəyyən yer tutan şairə adı məlumdur. Bunlardan sovet ölkəsi ərazisində yaşayanların həyat və yaradıcılığını tədqiq etmək, əsərlərindən nümunələr nəşr etmək imkanımız vardır.

Hələ 1957-ci ildən Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Respublika Əlyazmalar fondunda çalışmağa, doktorluq dissertasiyam üçün materialları toplamağa, fondakı qədim əlyazmalarını təsvirə başladığım vaxtda nəzərimi qadın aşiq və şairlərin yaradıcılığından cüng və təzkirələrin bu və ya başqa səhifəsində, haşiyəsində, şuqqəsində çevrilmiş nümunələr cəlb etdi. Heç bir müəyyən plan nəzərdə tutmadan (əlimdə doktorluq dissertasiyası var idi), sadəcə, elmi maraqla həmin qadın aşiq və ya şairlərin əsərlərinin adlarını, haqlarında təsadüf etdiyim qeydləri kataloqlaşdırmağa başladım. Daha doğrusu, qadın aşiq və şairlər üçün ayrıca bir kataloq müəyyənləşdirdim, rast gəldikcə vərəqə yazıb, hələlik xronologiya-filan gözləmədən əlifba sırası ilə onları tərtibə salmağa, topladıqca müəyyənləşdirməyə başladım.

Bu materiallar sonralar, 1974-cü ildə nəşr etdirdiyim "Azərbaycanın aşiq və şair qadınları" adlı kitaba daxil oldu. Maraqlıdır ki, bir çox cüng sahibləri, təzkirəçilər qadınların əsərlərini hər hansı bir əlyazmasına daxil etsələr də, onların adını çəkmir, haqlarında heç bir məlumat vermirdilər; Axı

feodalizm cəmiyyətində qadına münasibət nəticəsində; qədim kişilər arasında, dindarlar dairəsində (əksər hallarda əlyazmalar mədrəsələrdə, dindar mollaların nəzarəti altında tüllablar tərəfindən tərtib olunurdu) qadının adını cəmiyyətdə deyil, hətta evdə, ailə arasında çəkmək belə qəbahət hesab olunurdu. Əgər şerin möhrbəndində və ya beytində şairin öz təxəllüsünü demək qaydası olmasaydı, bir çox şairəmizin və ya qadın aşığın əsərləri ümumi folklor materialları içərisinə qarışar və ya əski təzkirə-cüng adətincə "laədrı" -"müəllifini tanımırıq" qeyd ilə yazılırdı. Tədqiqat zamanı bir çox hallarda (Ziba xanım Ləlinin şerlərini, qəzəllərini Ləli təxəllüslü kişi şairə çıxıldığı kimi) belə vəqəələrlə üzləşməli olurduq. İndinin özündə də biz iddia edirik ki, bir çox qadın şairələrimizin əsərləri, qadın aşıqların qoşma və gəraylıları müəyyənləşməyə möhtacdır, daha doğrusu, ümumiyyətlə, qadın şairlərimizin və aşıqlarımızın yaradıcılığı olduqca ciddi, xüsusi, ayrıca tədqiqat mövzusu olmalıdır. Hər biri ayrı-ayrılıqda və küll halında. Bu məsələ Güney Azərbaycan poeziyasının öyrənilməsində xüsusi çətinlik törədir. Bir tərəfdən cənubda islamiyyətin, xüsusilə farslaşdırma siyasətinin dərin kök saldığı yerlərdə qadının əsərlərinin XX əsrin son çərçivəsində belə nəşri, üzə çıxması müşkül hal almışdır.

Klassik poeziyadan orada demək olar ki, Heyran xanım, Pərvin Xanım Etisamidən başqa bir nəfər də məlum deyil. Bunu belə qəti demək üçün əlimizdə əsas vardır: 1986-cı ildə yanvar ayının 16-da dinləyicilərin xahişiylə "Dalğalarda görüş" radiosunu ilə çıxış edir, suallara cavab verirdim. Suallardan biri belə idi: "Nə üzərində işləyirsiniz? Azərbaycanın aşıq və şair qadınları" kitabını davam etdirirsinizmi?"

Əlbəttə, mən bədii yazıdan başqa, buna da geniş cavab verdim, təəssüfümü bildirdim ki, Güney Azərbaycan şairə və aşiq qadınları haqqında materialım yox kimidir. Xahiş etdim ki, kitabın tam dolğun çıxması, heç kəsin kənarında qalmaması üçün bildikləri, tanıdıqları aşiq və şair qadınlar haqqında dinləyicilər mənə məlumat yazsınlar. Fevral ayında çıxışından cəmi on beş gün keçmiş cənublu qardaşımız Əhməd Azərludan məktub aldım. Məktubda yazılırdı: "...bu məktubu sizə Təbrizdən yazıram. Sizin nəzərinizə müvafiq olaraq Cənubi Azərbaycanda olan şairlərin kitab, yaxud bir kiçik şerini də əldə edib sizə göndərəcəyəm. Bu mənim qəti qərarımdı. Qeyd etməliyəm ki, Cənubi Azərbaycanda Pərvin Etisamidən başqa bir şairə bu günədək aşkar olmayıb, xüsusən qadın aşığı yoxdur: Amma bir xanım var ki, təbrizlidir, Tehranda yaşayır, mənim dostumun qızıdır. Bir kiçik şeir kitabı var, fars dilində yazıb, istəsəniz yazın göndərim. Amma buna baxmayaraq? yenə də öz axtarışlarımı davam etdirəcəyəm. Bu məktubla bərabər "Füruği-azadi" qəzetini göndərdim. Bu qəzetdə bir naməlum şairənin Əzizcan adlı şeiri yazılıb, güman edirəm, sevəsiniz..." Məktubda adı çəkilən Əzizcan yaradıcılığı haqqında irəlidə danışılacaq. Hələlik bizi maraqlandıran mövzunun bu mehriban məktubda inikasından danışmaq. Əhməd Azərli dostumuza verdiyi maraqlı məlumatlar üçün səmimi təşəkkürümüzü bildirib deməliyəm ki; Güney Azərbaycan şairəsinin fars dilində yazdığı təəccüblü deyildi. 50 ildən ziyadə hüququ alınmış bu qızlar doğma dildə yazıb oxuya bilirdi. Siyasi əməllər qurbanı olaraq onlar hakim fars dilində təhsil almışdılar XX əsrin görkəmli şairləri Pərvin Etisami, Nimtac xanım, Münirə Taha və başqaları məhz belə idi. Bunlarla

yanaşı həm fars, həm də Azərbaycan dillərində yazan, inqilabın atəşin qızı, həyatı çox erkən Savakçılar əlində məhv edilmiş Mərziyə Üskuvi belə idi. İstər 1945/46-cı illər inqilabının meydana çıxardığı Mədinə Gülgün, Hökümə Bülluri, Xavər Qəhrəmani, istərsə də Pəhləvi şahın Vətəndən qovulmasından ilham alan şairələr tamamilə doğma ana dilində yazırdılar. O cümlədən də Əzizcan və hələ adı, əsəri əlimizə keçməyən, lakin varlığına, yaratdığına şübhə etmədiyimiz başqa cənublu bacılarımız.

Bütün islami anlayışlara, ictimai və dini təqiblərə baxmayaraq qadın-ana yazıb-yaradıb. Savadlısı klassik üslubda, əruzla, bir para hallarda fars dilində yazıb, savadsızı dərđini, ələmini bayatılara töküüb, incilər süzüb, oğul-övlad həsrətilə; arzusuyla laylalar, vəsf hallar, ümid dolu toy-bayram bayatılar-nanaylar-haylalar, xoryadlar (bayatının müxtəlif tayfalarladakı adlandır: nanay Türkiyə sərhəddi boyunca yaşayan qarapapaqlarda; hayla — Zaqatala-Balakən ərazisində özünü “Muğal” adlandıranlar arasında, xoryad Kərkük dolaylarında özünü “Türkmən” adlandıran azərbaycanlılar arasında bayatı beləcə adlanır), övlad böyütdükcə onun inkişafı, təbiəti, ətraf mühiti dərk etməsi üçün zəruri olan, böyük tərbiyəvi əhəmiyyətə malik mənzum tapmacalar, yanılmaclar, düzgülər və s. yaratmışdır. Bu böyük, külli miqdarda ana-qadın yaradıcılığı məhsulu olan sərvətimizi müəllifinin adı (“Laədrü” dir — bilmirik). Anadır desək, səhv etmərik, amma dinin və ictimai quruluşun qadın adına münasibətindən tək bircə misal çəksək, həs edər: Respublika Əlyazmalar fondunda bir qədim əlyazma var, Üzərində də belə bir qeydi “bu divanı mənim anam köçürüb, kim onu korlasa, Allahın lənətinə gəlsin.” Maraqlıdır, deməli, bizim

qadın xəttatımız varmış! Oğul ana əməyinə xor baxanı lənətləyir. Lakin bu ananın, bu sənətkarın adını yazmır, çünki o zamankı anlayışca qadının adını çəkmək olmaz. Vəssalam!

Qadın yaradıcılarımızın adının beləcə anlayışlar qurbanı olaraq itib-batmasına baxmayaraq, XI-XII əsrlərdən, daha doğrusu Məhsəti Gəncəvidən bəri sovet hakimiyyəti illərinəcən yüzdən ziyadə qadın sənətkar adı müəyyənləşdirə bilmişik; bunlardan qırxdan çoxu 1974-cü il nəşrinə daxil edilmişdir. Bu tədqiqatla tanış olduqda məşhur macar alimi doktor İştvan Bana məktubunda yazırdı: “Məni xüsusilə heyrətə salan bu oldu ki, hər cəhətdən qadının kölə olduğu bir ölkədə və zəmanədə bu qədər çox qadın şair və aşıq yetişmişdir.”

Elə məsələ də bəlkə burasındadır ki, görünür, təzyiqli güclü olduqca heç bir hüququ olmayan, üsyan səsinə ürəyində boğan qadın dərdlərini, əsarətdən xilas olmaq arzularını məhz şerlərdə ifadə etməkdən başqa bir yol, özünü ifadə üçün özgə bir vasitə tapa bilməmişdir.

Bu böyük aşıq və şair məclisinin xeyli hissəsi, tədqiqat imkanlarımızın azlığına baxmayaraq, (imkan olduqda bu siyahı genişlənəcək, şübhəsiz) Güney Azərbaycan sənətkarlarının payına düşür. Aşıqlar, daha dürüstü, Güney Azərbaycanda yaşayan qadın aşıq və folklor yaradıcıları haqqında məlumatımız yox dərəcəsinədir. Bəzi bayatılarda adı qalanların da yerini müəyyənləşdirmək bu gün imkan xaricindədir. Yalnız və yalnız tədqiqatçının şəxsi təması ilə mümkün ola bilən bir nöqtəni qeyd etmək kifayətdir; Müharibə illərində Sovet ordusu sıralarında Güney Azərbaycanında olmuş yorulmaz tədqiqatçı, qocaman jurnalist Qulam

Məmmədli o azmüddətli səfərində müharibənin törətdiyi çətinliklərə baxmayaraq, iki cənublu qadın şairin əsərlərini əldə etdi və geniş oxucu kütlələrinə çatdırdı. Bunlardan biri Gülşad, digəri Heyran xanım idi.

“Təsnifi-Gülşad” adı ilə çap olunmuş yeganə, səkkiz bəndlik qoşmanın müəllifi təxminən XVI əsrin sonu, XVII əsrin birinci yarısında Azərbaycan tarixinin olduqca keşmə-keşli dövrlərindən birində yaşamışdır. Qoşmadakı ayrı-ayrı ifadə və işarələrdən anlaşılır; tamamilə real, həyati hadisəni əks etdirən bu mənzumə tariximizin bir səhifəsini əks etdirir. O zamankı Azərbaycana şimaldan çar orduları, qərbdən Kırım xanlığı, cənubdan isə şah orduları müntəzəm hücum edir, üç tərəfdən mühasirəyə alınmış, müstəmləkə, cahan-girlərin caynağına keçməmək üçün çarpışan xalqın dayanaq nöqtəsi Xəzər idi. Xəzərə tökülməkdən başqa çarəsi yox idi millətin. Hər basqınçı bu yerlərin gözəl qız və oğlanlarını, istedadlı alim və sənətkarlarını əsir-yesir aparırdılar. (Görkəmli şair və alimlərimizin yad, uzaq ölkələrin saraylarını şərəfləndirməsi, şöhrətləndirməsi bunun nəticəsidir: Türkiyədə Sultan Fatehin sarayında “Təbib-i-Sultan” ləqəbi qazanmış Şükrulla Şirvani, şair Nitqi və b. kimi).

Elə Gülşadın qoşması da bu qəmli səhifəni işıqlandırır. Daha doğrusu, Azərbaycandan, ana qucağından qoparılmış beş bədbəxt — yesir qızın taleyindən danışır: “Beş qız idik, bu arada, bu yerdə; Ya İlahi! Dərman elə bu dərdə”... Beş yesir qızın üsyanı, qəmli dastanı əsrlərdən keçərək bu-günə gəlib çatmışdır. Möhrbənddən müəllifin Gülşad olduğunu öyrənirik (nə yaxşı ki, məqtədə ad, təxəllüs demək adəti var imiş!). Bəs kimdir bu beş qız? Kimdir Gülşad, hardandılar? Dillərinə, ləhcələrinə, şerin zahiri və daxili əlamətlərinə görə

şübhə yeri qalmır ki onlar “əcəm elindən” dilər. (Məlumdur ki, o dövrlərdə İraqi Ərəb-İraqi Əcəm — yəni, İran, daha dəqiqi Güney Azərbaycan məfhumları var idi). Qoşmada Əcəmdən başqa, Məşhəd, Şahsər, daha sonra “tatar xanı”, Şam, Hələb, Misir, İstanbul, Qostantana coğrafi adlan çəkilir. Gülşad pillə-pillə başlarına gələn bəlanı sadalayır. Beş qız əsir (əsir müharibədə məğlub cəbhədən alınar) düşməyib, məhz yesir (yəni evlərdən basqın, talan vaxtı çəkib aparıblar; xalqda belə söz var) aparıblar. Onları əvvəl tatar xanına aparmışlar:

Bizi apardılar tatar xanına,
Fitva verdilər yesrin qanına...

Şahsərdən Türkiyəyə göndərmişlər:

Bizi göndərdilər Şahsərdən,
Rum ölkəsi varid oldu yesirdən.

Rum o zamankı Türkiyədən qul-əsir-yesir bazarında ölkələrə satmışlar:

Ol Şamü Hələb, şəhri-Misirdən,
Bizdən şalam olsun Əcəm elinə.

Ölkə-ölkə dağılmış, pərən-pərən olmuş qızlardan beşi, o cümlədən də Gülşad bir yerə düşmüşdür.

Bizi ayırdılar ata-anadan,
Ya rəbbim, sən qurtar bu qəm-xanadan,

İstambul şəhrindən, Qostantinadan
Bizdən salam olsun Əcəm elinə.

Gülşadın təsvir etdiyi səhnələr, həyat, real həqiqətlərdir;
dövrün, cahangirlər dünyasının, basqınçılar aləminin iç
üzünü amansızlıqla açır:

Axan çaylar yesirlərin yaşıdır,
Ahu naləm göydə fələk eşidir...

yaxud:

Budur gəldi yesirlərin karvanı,
Çağıraram ya mövlana, ya qəni,
Qara geydi əcəm pirü cavanı,
Bizdən salam olsun Əcəm elinə.

Əlbəttə, karvan-karvan yesir gedən doğma yurdun
qocası da, cavanı da qara geyməliydə. Və bu yurdun yesir
aparılmış şair qızı Gülşad xalqın övladlarının çəkdiyi cəfaları
öz gözlərilə görmüşdü, qəlbilə duymuşdu; dərin-dərin hiss
etmiş və yaşamışdı. Elə buna görə də bəzi misraların dörd
əsr yol keçərək əllərdə, dillərdə, hafizələrdə, yazılarda bizə
çata-çata qırılmasına baxmayaraq, 8 bəndlik “Təsnifi-Gülşad”
bir elegiya, bir fəryad, bir üsyan... xalqın bağrından
qoparılmış övladları haqqında real, yangılı ağıdır; üsyan
ağısı, yüz illərdən sonra da yardıma çağıran, vətən yolunda
qeyrətə çağıran haraydır.

Sahib Sultan, Dümbüli tayfasından Şahbaz xanın qızıdır.
Güney Azərbaycanda Dümbül şəhərində yaşamışdır. Mən-

bələrin yazdığına görə şərdə incəsənətin başqa sahələrində də yüksək qabiliyyətə malik imiş. Şərq şərinin mədhiyyə səpkisində yaratdığı, real tarixi şəxsiyyət olan şahzadə Həsənli Muradın tərifinə söylədiyi parçalan bədii cəhətdən sözsüz gözəl, lətif olsa da, bu istedadlı şairənin yaradıcılığını geniş təhlil etmək imkanından məhrumuq; lakin ondan fərqli olaraq həmvətəni Tahirə Qürrətüleyin¹ haqqında məlumatımız çoxdur. Həm İran, Azərbaycan, həm də Qərbi Avropa mənbələrində həyatı və mübarizəsinin tarixi bir əfsanəyə çevrilmiş bu istedadlı şairə haqqında böyük mütəfəkkir M.F.Axundovun “Kəmalüddövlə məktubları” adlı fəlsəfi traktatında oxuyuruq: “Qürrətüleyin Qəzvin müctəhidinin qardaşı qızı idi. O, ərəb dilini mükəmməl öyrənmişdi. Atəşin təbə malik, qeyrətli, hümmətli və öz zəmanəsinin gözəli olan bir qız idi (M.F.Axundovun yersiz təriflər düşməni olduğu nəzərə alınsın Ə.C.) İmam Hüseyinin qəbrini ziyarətə getdiyi zaman Ətəbatda Bab Həzrətləri² ilə görüşərək onun dinini qəbul etdi və onun təbliğatçıları sırasına daxil oldu. Bundan sonra o, İranın hər yerində babilik əqidələrini yayıb inkişaf etdirməyə başladı. Qürrətüleyin öz zəmanəsinin çox qəribə bir qızı idi. Onun həyatı dastanlara layiqdir. Bir çox vuruşmalarda o, igidlik yə qəhrəmanlıq nümunələri göstərmişdir. İran dövlətinə qarşı babilər tərəfindən başlanan üsyanların çoxunda Qürrətüleyin başçılıq vəzifəsini üzərinə götürmüşdür.

---

¹ Əzizə Cəfərzadə Tahirə Qürrətüleyin haqqında “Zərrintac-Tahirə” (1996, 2023) adlı romanı da yazmışdır.

² XIX əsrin I yarısında İranda Babilik təriqətinin başçısı, “Müqəddəs Bəyan” kitabının müəllifi Seyid Əli Məhəmməd Bab.

Nəhayət, babilərin Tehrandə törətdikləri son üsyanla əlaqədar olaraq, Qürrətüleyni Qəzvində tutub edam etmişdilər.¹ Bir abzasda böyük dramaturq və tərifnamələr, difiramblar oxumağı sevməyən M.F.Axundov Tahirə Qürrətüleynin fəaliyyətinə, şəxsiyyətinə olduqca yüksək və dürüst qiymət verə bilmişdir. Çünki “Bəyan” müəllifinin fəaliyyətindən, ümumən kəskin tənqid etdiyi babilikdən 2 müsbət cəhəti bəyəniş; önün birincisini belə aydınlaşdırır: “...Babın öz Quram sayılan “Bəyan” kitabında yazmış olduğu hökmlərdən ikisi çox hikmətli hökmlərdir. Onlardan biri budur ki, qadın tayfası bütün bəşər hüquqlarında kişilərlə bərabər olmalıdır. Gərək qadınlar da kişilər kimi tərbiyə olunsun və qadınlar da kişilər kimi üzuaçıq gəzsinsinlər. Qürrətüleynin üzuaçıq gəzməsi də bu hökmün əsasında ölmüşdür. Beləliklə də bu hökmdə Babın əqidəsi Əlazikrihüссəlamın əqidəsinə uyğun gəlir, yəni hicab ayəsinin ziddinə çıxır”.² Elə məsələ də kursivlə nəzərə çarpdırmaq istədiyimiz mətləbdədir. Qadın azadlığı, qadın təlim-tərbiyəsi, təhsili, hüquq bərabərliyi... bütün bunlar böyük maarifpərvərin özünün də əqidəsi, amalı idi. Bəs böyük bir məhəbbətlə haqqında bir qəhrəman kimi bəhs etdiyi Qürrətüleyin kimdir? Əsl adı Zərrintac, milliyyətə azərbaycan türkü olan Tahirə (pak, təmiz) Qürrətüleyin (göz bəbəyi) qəzvinli Hacı Molla Salehin qızı idi. Ruhani ailəsində doğulub tərbiyə almış M. F. Axundovun dediyi kimi, mükəmməl bildiyi ərəb dilindən başqa, doğma ana dilini və fars dilini dərinləndən, “zirin-

---

¹ Axundov M.F. Kəmalüddövlə məktubları / tərc. ed. M. Əlizadə; red. H. Məmmədşad. Bakı: Uşaqgəncnəşr, 1959, s. 146.

² Yəni orada.

zəbərincən”, öyrənmiş, bilik, savad sahibi ölmüşdü. Zərrintacın əmisi Molla Taği Qəzvinin qazısı idi, Gənc yaşlarından Zərrintacı həmin bu əmisinin oğlu Molla Məhəmmədə ərə vermişdilər. Lakin az bir müddətdən sonra Tahirə Qürrətüleyin Bab hərəkətinin ən görkəmli nümayəndələrindən biri kimi, dövrünə görə bir neçə mütərəqqi ictimai çıxışlara, Qacar sülaləsinə qarşı üsyanlara başçılıq etmişdir. Tahirə açıq üzlə minbərə çıxıb varizlər kimi moizə edir, kişilər qarşısında dövrü anlayışları tapdayıb açıq görünməkdən çəkinmir, tüllablara dərs deyir, öz fikir və düşüncələrini açıq şəkildə təbliğ etməkdən qorxmurdu.

Ağıl və kamalı, qənirsiz gözəlliyi və natiqlik qabiliyyəti ilə bu əvəzsiz şairə dinləyiciləri heyran buraxır, az müddətdə M. Babın ölümündən sonra hərəkətin rəhbəri kimi ətrafına çoxlu azadlıqpərəstlər, şah üsul-idarəsindən narazılar toplayır, Çıxışlarından narazı qalan ailəsinin təzyiqi, ərinin talağından sonra doğma Qəzvindən ayrılıb Tehrana gəlir, burada da qadın azadlığı, insan şəxsi azadlıq təbliğindən əl çəkmir. Nəhayət, 1852-ci ildə İran şahənşah hökuməti nümayəndələri onun cavan Nəsrəddin şaha belə təsir göstərə biləcəyindən ehtiyat edərək şairəni “Qəsri-Qacar”¹ həbsxanasında edam edib öldürtdürürlər. O dövr Avropa mətbuatına belə bu romantik insan, şair qadın, zərif olduğu qədər də ağıllı alim-natiqin əfsanəyə çevrilmiş həyatı haqqında məlumatlar, şəkilləri yol tapır. Tahirə Qürrətüleyinin əlimizdə olan əsərlərinin çoxunu Bakıda Babilik nümayəndələrindən Bəhiyyə, Bəhicə, Tahirə adlı qızların atası Hacıbaba adlı qoca bir kişidən yazmışıq. Təəssüf ki, şairənin

---

¹ Başqa mənbələrdə "Baği-Elxani"də.

bu əsərlərinin əksəriyyəti babilik məzhəbi ilə bağlı “İlahilər” — dini, rümuzi şerlərdir. Onların içində şəkilcə qəzəl, mürəbbelər, müxəmməslər var. Əksəriyyəti də fars dilində, coşğun, həyəcanlandırıcı, ehtiraslı parçalardır. Lakin əgər Tahirə Qürrətüleynin Babilik hərəkatı ideoloqu və mübəlliği olduğunu bilməsək, bu şerlərin insanı sevgiyə, pak məhəbbətə, dünyəvi nemətlərdən, həyatın gözəlliklərindən zövq almağa çağırdığını şəksiz qəbul edərik:

Beyar, saqi, şərabi-ruha,
Besaz, motreb, sürde-vərqa
Ke əqlra on bord betarac,
Ke huşra on bord beyəğma.
Məlul gəştəm-zende qani,
Kera bequyəm qəme-nehani?
Neqari-cani, biya, zəmani!¹ – və s.

Gördüyümüz kimi, Tahirə Qürrətüleynin şəri sufilərəcə rümuzlar əsasında qurulsa da, zahirdə həyat eşqilə doludur. Tahirə Qürrətüleynin başqa əsərləri də belədir.

Be diyare-eşqe-to amədəmz kəsi nə dide enayəti.
Be qəribiyəm nəzən bekon ke to padeşahi-vilayəte.

---

¹ Farscadan sətri tərcüməsi:

Saqi, gəl, ruh üçün şərab gətir; mütrib, sən də nəğməni sazla ki, o, ağıl tərəc edir, bu isə huşu yağmalayır. Yaşayışdan məlulam; gizli dərdimi kimə deyim? Ey canımın cananı, gəl ki, gəlmək çağdır

Qonəhi bövəd mægər, ey sənəm, kez eşqe to adəm
zənəm?!¹

Onun xüsusi, böyük ustalıq, sənətkarlıq tələb edən bir qəzəli və onunla ilgili müxəmməsi, məzmunca da, zahirincə də ülvî, yüksək, ilahi bir məhəbbətdən bəhs edir ki, bu eşq yalnız və yalnız qüdsiyyətlə bağlanır. Bu qəzəl və müxəmməsdəki sinonimlər, daxili qafiyələr şairənin əvəzsiz ustad sənətkar olduğunu sübut edir və tərcüməsi olduqca çətin, bəlkə də qeyri-mümkündür. Tahirə Qürrətüleynin əlimizdə olan şerləri içərisində bir müxəmməsi yar ki, onun azərbaycanca — doğma ana dilində də yazıb-yaratdığından nişan verir. Doğrudur, təhsilinin, oxuduğu mühitin təsiri ilə bu şəri də dil baxımından mürəkkəbdir; hər halda xırdalamağa dəyər:

Sən idin deyən: ənə rəbbiküm,
Şəcəri-mübarəkdən əyan.
Sən min Kəlimin əsasını,
Gəh edən əsa, gəhi əjdaha...
Görürəm ki, surəti-digəri,
Gətirür zücac qəlbdən
Hədəfi-icabətə müqtərin,
Olacaqdı lavəki-müddəa...

---

¹ Farscadan sətri tərcüməsi:

Sənin eşqinin diyarına heç kəsdən yardım görmədən gəlmişəm.
Qəribliyimə nəzər sal, axı sən vilayətin padşahısan. Ey sənəni, mægər günah olar ki, mən səpin eşqindən dəm vuram?.

Heyran xanım Tahirə Qürrətüleynin həməsri olsa da, ictimai qarşılaşmalardan kənar sənətkar idi. Heyran xanımın da yaradıcılığı əsasən XIX əsrin I yarısına düşür. Naxçıvandan olsa da, keçən yüzilliyin əvvəllərindən etibarən evlilik həyatı ilə bağlı olaraq Təbriz və Xoy şəhərlərində ədəbi fəaliyyət göstərmişdir. Görünür, müəyyən təhsil ala bilmiş, doğma dili və fars poeziyasını dərindən öyrənmiş, hər iki dildə yaratdığı 4500 beytdən ibarət mürəttəb divanı qalmışdır. XVIII yüzilliyin sonu XIX, əsrin əvvəllərində Arazın hər iki sahilində baş vermiş və xalqımızın həyatında, tarixində, sinəsində ağır, sağalmaz yaraya çevrilmiş ictimai-siyasi hadisələr, çarpışmalar, “Araz bölgüsü”, “Araz dərdi — hicranı”

Bir bülbüləm, eyləmiş zəmanə¹
Qəm oxlarına sinəm nişanə.

— dedirtmişdir.

Eləcə də şairənin şəxsi həyatındakı xoşagəlməz hadisələr Heyran xanımın dövr və zəmanədən narazılığına səbəb olmuşdur. Onun şikayət dolu xeyli əsəri var. Bu əsərlərdə şairə öz acınacaqlı həyatını təsvir edir, ər zülmündən aman çəkir, kölə kimi “ev dustağı”, “ələbaxım” qadınlarımızın, o zamankı dözülməz həyat şəraitini real boyalarla təsvir edir:

---

¹ Azərbaycanın aşıq və şair qadınları / Topl. tərt. ed. Ə.Cəfərzadə; ön söz. müəl. və xüs. red. N.Rəfibəyli; Bakı: Gənclik, 1974, s. 24.

Məni zəncirdə saxladın, bu yetər.¹
Doğrusu sən mənə deyilsən ər.
Daima ac-süsuz və qəlyansız,
Oturum bu xərabədə nə qədər?
Bilmirəm ruzigarə neyləmişəm
Ki salıbdır kəməndüvə bu təhər?
Etdiyin zülmə, düşdüyüm günümə,
Gah gülüb, gah ağlaram müztər.
Qov qapından, xilas olum barı
Qıl məni razi, ey sitəmpərvər.²

Bu elə bir hüquqsuzluqdur ki, qadın özü yaşamaq istəmədiyi evdən gedə bilmir, yalnız qapıdan ərin özü tərəfindən qovulmaqla xilas ola bilər.

Bununla belə, Heyran xanım məhəbbəti tərənnüm edən, pak, təmiz, romantik hisslərdən söz açan qəzəlləri ilə Füzuli ədəbi¹ məktəbinin bacarıqlı, görkəmli davamçılarından biridir. Onun Füzuliyə nəzirələri sadəcə təqlid və təkrardan ibarət deyil; Heyran yaradıcılığında orijinal cəhətlər çoxdur. Poeziyamızdakı yüzlərlə Füzuli epiqonçularından müstəqil-
liyə can atması ilə seçilir.

Bir namə yazım, badi-səba yarə yetirsin.
Şərhi qəmimi ol büti-xunxarə yetirsin.

---

¹ Tərcümə M. Mübarizindir.

² Azərbaycanın aşiq və şair qadınları / Topl. tərt. ed. Ə.Cəfərzadə; ön söz. müəl. və xüs. red. N.Rəfibəyli; Bakı: Gənclik, 1974, s. 29

Hicran ələmi saldı ayaqdan məni-zari
Da ruyi-vüsalın mənə bir çarə yetirsin.¹

Ruh Füzulidən gəlsə də, hiss incəliyi, dil sadəliyi, Füzuli tutanı deyil, Heyran mehidir.

Belə şairlərimizdən biri XIX əsrin II yarısında yaşamış Ərdəbilli Ziba xanım Mustafa xan qızıdır. Ləli təxəllüsü ilə incə, lirik, aşiqanə şerlər yazmış, klassik poeziyamızın davamçılarından olmuşdur. Əlyazmalar institutunda mühafizə olunan XIX yüzilliyə məxsus cümlərdəki və mənbələrdəki bəzi qeydlərə əsaslanaraq Ziba xanımın bir müddət Ərdəbildən gəlib İrəvanda yaşadığını, arabir Qarabağa — Şuşaya qonaq gəldiyini, müasirlərindən Fatma xanım Kəminə və Qəmər bəyim Şeyda (bu təxəllüsü kiçik müasirinə Xurşudbanu Natəvan vermişdir) ilə tanış olmuş, bəlkə də bu üçündən kiməsə qohumluğu çatmış, ikisi ilə də şeirləşmişdir. “Ağam canı” rədifli bu müşairə haqqında, biz ilk dəfə “Üç şairənin deyişməsi” ünvanı ilə məlumat verdikdən sonra müşairəni”, Azərbaycanın aşiq və şair qadınları” kitabına daxil etmişik. Ziba xanım Ləli ilə Qəmər bəyim Şeydanın fəxriyyə şəklində söylədikləri həmin müşairənin ilk beytləri belədir:

Ziba xanım Ləli:

Pərişan eylərəm zülfi pərişanı, ağam canı.

Pərişan eylərəm məcmui-dünyanı, ağam canı.

---

¹ Azərbaycanın aşiq və şair qadınları / Topl. tərt. ed. Ə.Cəfərzadə; ön söz. müəl. və xüs. red. N.Rəfibəyli; Bakı: Gənclik, 1974, s. 27.

Xəyali-vəslimə hər kim düşə, canından əl çəksin,
Bu sevdaya düşən tərkiyəyləsin canı, ağam canı.

Qəmər bəyim Şeyda:

Dağıtsam, hər tərəf zülfi-şəmənəni, ağam canı,
Giriftar eylərəm sən kimi Zibanı, ağam canı.
Əgər olsan gözəllikdə bərabər, mahi-tabanə,
Sənə xurşid olan ruyim olar mane, ağam canı.

Bu iki cavan qızın — fəxriyyə sahibi şairənin “gözəllik müsahibəsinə” onların böyük çağdaşı Fatma xanım Kəminə yekun vurur; onlara təvazö öyrədir, öyüd-nəsihət verir:

...Gərək ruhani olmaq, ta bizi cananə bilsinlər,
Bizə layiq deyil tərifi-cismani, ağam canı.¹

və başqa beytlərdə daha kəskin şəkildə “Xudrəylik”, özündən müştəbehlik kimi cəhətlər üstündə hər iki cavan şairəni danlayır, nəsihətləyir. Bununla belə Ziba xanım Ləlinin “Ağam canı” rədifli qəzəli və şeirləşməni qəsdən misal gətirmişik; ona görə ki, hələ də bəzi tədqiqatçılar Ziba xanımın varlığını inkar edir, qəzəlin Məhəmmədəli Ləli divanına daxil olunmasından istifadə edərək, sübuta çalışırlar ki, “qəzəl Zibanın deyil”, Halbuki müşairədən çox aydın görünür ki, qəzəllər iki həmyaş gözəl arasında zarafat tərifi ilə yazılmış, Kəminə də onları ərklə danlamışdır. Əks halda inə Məhəmmədəli Ləli “zülfinü dağıdıb dünyanı pərişan etməkdən” dəm vurur, özünü Züleyxaya oxşadar (kişiyə xas

---

¹ Azərbaycanın aşiq və şair qadınları / Topl. tərt. ed. Ə.Cəfərzadə; ön söz. müəl. və xüs. red. N.Rəfibəyli; Bakı: Gənclik, 1974, s. 94.

sifət deyil), nə də Fatma xanım Kəminə onu danlamağı layiq bilərdi. Bu hal özü elə fikrimizi sübut edir ki, Ziba xanım Ləlinin əsərləri eyni təxəllüslə yazan (Nizamidə, Füzulidə, Zakirdə, Aşıqdə, Sabirdə və b. olduğu kimi) başqa şairlərin, o cümlədən elə Məhəmmədəli Ləlinin əsərlərinə qarışmışdır. Təkcə möhrbəndindən əvvəlki beytdə bu misralar fikrimizi aydın sübut edir ki, qəzəli Məhəmmədəli adlı bıçlı-saqqallı kişi yox, şəhla gözlü, Ziba adlı nazəndə qız yaratmışdır.

Ziba xanım Ləlinin şeirlərini axtarmağa, cüng və təzkirələrdən, hafizələrdən eyni, oxşar, həmahəng təxəllüslü (məs. Qasım bəy Zakir — Molla Qasım Zakir — Məhəmməd bəy Aşiq və s. olduğu kimi) şairlərin divan və külliyyatları içərisindən, həmçinin pərakəndə əlyazmaları arasından toplamağa, üzə çıxarmağa dəyər. Ərdəbildə yetişən bu istedadlı qızı şimalda yaşayan bacıları ilə həmişə əlaqə saxlamış, yazmış, görüşmüş, deyişmişdir.

Nimtac xanımın həyat və yaradıcılığı ədəbiyyatımız tarixində nəinki işıqlandırılmamış, hətta bu maraqlı şairə, güman ki, fars dilində yazdığı üçün heç Azərbaycan şairi hesab edilməmişdin Onun kürd üsyançısı (Smidqo) İsmayıl ağanın şairənin doğma qəsəbəsi Ləkistana basqını ilə əlaqədar “İraniyan ke təxti-Kəyan arizu konənd” misrası ilə başlayan “Qadınların kişilərə xitabı” adlı məşhur şeiri bizdə də məlum idi. Yalnız 1983-cü ildə nəşr olunan “Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası”nın nəşri ilə əlaqədar olaraq Nimtac xanım Səlması haqqında bizdə müəyyən məlumat verilmişdir. Doğulduğu il, indi sağmıdır, harada yaşayır kimi suallara burada da cavab ala bilməsək də, hər halda buraya tədqiqatçı-alim və tərcüməçi şair Əbülfəz Hüseyninin tərcüməsilə 2 şeiri kitaba daxil edilmişdir.; Birinci

yuxanda adını çəkdiyimiz “Qadınlarım kişilərə xitabı”, ikinci isə “Tehrana xitab” mənzumələridir. Farslarda misal var: “Moştı nomune əz xərvər əst” — (bir sıxma buğda — bir xalvarın nümunəsidir). Bu iki şeir Nımtac xanımın yaradıcılığının ideya istiqamətini, şairənin həyat amalını aydınlaşdırmaq üçün bəs eləyib. Tərtibçi və mütərcim Nımtacın əsərlərindən olduqca aktual və tutarlı nümunələr veriblər. Şairənin sinfi mübarizəsi, varlılar-yoxsullar çarpışması zamanı dayandığı cəbhə xətti aydındır. O, üzünü “qafil yatanlara” tutub uca səslə soruşur: “Qurd sürünü dağıtdı, harda yatıb çobanlar?” Bu “qafil uyuyanlar” özünü millətin, xalqın, ölkənin başçısı, rəhbəri, sahibi sayanlardır. Şairə çəkinmədən onlara meydan oxuyur:

Başçıların məskəni, parklar olubdur bu gün,
Uşaqların naləsin eşitsin pəhləvanlar.

İntiqam hissini iki misrada ifadə edir:

Yetimlərin göz yaşını aşıb güclü sel olsun,
Aparsın o parkdarı, boğulsun o nadanlar.

Şairə real həyatı hadisələri təsvir etdikcə, tarixə müraciət etməyi də lazım bilir:

Hanı bizim igidlər, bir vaxt var idi burda,
Tariximiz yad edir, heyif itib-batanlar.
Hanı gələ bir aslan, əzmlə, fəryad ilə,
Dola bu tülkülərlə o məhbəslər, zindanlar.

Lakin bu poetik fəryaddan sonra şairə yenə də öz

dövrünə, real həyata, İrənin bu gününə qayıdır, çıxış yolu tapa bilmir, çünki, vətənin əsil, sadıq övladları didərgin düşüb, yad ellərdədir. Şairə ürək ağrısı ilə:

Vətənpərəstlər hamı uzaq düşüb vətəndən,
Özgələrin əsiri, hardadır o cavanlar? —

deyə soruşur və dünyadan küskün köçməli olsa da, ölümdən kömək diləsə də, həyatdan ümitsiz getmək istəmir; gedəndə de real həyatın real suallarına cavab tələb eləyir:

Ölüm, hayanda qaldın? Gəl tut mənim əlimdən,
Apar görüm hardadır, rəyalara, uyanlar?

Məlumdur ki, milləti, vətəni, ölkəni bu günə salanlardan taparsa, cavab istəyəcək, məsuliyyət tələb edəcəkdir. Şairənin dövtələbliyi xalqın, millətin, vətənin acınacaqlı vəziyyətindən qəlbi həyəcana gəlmiş şair qızın — vətən övladının haqlı qəzəbindən doğmuşdur. “Antologiya”da şairənin “Qadınların kişilərə xitabı” şeri təhlil olunarkən, bu nəzmin məlum tarixi, real fakt əsasında yazılmış, cürətli əsərdir — qənaətinə gəlinir. “Köhnə fikirli ədiblərə” görə, “bu cürə şeir yazmaq qadın işi deyildir. Nımtac xanımın qəlbinə şeytan daxil olmuş və bu fikirləri ona şeytan dedirtmişdir”.¹ “Məliküş — şüərə Bahar bu şeiri oxuyarkən təəccüblənmiş”,

---

¹ Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası: 3 cildə, II cild / Tərt. ed. M.Mənafi, Z.Əkbərov və b.; red. M.İbrahimov, Bakı, 1983, s. 46.

heyrtlənmiş, yerindən qalxmışdır.”¹ Basqın günlərində belə bir vaxtda Nımtac xanım “Qadınların kişilərə xıtabı” adlı şeirini yazaraq, kütlələri ayağa qaldırır. Tez bir zamanda bu şeir bütün İranda dillər əzbəri olur.”²

Deyildi ki kimi, “Qadınların kişilərə xıtabı” real həyatda baş vermiş hadisənin inıkasıdır, poetik təsviri deyilsə də, bu hadisənin doğurduğu üsyan monoloqudur. Şairənin təsvirindən aydınlaşır ki, “bir el ki, eyşü işrətə bənd olub”, “yəqin ki, min cürə dərdə düçar olacaq”dır. Elə bu vətən haqqını, ailə, ana-bacı ırz-namusunu unutduğuna görə, Gavə misallı oğulların qeyrəti milli təəssübü, Vətənpərvərliyi hafizələrdən silindiyinə görə Smidqo kimi adamlar Səlməsi, Urmini qırıb-talan edib. “Urmidə qızlar ay camalını”, Səlmədə “bacı üzünü qardaş qanı ilə boyayıb, şəhər “laləzar olub”. Ar pərdəsi yırtılıb, kişilər “ver, biz tikək ki, nakişilər burda xalq ola.”³

Maraqlıdır ki, Nımtac Xanımın şerləri, mövzu yə üslub fərqiinə baxmayaraq müasiri, həmvətəni; tanınmış satirik, Sabir ədəbi məktəbinin ən istedadlı və özünəməxsus nümayəndələrindən biri olan Mirzəli Möcüz Şəbüstərinin əsərlərilə haradasa ruhu, vətəndaşlıq qəzəbi baxımından səsləşir. Sanki hər iki şair eyni cəbhədə, eyni ürək yanğısı ilə xalqın, millətinin acınacaqlı vəziyyətini görüb hərəsi öz üslubu, öz səsilə bu xalqın qanunsuz düşmənlərinə qarşı üsyana çağırır,

---

¹ Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası: 3 cildə, II cild / Tərt. ed. M.Mənafi, Z.Əkbərov və b.; red. M.İbrahimov, Bakı, 1983, s. 46.

² Yəne orada, s. 47.

³ Yəne orada, s. 48.

azadlıq bayrağı altında toplaşmağa dəvət edirlər. Bu da elə öz-özlüyündə həyatın qanunauyğun tələbi idi. Həyat həqiqətlərini hansı cəhətdən işıqlandırırsa-ışığılandırır, hansı üslub və ya janrdan istifadə edirsə etsin, sənətkar bu həyat həqiqətinə sadıq qalır, o, millətin cəbhəsindən çıxış edən vətəndaş sənətkardır. Əlimizdə olduqca az əsəri olmasına baxmayaraq, biz Nimitac xanım yaradıcılığına bu baxımdan yanaşırıq. İrəlində dedik ki; “Moştı namunə əz xərvər əst” və Nimitac xanımın bir neçə şeiri, içərisində xalqın dərdinə laqeyd qalanı, ənənəyə riayətlə bülbül-gül əfsanələrindən bəhs edənə yoxdur.. Bütün şeirlərində ürək yangısı var; xalqın məzlum həyatının real təsviri var; vətən xainlərinə, millətin düşmənlərinə kin, nifrət var; qəzəbli üsyan çağırışı var.

Məlumdur ki, yaradıcılığı geniş miqyasda tanınan, 1935-ci ildə öz mürəttəb divanını çap etdirən Pərvin xanım Etisaminin (16 fevral 1906 — mart 1941) də əsərlərində ictimai mövzular, vətənpərvərlik, xalqın ağır vəziyyətinin təsviri; üsyana; azadlığa çağırış, soyğunçulara nifrət, ittihamnamə kimi səslənən şeirlər üstünlük, təşkil edir. Pərvin Etisami də XX əsrin I yarısında, şahpəhləvilər-rejimi dövrünə İran xalqının həyatını doğru təsvir cəbhəsindən çıxış edərək təsvir etdikdə onun şeirləri böyük inqilabın böyük şairi M. Ə. Sabirin mövzuları ilə səsləşir.

Pərvin xanım Etisami haqqında ədəbiyyatımızda, demək olar ki, ilk qismən geniş bioqrafik məlumat və Atif Zeynallının tərcüməsində ön bir şeri “Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası”nın II cildində verilmişdir.¹ Buradan

---

¹ Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası: 3 cildə, II cild /

aydın olur ki, Pərvin Etisami 1906-cı ildə fevral ayının 16-da Təbrizdə ziyalı ailəsində dünyaya gəlmiş, ilk təhsilini xüsusi müəllimlərdən və atasından almışdır. Şairənin atası ziyalı, anası da şair “Şuri” təxəllüsünün qızı idi. Pərvin uşaqlıqdan ərəb, fars, ingilis dillərini öyrənmiş, 1924-cü ildə Tehrandakı Amerika qız məktəbini bitirmişdi. Əmisi oğlu ilə az müddətli evlilik həyatından sonra, qısa ömrünü şeirə, mətbuata, ictimai həyata həsr edən Pərvinin 1941-ci ildə 35 yaşında vəfat etdikdən sonra 1935-ci ildə ilk dəfə özünün nəşr etdirdiyi divanı dönə-dönə çap olunmuş, 3-cü nəşri Maarif nazirliyinin nişanına layiq görülmüşdür. Baş daşına yazılmış həzin “Nə gördün?” rədifli şeirinə Pərvin Etisaminin özünün və bütün hüquqsuz bacılarının göz yaşları, dərdi, ələmi hopmuşdur:

Ey gül, bağ ara təhlükədən qeyri nə gördün ?
Neşter kimi sözdəki ləkədən qeyri nə gördün?

... Düşdün çəmənə, leyk nəsibin qəfəs oldu,
Ey quş, burada mərəkədən qeyri nə gördün?

Lakin Pərvin Etisaminin yaradıcılığı hər yerdə həmişə belə həzin, kədərli, şikayətli deyil. Mövzuları canlı həyatdan alınan bu şeirlərdə İran xalqının acınacaqlı vəziyyəti çox aydın və kəskin təsvir olunur. Bunlar satirik şerlər deyil, lakin hər biri eyni zamanda XX yüzilliyin əvvəlində inqilabın alovlu şairi böyük Sabirin, eləcə də onun davamçısı Mirzəli

---

Tərt. ed. M.Mənafi, Z.Əkbərov və b.; red. M.İbrahimov, Bakı, 1983, s. 270-279.

Möcüzün mövzuları, ifşa obyektləri, hədəflərilə yaxınlaşır, Sabirin “Əkinçi”, “Qəm yemə” kimi satiralarını xatırlayaraq Pərvin xanım Etisaminin “Ey rəncbər” rədifli şeirini oxuduqda bu mətləbi daha aydın nəzərə çarpır:

Ömrün boyu tər axıtmaq məgər savabdır, ey rəncbər,
Niyə bir parça nan üçün qəlbin kababdır, ey rəncbər?
...Tapdalanmış hüququndan soruşsan son müqəssiri,
Deyər: yüz-yüz yekəqarın xandır, cənabdır, ey rəncbər!

Sorurlar zəli tək qanın, çıxır gör bir necə canın,
Yu qanda əl-ayağını, elə bil abdır, ey rəncbər!..
...O kəslər ki, zərilibasın içindədir — mötəbərdir,
Sənin yamaqlı kürkündən kim feyzyabdır, ey rəncbər?¹

Hətta şah üsuli-idarəsi illərində bu ruhda şeir yazan, onu çap etdirə bilən qadının gora salamat baş apardığına, öldürülmədiyinə, “Qəsri-Qacar” a salınmadığına, edam olunmadığına heyrət edir, inanmırsan. Pərvin xanım Etisami İranın, o zamankı dilənçilər və ağalar dünyasının iç üzünə elə dərinədən bələd idi ki, məzlum kütlələrin iki əsas düşməni çox gözəl tanıyır, onları bəlkə də, haradasa qadına xas olmayan kəskin, amansız bir dillə ifşa edir, xalqın qanını soranları gün işığına çıxardıb tanıdırdı. Bunlar, bu iki düşmən hakim təbəqə nümayəndələri idi. “Əmək haqqı əzab” olanları oyadırdı Pərvin. Millə toxumaqla ruzi qazanan, “beli əyri bitən”,

---

¹ Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası: 3 cildə, II cild / Tərt. ed. M.Mənafi, Z.Əkbərov və b.; red. M.İbrahimov, Bakı, 1983, s. 271.

“çuxur gözlərinin nuru itən”, odun tapmayan, bacasından bir kərə işıq düşməyən”, “əzizlənməyən əlsiz-ayaqsızlar” üçün “çoxdan kasıb üçün gün gizlənidir”, “ürəyinin qanı barmaqlarına axan”, corab tapmayan “köynəyi üzülən”lərin dərđini real həyatı bir surət olan qarının simasında “Fağrın dərđi” şerində nöqtəbənöqtə təsvir etdikdən sonra deyir:

Pərvin, kimə lazım bu çığır-bağır?
Harın hardan qanır nə çəkir fağır?¹

Bu harınlar dünyasına qarşı şairənin qəzəbi sonsuzdur. O hakimləri sonucı ölümlü dünyanın intiqamı ilə lərzəyə salmaq istəyərək hayqırır:

Düşünmə hakimsən, dövlətin də bol...²

Pərvin xanım Etisami xalqın ikinci düşməni olan din xadimlərinə qarşı daha kəskin çıxış edir. Bir az əvvəl misal gətirdiyimiz “Ey rəncbər” rədifli şerində şairə qazixanalarda şəriətə əsaslanıb füqərə əleyhinə hökm çıxaran rüsvətxor dini məhkəmə başçılarınun iç üzünü açıb, açıq-aydın rüsvay edir:

---

¹ Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası: 3 cildə, II cild / Tərt. ed. M.Mənafi, Z.Əkbərov və b.; red. M.İbrahimov, Bakı, 1983, s. 277.

² Yenə orada, s. 275.

Qazi qərarı rüşvətdir, nə dindir, nə şəriətdir,
Füqəraya göz yummağı ondan cavabdır, ey rəncbər!¹

Lakin bu azdır, şairə başqa əsərləri bir yana dursun, təkcə bir “deyil” rədifli şerində olduqca kəskin və maraqlı bir mənzərə qələmə almışdır. Burada zahirdə belə bir səhnəcik təsvir olunur: polis bir sərxoşun yaxasından tutub onu utan-dırmaq, cərimə etdirmək və bu yaman əməldən uzaqlaşdırmaq üçün qazi yanına aparmaq istəyir. Sərxoş-məst isə getmir. Məst ilə polis nəfəri arasında gedən mükəllimə canlı, real həyat lövhəsi olduğu qədər də, yalançı din xadimlərini, şəriət məhkəmələrinin başçısı qazilərin özlərini sərxoşluqda, rüşvətخورluqda müttəhim edir. Şeirdən məlum olur ki, fəqir-füqarənin başını şəriətlə aldadan ruhanilərin özü min bəd əməl tutur, valilər -xalqın dincliyi keşiyində durmalı olanlar da yalançı, riyakar ruhanilərdən geri qalmır:

Dedi: Qaziyə gərək mən səni təhvil verəm,
Dedi: Qazi özü də dəm yatıb huşyar deyil.
Dedi: Valinin evi tindədi, tərpan də gedək,
Dedi: Qazi kimi, heç vali dəbidar deyil.
Dedi: Rəisə deyim, get geçələ məsciddə,
Dedi: Bəs onda deməzlər ki, günahkar deyil?
Dedi: Dirhərm verəsən, lal olacaqdır molla.
Dedi: Bəs onda şəriət? Mənə bu ar deyil?²

---

¹ Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası: 3 cildə, II cild / Tərt. ed. M.Mənafi, Z.Əkbərov və b.; red. M.İbrahimov, Bakı, 1983, s. 272.

² Yenə orada, s. 271.

Pərvin xanım Etisami klassik üslubda yazsa da, yeni formalı, kiçik süjetli canlı, həyati lövhələr, səhnəciklər təsvir edərək, öz qadın qələmdaşlarından fərqli olaraq, yeni söz deməyə, yeni şəkil yaratmağa can atan sənətkar ölmüşdür.

Münirə Taha haqqında məlumata vaxtilə İranda çıxan (indi davam edib-etmədiyini bilmirəm) “Ettellaati-həftəki” qəzetinin 1960-cı il nömrələrindən birində rast gəldim. O zaman Azərbaycanın aşiq və şair qadınlarının əsərlərini təzəcə toplamağa başlamışdım. Əlimə keçən qadın şair azərbaycanlıdırsa, kataloquma daxil edirdim. Münirə Taha və onun “Yek ehsas-se ərməğan” kimi sənətkarlıqla yazılmış əsəri də bu cümlədən idi. Doğrusu, “Azərbaycanın aşiq və şair qadınları” kitabı 1974-cü ildə çap olunanda bir neçə səbəbə görə onu kitaba daxil etmədim. Halbuki bircə tutarlı beyti belə ələ keçən şairəni kitaba salmışdım (məs. A. Bakıxanovun qızı Tuğra xanım kimi). Münirə Tahanın kitaba düşmədiyinin başlıca səbəbi şeirinin orjinaldakı gözəlliyi, təkrirlərin çoxluğu, həddən ziyadə qəramiliyi və o zaman mənə açıq-saçıq təsir bağışlaması idi. Mənə elə gəlmişdi ki, Münirə Tahanın bu şeiri də, Tahirə Qürrətüleynin “Şərhi-cünuni-eşqe-mən şəhr-be şəhr, su be su” misrası ilə başlanan əsəri kimi tərcümədə çox itirəcək, gözəlliyi, incəliyi məhv olacaq, anlaşılmayacaq; baxın:

Se qol fetadə behəsrət kənari-bəstəri-mən,
Se buse məndə beləbhayi-busəpərvəri-mən,

Qonahi-mən nə bəvəd, ey güruhi-dərd-kəşan,
Se cam gəstə təhi bordə huş əz səri-mən.¹

Münirə Taha 60-cı illərin Təbriz şairlərindəndir. Əvvəl Təbrizdə, sonra isə Tehrandə universitetin ədəbiyyat fakültəsində oxumuşdur. Təsadüfən ayağı şikəst olduğundan təhsili yarımçıq qalmış və müalicə üçün Vyanaya yollanmışdır. İki illik müalicə müddətində mütərəqqi Avropa ədəbiyyatına və klassikaya dərinlən bələd olmağa çalışmışdır. Sağalib İrana qayıdandan sonra Tehran məktəblərində İran ədəbiyyatından dərs deyirdi (indi taleyi tədqiqatçı üçün aydın müəyyən deyil). 1960-cı ilə qədər Münirə Tahanın artıq üç şeir kitabı nəşr olunmuş idi: “Sərgüzəşt”. “İki yol”, “Məzda”. Şairə bu kitablarında qəzəl, qəsidə və rübai kimi klassik şeir formaları ilə yeni şeir şəkillərinə də müraciət edir, şairə-novator kimi tanınır. Çox yüksək istedadla malik olduğunu qeyd edən “Ettelaate-həftəki”nin yazdığına görə, Münirə Tahanın bir neçə musiqi əsəri də vardır. Elə “Yek ehsas-se ərməğan” (bir hiss — üç hədiyyə) mürəbbəinin adında sıralaşan “s” səsi cəmi dörd bəndlik şeirdə 39 dəfə, 13 “z” səsi ilə sıralaşmış şeirə lətif bir musiqi ahəngi verir.

Münirə Taha bu əsərilə incik, xəstə yatağındakı bir qızın ərək, naz dolu insani məhəbbətindən bəhs edirsə, onun kiçik müasiri 1945-ci ildə Təbriz yaxınlığındakı Üskü qəsəbəsində dünyaya qədəm qoymuş, bütün həyatım xalqının milli

---

¹ Farscadan sətri tərcüməsi:

Xəstə yatağımın yanına üç həsrət gülü düşdü; busəpərvər
dodaqlarıma üç busə qondu. Ey dərdçəkənlər dəstəsi, mənim
günahım deyil ki, üç çam gəlib huşumu başımdan apardı.

istiqlaliyyəti uğrunda azadlıq mübarizəsinə həsr etmiş, cəmi 27 il ömür sürmüş Mərziyə Əhmədi Üsküvinin yaradıcılığı, elə həyatın özü kimi çarpışmalar, həyəcanlar, üsyanlarla doludur.

Mərziyə Üsküvinin “Şəhid yoldaşımız Mərziyə Üsküvi” — xatirələr, şeirlər, hekayələrdən mürəkkəb kitabı ilk dəfə 1974-cü ildə şah rejiminin qanlı-qadalı günlərində gizli şəraitdə çapdan buraxılmış, İranda geniş yayılmışdır. Sonra isə 1978-ci ildə iki dəfə, 1979-cu ildə də iki dəfə yenidən nəşr edilmişdir. Bizim 1982-ci ildə may ayının 19-da “Azərbaycan müəllimi” qəzetinin 40 (3645)-ci nömrəsində “Cənubdan səslər” seriyasında “Səni kim unudar, Mərziyə?!” məqaləmizə qədər, təəssüf ki, bu kitab haqqında heç bir təsəvvürümüz yox idi. Onu böyük minnətdarlıq hissilə prof. Abbas Zamanovun, üzərində çalışa bilməsi üçün bizə verdiyini qeyd edib, bildirməliyəm ki, Azərbaycan xalqının bu istedadlı olduğu qədər də əfsanəvi qızı o gərgin mübarizə illərində “Fədai ölməz”, “Məhbus”, “Şəhid kargər, böyük yoldaşımız Həsən Novruzinin xatirəsinə”, “Proletar”, “Mən günəşi sevirəm”, “Məhbəsdəki yoldaşlar üçün nəğmə”, “Yoldaşların xatirəsinə” və başqa onlarla həyat dolu, odlu inqilabi nəfəs dolu şeirlər yazmağa macal tapmışdır.

Uşaqlıq illəri Üsküvda keçmiş, burada əhalinin məşəq-qətli həyatı ilə tanış ola bilmiş, sinifli cəmiyyəti, ağa-nökər dünyasının acılarını, özü demişkən, ayaqyalın dolaşdığı ayaqyalın uşaqlarla birlikdə dərindən duymuşdur. Oxumağa çox erkən həvəs göstərmiş, ilk məktəbi doğma qəsəbəsində keçdikdən sonra, Təbrizdə pedaqoji təhsilini tamamlayıb üç il doğma Üsküvda vətən balalarına dərs demişdir. Gənc müəllim kamala çatdıqca sinifli dünyaya qarşı, insan-

ları zəlalətdə saxlayan tacdarlara qarşı onun kini də, qəzəbi də böyümüş və dərinləşmişdir. Elə bu qəzəb də Mərziyəni fədailər dəstəsinə yaxınlaşdırmış, o gizli dərnəklərdə dünyanın ən mütərəqqi inqilab nəzəriyyələrini öyrənməyə yə öyrətməyə başlamışdı. Şəxsi həyatı inqilabi hərəkətlə elə birləşmişdi ki, sonralar “Varlıq”, “Yoldaş”, “İnqilab yolunda”, “Dədə Qorqud” jurnallarında şəkli və əsərləri, mübarizə yolu işıqlandırılan Mərziyə həmvətənlərindən adı tarixə düşmüş, əfsanəyə, qəhrəmanlıq rəmzinə çevrilmiş Tomris, Rüstəm, Zeynəb paşa, Nigar və Həcərlə bir cərgədə dururdu. Şah xəfiyələri ilə üz-üzə çarpışdığı günlərdən birində bir neçə fədai dostu ilə birlikdə ələ keçəndə, adı bəlli Qəsr həbsxanasına atılmışdı. “Xatirat”ında bu həbsxanada əzab çəkənlərə səhifələr, şeirlər həsr etmiş, şah rejiminin real həyat həqiqətlərini, dəhşətlərini bütün çılpəqlığı ilə təsvir edir, həbsxanada pəncərə önündə durub həyətdə işgəncə verilən yoldaşlarının əzabını öz gözlərilə necə görmüşdüsə, elə də canlandırır. Bəlkə özü də XX əsr inkvizitorlarının verdiyi işgəncələrə məruz qalsa da, qəhrəmanlıqla şəhid olan inqilab mübarizləri fədai yoldaşlarından Həsən Novruz, Səncəri, Namazi, Lütfi və başqalarına neçə-neçə şeirlər həsr etmişdi: Azərbaycan dilində, doğma, lakin bütün xalq kimi 50 ildən ziyadə məhbus olmuş, qadağan edilmiş ana dilində yazdığı (Mərziyə Üsküvi fars dilini də mükəmməl bilirdi və bu dildə çox yazmışdır. Həm nəsr, həm də nəzmlə) şeirlərindən birində oxuyuruq:

Hər zaman baxanda Dəməvəndə mən
Qoca dağ vüqarla dayanıb durur...
Gavənin, Zöhhakin onda izi var,

Yeni zöhhaklara köhnə tarixdən
Xəlqin sinəsindən aydın sözü var.
Hər zaman baxanda Dəməvəndə mən
Dayağım çoxalır, kinim dərinlir.
Zöhhaki görürəm, könlüm odlanır,
Gavəni yadlıram, bağrım sərinlir.

Gavələr yetirən və zülmə son qoymağa qadir xalqın qüdrətinə inam hissi ilə Mərziyə Üsküvi cismani, mənəvi əzablara dözmüş, özünün dediyi kimi, “kinini dərinləşdirmişdir”.

Mərziyə ölümsüz Firdovsinin “Şahnamə”də təsvir etdiyi, çiyinlərində bitən ilanlara elm cavan oğullarının beynini yedizdirən amansız Zöhhak ilə Pəhləvi xanədanına mənsub mənhus şahı yanaşı tuturdu. Gəncliyi bu XX əsr Zöhhakının pəncəsindən xilas etmək üçün, öz dəri önlüyünü bayrağa çevirib xalqını üsyana çağıran dəmirçi Gayə misallı el qəhrəmanlarını bu yeni Zöhhakla — Məmmədrza şahla mübarizəyə çağırırdı. Bu cəngavərlik mübarizəsində özü də Janna Darkdan, Tahirə Qürrətüleyndən şöhrətli bir qəhrəman idi, özü kimi gəncləri azadlıq, istiqlaliyyət uğrunda mübarizəyə səsləyirdi.

Mərziyə Üsküvi “Zindani” (Dustaq) şeirində deyirdi ki, “mən qanıçən şahın qorxunc Qəsr məhbəsində dustağam. Pəncərənin barmaqlıqları arasından qaranlığa baxır və həyəcanlanıram: gələcəyi, azadlığı görürəm. Mən aşıq bir quşam... Bu qıfillar, sərt, dəmir barmaqlıqlar, bədənimdəki dağ yaralan, isti və qanlı yaşlar, qəzəb fəryadları... Bütün bunlar azadlıq sevən quşu uçuşdan, eşq ilə vuran aşıq qəlbini döyünməkdən əsla saxlaya bilməz”. “İftixar” sərlövhəli

başqa bir şeirində o bütün tarix boyu azadlıq uğrundakı mübarizələrdə ərlərilə çiyin-çiyinə çarpışan Zeynəb paşa kimi, Həcər kimi qadınların dilindən deyirdi:

Mən anayam,
Mən bacıyam,
Mən sədaqətli baş yoldaşıyam.

Sonra da ərlə birlikdə balaları üçün çörək qazanan, yer şumlayan, xırman döyən, arıq öküz sahibi kəndli qadının, fəhlə qadının gözlərində azadlıq uğrunda atılan qanlı güllələrin inikas etməsindən, iş üçün yaranan zəhmətkeş əllərin silaha sarılmağa məcbur olmasından danışırdı.

Mərziyə Üsküvi Savaklarla çarpışma meydanında mərdanəliklə həlak olan, qətl edilən inqilab övladı, fədai idi; lakin o gənc qız, şair ürəkli, şəriyyətlə əkiz doğulmuş nazəndə qız idi; Günəşi, həyatı sevirdi. Sevmək üçün, incə bəşəri hissləri tərənnüm üçün doğulmuşdu. Şərlərindən birini elə beləcə də adlandırmışdı: “Mən Günəşi sevirəm”:

Günüm gedib ay içsin,
adi donun dəyişsin.
Can Günəşim, parla çıx —
cahan görünsün açx.
Aylar, illər dolandı...
ah, gördüyüm yuxumu?
Zaman naqqa balıq tək,
uddu çocuqluğumu.

Mərziyə Üsküvi — gənc şair qız qaranlıq zindanlarda,

zirzəmilərdə çarpışsa da, “qaranlığa tablaşmır”, işıq üçün çarpışır, Günəşə can atırdı.”

Gecələrım aysızdır,
günbəzlərim Günəşsiz.
Ömrüm illərdən bəri
bu cür sovuşur... səssiz.
Nifrət, soyuq, aldanış
yurdumuzu qaplamış.
Kökü dibdən quruyub
səadətın, şadlığın.
Qaranlıq yığın, yığın...
nə sonu var, nə dibi.
Ah bu zülmət, kor zülmət
gəmirməkdə qəlbimi.

Müəllim, inqilabçı, əli silahlı döyüşçü, şair, nasir, publisist Mərziyə Üsküvi yaradıcılığı hərtərəfli tədqiqə layiqdir. Əsərlərinin bizim əlifbamızla, fars dilində yazılanları isə tərcümədə nəşri zəruridir. Hazırkı İran həyatı üçün Mərziyə şeirlərinin əhəmiyyəti olduqca böyükdür. Əlaqələr elə şəkil alıb ki, kitab, dövrü mətbuat mübadiləsi çətinləşib. Məhz buna görə də əldə olanları nəşr etdirmək vacibdir.

Elə buna görə də “Azərbaycan müəllimi”ndəki “Cənubdan səslər”, “Odlu diyar”dan və radionun “Dalğalarda görüş”, verilişlərinin ayrıca əhəmiyyəti vardır. Bunlar xüsusilə “Dalğalarda görüş” verilişi bir növ iki sahil, iki müxtəlif quruluşlu ölkə, iki ayrı düşürülmüş qan-can qardaşı arasında körpü, səmavi qəlb telləridir ki, ara-sıra bir-birinin dərdini, sözünü, arzu yə diləklərini eşidir, Bunlardan birində

Güney Azərbaycanın hələ heç adını eşitmədiyimiz bir şairəsi, el sənətkarı haqqında məlumat almışıq.

Tədqiqatın əvvəlində Təbrizdən hələ 1986-cı ilin 29, yanvarında dinləyicidən aldığımız məktubdan danışmışdıq. Həmin məktubla birlikdə bizə “Füruqe-azadi” qəzetinin cəmədiyəl-əvvəl ayının 7-də hicri 1406-cı ildə, (yanvar, 1986) çıxan nömrəsini bizə göndərmişdilər. Qəzetin 2-ci səhifəsi “Azəri səhifəsi” adlanırdı. Burada “Ata-baba məsəlləri”, “Bayatılar”, “Ağ yaralı” təxəllüslü şairin Ərdəbildə “Yanvar” təxəllüslü şairə “İstəyirəm” sərlövhəli ithafı, Əli Səmədin “Olmur-olmasın” rədifli şeiri və s. ilə yanaşı, doğrusu, səhifənin ən görkəmli yerində “Şairə qadın “Əzizcan” başlığı altında məqalə çap (olunmuşdu. Miyanədən bizə yazırdılar, elə beləcə də başlayırdı: “Mən bizim ana vətənimizin, doğma yurdumuzun “Miyane” şəhərində bir dost anası tanıyıram: Fatma xala “Əzizcan”. Müəllif şairə haqqında bioqrafik məlumat verməsə də, məqalədən anlaşılır ki, Fatma: Əzizcan el sənətkarıdır, bəlkə də bayatıçıdır, orta yaşlarında, savadsızdır, çünki şeiri ona oxuyurlar və özü qoşduqlarını da, məqalədə deyildiyi kimi, bədahətən söyləyib “kasetaya” yazdırır, sonra üzünü yazıya alır. Ayrı şeirləri haqqında da danışmadan müəllif Fatma Əzizcanı məhz el-obasında tanınmış qonaqpərvər, mehriban, nəvazişkar ana-şairə kimi təqdim edirdi və onun mərhum Mədinə Gülgünün “ Yora bilməz yollar məni” başlıqlı məlum şeirinə cavab olaraq düzdüyü yeddi bənddən ibarət şeri səhifədə verirdi:

Mən bu yolun əhdazıyam,
Gah çoxuyam, gah azıyam.

Elin doğma sərbazıyam,
Yora bilməz yollar məni.

Bugünkü İranda hər bir ana, qələm, söz, sahibi özünü xalqın, elinin səfərbər əsgəri hesab etməli olduğu vaxtda, gərəksiz qanlı qardaş qırğınlarına qarşı, öz dili, öz milli varlığı uğrunda mübarizə apardığı bir dövrdə Fatma Əzizcan deyir:

Mən bu yolda elə nərəm,
Gah qalxaram, gah enərəm.
Ana dili öyrənərəm
Yora bilməz yollar məni.

Çağdaş İranda, xüsusilə Güney Azərbaycanda hər bir ziyalı azərbaycanlının ölüm-dirim çarpışması ilə vətəndaşlarımızın milli varlığını, dilini, mənsubiyyətini, yazısını qorumaq, təsdiq etdirmək uğrunda açıq mətbuatda hər növ təbliğat vasitələrindən istifadəyə məcbur olduqları dövrdə Fatma Əzizcanın bu misraları çağdaş bir şüar kimi səslənir, əlli ildən ziyadə fars dilində oxuyub, yazıb, danışmağa məcbur olanların dilindən “Ana dili öyrənərəm; yora bilməz yollar məni” deyir. Və bu deyim bugünkü Güney azərbaycanlı qardaşlarımızın real həyatım, mübarizəsini əks etdirir.

Mənzil uzaq, ömür yarı,
Dalınca mən bu yolları,
Axtararam hər diyarı,
Yora bilməz yollar məni.

Birlik, vətən birliyi, milli istiqlaliyyət, dil, söz, mətbuat azadlığı uğrunda çarpışan, həsrəti, ayrılığı, hicranı iki əsrə

çatan, ikiye bölünmüş xalqın, millətin dilindən deyir ki, mənzil uzaq, ömür yarı olsa da, bu bölünmüş xalq nə qədər ki, yaşayır, o qədər də bütün diyarı axtarmağa, məqsədi ardınca getdikcə bu yollar — həsrət yollar — qovuşuncaya qədər onu yora bilməyəcək, yormayacaqdır.

Fatma Əzizcanın əlimizdəki bu bircə şeri imkan verir deyək: Mərziyə Üsküvi yaradıcılığı, əməlləri, amalı, istək və arzuları xalq içində öz azadlıq və istiqlaliyyətini qazana bilmək ümidini itirməyənlər, hələlik, indiki şəraitdə yenidən öz “ana dilini öyrənməkdə” yaradıcılıqla kiçik miqyasda olsa da, öz etirazını bu və ya başqa şəkildə bildirməkdə, mümkün olan leqal-açıq çıxan qəzet-jurnal səhifələrindən istifadədə görürlər. Onlar müntəzəm surətdə bu əməlləri gəncliyin yadına salırlar. Və ola bilsin ki, haradasa ikinci, üçüncü, daha güclü Mərziyə Üsküvi yetişib, yaradır da. Sadəcə, o gizli fəaliyyətdən xəbərimiz yoxdur. Məktub sahibinin yazdığı kimi, bəlkə heç onlar da hələ bilmirlər. Bir zaman o da üzə çıxacaq, şəksiz.

Bu yazımız bitmək üzrəydi ki, “O taydan” ikinci bir məktub və “bir tikə şeir” aldıq. Bu məktubda azərbaycanca şeirlər yazıb-yaradan Səhər Ərdəbillinin “Bülbül” adlı şeiri çap olunmuş “Fonıqe-azadi” qəzetinin təzəcə bir nüsxəsi vardı. Şərdən aydın görünür ki, onun müəllifi müasir vətəninin acınacaqlı vəziyyətinə ürəkdən acıyan bir vətənsəvərdir. Şeirin başlığı üzərində onun məzmununa uyğun dərin mənalı bir şəkil verilmişdi: Gülə doğru uçan bülbül dar ağacı ilgəyinin arasına salınmışdır. Səhər Ərdəbillinin “Bülbül” şeiri bədii cəhətdən daha tələbkar oxucuya qüsurlu görünə bilərsə də, əsərdəki can yangısı ən möhkəm ürəyi belə titrətməyə qadirdir:

BÜLBÜL

Usandın sən də axırda zəhərlənmiş bulaqlardan
Qanadların uçar-uçmaz göçürsən qarlı bağlardan.
Özün yolda, gözün dalda, keçirsən qanlı bağlardan
Tikanlıqlar diyarında olan, könlü yara bülbül!
Eşitmişdim köçür durna, gedirsən sən hara, bülbül?

Gedirsən get, dala baxma, qabaqlardan səsin gəlsin.
Bulanma qönçə qanından, bulaqlardan səsin gəlsin.
Qəfəsdən çan qurtar, susma! Uzaqlardan səsin gəlsin!
Sazın nisgilli sızlatma, üzün döndər, bura, bülbül!
Amandır, qoyma yurdun tək səni qürbət yora, bülbül!

Get, orda sal haray, səsləri, nə öd düşdü bura, söylə!
“Asıldı əlli min bülbül budaqlardan dara” söylə!
“Günəş də zülmədən söndü üzü oldu qara” söylə!
Denən: “gəldi elini, yurdum bu zülmətdən zara”, bülbül!
Ucalmış naləni sazdan dolan sal dağlara, bülbül!

Hələlik əlimizdə olan imkanlardan istifadə edib Güney Azərbaycanı yazıb-yaradan, fəaliyyət göstərən qadın aşığı və şairlərimizin, bayatıçıların ələ düşən əsərlərini çap etdirmək borcumuzdur. Ədəbiyyatımız, tariximiz, xalqımızın vəhdəti naminə.

Haqlı bir sual meydana çıxa bilər ki, nə üçün mən burada Güney Azərbaycanın şairlərindən danışarkən gözəl, misilsiz şairimiz Mədinə Gülgün, Hökümə Bülluri, Xavər Qəhrəmanıdan danışmadım? Bunun, nəzərimcə, qanuni səbəbi vardır. Bu şairlərimizin əsərləri hər il böyük tirajlarla nəşr

olunur, hər biri haqqında məqalələr, monoqrafiyalar yazılır. Odur ki, mən qarşıma qoyduğum əsas məqsədi -yəni, Güney Azərbaycanın qadın aşiq və şairlərinin, el sənətkarlarının əlimə düşə bilən əsərləri əsasında bəhs etdim. Və qərribə görünsə də, belə bir nəticəyə gəldim: Həyat ağır olsa da, qadın hüquqsuz olsa da, ərin, atanın, cəmiyyətin “kəlməsiz qulu”na çevrilsə də, Güney Azərbaycanda qadın-şair ictimai hərəkətdə, azadlıq mübarizəsində ər, ata və qardaşlardan geri qalmamış, öz yaradıcılığını, bütün çətinliklərə, təqiblərə, həbslərə, edamlara, qəsdlərə baxmayaraq, bu azadlıq yolunu işıqlandırmağa həsr etmişlər. Tahirə Qürrətüleyin kimi, Mərziyə Üsküvi və s. kimi. Bu qadın şairlərin yaradıcılığında aşiqanə poeziya, sızıltı, gül-bülbül, yasəmən... əsas yeri tuta bilməmiş, əksinə, onlar İran üçün real həyatın acınacaqlı səhnələrini realistcəsinə, özü də mübariz, döyüşkən cəbhədən ifşaya, təsvirə cürət etmişlər: Nimitac kimi, Pərvin Etisami kimi...

Güney Azərbaycanın qadın aşiq və şairlərinin yaradıcılığı əksər halda real həyatın mübariz cəbhədən inikası olmuşdur.

“AZƏRBAYCANIN AŞIQ VƏ ŞAİR QADINLARI” KİTABI İLƏ ƏLAQƏDAR GƏLƏN MƏKTUBLARA CAVAB

Redaksiyaya oxuculardan bir sıra məktub və məqalələr daxil olur. Bunlardan bir çoxunda inqilabdan əvvəl və sonra yazıb yaradan qadınlarımızın yaradıcılığından bəhs edilir və əsərlərindən nümunələr verilir; “Azərbaycanın aşıq və şair qadınları” kitabının müəllifi Əzizə Cəfərzadə haqqında xoş sözlər yazılır. Biz həmin məktubları Əzizə Cəfərzadəyə göndərdik. Oxucularımızdan bir neçəsinə cavab verməsini və məsləhət bildiyi parçaları dərc etmək üçün hazırlamasını xahiş etdik. Aşağıda yazıçının verdiyi cavabı dərc edirik.

“Azərbaycan qadını”, televiziya və Yazıçılar İttifaqının ünvanına göndərilən məktublarda şair qadınların şeirlərini toplayan oxucular xeyirli iş görürlər. Təəssüf ki, bunların bəzisi kitab çapa hazırlananda əldə olmadığından oraya daxil edə bilməmişik. Xüsusilə Bolinisi rayonundan Güllər Pərisi haqqında məlumat göndərən Bəhram Mehdiyevi qeyd etmək istərdim. Onun yazdığına görə şairə Güllər Pərisi 1790-ci ildə Borçalı qəzasının Faxralı kəndində anadan olmuş, toylarda aşıqlarla qabaqlaşmış, gözəl qoşma və gəraylılar qoşmuş, 135 il ömür sürmüş və 1925-ci ildə doğma kəndində vəfat etmişdir. Nəvələrindən də söz ustaları vardır ki, hazırda doğma yurdda yaşayırlar. Verilən parçaların aydın olur ki, şairənin dili rəvan, aşıq şeirimizin bədii ifadə vasitələri boldur:

Qadir Allah, gəl rəhm eylə bu çağa!
Qoyun neçə tab gətirər bıçağa?

Qoyarlar qəbirə, bükərlər ağa,
Nəkraillər sual etsə nə deyim?

Güllər Pərisinin şeirlərində ümumən inqilabdan əvvəl yazıb yaradan şairlərimizin yaradıcılığına xas bir şikayət, zəmanədən narazılıq güclüdür. Bu onun “ağla” rədifli qoşmasında özünü göstərir.

Sonra oxucumuz B.Mehdiyev Güllər Pərisinin iki şeirini nümunə gətirib, yazıb ki, Güllər Pərisinin qardaşı İsmayıl Güllər də el şairi olub. Sevdiyi qızı qaçırıb Qarsa aparmış imiş və həmin şeirlərin birincisini Güllər Pərisi, qardaşının həsrətinə dözməyib yazıb, ikincisini isə qardaşını divandan xilas etmək üzə çıxarmaq üçün Qafqaz canişininə xahişkarlıq məqsədiylə söyləmişdir. Aşağıda hər iki şeiri çap edirik. Haqqında danışmaq istədiyimiz ikinci məktubu Yevlax şəhərindən 5 nömrəli məktəbin laborantı Şəfiqə Əliyeva göndərib. Şəfiqə ürəyi el sözləri ilə dolu olan Göyçək nənədən eşitdiyi bayatıları toplayıb. Güzəl təşəbbüsdü. Oxucular qoca nənələrdən eşitdikləri bayatıları toplamasalar onlar itib bata, yaddaşlardan silinə bilər. Şəfiqənin göndərdiyi bayatıların bir çoxu “Bayatılar” kitablarında çap olunmuşdur və oxuculara məlumdur. Nisbətən az məlum olan elələri də vardır ki, bunlar bir ruhla zərəfət, şuxuluqla söylənmiş, ərkyana deyilmişdir. Məhz bu ruhdan olan bayatılardan bir neçəsini, eşitməyənlərə təqdim edirik:

Boz atım boza-boza,
Çiyində qızıl qoza.
Asta yeri, çər dəymiş,
Yarı batırdın toza!

Boz at minərəm səni,
Yorğa sürərəm səni.
Məni yara yetirsən
Məxmər çullaram səni.

Bənövşəyəm tutaram,
Kol dibində bitərəm.
Gözlərəm, yarım gəlməz,
Boynum əyri tutaram.

Göydən ələk asılıb,
İçinə qül basılıb.
Gözəl qızın kəbini,
Pis oğlana kəsilib.

Arxalığın çin-çini,
Öpüm ağzın içini.
Gedibdi, gələcəkdi
Məhlənin göyərçini.

Mərciməy gilə-gilə,
Ölçürəm silə-silə,
Yar qapıdan girəndə,
Baxıram gülə-gülə.

Ağac ağacdən uca,
Ağaca çıxdı cücə.
Məni sənə verməzlər
Bitti toyuq, kor cücə.

Ağac başında kişmiş,
Quruyub yerə düşmüş.
Məni sənə verməzlər
Saqqalına dən düşmüş.

Əlbəttə, ola bilsin ki, həmin bayatların, vəsf-halların başqa variantları oxuculara məlumdur. Lakin Göyçək _nənənin dediyi nümunələrdə işıqlı, fərəhli, nikbin hənək əhvali-ruhiyyəsi var. Və bunlar ənənəvi “aşığam”, “əziziyəm”lə başlayan bayatılar qəbilindən deyil.

Əlibayramlıdan mühəndis Gülhüseyn Cahangirov məktubunda Seyid Əzim Şirvaninin “eyləmək olmaz” qəlifli bir qəzəlini əldə edib bizə göndərmişdir. Həmin qəzəl şairin son illərdə çapdan çıxmış üç cildlik əsərlərinə daxil edilməmişdir. Qəzəl yaddaşdan yazıldığı üçün bir qədər vəznə qüsurludur. Daha başqa variantı əldə edildikdən sonra tutuşdurub, təshih edib oxuculara çatdırmaq olar. Qəzəldə dünya və axirət məsələləri, kəsbi-kamal etmək, cəhalətdən qaçmaq, nadanlarla oturub-durmamaq kimi Seyyid yaradıcılığına xas olan məsələlərdən danışılır. G.Cahangirovun tapdığı qəzəl Seyid Əzim yaradıcılığına mənə və bədii cəhətcə yeni bir şey əlavə etməsə də, hər halda məlum olur ki, hələ hafizələrdə şairlərimizin bizə məlum olmayan şeirləri mövcuddur və tələsmək lazımdır, nə qədər ki, yaddaşlardan silinməyib, qüsurlularını belə toplayıb nəşriyyatlara, redaksiyalara təqdim etmək zəruridir.

Bu kimi oxucularımıza təşəkkür edirik. Onlar faydalı iş görürlər. Təəssüf ki, bizə gələn məktubların içində elələri də vardır ki, içərisindən bircə nümunə belə seçmək mümkün deyildir. Misal üçün tək birindən tanışmaq istəyirəm. Bərdə

rayonunun Yenidaşkənd kəndindən Şiruyə Hacıyev adlı oxucumuz bizə yazır ki, guya onda olan qədim bir əlyazmasında qadın şairlərimizdən Şirvanlı Dostuxanım, Mah xanım və Mahi xanım, Leyla və b. haqqında məlumat vardır. “Azərbaycan qadını”nın oxucuları bilir ki, biz keçmiş nömrələrimizdə həmin adı çəkilən şairələr haqqında dönə-dönə alimlərimizdən Ə.Şükürzadə, S.Paşayev və başqalarının məqalələrini dərc etmişik. Həmin şairlərin məktubda nümunə gətirilən əsərləri “Azərbaycanın aşiq və şair qadınları” kitabına da daxil olmuşdur. 1925-ci ildə tədqiqatçı alim Səlman Mümtaz Mah xanım, Mahi xanım, Şirvanlı Dostuxanım və başqaları haqqında məlumat verib, sonradan onları başqa tədqiqatçılar da təkrarlayıb, daha yeni materiallar tapılanda onu da nəşr etdiriblər. Oxucu əlinə qələm alıb məlumat göndərəndə əvvəlcə onu məlum mənbələrlə tutuşdurmaldır. Leyla və Lətif şaha gəldikdə bu parçalar məlum dastandan alınmışdır.

23.04.1976

ŞİRVAN AŞIQLARI VƏ ONLARIN YARADICILIĞINDA BƏZİ MƏQAMLAR

Aşıq sənəti Azərbaycan tarixində, onun həyatında, adət və ənənələrinin qorunmasında, milli-fəlsəfi fikrinin inkişafında, gəncliyin tərbiyəsində mühüm yer tutmuşdur. Muğamdan daha qədim aşıq sənəti ilk Azərbaycan türklərinin varlığını tərənnüm edən mühüm amil olmuşdur. Hər bir Azərbaycan türkünün həyatında aşıq sənətinin ayrıca rolu olmuşdur. Aşıq sənətini, ümumiyyətlə, tam şəkildə götürmək lazımdır. Doğrudur, Azərbaycanda şərq, qərb və cənub aşıq məktəbləri mövcud olmuşdur. Onların hər birinin özünəməxsus xüsusiyyətləri, cizgiləri vardır. Lakin bütün fərqliliklərə baxmayaraq, aşıq sənəti hər bir Azərbaycan türkünün qəlbində tamdır, birdir. Onun həyat eşqini, dərđini, ələmlərini, sevinclərini, toy-düyün, mağar ləzzətlərini, qürbət həsrətini ifadə edir. Xalqın qəhrəman keçmişindən xəbər verən çox böyük tarixi hadisələrlə yanaşı, aşıq şeiri nümunələrində adi insani hisslər, böyük həyat eşqi – məhəbbət tərənnümü əsas yer tutur. Elə məhz bu baxımdan da Azərbaycan aşıq sənəti tamdır, bütövdür, bir xalqın, bir millətin ədəbi, tarixi abidəsidir.

Şirvan aşıq sənəti haqqında ayrıca danışmaqda məqsəd onun yalnız özünə məxsus olan, spesifik xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmaqdır. Bu o zamanlara aiddir ki, bölgələr arasında indiki kimi əlaqə yox idi, nə radio, nə də televiziya vardı. İndi yaranan aşıq sənəti irəlicədən söylədiyimiz və qəlbən arzulanan vəhdətin nəticəsidir: yəni, televiziya və radio bu aşıqların indiki zamanda yaranan şeir mətnlərində və havacatında da mühüm rol oynayır, qərb-şərq məktəbi

məsələsi nisbətən aralıqdan götürülür. Bu, xüsusilə ifa tərzinə aiddir. Şərqi-Şirvan ifaçı aşıqlarının bəzisi sazı əməlli-başlı çala bilmədən, başına ansambl toplayıb toy məclisi apara bilirdi. Qərb zonasında isə bu demək olar ki, mümkün deyildi. Aşıq mütləq sazda havalar çalmalı, altmışdan ziyadə el havasını bilməliydi. Tək başına bircə sazı ilə məclisi idarə edirdi. Dastanı da özü nəql edir, özü oxuyurdu, yardımçısı yox idi. Şirvan aşığınansa hələ yanındakı ansamblın içərisində bir xanəndə də olurdu ki, ara-sıra ona “əl uzadır”dı. Şirvanda məclis toy sahibinin varına-halına görə üç və ya yeddi gün davam edirdi. Bu toylarda bütün adət və ənənələr məhz aşığın başındakı dəstənin bilavasitə iştirakı ilə yerinə yetirilirdi. Həyətdə mağardan aralı ocaqlar qazılanda, qazanların altına yanacaq – qaramıq gətiriləndə (bu qaramıqı seçmə cavanların biri dağdan, yabanın başından üzərində al kəlağayı və ya “alyaşıl çərtmə” kəlağayı dolanmış vəziyyətdə gətirirdi), bəy dam evində çimib, hamamlanıb çıxanda (bu zaman bütün əqrəba qız-gəlini bəyin və çalğıcıların boynuna xələt – əsasən qırmızı alın kəlağayısı və ya bir-iki metrlik əlvan parça dolayırlar), mağara ilk giriş vaxtı, xörək qazanlarının qapağı qaldırılanda (əqrəba qız-gəlini aşpaza xələt verirdi), gəlinin cehizi gətiriləndə – arabanın önündə, gəlin gətiriləndə musiqi səslənirdi. Əlbəttə, aşıq mağarda deyil, daha çox evlərin birində (aşığı saxlayan qohumun, dostun evi qənşərində) olardı. Bəyin cavan yoldaşlarının dost, qohum evində “bəy başına” yığıldığı və yenə də qız-gəlinin xonça tutub “bəy başına” getdiyi zaman (xonça əsasən meyvəcat, quru meyvə, şəkərləmələr, şirniyyat və s.-dən ibarət olurdu), aşıq toyxanada olmayanda isə uşaqların, xüsusən gənclərin

doyunca oynaması zamanı bu musiqiçi dəstəsi oyun havaları çalırdı. Şirvan zonasında qadınlar mağara girməz, cavanlar ağsaqqalların oturduğu yerdə, onların qənşərində oynamağı ayıb hesab edər və daha çox onlar olmayan vaxtda meydan sulayardılar – yəni, ürəkləri istədiyi qədər oynayar, əylənərdilər. Qız-gəlin də rəqslərə mağarın xalça-palazı arasından bayırda durub tamaşa edərdilər. Rəqs edən gənclər oynamaqlarına xüsusi əhəmiyyət verərdilər; çünki bilirdilər ki, bayırda duranlar, xalça-palazın arasından baxan qaraca gözlər, sevən gözlər onları izləyir. Çalğıçılar da bunu bilirdilər. Aşığın öz şəxsi müqəddəs sazından başqa (çala bildi, bilmədi, bir pərdənin üstünə barmağını söykədi, ya yox, fərq etmədi, çünki onu çalğıçılar, xüsusilə balabançı müşayiət edirdi), ansamblın tərkibində balabançı, qara zurna, kərənay, son əsrlərdə qarmon, dəf (xanəndənin əlində olurdu, çox bəzəkliydə), nağara, “qoşadumbul” və s. olurdu ki, bunları öz zövqünə və var-gücünə, dövlətinə, ad-sanına şöhrətinə görə aşıq özü daxil edirdi. Kərənay, qara zurna xüsusilə meydanda cavanlar gülüşəndə, at yarışında, “duvaqqapma”da gərək olurdu, onların səsi hamını toplayır, qəlblərə fərəh, xoş arzular doldururdu.

Bəzən bu ansamblara sazın kölgəsində olsa da, tar da daxil edilirdi. Çünki Şirvan aşıq məktəbi Şirvanşahlar sarayına, Şamaxı xanlığına, zadəganlar həyatına yaxın olduğundan bəzən mağarlarda aşığın nağılından öncə və ya sonra muğamat da istənilirdi, bunu da əsasən xanəndə ifa edirdi.

Şirvan aşıqlarının nağıl və dastanları çox zəngin və rəngarəngdi. Buraya xalqın qəhrəmanlıq ruhunu tərənnüm edən “Koroğlu”, “Qaçaq Nəbi” dastanlarından başqa, divlər,

kəlləgözlər (“Novruz” dastanı) və başqaları ilə çarpışan aşiq-qəhrəmanların da hekayətləri daxil edilirdi. Bunlarda da eşqi uğrunda, sevgilisinin yolunda canından belə keçməyə hazır olan, qanlı-qadalı düşməyə qalib gələn, “ərəbi müharibə” təkbətək döyüş aparıb yağını, qəsbkarı məhv edən igidlər tərənnüm olunurdu. Məsələn, haradasa “Dədə Qorqud” dastanlarındakı bəzi hadisə və qəhrəmanları xatırladan “Novruz” dastanında olduğu kimi. Novruzla onun min bir zəhmətlərə qatlaşaraq əldə etdiyi sevgilisini əlindən almaq istəyən Kəlləgöz qəhrəman arasındakı “hərbə-zorba”nın son bəndlərinə diqqət edək:

Kəlləgöz:

Kəs səsini, a heyvərə!
Gününü eylərəm qara,
Ellər tamam gəlib zara,
Kəlləgöz qəhrəman əlindən.

Novruz:

Novruz burda qalmaq istər,
Misri qılinc çalmaq istər.
Kor yapalaq almaq istər,
Sonanı tərlən əlindən.

Qəhrəmanlıq dastanı “Koroğlu”dan, onun mübarizə tariximizin rəmzi olan “Misri qılinc”indən istifadə məsələsi də xüsusi maraq doğurur.

Şirvan aşığı qəhrəmanlıq dastanlarıyla yanaşı, gəncliyin xüsusilə sevdiyi aşiqanə məhəbbət dastanlarını da öz repertuarlarına daxil edib, ayrıca bir həvəs, bacarıq və iste-

dad ilə oxuyurdular.

Məlumdur ki, aşıq sənəti sinkretik sənətdir və bu, Şərqlə zonasında, eləcə də cənubda çox yayılmışdır. Yəni sənətkarlar burada həm aşıq sənətinin bütün formalarını gəraylı, qoşma, gözəlləmə, hərbə-zorba, deyişmə, təcnis, qıfılənd və başqa poetik şəkillərini həvəslə, gözəl səslə (şərqlə zonası aşıqları üçün gözəl səs əsas şərtlərdən biriydi. Bəlkə elə buna görə də ansambla, aşığın çalmaq qabiliyyətinə və s. əhəmiyyət verilmirdi) oxuyur, mətnin nəsr hissəsini nəqqal – nağıl danışan mahir söz ustası artist kimi nəql edir (onun əla nitq qabiliyyəti olmalıydı ki, hər bir söz tamaşaçıya çata bilsin), zaman-zaman, bəlkə də fasiləsiz oxuduqca musiqinin ahənginə uyğun olaraq rəqs edir və çalırdı. Bütün bu komponentlər aşıqdan xüsusi istedad, dözümlü bacarıq, səhhət (həəə... səhhət!!!), səsində məlahət, rəqsində göz oxşayan rəqsənlik¹, nitqində ürəyə yatımlı, həyəcan oyada bilən təsir qüvvəsi tələb edirdi. Zarafat deyil, aşıq üç, yeddi gün ağır, tələbkar, həssas və bilici məclisi, aşıq sənətinə aşına məclisi idarə edirdi və burada hər bir müsinn² ər kişi aşıq musiqisini, aşıq şeirini demək olar ki, əzbər bilirdi. Burada bircə not belə səhv buraxmaq olmazdı. Sənətə hörmət o dərəcədəydi ki, işinə laqeyd, xalturaçı tezcə öz hörmətini itirir, yaddaşlardan silinir, dəvət olunmurdu daha.

Bu qərb zonasının toylarından fərqli konsertə bənzərlik Şirvan aşıq məktəbinin əsas xüsusiyyətlərindən biriydi. Bu xüsusiyyət indi də bəzi istisnalarla öz şəklini saxlayır. Belə ki, indi Şirvan aşıqları da sözün əsl mənasında saz çalmaq

---

¹ Rəqsənlik – plastika (Tərtibçidən).

² Müsinn - ə. Yaşlı, yaşa dolmuş, qocalmış, sinli.

ustası olmağa can atırlar və elələri vardır ki, doğrudan da, keçmiş klassik Şirvan aşığı və qərb zonasının sənətkarları kimi həqiqi mənada el içində məşhur və sevilən klassik saz havacatını mənimsəmişlər və müstəqil, hətta balabançı olmadan belə məclisi idarə edirlər.

Şirvan aşığı olaraq üç qrupa ayrılır. Bunlardan birincisi yaradıcı aşığılardır ki, özləri həm aşığı üslubunda qoşma, gəraylı, təcnis, müxəmməs, hətta dastan belə yaradırdılar. Bu dastanlar və ümumiyyətlə, Şirvan aşığı məktəbinin əsərləri ya heç toplanmamış, ya da onlara az-çox toxunulmuşsa da, bir mənbə yaradılmamışdır. Savadlıların vaxtilə yazıya köçürdükleri aşığı üslubundakı şeirlər isə Şirvanın bəlası olan Şamaxı zəlzələləri¹, erməni vəhşiliyinin nəticəsi olan yangınlar zamanı Hadinin, Səhhətin, Sabirin və onlarla başqa Şirvan şairlərinin əlyazmaları kimi məhv olmuşdur. Hafizələrdə qalan dastanlardan “Koroğlunun Şirvan səfəri”, “Barıday Soltan və Gövhər”, “Aşığı Ağaməmməd və Məryəm” və daha bir neçəsi məlumdur. Sayı çoxdur, dillərdə adı dolaşanı da var, amma təəssüf ki, yazıya alınan çox azdır. Bunlardan bircəsini bir dəfə indiki Şirvan aşığılarından birinin ifasında radioda dinləmişəm. Adını unutduğum o aşığı (Baratmı və ya Mahmudmu) “Koroğlunun Şirvan səfərini” nağıl edirdi. Həm yaradıcı, həm də ifaçı aşığıların

---

¹ Əzizə Cəfərzadə yazılarından birində hətta zəlzələ duasını da qeyd almışdı: “İza zülzülətül-ərzü zilzaləha. Və əxrəcətül-ərzüəsqaləha. Və qaləl-insanü maləha, yomə izin mühəddüsü əxbarəha. Binənnə rəbbəkə övhayiləha foməizin yəsdürünnasü əştatən liyüro əmaü əhüm fəmən yəməl misqalə zərrətin xeyrən yərevü. Və mən yəməl misqalə zərrətül şərrən yərevü”. (Tərtibçidən)

olması Azərbaycan türklərinin bütün aşiq məktəblərinə xas xüsusiyyətdir. Onlar ustad aşiqsalar sayılırlar, ad-san sahibi, xüsusi istedadı olan el nəğməkarlarıdır.

İkinci qrup Şirvan aşiqsaları gözəl səsə, oynamaq-rəqs məharətinə, təşkilatçılıq qabiliyyətinə və yaxşı hafizəyə malik olanlardır ki, bunlar öz ətraflarına deyildiyi kimi, bacarıqlı xanəndə, balabançı, kərənayçı, qarmonçu, qoşanağara çalan və s. toplayıb başqa yaradıcı aşiqsaların düzüb qoşduğu aşiq üslublu şeirləri, nağıl və dastanları əzbərləyir, toylarda və digər şənliklərdə ifa edir, məclisi əla dolandırır, adamları şənəndirə bilir, tərbiyəvi əhəmiyyəti olan ustadnamələr, həmçinin gözəlləmə, duvaqqapma və s. oxuyur, dövrən yığırdılar (yaradıcı aşiqsaların əksəriyyəti bunu etmədi).

Üçüncü qisim aşiqsalar şəxsən nə saz çalır, nə toyxana idarə edirdilər. Bunlar demək olar ki, ifaçı aşiqsaları öz əvəzsiz şeirlərilə təmin edənlərdir. Yaradırdılar. Savadlısı da vardı, savadsız da. Amma bu adamların əksəriyyəti savadlı, ziyalı adamlardı. Bəziləri müxtəsər də olsa, mollaxana təhsili görmüşdü. Əks halda, məsələn, XVII-XVIII əsr aşığı Salehin bu şeirində ərəb-fars söz və tərkiblərini (əksər şeirləri belədir) nə ilə izah etmək olardı?

Saleh deyir: səndən etməm ictimab,
Onu sevənlərə çox olur savab,
Camalın beytullah, qaşların mehrab,
Kəbə örtüyüdür müxtəsər zülfün.

yaxud daha birində:

Kakili pürçindir, həblülmətindir,
Şuxi-məhcəbindir, xub nazəndir,

Padişahi-dindir, sahib-incildir,
Surətdə Şirindir, mənəm Fərhadı.

Bir ləbixəndana, qonça dəhana,
Bir qaşu kamana sinəm nişana,
Mən düşdüm hicrana, yetmişəm cana,
Bir adil sultana eylərəm dadı.

Təkcə aşuq Saleh deyil, Aşuq Zabit də və başqaları da belədir. Əlbəttə, ustadların əli altında, böyük məclislərdə, ali yığıncaqlarda görüb-götürüb öyrənmək mümkündür, lakin bu qədər yox. Bəzən onlar, məsələn, elə Aşuq Ələsgər savadsız hesab edildiyi halda, ərəb əlifbasının “əbcəd hesabı”ndan elə misralar, beytlər deyir, “adlar”, tarixlər yaradır ki, şəxsən mən onun “ümmi” tamamilə savadsız olduğuna inanmıram. Hər halda belə el sənətkarları bəlkə də uşaqlıqda molla məktəbi görmüş, “qara tanımış”, bəziləri hətta məsələn, Molla Cümə kimi yazı da bilmişlər.

Şirvanın el şairləri, yəni aşuq üslubunda yaradanlar içərisində, şəxsən mənim topladığım, tədqiq etdiyim şairlər arasında bir neçə qadın aşuq-şair – el şairləri olmuşdur. Əlimizdə yaradıcılığı haqqında elə bir tutarlı məlumat olmasa da, Mirzə Güllər aşuq-xanəndənin də nəsə yaratdığına ehtimal vardır. 1912-ci ildə səsi vala yazılan ilk qadın sənətkar məşhur xanəndə, “Lehni-Davud” (Seyid Əzim Şirvani) sahibi Mirzə Məmməd həsənin əlindən sənətkarlıq “suyu içmişdir”. Onun da Şirvandan olan qadın yaradıcıları: Püstə Şikar qızı, Zeynəb Zərbəli qızı, Badam, Gülümsoltan və onlarla başqaları kimi bayatılar qoşduğu ehtimalı var. Aşuqların dilində qalan bu bayatıçı aşuq-şairlərin yaradıcı-

lığından keçən ilkin tədqiqatımızda “Folklorda qadın-ana yaradıcılığı” adı altında bir qədər bəhs etmişik. Bu bayatıcı qadınların əksəriyyəti ya ictimai quruluşdan, ya təbii faciələrdən (zəlzələ, yanğın və s.), ya da adi məişət qayğılarından bəhs edirlər. Şirvanlı bayatıcı qadınlardan Gülümsoltan nənənin iki bayatısını misal gətirmək istərdim. Birincidə müharibəyə gedən oğullara ürək-dirək verir, ikincidə “ev dustaqlığından” şikayətlənirdi:

Saçları gülləsənə,
Kül vurub gülləsənə,
Sən igidlər nəlisən –
Dəyməz heç güllə sənə.

A həndi, həndi cəhrə,
Ayağımın bəndi cəhrə,
Vurub səni sındırram,
Gəzərəm kəndi, cəhrə!

Amma Gülümsoltandan xeyli əvvəl yaşamış, məşhur “Həcci-Əkbər” ilində (1902 yanvar), baş verən dağıdıcı zəlzələnin nəticələrini gözləri ilə görmüş olan aşiq Pərnaz deyirdi:

Bu gələn arabadı,
Qoy gəlsin, arabadı.
Dünənki cənnət şəhər
Bax, bu gün xarabadı.

Dağda biyan varmola?
Soyub yeyən varmola?

Bu əcəlsiz qırğına
Hayıf deyən varmola?

Şəhərin dam öyləri,
Əsil tərxiyə öyləri,
Zəlzələ viran qoydu,
Dağıldı şam öyləri.

Bu bayatılar içərisində aşiqanə, şux, zarafatyana, ərklə tənqid məzmunluları da vardır:

Çəkməsi cığ-cığ eylər,
Evimizi pəlçığ eylər,
Zəhləm gedir o yardan,
Hər gecə acığ eylər. (*Pərnaz*)

yaxud:

Küdrünün kətan qarı,
Novruzdan ötən qarı,
Allah tezbazar etsin,
Axşamdan yatan yarı. (*Zeynəb Zərbəli qızı*)

Əlbəttə, bunların içərisində çoxluğu layla və ağlar təşkil edir. Şirvanda hər bir ana, hər bir gəlin yas məclisində, qəbir üstündə mütləq ağ deyir və bu ağlar insanın qəlbini oycalayan, ölənün məziyyətlərini açan, sadalayan, fəlkədən şikayət məzmunlu motivləri və s. özündə toplayır. Məsələn:

Görünən qarağandı,
Çərəndi, qarağandı.
Əzrayıl ovdan gəlir,
Əlləri qara qandı. (*Zeynəb Zərbəli qızı*)

Əzizinəm öz ərkim,
Öz ahım var, öz ərkim.
Balam ölür, iz qalmır,
Mən dözüərəm, dözər kim? (*Püstə Şikar qızı*)

Bütün bunlar öz yerində. Bu qadın yaradıcıların eləsi də olmuşdur ki, hətta öz dövrünün ustad sayılan aşıqlarıyla deyişmiş, bağlama-qıfılənd qarşılaşmasına belə cürət etmişdir. Məsələn, İsmayılının Tağlabiyan kəndində yetişmiş, lap qocaldığı son günlərəcən sevilən, tanınan ustad aşıq Şamil ilə Badamın qıfıləndləri buna yaxşıca misaldır; tədqiqata ilk dəfə cəlb olunduğundan eynilə veririk:

Aşıq Şamil:

O nə idi onun qanadı yandı?
Nə üstə, nə qədər dəryada qaldı?
Kimdi gəlib ona müəllim oldu?
Sonra hara gəlib, hara uçaldı?

Badam:

Səməndər quşudu – qanadı yandı,
Yetmiş min il tamam dəryada qaldı.
Zümrüd quşu ona müəllim oldu,
Sonra qanadlandı, ərsə uçaldı.

Aşıq Şamıl:

Nə bitkidi budağında barı yox?
Hansı dağdı zirvəsində qarı yox?
O kimdi ki, züryəti yox, yarı yox?
O nədir ki, gedər, daha qayıtmaz?

Badam:

O kartofdu, budağında barı yox.
O günəşdi, dövrəsində qarı yox.
O qatırdı züryəti yox, yarı yox.
O ömürdü gedər, daha qayıtmaz.

Aşıq Şamıl:

O kimlərdi, daim yeyərlər aşı?
O nədir ki, onun kəsilməz başı?
O kimdi öldürdü doğma qardaşı?
O nədi ki, yanar mərdi-mərdana.

Badam:

Kiləklərdi hər vaxt yeyərlər aşı,
O zalıqdı onun kəsilməz başı.
Habildi öldürdü doğma qardaşı,
Pərvanədi yanar mərdü-mərdana.

Buradaca qeyd etməliyəm ki, gözəlləmələrdə zəmanə-sində geyilən geyimlərin belə təsviri sanki bir rəssam qələ-milə verilmişdir. Aşıq Şamılın klassik yazılı ədəbiyyatda daha çox yayılmış olan rəddüləcz-ələssədrdən, özünün “əvvələxır” adlandırdığı mürəkkəb ədəbi formadan istifadə etməsi də maraqlı doğurur. Bu tipli klassik şeirlərdə birinci,

yəni əvvəlki beyt hansı sözlə bitirsə, sonra gələn beyt həmin kəlməylə başlanır. Aşığı şeirində bu, bəndə aiddir. Yəni, əvvəlinci bənd hansı kəlməylə bitirsə, ardınca gələn bənd həmin sözlə başlanır və məzmununa heç bir xələl gəlmir. Aşığı şeirində az təsadüf olunan bu şəkildən Aşığı Şamil yeddi bəndlik bir qoşmasında məharətlə istifadə etmişdir:

Gözəllər gözəli, xublar əzəli,
Xoş sifət, xoş surət, xoş sığal gərək.
Alma yanaqları lalə rəngində,
Gözəl yarın ləblərinə **bal** gərək.

Bal ola ləbləri, nuş ola cana,
Eşqi kar eyləyə sevən canana,
Aşığı görməyə hax-nahax qana,
Çəkə öz yarına **bir xəyal gərək**.

Bir xəyal gərəkdir ağılda, başda,
Dil tərif eyləyə ağızda, dişdə.
Ona saqi ola mələk behiştə,
Yüz min ola, yenə **dalbadal** gərək.

Dalbadal durana mələk deyəllər,
Çərxi döndərənə fələk deyəllər.
Bivəfa aşiqə kələk deyəllər,
Bu nişanda sinəsində **xal** gərək.

Xal ola sinədə, ola bir nişan,
Dönəsən başına inciməyə can,
Biçmə gül arxalıq, köynəyi kətan,
Pəsənd ola zər-zibası **şal** gərək.

Şal ola zər-ziba, xub ziyad ola,
Tərifi eyləyən dildə dad ola,
Qəlbi gülə, könlü müdam şad ola,
O da Şamıl üçün bil **halal** gərək.

Halal, Şamıl, bil ki, namus, ar istər,
Bağman bağçasından şirin nar istər.
Əsil aşiq belə gözəl yar istər,
Olmaya üstündə qalmaqal gərək.

Şəxsən ağzından yazdığımız nümunələri eynilə və bütöv verdik.

Bir məsələni xüsusilə qeyd etmək vacibdir. Şirvan şairlərinin yaradıcılığıyla maraqlanandan bəri burada, bəlkə də yüzə yaxın aşığın, el şairinin yaşayıb yaratdığı aydınlaşdı. Bunların çoxunun, xüsusilə orta əsrlərə və XIX yüzilliyə qədərki aşıqların əsərləri əgər haçansa, haradasa yazıya köçürülüb başqa şəhərlərdə, elatlarda mühafizə olunmayıbsa, əksəriyyəti dərbədər olmuş şirvanlıların hafizəsindən silinib; az-çox yadda qalan da toplanmayıb. Zəlzələ, erməni bəlası Şirvan şairlərinin və aşıqlarının, demək olar ki, bütün yaradıcı adamların, şəxsiyyətlərin yaradıcılığının məhsulunu məhv edib. Hazırda şairlərin bir qisminin, eləcə də aşıqların əlliyyə qədərini şeirləri kitablarda toplanıb. Şirvan ziyalıları bu baxımdan bir az gec olsa da, ara-sıra qüsurları olsa da, hər halda xeyirxah iş görməyə başlayıblar.

Mənim topladıqlarım içərisində nəzəri cəlb edənlərin bəziləri haqqında məhz indi bir qədər məlumat verib, qalanını növbəti tədqiqat üçün saxlamaq fikrindəyəm.

Nəzəri cəlb edənlər içərisində, əlbəttə, birinci növbədə

1872-1942-ci illər arasında yaşayıb yaratmış və amansız 1937-ci ilin qurbanlarından biri olmuş, həyatını 1942-ci ildə həbsxanada dəyişib əbədiyyətə qovuşmuş Mirzə Bilal haqqında danışmaq lazımdır. Mirzə Bilal Şirvanda və Azərbaycanın bir çox başqa bölgələrində tanınmış, ustad yaradıcı aşıq olmuş, bir çox başqa aşıqların yetişməsində xüsusi fəaliyyət göstərmişdir. Onun Aşıq Ələsgəri Şirvana dəvət edən qoşması da məlumdur. Deyilənə görə, səsi, xüsusi manerası, məclisi idarə etmək bacarığı dillərdə danışılan aşığın geniş mövzulu yaradıcılıq nümunələri şagirdlərinin hafizəsində qalmışdır. Əlbəttə, bəziləri. Mirzə Bilal təhsil görmüş, savadlı aşıq idi və klassik ədəbiyyatla da tanış idi. Siyasi mövzulara müraciət edib, insanları sülhə çağıran şeirlər yazdığı kimi, qoşma və gəraylılar, gözəlləmələr, aşıqanə məzmunlu əsərlər də yazmışdır. Sevgilisi Soltanxanıma (sonradan onunla da evlənmişdi) yazdığı aşıqanə şeirləri, nəsihətnamələri xüsusi yer tutur.

Bu dünya mülkündə qədim zamanda
Neçə-neçə nahaq qanlar olubdur.
Vətəni uğrunda canından keçən
Babək kimi qəhrəmanlar olubdur.

Süleyman başına qoyan kimi tac,
Dəryada balıqdan istədi xərac.
Bir bayquş olmadı o şaha möhtac,
Neçə belə Süleymanlar olubdur.

İsgəndər at sürdü şimala, şərqə,
Göz dağı çəkdi cənuba, qərbə.

Beş arşın kəfəndə qoyuldu qəbrə,
Bilal, belə çox xaqanlar olubdur.

Maraqlı müsahibələri, nəsihətləri, ağıl-kamalı ilə seçilən Mirzə Bilal yeganə aşıqdır ki, ona hörmətlə “Mirzə” deyə səslənmişlər.

Vətən məhəbbəti, sənət məhəbbəti, sənətə, sənətkara hörmət Mirzə Bilalın şeirlərində ayrıca yer tutur. Həmin nümunələr bədii cəhətdən də başqalarından seçilir və sevilirdi. Aşiq şeirinin bədii xüsusiyyətlərindən danışarkən Mirzə Bilal yaradıcılığı üzərində ayrıca dayanacağıq.

Şirvan aşıqları içərisində xüsusi yeri olan Aşiq Bəylər, Aşiq Əhməd, Aşiq Şakir, Qurbanxan, Aşiq Pənah, Aşiq Xanış və onlarla başqalarının yaradıcılığını izləyərkən hələ II Dünya müharibəsindən əvvəl mən Aşiq Şamıl, Aşiq Əsəd, Aşiq Mirzə və başqalarından da şeirlər toplamışdım.

Şirvan aşıqlarına gəldikdə isə bildirilməlidir ki, onların içərisində gözəlləmə və ustadnamələrilə tanınan Qurbanxan, Vətən məhəbbəti, dövrünün tanınmış əməkçiləri haqqında (Qızqayıt və b.) şeirlər yazan Aşiq Bəylər, gözəlləmələri, gəncliyə xüsusi təsiriylə seçilən Aşiq Şakir, Aşiq Pənah və başqalarının yaradıcılığı ayrıca tədqiqat mövzudur. Amma bu aşıqların yaradıcılığında rast gəldiyimiz bəzi bədii xüsusiyyətlərdən danışmamaq doğru olmazdı. Bu aşıqlar aşiq şeirinin bütün şəkillərindən istifadə etmiş, xüsusilə gəraylı, qoşma, təcnis və cığalı təcnis şəkillərinə, məzmunca məhəbbət mövzusunə ayrıca yer vermişlər.

Təcnis:

Namərdin, nakəsin yaman sözləri,
A doğrayar məni, a talar məni.
Nanəcibə heç sirrimi demərəm,
İstəyir zindana atalar məni. (*Aşığı Xanış*)

Aşığı çox da işlənilib “əldən salınmayan” “atalar məni” ifadəsini üç bəndlik qoşmanın dörd rədifində müxtəlif mənələrdə bacarıqla, həm də zor çəkmədən işlədə bilmişdir. Yənə də həmin aşığın yaradıcılığında səslərin düzümündən – alliterasiya hadisəsindən istifadə edildiyi görünür; “b” səsinin “zs”-ya nisbətən o qədər də musiqar olmadığı bəllidir. Aşığı Xanış, dörd bəndlik bir qoşmasında “b” səsinə əlindən ziyadə dəfə işlətmisə də, şeirin bədii ahənginə və gözəlliyinə xələl gətirməmişdir.

Aşığı Xanmusa “Şirvan gözəlləməsi” kimi duvaqqapmayla yanaşı, “bayatı qıfılbəndlər” yaratmışdır ki, bəzisi xalq arasında geniş yayılmışdır:

Mən aşiqəm dördü zər,
Sona göldə dörd üzər,
Aşığı bir şey görübdü;
Dörd üz arvad, dörd üz ər.

Mən aşiqəm buz bağlar,
Buz baxçalar, buz bağlar.
Qızmar günəş altında
O nədi ki, buz bağlar?

Mən aşiqəm buz kimi,
Axtar kimi, pus kimi.

Qışda ocaqsız qaynar,
Yayda çıxar buz kimi.

Bu tapmaca-qıfılənd-bayatların hər birinin öz izahı vardır. Xeyli beləsini Aşıq Xanmusa yaratmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Şirvan aşıqlarının bəzisi kimi bu aşıq da qəzəllər yazıb.

Aşıqların bəzisinin yaradıcılığında novatorluq da özünü göstərir. Məsələn, Aşıq Əhməd təcnis və cığalı təcnislər müəllifidir. Aşıq Ələsgərin “yeddidi” rədifli qıfılənd-bağlamasına indiyəcən ondan başqa heç kəs cavab tapa bilməmişdir. Aşıq Əhməd bu cürəti etmiş və ustadlar ustadı Aşıq Ələsgərin qıfıləndini maraqlı açmaları ilə cavablandırmışdır:

Aşıq Ələsgər:

Onun gərdisində bir azca ləng var,
Aləmə əyandır, görünür aşkar.
Bir kasa içində on dörd rəng var,
Qarası yeddidi, ağı yeddidi.

Aşıq Əhməd:

Günəş gərdisində bir azca ləng var,
Diqqətlə baxanda görünür aşkar,
Həft-ruzü şəbin on dörd rəngi var
Qarası yeddidi, ağı yeddidi.

Şirvan aşıq sənəti haqqında yazmağı düşündüyüm bu, birinci işdir. Növbəti iş, inşallah, ömür vəfa etsə, gələnlə qalır.

AVTOBİOQRAFİK MƏHƏBBƏT DASTANLARI

Azərbaycan dastanları xalq yaradıcılığının ən mühüm və dəyərdim ki, ən zəngin qoludur. Xalqın həyatı, məişəti, adət və ənənələri, xüsusilə onun tarixinin hansısa bir parçası bu və ya digər dastanda öz əksini tapmışdır. Bu baxımdan dastanlar tariximizin ayrı-ayrı mərhələlərini öyrənmək üçün əvəzsiz mənbədir. Burada tarixi hadisələr, şəxslər öz əksini elə dürüst tapmışdır və xalqın hafizəsinə, qan yaddaşına elə dərinlən həkk olunmuşdur ki, bu və ya digər tarixçinin təsdiqinə çox vaxt ehtiyac duyulmur belə.

“Kitabi-Dədə Qorqud”, “Koroğlu”, “Qaçaq Nəbi” kimi dastanlar, fikrimcə, məhz belədir və tariximizin ayrı-ayrı mərhələlərini (X-XII əsrlər, XVI-XVII əslər, XIX əsr) əks etdirən bədii-tarixi əsərlərdir.

Məncə, ümumiyyətlə, dastanlarımızı haradasa məişət, tarixi, məhəbbət və s. kimi bölgülərə ayırmaq gərək deyil. Çünki, dediyim kimi, dastanların hər birində mülki həyatımızın bu və ya başqa səhifəsi öz əksini tapdığından onları bütöv bir xalqın həyat tərzini və tarixini canlandıran vahid bir əsər kimi alıb tədqiq etmək doğru olar. Bəlkə də bu çox böyük, çox azman bir tədqiqat institutunun görəcəyi işdir. Amma məncə, bu iş tariximizi və milli məişətimizi öyrənmək baxımından xeyirli olardı. Xüsusilə indi, tariximizin bir çox faktlarının saxtalaşdırıldığı, qaranlıq səhifələrin hələ də işığa çıxarılıb oxunmadığı dövrdə vacibdir.

Bu baxımdan dastanların toplanıb nəşr edilməsi diqqətəlayiq hadisədir. XIX əsrdən bu üzə demək olar ki, bütün folklorşünaslar az ya çox, hər halda, dastanların toplanıb üzə çıxarılmasına səy göstərmişlər. Çalışmışlar ki, heç nə unu-

dulmasın, hafizələrdən silinməsin, dünyasını dəyişən folklor biliciləri, aşıqlar, eləcə də həvəskarlar heç bir folklor nümunəsini, o cümlədən də bu və ya başqa dastanı özüylə aparmasın. Hümmət Əlizadə, Vəli Xuluflu, Salman Mümtaz, Həmid Araslı, Məmməd Hüseyn Təhmasib, Əhliman Axundov, Vaqif Vəliyev, Paşa Əfəndiyev, son 15-20 ildə isə xüsusilə Azad Nəbiyev, həmçinin daha gənc tədqiqatçılardan Təhmasib Fərzəliyev, İsrafil Abbasov və başqalarının əməyi təqdirəlayiqdir. Azərbaycan folklorşünaslığında demək olar ki, məktəb yaratmış M.H.Təhmasib, eləcə də onunla çiyinçiyinə fəaliyyət göstərən Əhliman Axundov dastanların toplanıb nəşr edilməsində ayrıca ciddi-cəhd göstərmişlər. Topluları tərtib etmiş, onlara ön söz yazmış, təhlillər vermişlər. Buradaca bir şəxsi fikrimi bildirməyi lazım hesab edirəm: mənəcə, mərhum Əhliman Axundovun nəşrlərində bir qədər sərbəstliyə, dastana uyğun gəlməyən detallara, ruslar demişkən, “otsebyatina”¹ özündən əlavələrə yol verilmişdir. Bu, xüsusilə “Qaçaq Nəbi dastanı”nı oxuyanda nəzərimə çarpdı, təəssüf hissi doğurdu. Bəzi surətlər məni qane etmədi. Həmçinin dastanların “dilinə əl gəzdirmək təşəbbüsləri” ara-sıra özünü göstərir ki, bu da dastanın qədimliyinə xələl gətirir. “Folklor materialı danı-şanın söylədiyi şəkildə, heç bir müdaxilə olmadan yazıya alınmalı və nəşr edilməlidir”. Burada biz heç bir “Amerika kəşf etmirik”. Sadəcə, bütün dünyada folklor toplama elminin əsas prinsipini xatırladıyıq.

“Avtobioqrafik məhəbbət dastanları”nın özü də təzə mövzu deyil. 1960-80-ci illərin əvvəllərində, xüsusilə 1979-cu

---

¹ Otsebyatina – r. Özündən uydurma, özündən qondarma.

ildə məhəbbət dastanları M.H.Təhmasibin başçılığı, ön sözü ilə bir qrup tanınmış folklorşünas tərəfindən tərtib və nəşr edildiyi zaman diqqət mərkəzində durmuşdur.

Bu yalnız məhəbbət dastanlarının toplandığı kitabı M.H.Təhmasib, T.Fərzəliyev, İsrafil Abbasov, Nurəddin Seyidov tərtib etmiş, “ilk sözü” M.H.Təhmasib yazmış, T.Fərzəliyev redaktə etmişdir. Dastanların tərtibinə dair və b. qeydləri İ.Abbasov işləmişdir. Təxminən otuz çap vərəqi həcmində kitaba 12 məhəbbət dastanı daxil edilmişdir ki, bunların əksəriyyəti klassik aşiq yaradıcılığının məşhur nümunələridir. “Tahir–Zöhrə”, “Əsli–Kərəm”, “Aşiq Qərib”, “Qurbani”, “Abbas–Gülgəz”, qismən az yayılmış “Qul Mahmud”, “Leyli–Məcnun”, “Valeh–Zərnigar”, “Alı xan–Pəri” və o dövr üçün yeni “Xançoban”, bir də ki, ləzgi aşiq Soltanla arvadı Aşiq Qəndabın qoşduqları çağdaş bir yaradıcılıq nümunəsidir. Kitabda dastanlar haqqında yığcam, amma məzmunlu məlumat verilmişdir. Belə ki, burada imkan dairəsində hər bir dastanın toplanma, nəşr və yayılma tarixi haqqında maraqlı, qaneedicə izahat verilmişdir.

M.H.Təhmasib folklorə o zamankı ictimai-siyasi münasibət baxımından məhəbbət dastanlarını belə qruplaşdırır:

1. Qədim eposla bağlı məhəbbət dastanları.
2. Xalq nağılları ilə bağlı məhəbbət dastanları.
3. Yazılı ədəbiyyatla bağlı məhəbbət dastanları.
4. Tarixi şəxsiyyətlərlə bağlı məhəbbət dastanları.
5. Astral məhəbbət dastanları.
6. Rəmzi məhəbbət dastanları.
7. Əxlaqi məhəbbət dastanları.

Mən bu bölgüyə və eləcə də “ön söz” də dastanların geniş

təhlilinə, şərhinə müdaxilə etmirəm. Fikrim qismən İ. Abbasovun verdiyi izahat və qeydlərə, dastanların hamısına deyil, daha tipik, daha yaygın olanlarına dair öz düşüncələrimi yazmaqdır.

Öncə izah etmək lazımdır ki, nə üçün məhəbbət dastanlarının bir qismini avtobioqrafik sayırıq. Bunu açmaq üçün əvvəlcə dastanların quruluşuna nəzər salmaq lazımdır. Dastan (məhəbbət, qeyri-məhəbbət) ustadnamələrlə başlayır. İfaçı aşıq birinci ustadnaməni oxuyub ikinciyə keçir, sonra üçüncüyə və keçiddə “ustadlar ustadnaməni bir deməyib, iki deyər, bir də deyək iki olsun (və ya üç olsun), düşmanların bağı ruç olsun” deyir. Aşığın ifa tərzindən asılı olaraq qarğış-axış dəyişə bilər. Özü də bu ustadnamələr ən çox Xəstə Qasımın, Dəllək Muradın, Səmədin (Vurğunun deyil), Tufarqanlı Abbasın, Ələsgərin, Hüseynin və başqalarının əsərləridir. Mağarlarda, böyük tərbiyəvi əhəmiyyətə malik olan məclislərdə aşıqlar bu nəsihətamiz inciləri oxuyurdular. Teatr, kino, mədəniyyət sarayı, radio və televiziya olmayan dövrdə Ozan Dədəm Qorqudun və başqa ulularımızın dililə gəncliyə böyüyə hörmət, nadandan uzaqlaşib aqillərlə dostluq bünövrəsi qoymaq, qüvvətli olsan da, yoxsulu, zəifi incitməmək, halal əməyə can atmaq, lovğa və s. olmamaq kimi elə gözəl xüsusiyyətlər aşılayırdılar ki, bütün bunları burada saymaqla qurtarmaq mümkün deyil. Deməli, ümumi dastanların, eləcə də məhəbbət dastanlarının müqəddiməsi – girişi, ustadnamələri başgil aşığın, ustad aşığın tərbiyəvi əsərləridir. Bəzi məhəbbət dastanlarının ustadnamələri müxtəlif kamil, bilgin aşıqların ayrı-ayrı hallarda dediyi nümunələrdir və bəzən də bu elə baş qəhrəmanın, yaradıcının, məhəbbət dastanını qoşan

aşığın öz məhsuludur. Bildiyimiz kimi, zahiri əlamətlərinə görə yaradıcı aşığı öz məhəbbət dastanını ustadnamə ilə başlayıb, duvaqqapma gözəlləməylə bitirir. Dastanın müəllifi aşığı özüdürsə, duvaqqapma gözəlləməni də özü qoşur. Bu şəkil bir neçə sırf avtobioqrafik məhəbbət dastanlarına aiddir. “Aşığı Qərib”, “Qurbani”, “Valeh-Zərnigar” və b. Bir qədər qəribə görünsə də, avtobioqrafikliyi ən çox təsdiq olunan “Abbas və Gülgəz”də gözəl, dərin məzmunlu ustadnamələrin üçü də Abbasın özünün olduğu halda, duvaqqapma – gözəlləmə özünün deyil, şair Vəlinindir. Ümumiyyətlə, bu nəşrə “Abbas və Gülgəz”in müəllifi Tufarqanlı Abbasın bəzi şeirləri kəm-kəsirli girmiş, ya heç daxil edilməmişdir:

Mən gedirdim İsfahanın elinə,
Yolum düşdü obasına Pərimin.
Salam verdim, əleyk aldım dərində,
Qonaq oldum babasına Pərimin.

Pərim təklif etdi çaştə düşməyə,
Su istədim, şərbət verdi içməyə.
Yar yolunda başü candan keçməyə,
Əcəb düşdüm sevdasına Pərimin.

Ay Abbas, Pərimin bəzi işləri,
Yornuq maral kimi şux baxışları,
İncidən, mərcandan, dürdən dişləri...

Son sətri unutmuşam. Amma Aşığı Şamil bunları oxuyurdu, dastanda öz yeri vardı (belə hallar “Tahir-Zöhrə” və bu

kimi kamil dastanlarda da var, gözəl şeirlər ya düşüb, ya da təhrif olunub).

Bioqrafik məhəbbət dastanlarının məhz öz yaradıcısına mənsubluğunu müəyyənləşdirməkçün onların dilini, xüsusilə şeir dilini diqqət mərkəzində saxlamaq lazımdır. Nəsr hissəsinin dili məsələsi o qədər də əhəmiyyətli deyildir. Çünki məlum məsələdir ki, dastanı, nağılı danışan şəxs – aşıq, həmin anda iqtibasçı – müəllifdir. Məlum hadisəni öz bildiyi, düşündüyü, dilinə gələn şəkildə danışır. Şeir isə belə deyil. İfaçı aşıq oraya müdaxilə edə bilməz. Olsa-olsa, unuduğu bir kəlməni həmin anda dilinə gələn sözlə əvəz edir ki, bu da bəzən anlaşılmazlığa səbəb olur.

Şeir dili dastanı qoşan aşığın müəllifliyini sübut edən əsas amillərdən biri, bəlkə də birincisidir. Elə buna görə də “Qurbani”, “Qərib” (“Arpaçay” variantı), “Abbas və Gülgəz”, “Valeh-Zərnigar” dastanlarında şeir dilində hər birinin özünəməxsus xüsusiyyətləri, bütövlük nəzərə çarpır. “Qurbani” dastanının şeir dilində şimaldan toplanan başqa dastanlara nisbətən bir qədər cənuba yaxınlıq, ağır ərəb-fars ifadələri və s. görürük:

Yerlə göy yox ikən bir nəzər qıldı,
Əritdi gövhəri, dürr eylədi şah...
Yox yerdən aləmi bərqərar etdi,
Cisini qəndildə nur eylədi şah...¹

Bu dildə, bu şeirlərdə xüsusilə cənubun təsiri güclüdür.

---

¹ Azərbaycan ədəbiyyatı inciləri: on iki kitabda. Dastanlar. / tərt. ed. B. Abdullayev; red. A. Dadaşzadə, Bakı: Yazıçı, 1987, s.187

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, şeirlərin bədii gücü müxtəlifdir. Sanki onların güclü qismini şair özü yazıb, bəzi zəifləri sonradan dastanı bütövləşdirib tamamlayanlar əlavə ediblər. Bu xüsusilə dini-şüaləlik motivləri tərənnüm olunan parçalarda özünü göstərir. Görünür, səfəvilərə xidmət edən aşıqların əlavələridir:

İsmin xəbər aldım, dedi:
Vəlidi, Göydə gəzən Cəbrayıldı, Pəridi.
Qarıçısı şahi-Mərdan Əlidi,
Məhəmməd Meraca gedər o burca.¹

Həm misralar, həm dini anlayış baxımından çarpaşılıq göz önündədir və əmin olmaq olar ki, Qurbani kimi güclü bədii söz ustadı buna yol verməzdi. Eyni hal “Məni” rədifli qoşmalarda da özünü göstərir.

Şeirin dastan müəllifinin şəxsi yaradıcılıq məhsulu olduğu və məhz bunun avtobioqrafikliyi təsdiq baxımından lüzumu nəzərə alınarsa, “Aşiq Qərib” dastanı, məncə, bizdə ən çox təhriflərə məruz qalmış nümunədir. Bu da xüsusilə müxtəlif nəşrlər tutuşdurulduqda, daha doğrusu, Ə. B. Ercilasunun şəxsi təşəbbüsü ilə Arpaçay köylərində toplanan nüsxə ilə qarşılaşdırıldıqda nəzərə çarpır. Bizim nüsxələrdə şeirlərin çoxu elə zəif, sözlər elə yersiz (maya qaşların – aya ilə qafiyə olsun deyə. Halbuki qaş və maya?) işlənib ki, bəzən müəllifin şairliyinə şübhə edirsən. Sanki bu şeirləri o – bu, kəmsavad aşıqlar qoşublar. Arpaçay

---

¹ Azərbaycan ədəbiyyatı inciləri: on iki kitabda. Dastanlar. / tərt. ed. B. Abdullayev; red. A. Dadaşzadə, Bakı: Yazıçı, 1987, s. 179.

variantında uzun-uzadı nağılvari başlanğıc, nəsr nəzərə alınmazsa, şeirlər bizdəkilərə nisbətən kamildir. Vaxtilə aşıqlardan Aşıq Bilal, Aşıq Şamil, Aşıq Şakir və başqalarının toylarda söylədikləri dastanda da məhz belə eşitmişəm. Arpaçay variantında şeir dili ilə nəsr dili arasında fərq böyükdür. Nəsr dilində Türkiyə türkcəsi, şeir dilində Azərbaycan türkcəsi özünü aydın və bariz göstərir.

Məhəbbət dastanlarının bütün xüsusiyyətlərini özündə əks etdirməsi, kamilliyi, bütövlüyü, heç bir əlavəyə, təkmilləşdirməyə ehtiyacı olmaması baxımından əsl sənət əsəri sayılan, “Abbas-Gülgəz” adı ilə tanınan, əlbəttə, daha çox “Tufarqanlı Abbas dastanı” adlandırılmağa layiq olan nümunə qeyd edilməlidir. Bu dastan həm nəsr (nəsrdə bəzi variantların nəzərə alınması), həm də şeir dili baxımından eyni səviyyədədir; bir müəllifin əsəri olduğu duyulur. Dastanda, toy mərasiminin sonunda söylənən duvaqqapma – gözəlləmə (şair Vəlinindir) istisna olmaqla, müqəddimədəki üç ustadnamə (bunlar eyni zamanda mağara verilən nəsihətnamələrdir) və bütün başqa şeirlər Abbasın özünüdür. Aşıq şeirinin demək olar ki, bütün şəkillərindən, həm də məharətlə istifadə etmişdir. Burada qoşma, gəraylı, deyişmə kimi bütün məhəbbət dastanlarındakı şəkillərlə yanaşı, kamil təcnis, cığalı təcnis, qıfılbənd, hərbi-zorba... nə istəsən var. Ustad aşiq – şair Tufarqanlı Abbas Azərbaycan türkcəsinin bütün imkanlarından bacarıqla istifadə edib səsləri sıralaşdırıb; təkrir, bənzətmə, təşbih, təsxir, hiperbola və s. yaradıb. Elə cinas kəlmələr tapıb işlədib ki, özündən sonra onlarla şair, aşiq bu bədii kəşflərdən istifadə edib: sağalam, yar üçün, bu sabahları, yara üz, can ilə.

İdeyaca da Tufarqanlı Abbas yaradıcılığında – dastanda

bir bütövlük – aydın istiqamət vardır: Aşıq şeirində bu qədər kəskin şəkildə sinfi bölgü, yoxsul-zəngin məsələsi qoyulmur məncə. Əvvəldən sona Abbas:

Varlı yalan desə, yoxsullar gerçək,
Yoxsulun sözünü sözə tutarlar.

Adam var ki, çörək tapmaz dünyada,
Adam var yağ yeyər, balı bəyənmez.

Yoxsulu çəkərlər var ayağına.

Tufarqanlı Abbas həm atalar sözündən istifadə edir, həm də özü yaratdığı elə misralar var ki, artıq elin malıdır, kəskin, yayğın atalar sözü səviyyəsindədir.

El bir olsa, dağ oynadar yerindən,
Söz bir olsa, zərbi kərən sındırar. və s.

Tufarqanlı Abbas da dövrünün, zəmanəsinin istiqamət-verici əqidəsi ilə bağlı olaraq şiəliyi ayrıca tərənnüm etməsə də, Mürtəza Əlinin adını bir neçə şeirində çəkir və ondan sidq ürəklə ümid gözləyir. Bədii təsir gücü baxımından “Abbas və Gülgəz”, məncə, məhəbbət dastanları içərisində ön cərgədə gedir.

Bədii kamilliyi baxımından, XVIII-XIX əsrlərdə yaranmış “Valeh-Zərnigar” dastanı bir çox daha əski dastanlardan üstün yerdədir. Adı məlum aşıq Abdalgüləbli Valehlə onun qəbrinin yeri belə göyərməyən sevgilisi Zərnigar haqqında lirik, həzin, zərif bir məhəbbət dastanıdır. Valehin yaradıcı

aşığı olduğu el arasında təsdiq olunduğu kimi, şeir dili də buna inam yaradır. Zərnigar adlı belə bir dovtələb şair-qızın varlığı ilə işimiz nədir? Fakt odur ki, lap həqiqət deyil, təxəyyül nəticəsi olsa da, şairanə dastandır, gözəl dastandır. Valeh özü dastana üç ustadnamə və bir duvaqqapma yaratmışdır. Çoxarvadlılıq həvəskarlarının bəzi dastanlardan təsirlənərək buraya daxil etdikləri Sənəm və Xətai xanım surətlərinin demək olar ki, heç bir rol oynamadan adları çəkilməklə kifayətlənilir. Əsl lirik məhəbbət əvvəldən sona Valehlə Zərnigar arasında davam edir.

Məhəbbət dastanlarının ikinci qismi tamlığı, bütövlüyü ilə diqqəti cəlb etsə də, onların müəllifini tapmaq indi çətin, bəlkə də qeyri-mümkündür: “Tahir-Zöhrə”, “Əsli-Kərəm”, “Vanlı Alı xan-Pəri” və b. bunları ustad aşığılar yaratmışlar, getdikcə təkmilləşmiş, bugünkü şəklində çatmışdır bizə.

Üçüncü növ məhəbbət dastanları da tarixi şəxsiyyət (“Şah İsmayıl”), ya da məlum bədii əsər əsasında (“Leyli-Məcnun”, “Dədə Qorqud”la bağlı) yaranmışdır. Belə dastanlarda bir soyuqluq, haradasa məhəbbət hərərətinin zəifliyi, hərəkət azlığı duyulur. Şeirlər də eləcə. Odur ki, mağarlarda deyək ki, “Tahir-Zöhrə”, “Abbas-Gülgəz”, “Qurbani” və b. kimi yaygın deyillər. Nəhayət, son otuz-qırx ilin məhsulu olan, deyərdim ki, bəhsə-bəhs nəticəsində, tələm-tələsik yaranmış məhəbbət dastanlarıdır. “Vaqifin dastanı”, “Hüseyn və Reyhan”, “Ələsgər-Səhrəbanı”... Əslində şeirlərin müəllifi dəqiq bəlli olduğundan bu kimi dastanları da bioqrafik hesab etmək olar. Onları Vaqifin, Ələsgərin, Səməd Vurğunun və b. tanınmış, sevilən şairlərin şeirləri əsasında çağdaş aşığılar, daha doğrusu, aşığı şeirində dərindən bələd və

bağlı olan şairlər yaratmışlar. Lakin bu dastanlar məlum şəxsiyyətlərin həyatından epizodlara əsaslanır; şeirləri uydurulmuş hadisələrə bağlamaq çətinləşir. Hər halda, mən bu dastanlara bitkin klassik dastanlarımıza bənzətmə cəhdi kimi baxıram. Ola bilsin ki, zaman keçdikcə bunlar da populyarlaşacaq, dar həvəskar məclislərindən geniş mağarlara çıxacaq, kamilləşəcək. Hər halda hələlik bu əsərlər bioqrafik dastana bənzətmə təşəbbüsündən uzağa getmir.

Avtobioqrafik məhəbbət dastanları ümumi dastan fondumuzda mühüm yerlərdən birini tutur. Onları küll halında deyil, hətta ayrıca, sırf məhəbbət dastanı kimi öyrəndikdə belə, müəlliflərin nə qədər xalqına, millətinə, dininə, milli adət və ənənələrinə bağlı olduğu aydın görünür. Onlar xalqımızın tarixinin haradasa daha səmimi, daha qərami¹ səhifələridir.

Bu gün millətimizə atılan amansız böhtanlar bizi bəzən öz dilimizlə rüsvay edir. Heç bir erməni, rus və s. “Sən kimsən?” sualına düşünüb cavab verməz. Çünki o, dəqiq bilir ki, o, ermənidir, o, rusdur, o, gürcüdür. Bizə öz dilimizlə o qədər ad taxıblar ki! Bizə o qədər baba “axtarıb tapıblar” ki! Milli adımızı, mənlüyümüzü elə xırdalayıblar ki!

Halbuki xırdaca məhəbbət dastanları belə sübut edir ki, bu böyüklükdə, bu zənginlikdə mənəviyyatı olan millətə baba axtarmaq lazım deyil. Vətənimiz Azərbaycan, özümüz Azərbaycan türküyük.

Əgər bir millətin böyüklüyü onun düşməinə qarşı nifrətiylə ölçülürsə, biz bu hissdən məhrumuq.

Bu yaxınlarda Gülgəz adlı bir folklor xəzinəsi qadın

---

¹ Qərami – Eşq dərdindən, hicrandan bəhs edən (Tərtibçidən)

Uduluda mənə belə bir nəzm oxudu:

Kafırlarda din olmaz,
Müsəlmanda kin olmaz.
Din Məhəmməd dinidi,
Bundan gözəl din olmaz.

Vəssalam. Bu qədər.

YENİ DASTANLAR SORAĞINDA¹

Azərbaycan radiosunun “Bulaq” vermişlərini dinləyəndə, həmişə mənə bir şey düşündürür; görəsən indi də aşıqlarımız dastan yaradırlarmı və bu dastanlarda müasir həyat necə əks olunur. Əlbəttə, mən aşıqlarımızın da şeirlərimiz kimi bu günün qəhrəmanlarına — üzümçüyə, pambıqçıya, neftçiyə söz qoşduqlarını bilirəm. Bunların içində yaxşısı da var, pisi də. Təəssüf ki, zəifi daha çoxdur. Mənə narahat edən bunlar deyil. Hər dəfə Azərbaycan rayonlarını, kəndlərini, xeyir-şər məclislərini gəzdikcə yeni incilərimizin — bayatılarımızın yarandığını görürəm. Sevinirəm. Lakin bayatı cəmi dördcə misralıqdır, yaxşısı hafizələrdə “özünə yer eləyir, qalır, zəifi də ağızdan-ağıza keçdikcə cilalanır, incələşir, bəzənir-düzənir öz layiqli şəklini alır.

Çoxdandır ki, rayon qəzetlərində, ara-sıra da mərkəzi mətbuatda Narınc Xatun adına rast gəlirəm. “Azərbaycanın aşiq və şair qadınları” kitabını tərtib və nəşr edəndən sonra, elə ondan əvvəl də Azərbaycan qadın şair və aşıqlarının əsərlərini toplamağa məndə bir həvəs olub. İstəmişəm ki, nənələrimizin, analarımızın qoşduğu bircə bayatı da itməsin, onlar toplansın, dillərdə, ürəklərdə qalsın. Həmin kitaba iyirminci əsrin əvvəllərində yaşayan şair və aşiq qadınların yaradıcılığı daxildir.

İndi ikinci kitab üzərində işləyirəm. Bütün var qüvvəmlə çalışıram ki, əməyimin nəticəsi oxucuların ürəyincə olsun. Elə buna görə də gözüm həmişə axtarır, arayır. Harda təzə

---

¹ “Bakı” qəzeti, 1 iyul 1981-ci il.

bir şeir düzən qadın imzasına, adına rast gəlirəmsə, dərhal izinə düşürəm. Xeyli material toplamışam, Narınc Xatun bunlar arasında layiqli yer tutur. İlk dəfə mənim nəzərimi onun yaradıcılığına SSRİ xalq artisti Zeynəb Xanlarova cəlb eləmişdi. Sonra özüm də gördüm ki, doğrudan da Narınc Xatun maraqlı yazır. Nənələri Aşıq Pəri, Gövhər bəyim, Əsmər, Bəsti, Şəhrəbanı, Qızıyətər kimi... Bu yaxınlarda Narınc Xatunun Gürcüstanın Borçalı mahalından Aşıq Hüseyn Saraçlı və Kəlbəcərdən Aşıq Alının oğlu, qoca Şəmşirin şeyirdi Dəmirçi Abbasla deyişmələri əlimə keçdi. Düzü sevindim. Ona görə ki, respublikamızın üç müxtəlif ərazisində yaşayan və bir-birinin üzünü görmədən deyişmələr yaradan üç şair-aşığın qəlbi aşıq poeziyası ənənələrində həmahəng döyünür. Deməli, deyişmələr bu gün də yaranır... Saraçlı, Xatun və Dəmirçinin deyişmələrində keçmiş şifahi aşıq şeirlərimizə xas olan mövzular — namə yazmaq, hal-əhval sorma, qonaq dəvət etmək, baharın, ana təbiətin gözəlliklərini tərənnüm, mehr-məhəbbət, ülfət mövzuları əsas yer tutur. Onu da demək lazımdır ki, bu şeirlərdən daha çox bu günün deyil, məhz şifahi xalq şeirinin qədim nümunələrini ətri gəlir. Bu bir tərəfdən qüsurla sayıla bilər, digər tərəfdən hər üç şair-aşığın ənənəyə sadıq qalmalarından irəli gəlir. Amma bununla belə bu deyişmələrdə də ustad Aşıq Şəmşirin, Kür üstündən körpü salanların nidası eşidilir, Narınc Xatun Dəmirçi Abbasın Kür qırağına — Neftçalaya gəlib kənd zəhmətkeşlərilə görüş keçirməsindən xəbər tutur, amma onu görə bilmir. Aşığa yazdığı mənzum məktubda onun Muğanda məclis qurmasından gec xəbər tutsa da, xoş soruşunu, sədasını eşitdiyini söyləyir:

İstədim Şəmşiri bir xəbər alam,
Görüm nə eyləyir aşiqi-nalan?
Mənə xəbər verdi bir körpüsalan.
O günü qanadlı yelə dönmüsən.

Dəmirçi Abbas da tanımadığı bu məktub sahibinə özünü nişan verərkən məhz sənəti və ustadı ilə fəxr etdiyini duyuruq:

Babam Aşıq Alı, doludu camım,
Şəmşir ustadımdı, haqdandı şamım,
Dəmirçiyəm, qırx üç yaşda ilhamım
Sinəmi çiçəkli çölə döndərib.

Aşıq Hüseyn Saraçlı ilə Xatun deyişmələrində də maraqlı parçalar vardır. Burada Valeh-Zərnigar deyişmələrinin ətri duyulur:

Xatun:

Sənə salam olsun, ay Aşıq Hüseyn,
Meyil qılıb bir bu yana gəlginən.
Könlüm söz istəyir, yaz havasında
Saz götürüb bir bəyana gəlginən.

Saraçlı:

Sənə qurban olum, arif, dur kamal,
Günlərimi sana-sana gəlirəm.
Oxudum naməni, oldum bmqərar,
Saz götürüb düz Muğana gəlirəm.

Eşiqdiyimizə görə Aşiq Hüseyn Saraçlı Narınc Xatun və bir neçə başqa söz ustaları ilə deiyşmələr əsasında yeni dastan yaradır. Nə olar, mübarəkdir, biz də oxuyub şad olarıq, dinləyib fərəhlənərik. Xalq poeziyası incilərinə bir yeni dastan da əlavə olunar. Belə dastanlar nə qədər çox yaransa, bir o qədər yaxşıdır.

AZAFLI VƏ NARINC XATUN DASTANI

Elə gətirib ki, mən bu dastanı iki dəfə müxtəlif variantlar da oxumuşam və bir zamanlar “Bakı” qəzetində belə bir əsərin yaranması haqqında məlumat da vermişəm. İş orasındadır ki, bu məsələ mənim üçün üç tərəfdən həm tanış, həm də maraqlı olmuşdur. Birinci mən bilmək istəyirdim görün belə bir dastan, yeni ümumiyyətlə indiki həyatımızla səsleşən müasir dastan yaranır, ya yox? Çünki aşıq şeirinə marağım mənim müasir aşıqların yaradıcılığını izləməyə sövq edirdi və məndə bütün oxucular kimi bilirdim ki, aşıq sənətini davam etdirən yaradıcı aşıqlarımız içərisində gözəl qoşmalar, gəraylılar, təcnislər, dodaqdəyməzlər, qıfıləndlər yaradanlar olduğu kimi, aşıq sənətimizə uyuşmayan, yaraşsız “nəzmləri” müxtəlif bəhanələrlə aşıq şeiri donuna soxanlar da vardır. Əvvəlkilər əsil xalq şeirimizi, dədə-aşıq sənətimizi, Qurbani, Abbas, Ələsgər yadigarı gözəlləmələrimizi, duvaqqapmalarımızı, nəsihətnamələrimizi və s. qoruduğu üçün oxucunu sevindirirdisə müxtəlif tarixi günlərə, şəxslərə həsr olunmuş, çiy nəzmlər, qafiyəsi, vəzni pozuq uydurmalar bütün başqa sənətsevərlər kimi məni də məyus və narahat edirdi.

Elə buna görə də, aşıq şeirimizi izlərkən Azaflının nəzmini bəyənmişdim. Azaflı öz ustadlarına layiq, dədə-ozan-aşıq şeirimizin ən gözəl ənənələrini, şəkillərini və mövzularını davam etdirməklə bu sənətin pərəstişkarlarını həqiqi mənada sevindirən ustad aşıqdır. Vaxtilə folklorşünas, hörmətli professor Vaqif Vəliyev də Azaflı şeirini izləmiş və incələmiş mətbuat səhifələrində ona layiqli qiymət vermişdi. Deməli mənim ikinci marağım Azaflı

yaradıcılığı ilə bağlı idi. Üçüncü səbəb Narınc Xatun idi. Mən həmişə qadın aşığı və şairələrimizin yaradıcılığına xüsusi maraqla göstərmişəm. İndiyə qadın sənətkarlarımızın əsərlərini toplamışam, “Könül çırpıntıları” və “Azərbaycanın aşığı və şair qadınları” adlı iki kitabımdan başqa bir neçə bu mövzuda məqalə yazmış, ilk dəfə Fatma xanım Kəminə, aşığı Sənəm və başqalarının əsərlərini toplayıb, haqlarında məlumat vermişəm. Deməli Narınc Xatun yaradıcılığı ilə tanışlığında bu baxımdan olmuşdur.

Və bu üç tanışlıq, üç maraqla: indi dastan yaranırmı, Azafli və Narınc yaradıcılığı məni həmin dastanı əlimə düşən kimi oxuyub təbliğ etməyimə səbəb olmuşdur. Ümumiyyətlə indi müasir mövzuda dastan yaranmasını fərəhli hal hesab edirəm və bunu, aşığı şeirimizin bu qədim formasının davamı inkişafı üçün zəruri, vacib məsələ sayıram. Dastan dayanmamalıdır, yaranmalıdır. Xalqımızın minillik tarixini, mənəviyyatını, real həyatını tarixi mübarizələrini özündə əks etdirən dastan jurnalı, bu gün də insanın real həyatını və mübarizələrini məhz şifahi ədəbiyyatımıza xas olan zərif bir dillə şirin bir nağıl, bir əfsanə, bir hekayət kimi danışmalıdır. Gələcək nəsillərə bu gün dastanı da biz, deyək ki, klassik məhəbbət və ya mübarizə dastanlarımızı oxuyub öyrəndiyimiz kimi, oxuyub öyrənilməlidir. Bu vacibdir.

Elə bu baxımdan da dastanın hər iki variantını oxudum. Ustad aşığı Azafli və incə, həssas şair qəlbinə malik olan Narınc Xatun xeyli əmək sərf etmişlər. Dastanın həm nəsr həm də nəzm dilli, onun zahiri quruluşu və mövzu çalarları klassik dastanlarımızın ənənələrində yaranmışdır. Əsərdə aşığı şeirinin müxtəlif şəkilləri öz əksini tapmışdır. Burada deyişmə də var, qılfbənd də, təcnis də var, divani də, qoşma

da var, gəraylı da, lirik aşiqanə gözəlləmələr də var, ustadnamə də... həm də dastanın həm şeir, həm də nəsr dilli ahəngdardır, şifahi xalq yaradıcılığına xas olan ürəyə yatımlılığı ilə sevilir.

Əlbəttə, burada bir məsələni xüsusilə qeyd etmək istərdim. Dastan müasir insanın həyatından bəhs etdiyi üçün oradakı mükəllimələr, deyişmələr də müasir insanın anlayışlarına, təfəkkürünə uyğun olmalıdır. Dastanda belə parçalar yox deyildir. Məsələn, klassik şeirimizdə aşıqlar öz gözəllərini təsvir edərkən onun boyundan, geyimindən, zahirindən və s. bəhs açırsa Azaflının müasir gözəlinin kamalı ön plana çəkilir.

Gözəllərin gözəlinin aşiqi,
Saf ürəyin, əməlinin aşiqi,
Öz yurdunun, öz elinin aşiqi
Şeir, sənət vurğunusan dedilər.

Təəssüf ki, dastanın ikinci variantına daxil edilən Molla Əhmədlə deyişmələrdə dastanın lirik qəhrəman köhnəlmiş bədii ifadə vasitələrindən istifadə edir. Dini, mövhumi anlayışları qıfılbəndə daxil eləyir. Elə Narınc Xatunla deyişmə də belədir. Bunlar müasir gənclərin anlayışına uyğun bağlamalar olmalıdır.

Daha sonra dastanın süjetində də bir az bəsitlik nəzərə çarpır. Məncə bir sıra surətlərdə ikinci variantda daxil edilməsaydı, dastan elə əvvəlki yığcamlığında qalsaydı daha çox qazanardı. Bütün bunlara baxmayaraq "Azaflı və Narınc Xatun dastanı" bu sahədə ilk təşəbbüs kimi maraq doğurur və çap edilməlidir. Əlbəttə, şübhə etmirik ki bütün dastan-

larımız illər boyu bir neçə yaradıcı aşığın ilham süzgəcindən keçmiş, kamilləşmişdir. Eləcə də bu dastanların yaradıcılığı yenidən əsər üzərinə qayıdacağıq, onu getdikcə daha da kamilləşdirəcəklər. Xüsusilə süjetin və əlavə surətlərini. Məncə həm Azaflı, həm Narınc Xatun bu bacarığa malik yaradıcılardır. Onlar uğur diləyir, müasir dastanı ilk təşəbbüskarları kimi hər ikisini alqışlayırıq. Uğur olsun.

10.11.1983

İKİ ŞEİR HAQQINDA

Qarşımda iki, məzmunca bir-birilə tutaşmayan şeir var. Birinin möhrbəndindəki təxəllüsdən aydın olur ki, Çoban Ağabala adlı bir nəfər yazıb. Məzmunundan görünür ki, Şirvan əhlidir; 1918-ci ildə ermənilərin Şirvan mahalında, xüsusilə Şamaxı şəhərində törətdikləri qanlı səhnələri gözüylə görmüş bir şəxs kimi danışır.

Çoban Ağabala sanki o dövrün tarixçisidir. Addım-addım hadisələri izləyir. Erməni bəlasından qana qəltan olmuş Şamaxıya öncə gəncənilərin, sonra türklərin yardımı gəlməsini təsvir edir. Beş bənddən ibarət, qoşma şəklində yazılmış aşıq şeiri nümunələrindəndir. Özünü “çoban” adlandırsa da, doğmaca dilimizə dərinədən vaqif, ərəb-farscadan “alınmalarımızla” tanış savadlı, geniş dünya görüşə malikdir Çoban Ağabala.

Erməni bəlası Şamaxının acınacaqlı taleyi bir şahid kimi dəqiqliylə canlandırdığından və nəsrinə rast gəlmədiyindən qoşmanı olduğu kimi oxuculara təqdim edirəm:

Keçdi getdi Şamaxıdan qadası,
Bir gün gəldi bu bədbəxtin bəlası.
Uzaq yerdə mənə gəldi sədası,
Çaylarına baxdım, gördüm qan gəlir.

Qırdılar Şirvanı qalmaqadı canı,
Yandırdılar şəhri, bu gül məkanı.
Gəncədən çağırdı İsmayıl xanı,
Mən də dedim: əcəb mehriban gəlir.

Erməni vuruşdu bir az bu xannan,
Şəhəri, kəndləri boyadı qannan.
Gözləri doymadı bir an talannan,
Sonra dedi: qaçın bərk xəzan gəlir.

Daşnaklar da Qozlu çaya doldular,
Yığışıb bir yerdə iclas qurdular,
Şirvanın tək qaldığını duydular,
Onda gördüm qoşun yanbayan gəlir.

Camahat qırılıb qanı çay oldu,
İrzü namusları paymal oldu.
Şirvan şəhri viranaya tay oldu,
Söz çıxdı ki, türklər pasban gəlir.

Hey... o günlər getsin, bir də gəlməsin,
Erməninin üzü görüm gülməsin,
Çoban Ağabala istər ölməsin,
Eşitsin ki, yurda çıraqban gəlir.

Başlanğıcda haqqında söylədiyim ikinci şeir lirik, aşiqanə "gedibdi" rədifli müxəmməsdir. Çoban Ağabalanın həmyerlisi, bəlkə də elə Şirvan əhlidir. Adı, təxəllüsü ... Heç bir şey məlum deyil. Şeirin bəlkə möhrbəndi bizə çatmayıb, çatsaydı heç olmasa təxəllüsünü bilərdik. Onu Şamaxı bölgəsinə mənsub Udulu nahiyəsində sinədəftər nənələrdən, qocalsa da qəlbi cavan, sevgiyə dolu, aşiqanə şeirlər pərəstişkarı, mərhum Mülayim xanımdan yazmışam.

Belə ünvarsız şeirlər folklorumuzda saysız-hesabsızdır. Sadəcə bu müxəmməs diqqətimi onunla cəlb etdi ki, bu

bizim bir zamanlar el arasında, xanım yığıncaqlarında məşhur olan bir mahnıya səsləyir. Anam öz zərif səsi ilə “Bülbülün” mahnısını tez-tez zümzümə edərdi:

Bülbülün geydiyi yaşıl,
Süsən sünbülə dolaşır.
Ağlamaq mənə yaraşır,
Sən ağlama, mən ağlaram.

Bülbülün geydiyi sarı,
Mən ağlaram zarı-zarı.
İtirmişəm nazlı yarı,
Sən ağlama, mən ağlaram.

Bülbülün geydiyi atlas,
Atlasına iynə batmaz.
Mənim yarım mənsiz yatmaz,
Sən ağlama, mən ağlaram.

Bülbülün geydiyi qara,
Cismim olub para-para.
Çəkdilər sevgimi dara,
Sən ağlama, mən ağlaram.

Anacanımın həzin-həzin, məlum bir kədərlə zümzümə etdiyi bu mahnı səkkiz hecalı gəraylıdır. Onun da möhr-bəndi olmadığından müəllifini tanımırıq. Amma bəşəri dərdi-ələmi ürəyimizi titrədir.

Bəzi xanəndələr hərdən bu mahnıya müraciət edəndə sözləri dəyişib bir hala salırlar ki, ixtiyarsız təəssüflənirsən.

Buna baxmayaraq həmin mahnıyla səsleşdiyim söylədiyim müxəmməsi yada salır. Müxəmməs aşığılarımızın dastanlarda, xüsusilə aşıqanə məhəbbət dastanlarında yer verdikləri səpgidədir. “Tahir və Zöhrə” də və başqa dastanlarımızda belə məhəbbət, nakam məhəbbət mövzusunda qoşulmuş, yaralı qəlbin çəkdiyi hicran əzablarınınin tərənnümünə rast gəlirik.

Əlimizdəki də o qəbildəndir. Üç bənddən ibarətdir, on bir hecalı qoşmalar ruhunda düzülse də, müxəmməsdir. Yüksək insani, bəşəri hissləri tərənnüm edir. Sadə olduğu qədər də zəngin danışıq dilimizin, yerli ləhcələriylə zəngin, elə şirin, elə ahəngdardır ki, “Şeir melodiyası” adlandırmaq olar. Mükəmməl qafiyə, rədif, bədii ifadə vasitələri, ən gözəl, incə aşıq şeirimizin nümunələrilə yanaşı dura bilər.

Bəs niyə bir-birilə əlaqəsi olmayan iki müxtəlif şeirdən bir məqamda danışdım? Çünki biri insanlığı qana çalxalayan erməni faşizminə qarşı nifrət, o birisi bəşəri məhəbbət tərənnümü, iki təzaddır.

Müxəmməsi diqqətinizə təqdim edirəm, həm də sonda, qoy böyük bir nakam, Füzuli eşqinin sədalarıyla ayrılacaq oxucum!

Dağların başında qumrov səslənir.
Əmlik quzu ana altda bəslənir,
Sən ağlama, kirpiklərin islanır,
Mən ağlayım, nazlı yarım gedibdi,
Sinəsində bir cüt narım gedibdi.

Dağların başında tər lalə bitər.
Qırılıb qolbağın dənəsi itər.

Yar-yardan ayırmaq ölümdən betər.
Mən ağlayım, nazlı yarım gedibdi,
Sinəsində bir cüt narım gedibdi.

Dağların başında karvan düşübdü.
Yar gedib əğyara mehman düşübdü.
Genə ürəgimə bir qan düşübdü,
Mən ağlayım, nazlı yarım gedibdi,
Sinəsində bir cüt narım gedibdi.

ƏLİ HARCİ OĞLU KAFKASYALININ “MİKAYIL AZAFLI” MÖVZUSUNDA YAZDIĞI DİSSERTASİYASINA RƏY

Əli Kafkasyalının dissertasiyasından öncə mən onun yaradıcılığı ilə tanış olmuş, müxtəlif mövzularda yazdığı məqalələrini, kitablarını oxumuşdum. Onun Türkiyədə keçirilən ədəbi yığıncaqlarda, qurultay və konfranslarda iştirakının şahidi olmuşdum. Ədəbiyyatımız, tariximiz və ümumiyyətlə həyatımızla bağlı olan Əli Kafkasyalı “Tərcüman” qəzetində və Türkiyənin başqa mətbuat orqanlarında bizim qədim abidələrimiz: qalalarımız və məscidlərimiz, tanınmış ədəbi və elmi şəxsiyyətlərimiz haqqında onlarla tutumlu məqalələr dərc etdirmişdir. Hazırda Fransada türkcədən dərs dediyi Paris, Anjer kimi şəhərlərdə, oradakı soydaşlarımızla birlikdə Azərbaycanı baş verən hadisələr: Qara Yanvar, Xocalı faciəsi, erməni məzalimi haqqında dəfələrlə konfranslar, fotosərgilər təşkil etmiş, çıxışlarıyla başımıza gətirilən bəlaları əyani şəkildə Fransa xalqına çatdırmaq işində əvəzsiz xidmətlər etmişdir. Eləcə də Əli Kafkasyalı mədəniyyətimizlə sıx bağlı olan “Azərbaycanın qadın sənətkarları”, “Azərbaycan qadın alimləri”, “Kafkasyadan gələn əzan səsləri”, “Mikayıl Azaflı” adlı türk əlifbasilə çap olunmuş sənətinin müəllifidir. Bu kitablarla o sanki bizi ləkələməyə çalışanlara cavab verir: “belə abidələri, belə insanları – anaları olan millət vəhşi, soysuz və s. ola bilməz” deyir. Həmçinin bütün bu kitabları Əli Kafkasyalı öz şəxsi hesabıyla çap etdirib, paylayır, heç birindən mənfəət güdmədən pulsuz-pənəsiz oxuculara paylamış satmamışdır. Elmi tədqiqata gəldikdə o Azərbaycan folklorunun müxtəlif

sahələri, xüsusilə Azərbaycan aşığılarıyla Türkiyə aşığılarının yaradıcılığını qarşılıqlı araşdırmalara yaradıcılığında xüsusi yer vermişdir. Nəticədə “Mikayıl Azaflı” mövzusunda bu dissertasiya meydana gəlmişdir.

Dissertasiya bizim adət etdiyimiz şəkildə deyil, Türkiyə alimlərinin tədqiqat üslubilə işlənmişdir. Yəni burada Mikayıl Azaflının həyat və fəaliyyəti, səhifə-səhifə vərəqlənmiş, örtülü bir cəhət nəzər ən qaçırılmamışdır. Mikayıl Azaflının bütün yaradıcılığını tədqiq etməzdən əvvəl dissertant azəri folkloru və onunla bağlı nə varsa mənbələri oxumuş, həmçinin Azaflı yaradıcılığıyla bağlı nə varsa diqqətlə nəzərdən keçirmişdir.

Əli Kafkasyalı Mikayıl Azaflı yaradıcılığını öyrənirək bir institut əməkdaşlarının görəcəyi işləri görmüş, yəni aşığın yaradıcı aşığın əsərlərini zərrəbinlə gözdən keçirən bir zərgər işi görmüşdür. Aşığın işlətdiyi bədii ifadə vasitələrinin harada, qafiyələrin, rədiflərin necə, harada və neçə yerdə işləndiyini, Azaflı şeirinin forma və mövzu gözəlliyini, dərinliyini göstərən onlarla misallar gətirməklə fikirlərini isbat etmişdir. Dissertant Mikayıl Azaflının dünya görüşünü, ədəbi, hətta dini baxışlarını belə nəzərdən qaçırmamış, şairin kəlmə-kəlmə bədii ifadə vasitələrindən danışdıqca şairin-aşığın əzablı keçən həyat yolunu məhz bu ifadələrdə, baxışlarda müşahidə etmişdir. Xalqına bağlılığı qarşılıqlı olaraq el məhəbbəti Mikayıl Azaflı yaradıcılığının əsasını təşkil etmişdir ki, dissertant da, öz tədqiqatında bu nöqtədən çıxış etmişdir.

Mən dissertasiyanı qiymətli tədqiqat əsəri kimi təqdirə və alimlik dərəcəni almağa layiqli hesab edirəm. Uzun illərin ciddi tədqiqat nəticəsi, eləcə də türk əlifbasilə çap olunmuş

kitabı azəri folklorunun aşıq şeiri qolu və onun ən nümunəvi nümayəndəsinin Türkiyə oxucularına çatdırmaq işində mühüm və vacib dissertasiyanın nəşrini də məqsədəuyğun sayıram.

Əzizə Cəfərzadə

24.05.1996

**ABBASOV İSRAFİL İSMAYIL OĞLUNUN
“AZƏRBAYCAN DASTANLARI ERMƏNİ
MƏXƏZLƏRİNDƏ VƏ ONLARIN TƏDQIQI
PROBLEMI” mövzusunda filologiya elmləri doktoru
alimlik dərəcəsi almaq üçün dissertasiyasına rəy¹**

İsrafil İsmayıl oğlu Abbasovun filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi dissertasiya geniş ədəbiyyat siyahısı ilə birlikdə 274 makina səhifəsi həcmində tədqiqatdan ibarətdir. Tədqiqat işi giriş və iki böyük hissədə aparılmışdır. Birinci müstəqil hissədə Azərbaycan dastanları və onların mətninə daxil olan şeirlərin, mənzumələrin erməni əlifbası ilə yazılıb saxlanması, beləliklə də ərəb əlifbasına bələd olmayan, erməni xalqının öz əlifbası ilə və məhz orijinalda – Azərbaycan dilində bu dastanlarla tanış ola bilməsi problemindən, həmin dastan və müstəqil poeziya nümunələrinin Azərbaycan tədqiqatçıları üçün də təzə, tədqiqat obyektinə bilməsi kimi mühüm, aktual məsələlərdən bəhs olunur.

İkinci hissədə Azərbaycan dastanlarının erməni dilinə tərcüməsi və bu tərcümə zamanı işlənməsi, əlavələr, ixtisarlara, iqtibaslar edilməsi və dastanlarımızın qonşu xalqın geniş kütlələri arasında daha yaxşı yayılması problemləri tədqiq edilmişdir. Bu fəsil dissertasiyanın ən əsas (82-ci səhifədən 249-cü səhifəyə qədər) hissəsini təşkil edir. Sonda dissertant Azərbaycan dastanlarının erməni xalqı arasında yayılma etaplarını izləyir və gəldiyi nəticələr də burada diqqət

---

¹ Əzizə Cəfərzadə bu dissertasiyanın rəsmi opponenti olmuşdur.
– T.İ.

mərkəzinə alınır.

İkinci hissə özü özlüyündə bir neçə sərlövhə altında Azərbaycan dastanlarının erməni dilinə tərcümə, işlənmə və nəşr problemi, tərcümə olunmuş və ya işlənmiş dastanlar, məhəbbət dastanları, qəhrəmanlıq dastanları, qəhrəmanlıq nəğmələri kimi hər biri ayrıca mövzu şəklində tədqiq olunur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat nəzərdən keçirildikdə dissertantın uzun illər boyu iki-üç respublikanın əlyazma xəzinələrində apardığı iş xüsusilə nəzərə çarpır, bu mənbələrin bir çoxu, bəlkə də əksəriyyəti, nəinki geniş oxucu kütlələrinə, bəlkə hələ bir çox tədqiqatçıların özünə belə tanış deyildir. Xüsusilə erməni mənbələrində, Matenadaranda və görkəmli şəxslərin şəxsi arxivlərində saxlanan əlyazmaları nəzərimizcə ilk dəfə tədqiq olunur. Tədqiqatda rus, erməni, gürcü, türk, türkmən, özbək və başqa bu məsələ ilə bağlı alimlərin əsərləri geniş şəkildə tədqiqata cəlb olunmuşdur.

Düzü tədqiqatın yeniliyi, aktuallığı nəzərimi xüsusilə cəlb etdi. Bizim evdə Vəli Xuluflunun “Koroğlu”su, “Bayatılar” kimi kitablar uşaqlar üçün mükafat olub. Yaxşı işimiz münasibətilə bizə həmin kitabların o gün oxumaq üçün veriblər mükafatlandırılar. Elə buna görə də məni tədqiqat işi təkcə oponent kimi yox, həm də bir oxucu kimi maraqlandırdı. “Su kim içdim” deyərlər bizlərdə. Xüsusilə az bildiyim dastanları, mənzumələri. Axı şifahi ədəbiyyat dilimizin, tariximizin yazılmamış səhifələridir. Tariximizin bir çox qaranlıq günlərini, dilimizin ərəb-fars kəlmələrindən ari olan saf, ahəngdar, musiqili gözəlliyini ondan öyrənirik. Elə bu gözəllik, bu musiqililik, bu şeiriyyət maraqlandırmışdır qonşu xalqın sənətkarlarını. Elə buna görədir ki, əsrlər boyu ondan çox erməni şairi-aşığı Azərbaycan dilində

yazmış, oxumuş, ifaçılıq sənətində aşıq yaradıcılığında bunun dərin köklü tarixi vardır.

Əsrlər boyu yan-yana, bir eldə, bir obada, bir kənddə, hətta bir həyətdə yaşayan iki xalqın qonşuluğu elə beləcə ötüb keçə bilməzdi. Qonşu qonşunun xeyirində-şərində, gündəlik qayğılarında iştirak edirdi. Düşmən qızısdırma-larına, din ayrı seçkiliyinə, ağzıgöyçəklərin onda da, indi də “qara nəfəslərinə” baxmayaraq azərbaycanlılar arasında “yaxın qonşu qardaşdan əziz” olub. Bir-birini adını qoyub, kirvə olub, toyunda yaxından iştirak edib, oynayıb, qəmində ağrı deyib kədərləniblər. Azərbaycanda qadın toylarında çox vaxt erməni çalğıcılar “çalıb, kamançaçılarının bir çoxu, klarnet çalanların zurnaçılarının xeylisi erməni sənətkarlar olub. Muğamlarımızı yaxşı bilən tarzən Sergey Sergeyev kimi, klarnetçi Yenok Koçarov kimi, uzun əsrlər boyu Sayat Nova, Qul Ərtun, Vanlı Quyuçaq, Mirzəcan Mədədov Aşıq Avak kimi yaradıcılığının əksəriyyətini və ya hamısını məhz Azərbaycan poeziyasına həsr edən əllyəcən aşıq mövcud olub. Elə buna görə də dissertantın “Наряду с этим, развитие у армян, начинал со середины прошлого века ашугского искусства, появление большой группы ашыгов сочинителей...”¹ fikiri ilə tam razılaşmaq olmaz. Çoxdanın söhbətidir bu söhbət. Hərdən tədqiqatçı özü də bəzən bunun tarixini XVI əsrə aparır, lakin məsələ daha uzaqdır, daha dərin tarixi köklərə gedib çıxır. Niyə dəqiq deyə bilmirik? Çünki uzun əsrlər boyu aşıq poeziyası, heca

---

¹ Bununla yanaşı, ermənilər arasında aşıq sənətinin inkişafı ötən əsrin ortalarından, yaradıcı aşıqlarının böyük bir qrupunun meydana çıxması ilə başlamışdır... (rus.)

vəzni yazılı ədəbiyyata yol tapa bilmədiyi kimi, farsca tərtib olunan təzkirələrə də çox vaxt təkcə farsca yazan və ya yalnız əruzla yazan şairlərin adı, əsəri daxil edilirdi. Yalnız Şah İsmayıl Xətai öz yaradıcılığında hecaya rəvac verəndən, aşuqlar şifahi poeziya saraya yol tapa biləndən sonra təzkirələrə bu bayatı kimi incilərimiz yol tapa bildi, onda da təzkirənin, cüngün kənarına, cildinə, bayaz yerinə. Sam Mirzə hətta atasının Xətainin belə doğma dilimizdə yazdığı əsərləri təzkirəsinə daxil etməmişdisə, məsələ aydın deyilmi? Əgər heca ilə, gözəl şeiriyətli dilimizin Tufarqanlı Abbas, Qurbani kimi nümayəndələri cünglərə güclə yol tapa bilirdisə, azərbaycanca yazan erməni aşuqlarının əsəri haradan düşə bilərdi təzkirələrə? Odur ki, Azərbaycanca yazan erməni aşuqlarının yaradıcılığını nəinki XIX əsrin ortaları, hətta heç XV-XVI əsrlə belə məhdudlaşdırmaq olmaz. Onun dərin köklərini elə şifahi xalq yaradıcılığı nümunələrinin özündə, həmçinin tədqiqatçının elədiyi kimi (o çox düz yolla getmişdir) qonşu xalqların, qardaş ədəbiyyatların və ədəbiyyatçıların fondlarında, xəzinələrində, şəxsi arxivlərində axtarmaq lazımdır.

Elə bu məsələ ilə bağlı bir şeyi də demək lazımdır. Müəllif dissertasiyanın 86 səhifəsində göstərir ki, aşuqlar... “они были активными исполнителями азербайджанских народных романов”¹ təkcə bunun deyil Azərbaycan muğamının da, xalq musiqisinin də sözlərini əlavə etsəydi daha dəqiq olardı. Elə oradaca deyir: “Ознакомление азербайджанским даственным наследием армянского

---

¹ Onlar Azərbaycan xalq romanlarının fəal ifaçıları idilər.
(rus.)

общества тесно связано с именем Дживани”¹. Yox, elə deyil; tanış olmağına erməni xalqı tanış idi, təkcə müəllifin dediyi kimi “он занимался обработкой, переводом и изданием”. Вах bu daha dürüstdür. Geniş xalq kütlələrini, qonşu olmayanları da tanış etmək, maraq dairəsini genişləndirmək, xalqın mənafeyi baxımından maraqlı hesab etdikləri formanı işləmək yaymaq baxımından Cəməli də, aşıq Cəvani də və başqaları da çox xeyirli işlər görmüşlər və bunu, ayrıca qeyd etməkdə dissertant haqlıdır.

Dissertant qarşısına olduqca mühüm və geniş məsələlər qoymuşdur ki, bəzilərinin vaxtında ayrıca tədqiqat mövzusu olacağına şübhə etməmək olar. Bunların içərisində Azərbaycan dastanlarının milli ənənələrini və bundan çıxış edərək erməni aşıqlarının dastançılıq yaradıcılığını öyrənmək məsələsi dissertasiyanın mühüm və müsbət keyfiyyətidir. Dissertant şifahi xalq yaradıcılığı nümunələrinə, sənədlərə, möhürlü sənədlərdən də bəzən qiymətli və əhəmiyyətli olan xüsusi əlyazma nüsxələrinə əsaslanaraq, Q.Aqasyan, İ.Kunoş, P.Boratov və onlarla başqa tanınmış rus, erməni, Azərbaycan tədqiqatçılarının fikirlərini dəstəkləyərək qarşısına qoyduğu məsələləri uğurla həll edə bilmişdir. O öz mövzusunu və bu mövzunun həlli ilə bağlı olaraq dilləri (xüsusilə erməni dilini) yaxşı bildiyi üçündür ki, iki qonşu xalqın dostluğu baxımından, erməni xalqının mənəvi zənginləşməsi baxımından, Azərbaycan epos tarixini öyrənmək baxımından Azərbaycan dastanlarının erməni məxəzlərindəki variantlarını, az və ya çox yayınmasından asılı

---

¹ Azərbaycan dastan irsinin erməni cəmiyyətinə tanındılması Civaninin adı ilə sıx bağlıdır. (rus.)

olmayaraq küll halında tədqiq etmişdir. bu tədqiqatın elə yerləri vardır ki, ümumiyyətlə ilk dəfə geniş mənada Günəş işığına çıxarılır. O cümlədən “Məlik şah”, “Asman-Zeycan” və başqaları. Dissertasiyada da deyildiyi kimi vaxtilə şifahi xalq yaradıcılığının bilicilərindən müqtədir ədibimiz Yusif Vəzir Çəmənəzəminli tələbə arzu eləyirdi ki, erməni dilini bilsin və orada mənbələrdə, məxəzlərdə olan xalq yaradıcılığı nümunələrimizi geniş xalq kütlələrinə çatdırıb bilsin. Dissertant İsrafil Abbasov özü belə iki-üç dilli tədqiqatçılarımızdan biridir. Çoxdilli alimlərimiz prof. Mirəli Seyidov, Kövsər xanım Tarıverdiyeva, Əkbər Yerevanlı və başqalarının adı xüsusilə qeyd edilir. Bu tədqiqatçılarımızın fəaliyyətinin qiyməti yoxdur. Onlar bizə elə mənbələr tanıtdırırlar ki, (dissertasiyadan da aydın olduğu kimi) keçmişdə olduğu kimi yazılıb, ilk aşırıq ifadədən, ləhcəsilə, nəfəsilə yazıya köçürülüb. Bax elə bu cür “əlgəzməmiş” variantlarımızın, yəni erməni əlifbası ilə yazılan doğma dilimizin o zamankı nəfəsini saxlayan dastan, şeir nümunələrimizin olduğu kimi nəşr edilməsi çox maraqlı olardı. Həm ümumiyyətlə dastan tədqiqatı baxımından, həm də dilçilik baxımından... Bir çox cəhətdən erməni əlifbası ilə yazılmış Azərbaycan şifahi xalq yaradıcılığı nümunələrinin nəşri böyük əhəmiyyətə malikdir. Elə yeri gəlmişkən dissertasiyanın özü haqqında da həmin sözü demək lazımdır. Ayrı-ayrı fəsiləri, parçaları kitablara daxil olsa da, bununla kifayətlənmək dürüst olmaz. Dissertasiya bütünlükdə nəşr olmalıdır. Zəruridir. Tədqiqat baxımından da, milli iftixar hissi baxımından da. Azərbaycan dilinin, Azərbaycan şifahi xalq şeirinin, poeziyasının təsir dairəsi, gücünü nəzərlərə çatdırmaq baxımından da.

Təkcə bunu söyləmək bəs edər ki, qonşu xalqın və xalqların Azərbaycan şifahi xalq yaradıcılığına marağı o qədər yüksək olmuşdur ki, onun ayrı-ayrı şedevrlərini tərcümədən, iqtibasdan əvvəl bir xalq öz əlifbası ilə orijinalda yazıya almışdır. Deməli əmin olmuşdur ki, onu başa düşəcəklər, bu dili, bu poeziyanı bilirlər.

Dissertasiyanı bütövlükdə gözəl, düşüncəli, düşündürücü bir tədqiqat işi kimi qəbul edərək bir iki cəhətinə tədqiqatçının nəzərinə cəlb etməyi vacib saydıq:

1. Dissertasiyada çox yerdə dastan, epos, xalq romanı (легенда, роман, сказание) hissələri haqqında “ветвь, часть, раздел” “medjlic”, “medjlic-dastan”, “народное сказание”¹ kimi terminlər işlənib və bunlar çox yerdə nəzərimizə qarışq düşüb. Hətta “Koroğlu” dastanı belə 213-cü səhifədə “народный роман” adlandırılıb. Bu belədirmi? Dissertant haqlı olaraq “Koroğlu”nu rusça bəzən yazıldığı kimi (xüsusən afişalarda) “Кер-оглу” yazmır, rusçaya uyğun olduğu kimi “Короглу”, “ашуг” deyil “ашуг” yazır. Amma bu dəqiqliylə belə yuxarıda dediyimiz kimi bəzən “Koroğlu”nu “народный роман”², “Fərhad və Şirin”i (səh. 36) “народный роман”, “дастан роман” və s. adlandırır.

2. Tədqiqatın bəzi yerləri, xüsusilə ayrı-ayrılıqda dastanların variant məzmunlarını söylədiyi yerlərdə bir qədər təsvirçilik vardır. Elə bunun da nəticəsi olaraq həmin əsərlər sonra təhlil olunduqda təkrar nəzərə çarpır.

3. Bəzi səhifələrdə (14, 17, 24, 28, 39, 44, 70, 77, 81, 110,

---

¹ “şöbə, hissə, bölmə” “məclis”, “məclis-dastan”, “xalq nağılı” (rus.)

² “xalq romanı” (rus.)

111, 232, 235 və s.) orfoqrafik xətlər getmişdir.

4. Dissertasiyanın 250-ci səh. deyilir: "...трудящиеся массы предпочла слышать сокровищницы азербайджанского фольклора в оригинале..."¹ və sairə (cümlə axıracan). Bizcə təkcə "предпочла слышать"² deyildi, məlumdur ki, inqilaba qədər və hətta sonra da radio, televiziya yarananacan, klub və mədəniyyət sarayları, konsert salonları meydana gələnəcən bütün xalqlarda nə cür olubsa, Azərbaycanda, yəni erməni xalqının qonşuluğunda, qulağının dibində, gözünün qabağında toy mağarı olub və bu mağarda aşiq-ozan dədə xalq müdrikliliyini ifadə edən nəsihətnamə-ustadnamələr, bilik mənbəyi qıfılənd-bağlamalar deyib, xalq divanilər, deyişmələr, mənəvi cilalanmaya səbəb olan dastan və nağıllar, vətənpərvərlik və qəhrəmanlıq öyrədən qəhrəmanlıq dastanları dinləyiblər aşıqların dilindən, xalq üçün mətbuatı da, kitabı da, tərbiyə ocağını da, konsert zalını da bu toy-mağarları əvəz edib. Erməni xalqının uzaqgörən, vətənpərvər sənətkarları da bundan, bu üsuldan istifadə etməyi gərəkli, faydalı hesab ediblər öz xalqları üçün.

Sonda qeyd etməliyəm ki, dissertant xüsusi qayğı ilə, böyük məhəbbətlə, hər iki, üç xalqın və ümumiyyətlə bütün tədqiqata cəlb etdiyi nümunələrə hörmətlə, Azərbaycan xalq dastanları, şifahi xalq yaradıcılığı nümunələrini tərcümə və nəşr edən tədqiqatçıların yaradıcılığına ayrıca qayğı ilə yanaşaraq mövzusunu tədqiq edib, rast gəldiyi dürüst

---

¹ "...zəhmətkeş kütlə Azərbaycan folkloru xəzinələrini orijinalda eşitməyə üstünlük verirdi" (rus.)

² "eşitməyə üstünlük verirdi" (rus.)

olmayan fikirləri də əsil alim mədəniyyətilə “inkar” şəklində deyil, tədqiqat yolu ilə rədd edib. Haqlı olaraq “Koroğlu”, “Əmrah-Səlbi” kimi dastanlara xüsusi yer verib, onların təsir və bəzən az tanış olmasını nəzərə alaraq üzərilərində daha çox dayanıb. Üzə çıxardığı yeni nümunələr, gəldiyi nəticələr haqqında böyük təvazökarlıqla danışır, ötəri danışır, çünki onun nəzərində bunlar onsuz da dissertasiyanın ümumi gedişindən aydındır. Elə buna görə də nəticə hissəsi xüsusi başlığa ayrılımayıb, qısadır, aydındır. “Azərbaycan dastanları erməni məxəzlərində və onların tədqiqi problemi” mövzusunda yazılmış tədqiqat işi böyük və uzun illərin, diqqətli tədqiqatının nəticəsidir. Qarşısına qoyulan məsələlər uğurla başa çatdırılıb. Onun müəllifi İsrail İsmayıl oğlu Abbasov, xırda-para fikirlərimizlə razılaşıb-razılaşmadığından asılı olmayaraq problemini həll etmişdir və filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsini almağa tamamilə layiqdir.

S.M.Kirov adına Qırmızı Əmək Bayrağı Ordenli Azərbaycan Dövlət Universitetinin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasının professoru:

Ə.M Cəfərzadə

01.12.1986

AZƏRBAYCANCA YAZAN ERMƏNİ AŞIQLARI

Oxucuların nəzərinə çatdırmaq istəyirəm ki, bir sıra erməni şairi məhz qonşu Azərbaycan aşığı kimi saz götürüb çalmaq öyrənmiş, mükəmməl bildiyi Azərbaycan dilinə, xüsusilə aşıq şeirlərimizin ecazkar gözəlliyinə valeh olmuş və Azərbaycan aşıq musiqisini, şeirini sevib öyrənmişlər. Bunlar təkcə şeirlərimizi və musiqimizi öyrənməklə qalmamış, hətta bütün yaradıcılıqlarını Azərbaycan aşıq şeiri və musiqisinə həsr etmişlər. Azərbaycan dilində qoşmalar, gəraylılar, gözəlləmə-müxəmməslər, duvaqqapmalar yaratmışlar. Azərbaycan toy və şənlik mağarlarında çalib-çağırmışlar. Azərbaycan dilində şeir qoşan erməni xalqının oğlu olan aşıqların sayı əlliyyə çatmışdır. Orta əsrlərdən bəri çoxlarının adı hətta dilimizə uyğunlaşdırılaraq yazılmışdır.

Dilimiz, musiqimiz üçün fəxr etməyə bucuğaz kifayətdir ki, qonşu xalqın bütöv bir silsilə sənətkarı məhz bizim şeirin şeiriyətindən, dilin və musiqinin ahəngindən ilham alaraq yazıb-yaratmış, çalib-çağırmışdır.

Azərbaycan xalq ədəbiyyatını toplamaq və tədqiq etmək işində xüsusi səy göstərmiş Salman Mümtaz, Hümmət Əlizadə, Həmid Araslı, M.H.Təhmasib, M.Ə.Seyidov və başqaları Azərbaycanca yazan erməni aşıq və el şairlərini nəzərdən qaçırmamış, qayğı ilə toplayıb aşıqlar kitablarına daxil etmişlər.

Azərbaycanca yazan aşıqlar içərisində bu gün də "Vücutnamə"si ilə məşhur olan Xoylu Vartan, şeirləri sevilərək oxunan Daşbulaqlılar Aşıq Donu, Səlmaslı Qul

Arutyan, Sayat Nova¹, Vanlı Göyçək, Keşiş oğlu, Mirzəcan Mədədov, müasir aşıqlardan isə Aşıq Avak və başqalarını göstərmək olar.

Göründüyü kimi, ədəbiyyatımızda böyük bir aşıq silsiləsi mövcuddur ki, bunlar əslində azərbaycanlı olmasalar da, Azərbaycan dili və ədəbiyyatını bilmiş, sevmiş, Azərbaycan toylarında saz çalıb, söz qoşmuşlar.

Erməni aşıqlarının Azərbaycanca yazdığı şeirlər mövzu etibarlı ilə bir neçə qismə bölünürlər. Bunların içərisində əsas yeri şübhəsiz ki, aşıqanə şeirlər tutur. Bu incə, lirik, aşıqanə parçalarda Azərbaycanca yazan erməni aşıqları xalq ədəbiyyatımızın bədii ifadə vasitələrindən bacarıqla istifadə edir, səmimi parçalar yarada bilirlər. Məsələn, Daşbulaqlı Aşıq Donunun hicran-ayrılıq mövzusunda həsr etdiyi qoşması belə başlayır:

Göz yaşımdan namə yazdım, yolladım,
Oxuyub dərdimi qanalar indi.
Qürbət eldə hicran tutdu yaxamı,
Mümkündür halıma yanalar indi.

Bu qoşmada aşığın vətən məhəbbəti, vətən həsrəti ilə sevgilisinə olan məhəbbəti birləşərək qüvvətli vəhdət

---

¹ Sayat Novanın (1712-1795) milliyyəti sovet dövründə ermənilər tərəfindən erməni kimi təqdim edilsə də, onun Azərbaycanda yaşayan alban (qıpçak) olduğu bilinir. Ermənilərin "Türkmənçay" müqaviləsindən sonra Azərbaycana köçürülməsi prosesindən sonra Alban kilsəsinin erməni kilsəsinə tabe edib daha sonra albanların həm kilsələrinə həm də tarixinə, mədəniyyətinə yiyələnmələri və özlərini də erməniləşdirməsi tarixədə məlum faktdır. – T.İ.

yaratmış, vətən məhəbbəti mövzusunu tərənnüm edən bir nəğməyə çevrilmişdir. Eynilə vətəndən ayrılıq hissi, hicran, qürbət ellərdəki pərişanlıq, sevgilisinə olan şəxsi məhəbbət hissi ilə üzvi surətdə birləşərək, XVIII əsrin məşhur erməni aşığı Sayat Novanın aşağıdakı qoşmasında da öz əksini tapmışdır:

Dad sənin əlindən, ay gözəl pəri,
Məni üryan edən sən deyilmisən?
Pünhanı çəkdiyim ahnan zarı,
Sirrim bəyan edən sən deyilmisən?

Şeir dilinin aydınlığı, axıcılığı Sayat Novanın Azərbaycan dilini və xalq şeirini nə qədər dərinləndirib sevirib öyrəndiyini və bu dildə sevə-sevə ilhamlı şeirlər bəstələdiyini sübut edir.

Görkəmli Azərbaycan ədibi Yusif Vəzir Çəmənizadənin arxivində saxlanılan bir sənəd xüsusilə maraqlıdır. Adı şagird dəftərinə "Erməni aşığı tərəfindən söylənmiş xalq ədəbiyyatı" sərlövəsi ilə tədqiqatçı Hümmət Əlizadənin topladığı şeirlər içərisində erməni aşığı Səyyadla Azərbaycanlı Hacı qızı Əfruz xanımın deyişməsi, Səlməşli Qul Arutyunun, Vanlı Göyçəyin də şeirləri vardır.

Vanlı Göyçəyin şeirləri xüsusilə maraqlıdır. Onun şeirləri içərisində vətən həsrəti ilə yazılmış bir şeir diqqəti cəlb edir. Gəraylı şəkilində yazılmış bu lirik parçada vətəndən ayrı düşmüş, incə ruhlu aşığın vətən eşqi ayrılıq həsrəti, vəfalı dostu inam hissi ilə birləşir, şeir bu misralarla başlayır:

Bu ayrılıq gecələrdə,
Nə azdırdın, Xuda, məni?

Azərbaycanca yazan etməni aşığıları içərisində XIX əsrin birinci yarısında yazıb-yaratmış Mirzəcan Mədədovun şeirləri xüsusi bir yer tutur. Mirzəcan Mədədovun aşiqanə gəraylı və qoşmaları həqiqi bir ilhamla yazılmış parçalardır. Bu şeirlərində Mirzəcan Mədədov istər aşiq, istərsə də klassik şeirimizdə işlədilən təşbehlərdən, istiarələrdən istifadə edərək aşiq şeirimizə xas olan gözəl parçalar yarada bilmişdir:

Olmasın bir günüm sənsiz,
Mənim dərdim qanan yarım.
Mən ha sənə inanmışam,
Sən də mənə inan, yarım!

Bəndi ilə başlayan gəraylı buna misaldır.

Mirzəcan Mədədovun aşiqanə şeirləri içərisində Aşiq Pəriyə həsr etdiyi “Gözlərin” rədifli qoşması hisslərinin yeniliyi etibarilə maraqlıdır. Burada aşiq öz pak və ülvi məhəbbətini dini və milli anlayışlardan üstün tutaraq yazmışdır.

Aşiq Pəri və XIX əsrin birinci yarısında yaşamış başqa şairlərlə deyişmələrində də Mirzəcan Mədədov dönə-dönə saf və səmimi məhəbbəti bütün dini məfhumlardan, dini və milli anlayışlardan yüksək tutmuş, coşqun ilhamla pak bir məhəbbət tərənnüm etmişdir.

Mirzəcan Mədədov təbiət təsvirinə həsr etdiyi şeirlərində öz incə lirizmi ilə oxucunu heyran edir. Aşiq Qurbaninin “Bənövşə” rədifli şeirinə ədəbiyyatımızda Vaqif, Natəvan, Səməd Vurğun, Osman Sarıvəlli və onlarla başqa şairlər nəzirələr yazmışdır. Bunların içərisində Mirzəcanın “Bənöv-

şə" rədifli qoşması fəxri yer tutur:

Sən boynu bükülü varıb yanıma,
Söylə dərdi-dilim yara, bənövşə.
Bir kürdü axırda qıldı sərnigün,
Ərz eylərsən o xunxara, bənövşə.

Mirzəcanın yaxşı bir şair kimi xalqımız tərəfindən sevildiyi Aşıq Pərinin onun vəfatı münasibətilə yazdığı məşhur "Neylədin" rədifli qoşmasından aldığımız bəndlərdən aydın olur.

Dünya, sənin etibarın yox imiş,
Bir xəbər ver, Mirzəcanı neylədin?
Neçə bəylər ilə, neçə xan ilə,
Göftari xoş, əhli-canı neylədin?

O fələkdir bu gün yeri dağlayan,
Əzəl şad eyləyib, sonra ağlayan.
Sinəsindən şeir, kitab bağlayan
Sahibi-huş, gövhərkanı neylədin?

Mirzəcan "Canım" rədifli gəraylısında vətəninə avara düşdüyündən, bu dərdə dözə bilməyəcəyindən, günlərinin pis keçməsinə, onu nəfəs çəkməyə qoymayanların əlindən şikayətlənir; şeirində həzin bir sızıltı, hicran bir ələm vardır.

Necə dözsün bu dərdlərə,
Mənim bu biçarə canım?
Vətəninə, yar yanından
Olubdur avarə canım.

Vəfa yoxdur hər həmdəmdə,
Günüm pis keçəcək qəmdə,
Ellər söhbətdə bu dəmdə,
Sən odun, biganə canım.

Mirzəcanım eylər həvəs.
Bu dünyadan təməni kəs.
Qoymazlar çəkəsən nəfəs,
Dönərsən divanə canım.

O incə bir ruha malik şair olmuşdur; bayatı ruhlu gəraylılar yaza bilmişdir:

Demin eşqin cəfası var,
Hər kəs bilir səfası var.
Yarın hər nə bəlası var,
Verin Mirzəcana yalnız

Erməni olmasına baxmayaraq, Azərbaycan dilini, əfsanələrimizi, klassik Azərbaycan poeziyası qanunlarını dərin-dən öyrənməyə çalışmış və bu rəmzlərdən, bədii təsvir vasitələrindən öz şeirlərində istifadə etmişdir:

Onun XIX əsrin birinci yarısında yaşamış gözəl sənətkarımız Aşıq Pəri ilə deyişmələri daha maraqlıdır:

Mirzəcan:

Mən ki, öldüm həsrətdən, ey Pəri,
Canım alıb o məstanə gözlərin.
Yanında qəməsi, işvəsi, nazı,
Hərdəm baxıb afətinə gözlərin.

Aşıq Pəri:

Hər nə ki, danışsan əfsanədənir,
Batacaqdır məkri-qanə gözlərin.
Sən mənə rəqibsən, həmi naməhrəm,
Sataşmasın zənəxdanə gözlərin.

Mirzəcan:

İstəmənəm sək rəqibin ülfətin,
Çox çəkirm sənün çünki möhnətin.
Çünki bilmiş ağlamağın ləzzətin,
Qoy ağlasın yana-yana gözlərin.

Aşıq Pəri:

Təbib olan yara bağlamağ ilə,
Eşq oduna cigər dağlamağ ilə,
Kim vayə çatıbdır ağlamağ ilə?
Bica yerə doydu cana gözlərin.

Mirzəcan:

Əqlimi itirib, zayıf olmuşam,
Dərdindən başlayıb sayıl olmuşam,
Aləm bilir sənə meyil olmuşam,
Od salıbdır Maralyana gözlərin.

Aşıq Pəri:

Eşqin məstliyindən ayıl degiləm,
Hər nə ki, danışsan qayıd degiləm.
Leyli sifət sənə mayıl degiləm,
Məcnun kimi nə divana gözlərin.

Mirzəcan:

Həsərin çəkirmə intizar ilə,
Yetər mətlubinə çatan yar ilə.
Bülbülün davası düşüb xar ilə,
Bənzər indi gülüstana gözlərin.

Aşıq Pəri:

Taleyim düşübdü xub əğyar ilə.
Sənin keçsin işin ahü zar ilə,
Qaydasıdır qönçə yatar xar ilə,
Bülbül kimi bu məstana gözlərin.

Mirzəcan:

Gör sənə nə deyim. ay qaşı kaman,
Dönərəm dinimdən, verəsən fərman.
Edəcək yolundan canım qurban,
Baxsa əgər Mirzəcana gözlərin

Aşıq Pəri:

Canım eşq oduna yaxan degiləm,
Müjganın sinəmə taxan degiləm.
Pəriyəm mən sənə baxan deyiləm,
Dolanmasın bu sahmana gözlərin.

Azərbaycanca yazan erməni aşığıları içərisində Gədəbəy rayonunun Çaxırlı kəndində yaşayıb yaratmış Keşiş oğlu adlı aşığın da gözəl, aşıqanə qoşmaları vardır. Onun "Gözəl" rədifli qoşmasında aşıq şeirimizə xas olan nəcib hisslər məlum, bədii ifadə vasitələri ilə tərənnüm edilir:

Nə müddətdir həsrətini çəkirəm,
Nə ola dərdimi qanasan, gözəl!
Sən məni salıbsan bir yanar oda,
Sən də mənim kimi yanasan gözəl!

Süsən mənim, sünbül mənim, gül mənim,
Sən bir gülsən söhbətimi bil mənim.
Qiyamətdə yaxa sənin, əl mənim,
Əyər ilqarından dönəsən gözəl!

Bu Keşiş oğlunun Fərağı çoxdur,
Qaşların kamandır, kirpin oxdur,
Bizə yar olmağa dilbərmi yoxdur?
Sən bir özgə babət sonasan, gözəl.

Bu aşıqların qoşma, təcnis, gəraylı, qıfılbənd və deyişmələri içərisində nəsihətnamələr, vücudnamələr və s. də mühüm yer tutur. Bu kimi əsərlərində azərbaycanca yazan erməni aşıqları müxtəlif, real həyat hadisələrindən çıxış edərək nəsihətamiz parçalar yaradır, öz dövrlərinin əxlaq normalarını mənzum şəkildə ifadə edirlər. Bu kimi şeirlər içərisində Salmalı Arutyunun “Kimdir” rədifli gəraylısı, “Ağıl və eşqin deyişməsi” Xoylu Vartanın “Vücudnaməsi” xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Bu əsərlərin bir azərbaycanlı tərəfindən yazılmadığını anlamaq belə olmur. Azərbaycan dilində bu bədiilik və gözəllikdə şeir yazmaq üçün məhz bir xalqın ruhunu yaxşı bilmək lazımdır.

1960-1980

ƏDƏBİYYAT

1. Araslı H. Aşıq yaradıcılığı / Həmid Araslı; red. T.Bayram; Azərb. SSR Mədəniyyət Nazirliyi, Respublika Xalq Yaradıcılığı Evi. Bakı: Birləşmiş, 1960. –135 s.

2. Arif M. Aşıq sənətinin bəzi məsələləri, “Sovet kəndi” qəzeti, 22 fevral, 1961, 22 iyun, 1961.

3. Arif M. Azərbaycan xalqının ədəbiyyatı / red. Ş.Abasov Bakı: Azərnəşr, 1958. – 32 s.

4. Aşıq Ələsgər (şeyrlər) / toplayanı Hümmət Əlizadə; tərt. ed. və red. Seyid Hüseyn. Bakı: Azərnəşr, 1934. –181 s.

5. Aşıq Ələsgər / toplayanı Hümmət Əlizadə; red. S.Hüseyn. Bakı: Azərnəşr, 1937. – 263 s.

6. Aşıq Ələsgər / toplayanı Hümmət Əlizadə; red. Seyid Hüseyn. Bakı: Azərnəşr, 1935. – 234 s.

7. Aşıq Ələsgər. I kitab / toplayanı İ. Ələsgərov tərt. edənlər Ə.Axundov, M.H.Təhmasib, red. H.Araslı. Bakı: Elm, 1972. – 328 s.

8. Aşıq Ələsgər. II kitab / toplayanı İ. Ələsgərov tərt. edənlər Ə.Axundov, M.H.Təhmasib, red. H.Araslı. Bakı: Elm, 1972. – 328 s.

9. Aşıq Pəri və müasirləri: XIX əsrin 1-ci yarısı / tərt. ed. Müznib Əlabbas; red. Hənəfi Zeynallı – Bakı, 1928. – 116 s.

10. Aşıqlar, I hissə / toplayanı Hümmət Əlizadə; red. H.Mehdi, Əhməd Cavad. rəss. Ə. Hacızadə; Bakı: Azərnəşr, 1935. – 341 s.

11. Aşıqlar, I hissə, II çap / toplayanı Hümmət Əlizadə. red. Məmməd Arif. Bakı: Azərnəşr, 1937. – 518 s.

12. Aşıqlar, II hissə / toplayanı Hümmət Əlizadə. Bakı: Azərnəşr, 1936. – 437 s.

13. Aşıqlar, II hissə, II çap / toplayanı Hümmət Əlizadə. red. Məmməd Arif. Bakı: Azərnəşr, 1938. – 489 s.

14. Axundov M.F. Kəmalüddövlə məktubları/ tərc. ed. M. Əlizadə; red. H. Məmmədzadə. Bakı: Uşaqgəncnəşr, 1959. – 222 s. [Yeni nəşri] Axundov M.F. Kəmalüddövlə məktubları / Bakı: Qanun, 2012. – 159 s.

15. Azərbaycan aşıqları / topl. H.Əlizadə; ön söz A.Şaiq. Bakı: Azərnəşr, 1929. – 295 s.

16. Azərbaycan ədəbiyyatı. Sayı 8. Qasım bəy Zakir / Salman Mümtaz. Bakı: Kommunist, 1925. – 374 s.

17. Azərbaycan ədəbiyyatı inciləri: on iki kitabda. Dastanlar / tərt. ed. B. Abdullayev; red. A. Dadaşzadə, Bakı: Yazıçı, 1987. – 569 s.

18. Azərbaycanın aşiq və şair qadınları / Tərt. ed. Əzizə Cəfərzadə; ön söz Nigar Rəfibəyli və Əzizə Cəfərzadə; xüs. Red. Samət Əlizadə, ed. Musa Ələkbərli. Bakı: Gənclik, 1991. – 288 s.

19. Azərbaycanın aşiq və şair qadınları / Topl. tərt. ed. Əzizə Cəfərzadə; ön söz. müəll. və xüs. red. Nigar Rəfibəyli; Bakı: Gənclik, 1974. – 188 s.

20. Azərbaycanın qadınları şairləri antologiyası / Tərt. ed. Əzizə Cəfərzadə; ön söz. Nigar Rəfibəyli; red. Tofiq Qaraqaya, Leyli Əliyeva. Bakı: Avrasiya press, 2005. – 256 s.

21. Azərbaycanın şair və aşiq qadınları / Tərt. ed. Əzizə Cəfərzadə; redş heyəti Sevda Əliyeva, Rüzgar Əfəndiyeva, Fəridə Ləman. Red.N.Fərzəliyeva. Bakı: Maarif, 2003. – 280 s.

22. Bakıxanov A. Gülistani-İrəm / Abbasqulu ağa Bakıxanov; tərc. ed. M. Əsgərli; red. Ə. Ələsgərzadə; Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Tarix və Fəlsəfə İnstitutu. Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası, 1951. – 252 s.

23. Berje A. Qafqaz və Azərbaycanca məşhur olan şüəranın əşarına məcmuə, Leypisq, 1867. [Yeni nəşri] Berje A. P. Qafqaz və Azərbaycanca məşhur olan şüəranın əşarına məcmuə... / Adolf Petroviç. Berje; red. P.Kərimov; mətnin tərt., nəşrə haz., ön söz müəl. Ə. Məmməd-bağiroğlu; AMEA, Məhəmməd Füzuli ad. Əlyazmalar İn-tu. Bakı: Elm və təhsil, 2014. – 182 s.

24. Cəfərzadə Əzizə Yora bilməz yollar məni / “Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 1986, 29 oktyabr, s. 4 (Cənubdan səslər siləsindən: Səhər Ərdəbilinin şeirlərinin təqdimatı)

25. Cəfərzadə Əzizə. Aşıq Barat / “Sovet kəndi” qəzeti, 1983, 9 iyun, №67, s. 3

26. Cəfərzadə Əzizə. Aşıq Əlağa / “Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 1984, 25 may, s. 4.

27. Cəfərzadə Əzizə. Aşıq Mayılı tanıyırsınız mı? / “Ədəbiyyat qəzeti”, 1998, 30 yanvar, №4, s. 8

28. Cəfərzadə Əzizə. Güneyə pəncərə / “Bizim əsr” qəzeti, 2002, 12 mart, s. 6 (Güney Azərbaycanında yazıb-yaradan şairə qadınların şeirlərinin təqdimatı)

29. Cəfərzadə Əzizə. İranda üç şairə gördüm / “Azərbaycan qadını” jurnalı, 1991, mart, №3, s. 4-5 (Şirin, Kəmalə Təbrizi, Günəş haqqında və şeirlərinin təqdimatı)

30. Cəfərzadə Əzizə. Səni kimi unudar Mərziyə? / “Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 1982, 19 may, s. 4

31. Cəfərzadə Əzizə. Tağılıda bir aşiq var “Yeni Şirvan” qəzeti, 1980, 19 fevral, №22, s. 4 (Aşıq Əliağa haqqında)

32. Cəfərzadə Əzizə. Aşıq Pərinin yeni tapılmış şeirləri / Ədəbiyyat qəzeti, 16 oktyabr 1992-ci il, s. 8

33. Cəfərzadə Əzizə. Aşıq şeiri tərzində yazan qadınlar / "Azərbaycan qadını" jurnalı, 1970, İyun, №6, s. 16 (Aşıq Pəri, Tüfeyli və Fatma xanım Kəminənin şerlərinin təqdimatı)

34. Cəfərzadə Əzizə. Folklor araşdırmalar / tərt. ed. Kəmalə İslamzadə, redaktorları: Kəmalə Cəfərzadə, Afaq Ramazanova, Bakı: Elm və təhsil, 2020, - 296 s.

35. Cəfərzadə Əzizə. Güney Azərbaycanının qadın aşıq və şairləri / "Azərbaycan" jurnalı, 2002, Avqust, №8, s. 152-165

36. Cəfərzadə Əzizə. İstedadlı xalq tərənnümçüləri – Aşıq Əsmər, Aşıq Şərabanı, Aşıq Pəri / "Azərbaycan qadını" jurnalı, 1961, Fevral, №2, s. 15

37. Cəfərzadə Əzizə. Yeni dastanlar sorağında / "Bakı" qəzeti, 1981, 1 iyul. s. 3.

38. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası: 3 cildə, II cild / Tərt. ed. M.Mənafi, Z.Əkbərov və b.; red. M.İbrahimov, Bakı, 1983. – 549 s.

39. Əzizə Cəfərzadə biblioqrafiya. / Tərt. ed. Günel Əfəndiyeva;, elmi red. Kərim Tahirov, ön söz müəl. Vaqif Sultanlı; red. Aygün Koçak. – Bakı: Zərdabi nəşr, 2022. – 528 s.

40. Füzuli M. Əsərləri. I cild / red. H. Araslı, Bakı:EAAzF 1944. – XXXII s. və 419 s.

41. Köçərli F. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları. C. 1, H. I / Bakı: Azərnəşr, 1925, s. 276.

42. Köçərli F. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları. C.1, H. II / Bakı: Azərnəşr, 1925, s. 353.

43. Köçərli F. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları. C. 2, H.1 / Bakı: Azərnəşr, 1925, s. 302.

44. Köçərli F. Azərbaycan ədəbiyyatı: 2 cildə, I cild / transliterasiya və tərt. ed., müqəddimə, izahlar və qeydlərin müəl. R. Qənbər qızı ; red. Ə. Mirəhmədov; Azərb. SSR EA, Nizami ad. Ədəbiyyat İn-tu I cild, Bakı: Elm, 1978. – 595 s.

45. Molla Cümə. Seçilmiş əsərləri. / Tərt. ed. və ön söz müəl. Paşa Əfəndiyev. Bakı: Yazıçı, 1983. – 229 s.

46. Müctəhidzadə M. Riyazül-əşiqin (təzkirə) I cild / İstanbul, 1910. – 286 s. [Yeni nəşri] Riyazül-əşiqin [təzkirə] /M. Müctəhidzadə; tərt. ed. çapa hazırl., ön söz və izahların müəl. Ə. Bağırov; elmi red. T. Kərimli; red. R. Kərimov; AMEA, M. Füzuli ad. Əlyazmalar İn-tu. Bakı: Elm, 2022. – 331 s.

47. Mümtaz S., Cahangirov İ. Molla Pənah Vaqif / red. Əli Nazim; X. Kazımov. Bakı: Azərnəşr, 1933. – 20 s.

48. Natəvan Xurşidbanu. Şeirlər / Red. Məmməd Rahim. Bakı: Azərnəşr, 1938. – s. 71.

49. Qafqaz şüərasının məşhuru Molla Pənah Vaqifin ələ düşən əşarının məcmuəsi [şeirlər toplusu] / Molla Pənah Vaqif; nəşir. Haşım bəy Vəzirov. Bakı, 1908 (1326 h.) 115 s.

50. Qasımsadə F. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi / Bakı: ADU, 1956. – 471 s.

51. Qasımsadə F. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi / Bakı: Maarif, 1974. – 383 s.

52. Qiyasbəyli D. Molla Cümə / “Elm və həyat” jurnalı, 1971, №6, s. 24-25.

53. Təzkireyi-Əzizə / tərt. ed. Əzizə Cəfərzadə, red. Ömər Bayram. Bakı: Elm və təhsil, 2023. – 454 s.

54. Vaqif M.P. Əsərləri / red. Ə.Ziyatay. Bakı: Azərnəşr, 1957. – 247 s.

55. Vaqif M.P. Əsərləri / red. Ələkbər Ziyatay. Bakı: Azər-nəşr, 1957. – 247 s. [Yeni Nəşr] Vaqif M.P. Əsərləri: şeirlər /Molla Pənah Vaqif; tərt. ed. və ön söz müə. Araz Dadaşzadə. Bakı: Yazıçı, 1988. – 189 s.

56. Vaqif M.P. Əsərləri / red. Həmid Araslı; Nizami adına Ədəbiyyat İn-tu. Bakı: AzSSR EA, 1945. – 275 s.

57. Vaqif M.P. Əsərləri / red. Məmməd Arif. Bakı: Azərnəşr, 1937. – 204 s.

58. Vaqif M.P. Seçilmiş əsərləri / tərt. ed. Həmid Araslı; red. Ələkbər Ziyatay. Bakı: Azərnəşr, 1952. – 232 s.

Bu kitabın tərtibində Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivindən götürülüb istifadə edilmiş əlyazmaların mövzu ardıcılığı ilə siyahısı:

1. Azərbaycan poeziyasından arxivlərdən nümunələr (İbrahim Tahir, Nakam, Salik Kazım ağa, Aşıq Məhəmməd bəy, M.B.Aşıq, Qəmnak Hüseyn, Qüdsi Mir Əbdürrəhim Vənəndli, Dilsuz, Əli Kəlibəri, Əndəlib, Əsəd bəy, Zakir, Molla Qasım Şirvanlı, Məhəmməd, Səfixan, Məlikballı Qurban, Qonçabəyim, Mirzə Rza, Məhəmməd Hüseyn xan Müştəq, Mirzəcan Mədədov, Məlali, Mirzə Həsən Mirza, Mirzə Baxış Nadim, Rafe, Şahnalutlu Molla Yusif Raci, Sağər, Səfi, Səfixan, Tüfeyli, Udulu Musa, Şuxi Mustafa ağa, Şəqaqi Mehdi bəy, Şərəf, Şakir Baba bəy, Hilali, Hümmət, Həddad, Fəqri) (1968-1985) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'P', Qovluq № 104, Sənəd № 1, vərəq – 102.

2. Güllər Pərisi (1790, Borçalı qəzasının Fəxralı kəndi-1925, Faxralı kəndi) (haqqında məlumat və 2 qoşması) (1958-1980) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'Ə', Qovluq № 29, Sənəd № 4, vərəq – 2.

3. Aşıq Məmməd Varxiyanlı (1968-1972) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'P', Qovluq № 24, Sənəd № 19, vərəq – 6.

4. Aşıq Musa (1964-1965) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'P', Qovluq № 26, Sənəd № 23, vərəq – 10.

5. Yəhya bəy Dilgəm (1964-1965) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'P', Qovluq № 26, Sənəd № 24, vərəq – .

6. Şəmkirli Aşıq Hüseyn (1964-1965) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'P', Qovluq № 26, Sənəd № 22, vərəq – 16.

7. Aşıq Pəri (1960-1970) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'P', Qovluq № 36, Sənəd № 15, vərəq – 42.

8. Aşıq Pərinin yeni tapılmış şeirləri (28.02.1992) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'Ə', Qovluq № 2, Sənəd № 2, vərəq – 7.

9. Aşıq Ələsgər (1964-1965) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'P', Qovluq № 26, Sənəd № 25, vərəq – 21.

10. Aşıq Ələsgər (1984-1988) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'P', Qovluq № 36, Sənəd № 5, vərəq – 22.

11. Sona (“Mənə neynər”, “Əzizim”, “Olmasın” şeirləri) (1958-1961) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'Ə', Qovluq № 24, Sənəd № 1, vərəq – 3.

12. Aşıq Şərəbanı (haqqında qısa məlimau və “Nadana verdilər” şeiri) (1958-1960) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'Ə', Qovluq № 4, Sənəd № 1, vərəq – 2.

13. Əsmər (haqqında qısa məlumat və “Satdılar məni” şeiri) (1958-1961) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'Ə', Qovluq № 6, Sənəd № 1, vərəq – 3.

14. Nazlı (“Vermə ata” gəraylısı) (1958-1961) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'Ə', Qovluq № 18, Sənəd № 1, vərəq – 3.

15. Mina (haqqında qısa məlumat və heca vəznində 8 şeiri) (1958-1961) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'Ə', Qovluq № 16, Sənəd № 1, vərəq – 8.

16. Aşıq Bəsti (haqqında məlumat və şeirləri) (1957-1968) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'Ə', Qovluq № 44, Sənəd № 1, vərəq – 8.

17. Aşıq Hamayıl (haqqında məlumat və 2 qoşması, (1957-1975) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'Ə', Qovluq № 21, Sənəd № 1, vərəq – 4.

18. Aşıq Camal (1957-1962) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'P', Qovluq № 34, Sənəd № 21, vərəq – 11.

19. Molla Cümə (1959-1964) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'P', Qovluq № 26, Sənəd № 8, vərəq – 26.

20. Molla Cümə (1984-1988) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'P', Qovluq № 36, Sənəd № 6, vərəq – 29.

21. Aşıq Züleyxa Katpoxlu (1875, Dağıstanın Aşağı Katrux kəndi-1961) (Haqqında qəzetdə məqalə və 23 şeiri) (1975-1985) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'Ə', Qovluq № 54, Sənəd № 2, vərəq – 26.

22. Naburlu Badam (haqqında qısa məlumat, “Olmadı”, “Gərək”, Aman həkim səndən imdad istərəm” qoşmaları, Aşıq Bilal və Aşıq Nizamla deyişməsi) (1958-1980) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'Ə', Qovluq № 29, Sənəd № 1, vərəq – 4.

23. Ülkər (haqqında qısa məlumat və şeirləri) (1957-1963) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'Ə', Qovluq № 47, Sənəd № 3, vərəq – 5.

24. Aşıq Sənəm (haqqında məlumat və bayatıları) (1978-1990) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'Ə', Qovluq № 45, Sənəd № 1, vərəq – 4.

25. Aşıq Sənəmin bayatıları (toplanmış materialın əlyazması) (1974-1975) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'Ə', Qovluq № 45, Sənəd № 5, vərəq – 12.

26. Aşıq Sənəmlə görüş (01.01.1975) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'Ə', Qovluq № 45, Sənəd № 4, vərəq – 13.

27. Aşıq Şəmsirin 80 illiyinə həsr edilmiş yığıncaqdakı çıxışın mətni (22.12.1973) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'P', Qovluq № 34, Sənəd № 30, vərəq – 5.

28. Aşıq Maili tanıyırınsınız mı? (1997-1999) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'P', Qovluq № 5, Sənəd № 12, vərəq – 7.

29. Dilşad (1912, Tovuzun Xunam kəndi) (haqqında məlumat, şair Vəli və Ülkətlə deyişmələri) (1957-1968) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'Ə', Qovluq № 46, Sənəd № 1, vərəq – 3.

30. Aşıq Nabat Cavadova (1914, Naxçıvanın Parçı kəndi - 1973, Siyaqut kəndi) (haqqında məlumat, şeirləri) (1957-1985) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'Ə', Qovluq № 35, Sənəd № 1, vərəq – .

31. Aşıq Barat (30.04.1983) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'P', Qovluq № 18, Sənəd № 33, vərəq – 4.

32. Aşıq Şakiri xatırlarkən (14.02.2001) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'P', Qovluq № 4, Sənəd № 21, vərəq – 3.

33. Aşıq Əliağa (25.05.1984) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'P', Qovluq № 8, Sənəd № 22, vərəq – 4.

34. Aşıq Qəndab Seyidova (1935, Dağıstanın Katrox kəndi-) (haqqında məlumat, qəzetdə məqalə və 20 şeiri) (1970-1985) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'Ə', Qovluq № 54, Sənəd № 1, vərəq – 25.

35. Azərbaycanın aşıq və şair qadınları, II cild, müasirlərimiz (01.01.2003) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'Ə', Qovluq № 9, Sənəd № 1, vərəq – .

36. Azərbaycanın qadın şair və aşıqları (01.01.1988) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'P', Qovluq № 68, Sənəd № 1, vərəq – 50.

37. Cənubi Azərbaycan qadın aşıq və şairləri (elmi-tədqiqat işi) (15.06.1986) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi,

Fond 'Ə', Qovluq № 52, Sənəd № 19, vərəq – 73.

38. Mərziyə Əhmədi Üsküvi (1942-1974) (haqqında qısa məlumat, 1 şeiri, “Səni kim unudar, Mərziyə?” məqaləsinin əlyazması) (19.05.1982) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'Ə', Qovluq № 4, Sənəd № 3, vərəq – 20.

39. Cənubi Azərbaycan qadın aşiq və şairləri (elmi-tədqiqat işi) (15.06.1986) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'Ə', Qovluq № 52, Sənəd № 19, vərəq – 73.

40. Günəş Mərəndli (Cənubu Azərbaycan şairələri, 2 şeiri və qəzetdə ərəb əlifbası ilə şeiri) (1989-1998) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'Ə', Qovluq № 52, Sənəd № 11, vərəq – 3.

41. Meşkinli Fəriba Afaq İbrahimi (haqqında məqalə və ərəb əlifbasında yazılar) (1989-1998) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'Ə', Qovluq № 52, Sənəd № 17, vərəq – 43.

42. Zöhrə Təbrizi (Cənubu Azərbaycan şairələri, 2 şeiri və qəzetdə 3 ərəb əlifbası ilə şeiri) (1989-1998) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'Ə', Qovluq № 52, Sənəd № 10, vərəq – 5.

43. Pərvin xanım Ehtisami (1906, Təbriz-1941) (haqqında ərəb əlifbası ilə məqalə, fotosəkili, və “Eyb axtaran” təmsili) (1958-1961) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'Ə', Qovluq № 23, Sənəd № 2, vərəq – 7.

44. Qulam Məmmədli “Üç tarixi şeir haqqında” (Elmlər Akademiyasının xəbərləri s.62-65) (01.09.1946) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'Ə', Qovluq № 39, Sənəd № 2, vərəq – 5.

45. Səhər Ərdəbilli (Cənubu Azərbaycan şairələri, qısa məlumat, 6 şeiri) (1988-1994) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'Ə', Qovluq № 52, Sənəd № 3, vərəq – 4.

46. Fatma Əzizcan (Cənubu Azərbaycan şairələri, qısa məlumat, 2 bayatısı, qəzetdə ərəb əlifbası ilə şeirləri) (1988-1994) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'Ə', Qovluq № 52, Sənəd № 1, vərəq – 2.

47. Ərəb əlifbası ilə Cənubi Azərbaycan şairələri ilə bağlı materiallar (1989-1998) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'Ə', Qovluq № 52, Sənəd № 21, vərəq – 23.

48. Kəmalə Təbrizi (Cənubu Azərbaycan şairələri, 1 şeiri və ərəb əlifbası ilə şeirlər) (1989-1998) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'Ə', Qovluq № 52, Sənəd № 12, vərəq – 12.

49. Məhbubə Cəmşidi (Cənubu Azərbaycan şairələri, 6 şeiri) (1989-1998) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'Ə', Qovluq № 52, Sənəd № 8, vərəq – 5.

50. Şirin (Cənubu Azərbaycan şairələri, 1 şeiri) (1989-1998) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'Ə', Qovluq № 52, Sənəd № 13, vərəq – 2.

51. Güllər Pərisi haqqında Bəhram Mehdiyevin məktubu (1958-1980) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'Ə', Qovluq № 29, Sənəd № 5, vərəq – 5.

52. Şirvan aşıqları və onların yaradıcılığında bəzi məqamlar (01.05.1997) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'P', Qovluq № 5, Sənəd № 5, vərəq – 17.

53. Qeyd dəftəri (“Avtobioqrafik məhəbbət dastanları” elmi işi) (1995-1996) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'P', Qovluq № 157, Sənəd № 11, vərəq – 12.

54. Əzizə Cəfərzadə Yeni dastanlar sorağında “Bakı” qəzeti, 1981, 1 iyul, s.3 (Aşıq yadadıcılığı haqqında, Narınc Xatun və Hüseyn Saraclı)

55. Azaflı və Narınc Xatun dastanı (10.11.1983) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'P', Qovluq № 12, Sənəd № 31,

vərəq – 4.

56. İki şeir haqqında (Çoban Ağabala, Şamaxıda 1918-ci ildə erməni qırğını) (11.07.2001) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'P', Qovluq № 40, Sənəd № 5, vərəq – 10.

57. Əli Kafkasiyalının “Mikayıl Azafı” mövzusunda yazdığı dissertasiyasına rəy (24.05.1996) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'P', Qovluq № 131, Sənəd № 29, vərəq – 2.

58. İsrafil Abbasovun “Azərbaycan dastanları erməni məxəzlərində və onların tədqiqi problemi” adlı doktorluq dissertasiyasına rəy (01.12.1986) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'P', Qovluq № 131, Sənəd № 25, vərəq – 8.

59. Azərbaycanca yazan erməni aşıqları (1970-1980) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'P', Qovluq № 24, Sənəd № 4, vərəq – 8.

60. Keşiş oğlu (25.08.1960) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'P', Qovluq № 26, Sənəd № 9, vərəq – 2.

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

Elmi əsərlərin ilk nəşri (Turan İbrahimov)	3
Aşıq yaradıcılığı tədqiqi Əzizə Cəfərzadənin tədqimatında (Tacir Səməmi)	10
ƏSƏRLƏRİ TOPLANIB TƏDQİQ EDİLMİŞ AŞIQLAR	30
Aşıq Əli Kəlibəri Qaracadağlı (XVIII əsrin birinci yarısı).....	31
Güllər Pərisi (1790-1925).....	37
Aşıq Məhəmməd Varxiyanlı (1790/95-1860/65).....	39
Aşıq Musa (1795-1840).....	46
Yəhya Bəy Dilqəm (1800-1835/40).....	58
Aşıq Hüseyn Şəmki (1811-1891).....	64
Aşıq Pəri (1811–1847).....	85
<i>Aşıq Pərinin yeni tapılmış şeirləri</i>	115
Aşıq Ələsgər (1821-1926).....	122
Aşıq Sona	148
Aşıq Şəhrəbanı	150
Əsmər	152
Nazlı	155
Mina	156
Aşıq Bəsti (1830/35-1936).....	162
Aşıq Hamayıl (XIX Əsr)	173
Aşıq Camal (1838(30?) –1908).....	175
Molla Cümə (1855-1920).....	186
Aşıq Züleyxa Katruxlu (1876 -?).....	218
Nabırlı Badam (1880/82-1962/64)	222
Aşıq Savad Şəfi Qızı (1885-1950).....	228
Ülkər (XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlli)	231

Aşıq Sənəm (1887 – 1978).....	236
<i>Aşıq Sənəmlə görüş</i>	239
Aşıq Şəmşir (1893-1980)	242
Aşıq Mayılı tanıyırınsınız mı? (1900-1970)	246
Dilşad (1912-?)	252
Aşıq Nabat Cavadova (1914-1973).....	256
Aşıq Şamilla (Şamil Piriyeu) görüşüm (1902-1985) 264	
Aşıq Barat (1915-1997)	267
Aşıq Şakir (1922– 1978).....	271
Aşıq Əliağa (1934-2019).....	276
<i>Tağılıda bir aşıq var</i>	280
Aşıq Qəndab Seyidova (1935-?)	283
Aşıq Ulduz (1945).....	288
Dilarə Azafli (1947-2005).....	292
Aşıq Solmaz Kosayeva (1955).....	298
Gülərə Azafli Qızı (1959).....	302
Aşıq Zülfiyyə (1970).....	307
AŞIQ YARADIÇILIGININ TƏDQIQINƏ DAİR MƏQALƏLƏR.....	312
Azərbaycanın qadın şair və aşıqları	313
Güney Azərbaycanın qadın aşıq və şairləri	369
“Azərbaycanın aşıq və şair qadınları” kitabı ilə əlaqədar gələn məktublara cavab	410
Şirvan aşıqları və onların yaradıcılığında bəzi məqamlar.....	415
Avtobioqrafik məhəbbət dastanları.....	433
Yeni dastanlar sorağında	445
Azafli və Nərim xatun dastanı	449

İki şeir haqqında	453
Əli Hacı oğlu Kafkasyalının "Mikayıl Azaflı" mövzusunda yazdığı dissertasiyasına rəy.....	458
Abbasov İsrafil İsmayıl oğlunun "Azərbaycan dastanları erməni məxəzlərində və onların tədqiqi problemi" mövzusunda filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün dissertasiyasına rəy	461
Azərbaycanca yazan erməni aşığı.....	470
ƏDƏBİYYAT.....	479

ƏZİZƏ CƏFƏRZADƏ
ELMİ ƏSƏRLƏRİ
I CİLD
AŞIQ YARADICILIĞININ TƏDQIQI

Bakı-2025

Yığılmağa verilmişdir: 06.06.2025
Çapa imzalanmışdır: 30.07.2025
Şerti çap vərəqi: 31
Formatı: 60x84 1/16
Tiraj: 200

Kitab "SkyE" NPM-də çap olunmuşdur

ƏZİZƏ CƏFƏRZADƏ

ELMİ ƏSƏRLƏRİ

|

CİLD

AŞIQ YARADICILIĞININ
TƏDQIQI

